

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1983, LET. XX, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

8-9

IZ VSEBINE

Boštjan Markič: Samoupravna kadrovska politika

Dušan Dolinar: Svetovna mreža dolgov

France Černe: O politični ekonomiji »socialističnega samoupravnega produkcijskega načina«

Majdan Pašić: Politični sistem med normo in stvarnostjo (pogovor z avtorjem)

Miha Ribarič, Ciril Ribličič: Temeljni problemi delegatskega skupščinskega sistema in pogledi na razvoj (I)

Actualni intervju: O razmerju med državo in samoupravljanjem v socialistični družbi razpravljajo: Adolf Bibič, France Černe, Albin Igličar, Bogomir Kovač, Viljem Merhar, Dimitar Mirčev, Milan Podunavac, Žarko Puhovski, Slavko Soršak in Nikola Visković

TEORIJA IN PRAKSA

1983

8-9

revija za družbena vprašanja, let. XX, št. 8-9, str. 1081-1272,
Ljubljana, avgust-september 1983, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani:
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Anton Bebler, Vlado Benko, Adolf Bibič, Maca Jogan, Stane Južnič, Marko Kerševan, Peter
Klinar, Bogomir Kovač, Stane Kranjc, Lev Kreft, Ivan Lapajne, Matjaž Maček, Boris Majer,
Boštjan Markič, Breda Pavlič, Ernest Petrič, Boštjan Pirc, Franci Pivec, Ciril Ribičič, Slavko
Soršak, Vlado Struk, Franc Sali, Mile Setinc, Ivo Tavčar, Niko Toš, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNISKEGA SVETA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Ivan Hvala, Maca Jogan, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Andrej
Kirn, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Ciril Ribičič, Lojze
Sočan

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

POMOČNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Alenka Božič, Mojca Mihelič

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 32

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 300 din, za druge individualne naročnike 450 din, za delovne
organizacije 800 din, za tujino 1400 din; cena enojne številke v prosti prodaji 70 din in dvojne
številke 100 din

ZIRO RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo
Teorija in praksa; devizni račun: Ljubljanska banka — Gospodarska banka Ljubljana (kijuč)
3189/5

ROKOPIŠI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10
novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani,
za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

CGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK

- BOŠTJAN MARKIČ: Samoupravna kadrovska politika 1083

ČLANKI, RAZPRAVE

- DUŠAN DOLINAR: Svetovna mreža dolgov 1089
FRANCE ČERNE: O politični ekonomiji »socialističnega samoupravnega produkcijskega načina« 1108

POGOVOR Z AVTORJEM

- NAJDAN PAŠIČ: Politični sistem med normo in stvarnostjo 1127

VPRAŠANJA POLITIČNEGA SISTEMA

- MIHA RIBARIČ, CIRIL RIBIČIČ: Temeljni problemi delegatskega skupščinskega sistema in pogledi na razvoj (I) 1137

AKTUALNI INTERVJU

DRŽAVA IN SAMOUPRAVLJANJE

- Uvodni zapis uredništva 1149
ADOLF BIBIČ: Samoupravljanje, država in splošni interes 1151
FRANCE ČERNE: Država – teorija, zgodovina in mi 1162
ALBIN IGLIČAR: Dialektika pozitivnega in negativnega pola države 1168
BOGOMIR KOVAČ: Preseganje »klasične« socialistične države 1171
VILJEM MERHAR: Protislovna narava države v samoupravnem socializmu 1176
DIMITAR MIRČEV: O samoupravljanju je družboslovje povedalo veliko – o državi manj 1180
MILAN PODUNAVAC: O vzrokih suspenzije avtonomnosti političnega 1186
ŽARKO PUHOVSKI: Identifikacija dejanskih centrov državnega odločanja 1189
SLAVKO SORŠAK: Odmiranje države ni nenehno napredujoč proces 1194
NIKOLA VISKOVIČ: Ne gre za alternativo: ali samoupravljanje ali država 1196

IZSLEDKI EMPIRIČNIH RAZISKAV

- ZDRAVKO MLINAR: Prek partikularizmov do globalne družbe in občečloveških vrednot 1203

SOCIALNA POLITIKA

- ELDON L. WEGNER: Družbeni koncepti zdravstvenega varstva in njegove organizacije 1218

DRUŽBENA ODKLONSKOST

- JANEZ PEČAR: (Kriminalna) viktimizacija ostarelih 1225

MEDNARODNI ODNOSI

- ERNEST PETRIČ: Pravica do miru 1240

IZ ŽIVLJENJA DRUŠTEV

- PETER KLINAR: Dejavnost Slovenskega socialnega društva 1250

ZNANSTVENA IN STROKOVNA SREČANJA

- Vloga regij v razvijaju slovenske družbe (M. Hafner, A. Barle, F. Žižek) 1256

PRIKAZI, RECENZIJ

- JOVAN MIRIČ: Pluralizem interesov in samoupravna demokracija (Adolf Bibič) 1260
VLADO SRUK: Na temo družbenost mladih (Andreja Barle) 1263
ILIJA MRMAK: Planiranje izobraževanja v organizacijah združenega dela (Alojzija Židan) 1265
JANKO ARAH: Pogodbena organizacija združenega dela (Mirko Ilesič) 1266

IZ DOMAČIH REVIJ

- 1269

AVTORSKI SINOPSIS

- 1271

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja,
let. XX, št. 8–9, str. 1081–1272,
Ljubljana, avgust–september 1983

CONTENTS

EDITORIAL

- BOŠTJAN MARKIČ: Cadre Policy in Selfmanagement System 1083

ARTICLES, DISCUSSIONS

- DUŠAN DOLINAR: The Worldwide Network of Debts 1089
FRANCE ČERNE: On Political Economy of "Socialist Selfmanagement Mode of Production" 1108

DIALOGUE WITH THE AUTHOR

- NAJDAN PAŠIČ: Political System between the Norm and Reality 1127

QUESTIONS CONCERNING POLITICAL SYSTEM

- MIHA RIBARIČ, CIRIL RIBIČIČ: The Basic Problems of the Delegate Assembly System and Some Aspects of Development (I) 1137

THE INTERVIEW

THE STATE AND SELFMANAGEMENT

- Editorial Introductory Note 1149
ADOLF BIBIČ: Selfmanagement, State and General Interests 1151
FRANCE ČERNE: The State - Theory, History and We 1162

- ALBIN IGLIČAR: Dialectics of the Positive and Negative Pole of the State 1168

- BOGOMIR KOVAČ: The Surpassing of the "Classical" Socialist State 1171

- VILJEM MERHAR: The Contradictions Nature of the State in Socialism Based on Selfmanagement 1176

- DIMITAR MIRČEV: Social Sciences - a Great Deal of Discussions on Selfmanagement, less on the State 1180

- MILAN PODUNAVAC: Reasons Leading to the Suspension of the Autonomy of the Political 1186

- ZARKO PUHOVSKI: The Identification of the Actual Decision-Making Centers of the State 1189

- SLAVKO SORŠAK: The Withering Away of the State is not a Permanently Progressing Process 1194

- NIKOLA VISKOVIČ: What is in Question is not the Alternative: Selfmanagement or the State 1196

EMPIRICAL RESEARCH FINDINGS

- ZDRAVKO MLINAR: Through Particularisms to Global Society and Universal Human Values 1203

WELFARE POLICY

- ELDON L. WEGNER: The Social Concepts of Medical Care and its Organizations 1218

INTERNATIONAL RELATIONS

- ERNEST PETRIČ: The Right to Peace 1240

FROM PROFESSIONAL ASSOCIATIONS

- PETER KLINAR: The Activity of the Slovene Sociological Association 1250

SCIENTIFIC AND PROFESSIONAL MEETINGS

- The Role of Regions in the Development of Slovene Society (Žižek, Hafner, Barle) 1256

REVIEWS, NOTES

- JOVAN MIRIČ: Pluralism of Interests and Selfmanagement Democracy (Adolf Bibič) 1260

- VLADO SRUK: On the Sociability of the Young (Andreja Barle) 1263

- ILIJA MRMAK: Planning of Education in Organizations of Associated Labour (Alojzija Židan) 1265

- JANKO ARAH: Contractual Organization of Associated Labour (Mirko Ilešič) 1266

- From Domestic Reviews 1269

- Authors' Synopses 1271

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ

- БОШТЯН МАРКИЧ: Кадровая политика в самоуправлении 1083

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ

- ДУШАН ДОЛИНАР: Мировая сеть долгов 1089
ФРАНЦЕ ЧЕРНЕ: О политической экономии „социалистического самоуправленческого способа производства“ 1108

РАЗГОВОР С АВТОРОМ

- НАЙДАН ПАШИЧ: Политическая система между нормой и действительностью 1127

ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

- МИХА РИБАРИЧ, ЦИРИЛ РИБИЧИЧ: Основные проблемы делегатской системы скрупины и взгляды на развитие (I) 1137

АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ

ГОСУДАРСТВО И САМОУПРАВЛЕНИЕ:

- Передовая заметка редакции 1149
АДОЛФ БИБИЧ: Самоуправление, государство и общие интересы 1151
ФРАНЦЕ ЧЕРНЕ: Государство теория, история и мы 1162

- АЛБИН ИГЛИЧАР: Диалектика положительного и отрицательного полюса государства 1168

- БОГОМИР КОВАЧ: Превосхождение „классического“ социалистического государства 1171

- ВИЛЕМ МЕРХАР: Противоречая природа государства при социализме на основе самоуправления 1176

- ДИМИТАР МИРЧЕВ: Многое было сказано общественными науками о самоуправлении, меньше о государстве 1180

- МИЛАН ПОДУНАВАЦ: О причинах суспензии автономии политического 1186

- ЖАРКО ПУХОВСКИ: Опознавание фактических центров государственного принятия решений 1189

- СЛАВКО СОРШАК: Отмерение государства не представляет собой непрерывности процесса 1194

- НИКОЛА ВИСКОВИЧ: Дело не в альтернативе: самоуправление или государство 1196

ВЫВОДЫ ЭМПИРИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

- ЗДРАВКО МЛИНАР: Помощь партикуляризмам в обществе и обще человеческим ценностям 1203

СОЦИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА

- ЭЛДОН Л. ВЕГНЕР: Общественные концепции здравоохранения и его организации 1218

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

- ЕРНЕСТ ПЕТРИЧ: Право на мир 1240

ИЗ ЖИЗНИ АССОЦИАЦИЙ

- ПЕТЕР КЛИНАР: Деятельность Словенского социологического общества 1250

НАУЧНЫЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ВСТРЕЧИ:

- Роль регионов в развитии словенского общества (Жижек, Хафнер, Барле) 1256

ОБЗОРЫ, РЕЦЕНЗИИ

- ЙОВАН МИРИЧ: Плурализм интересов и демократия на основе самоуправления (Адолф Бибич) 1260

- ВЛАДО СРУК: На тему: общественность молодых (Андрея Барле) 1263

- ИЛИЈА МРМАК: Планирование образования в организациях объединенного труда (Алојзија Жидан) 1265

- ЈАНКО АРАХ: Контрастные организации объединенного труда (Мирко Илешич) 1266

BOŠTJAN MARKIČ

Samoupravna kadrovska politika

I

Ni naš namen, pa tudi mogoče ni, da bi v tem zapisu celostno obravnavali kadrovska politiko v samoupravni družbi. Opozorimo naj le na nekatere probleme in nakažemo nekaj poudarkov, ki so zlasti v času, v katerem živimo, še posebej glasni.

Kakor se na prvi pogled upravičeno zdi, da vsebuje stara sintagma »kadri odločajo o vsem« precejšnjo mero subjektivističnega pretiravanja, in da podcenjuje objektivne razmere, v katerih ljudje delujejo, je vendar v njej pomembno racionalno jedro. Vprašanje kadrov in ustrezne kadrovske politike je še zlasti zaostreno v sedanjem položaju, ko imamo opraviti z gospodarsko krizo, in ko si izhodov in izstopov iz te krize tudi ni mogoče niti približno predstavljati brez sposobnih, odgovornih, domiselnih ljudi na vseh ravneh naše družbenopolitične organiziranosti.

Če je kadrovska politika organizirana dejavnost, ki je usmerjena v izbiranje, usposabljanje in izpopolnjevanje delovnih ljudi in občanov za opravljanje številnih javnih, samoupravnih, družbenih in tudi strokovnih funkcij in nalog, v načrtovanje in določanje profila kadrov, potem je še zlasti pomembno, da je ta politika demokratična in odprta. To pa pomeni, da to ni dejavnost, ki bi bila zaprta v ozke kroge središč družbenopolitične moči in vpliva. Kadarkoli razpravljamo o kadrovska politiki v sistemu, kot je naš, ki si prizadeva za strnitev dela in politike, se nam je vselej spraševati, ali sočasna kadrovska politika krepi socialistično samoupravljanje in strateške cilje našega družbenega razvoja, ki mu je podlaga družbena lastnina. Samo takšna kadrovska politika služi interesom delovnih ljudi in občanov, samo tako je lahko ne samo integralni, ampak tudi oblikovalni del političnega sistema socialističnega samoupravljanja.

II

S samoupravno kadrovska politiko so nezdržljivi pojavi sektaštva. Sektaštvo je pojavna oblika boja za politično oblast nad človekom. Kot odblesk političnega varuštva je sektaštvo v svojem bistvu omejevanje

človekove svobode in zanesljiv znak nezaupanja v družbenopolitično zrelost in odgovornost delovnih ljudi in občanov. Pojave sektaštva nasploh in v kadrovske politiki še posebej, lahko v naši družbi odklanjamo samo z doslednim uresničevanjem socialističnega samoupravljanja in v zvezi s tem s podružbljanjem politike. Resnično samoupravljanje in sektaštvo sta pojava, ki se medsebojno izključujeta.

Za onemogočanje sektaštva v širših družbenih razmerah, še posebej pa na področju kadrovske politike, sta velikega pomena vloga ZKJ in SZDL ter njun medsebojni odnos. ZKJ kot avantgarda delavskega razreda nima kakšnih posebnih »partijskih« interesov na področju kadrovske politike, interesov, ki bi bili ločeni od interesov delavskega razreda. ZKJ ostaja vodilna idejna in akcijska sila le, če je povezana z delovnimi ljudmi v demokratični frontni organizaciji, kot je SZDL. Vse to ima svoj odsev tudi v kadrovske politiki.

Programske usmeritve ZKJ, ki idejni prednjači, pa bodisi da gre za globalno zamisel samoupravljanja ali pa za udejanjanje te zamisli v kadrovske politiki, ni mogoče uresničiti brez udeležbe in navzočnosti široke množice občanov, organiziranih v SZDL. Nosilci sektaštva v kadrovske politiki izhajajo iz domneve, da samoupravljalci v družbenopolitičnem pogledu niso dorasli, in da jim je zato potreben skrbnik. Zato z vidnim nezaupanjem sprejemajo kadrovske pobude samoupravljalcev, kar je še posebej nesprijemljivo v delegatski demokraciji združenega dela.

Bolj ko so samoupravni organi, organi (državne) oblasti in družbenopolitičnih organizacij odprti za stalen vpliv celokupne samoupravne strukture ustvarjalnih socialističnih sil, manj je možnosti za sektaštvo v kadrovske politiki in seveda tudi obratno. Lahko bi dodali, da je razmerje sil v naši družbi za sedaj takšno – ne nazadnje tudi glede na prizadevanja ZKJ –, da ne dopušča sektaštva v kadrovske politiki kot pojava, ki bi mogel bistveno ogroziti demokratizem socialističnega samoupravljanja.

Družbenopolitične organizacije, še posebej SZDL in ZKJ, kadrovske politiki upravičeno namenjajo veliko pozornost. ZKJ vztraja pri delavsko-razrednih merilih kadrovske politike. Ne bi smeli pozabljati, da je ravno v kadrovske politiki v preteklosti občasno prihajalo do nezanemarljivega prodora nesamoupravnih pojavov in teženj.

Naraščanje politične zavesti ne gre pri vseh občanih in delovnih ljudeh enako hitro, niti ne gre – razen v izjemnih zgodovinskih okoliščinah – v naglih skokih. Z razvojem socialističnega samoupravljanja veliko širši krogi delovnih ljudi vznikajo iz anonimnosti in vstopajo v družbenopolitično in samoupravno prizorišče. Vse to pomembno širi kadrovske temelj; mnogo bolj, kot si to prikriti ali vidni nosilci sektaštva žele ali so pripravljeni priznati.

Javen izbor kadrov in samoupravni temelj kadrovske politike postajajo vedno bolj nujni ne le za SZDL in ZKJ, temveč za celotno družbenopolitično življenje. Odnos do socialistične revolucije, do bratstva in enot-

nosti jugoslovanskih narodov, angažiranost pri razvijanju sistema socialističnega samoupravljanja, odnos do dela in opravljanja družbenih zadev, spoštovanje zakonitosti, poštenost, odgovorno upravljanje z družbenimi sredstvi, sposobnost povezovanja pravic, dolžnosti in odgovornosti – to so temeljna merila, na katerih sloni samoupravna kadrovska politika.

III

Prenovitvene prvine bi naša kadrovska politika – ne v načelnih izhodiščih, temveč pri praktičnem udejanjanju – morala doživljati glede uveljavitve mladih ljudi. Podoba je, da je tu razhajanje med cilji in rezultati kadrovske politike še precejšnje. Mlad človek ni le spoznavalec (v uspešnem in neuspešnem), ampak tudi uresničevalec samoupravljanja. Bilo bi malodane usodno za naš politični sistem socialističnega samoupravljanja, če bi mlada generacija – tako zaradi omejenih in zaostrenih možnosti zaposlovanja, ali pa zaradi občasnih pojavov sektaškega odzivanja in odvečnega paternalizma drugih generacij – zaznavala svoj položaj v samoupravni družbi kot generacija pred zaprtimi vrati. Tu bi se bilo odveč zatekati v velike besede in govoriti o tem, kako so ključni prihodnosti v rokah mlade generacije. Če se bodo mladi v praktičnem življenju soočali s pohojenimi upi glede svojega delovnega in samoupravnega položaja, še zlasti v procesu odločanja, bodo tonili v malodušnost ali pa še v druge, bolj odklonilne odnose do sistema.

Ne bi se kazalo slepiti s tem, da pri delu mladih sploh ni navzoča slutnja, da se v kadrovske in zaposlitvenem pogledu glede mladih ne bo v kratkem kaj bistvenega spremenilo. Zato tem bolj kaže napeti vse sile in izrabiti vse možnosti za to, da bi bili sposobni mladi ljudje pritegnjeni v procese strokovnega in samoupravnega odločanja na vseh ravneh naše družbe.

Prav gotovo ni pri nas generacijski spopad tisti, ki bi dajal temeljno značilnost sedanjemu času. Prikazovati kadrovske problematiko v črno-beli tehniki, kot odnos mladi – stari, in pri tem ne vzpostaviti kot razvodnice samoupravnosti in delavnosti na eni ter nesamoupravnosti in lenobnosti na drugi strani, bi bilo družbeno nesprejemljivo. Očitno pri nas tudi ne gre za družbenopolitično »primopredajo oblasti« med generacijami, ker bi to izzvenelo vse preveč mehanično, saj v družbi procesi preprosto ne potekajo tako. Tudi s kitajsko varianto umika nekaterih funkcionarjev na drugo ali tretjo črto delovanja si v naših razmerah nimamo kaj prida pomagati. Toda vendar: vsak pameten in nekratkoviden politični sistem se bo zavedal, da so mladi ljudje še kako pomembna drevesnica kadrov; da je organska rast strokovno sposobnih in politično razgledanih kadrov (ne gre tedaj za kampanjsko novačenje mladih ali mlajših izbrancev, predistiniranih za politične funkcije) eden izmed pomembnih pogojev za to, da se izognemo tudi obrisom generacijskih

zapletov. Vsaka politična amuzičnost do mladih in svežih kadrov se maščuje.

In končno: bržčas ne bi smeli pozabljati, da se tudi v zunanjem svetu prebijajo na zelo odgovorna mesta ljudje različnih, tudi mladih, ali glede na visoke funkcije, ki jih opravljajo, vsaj relativno mlajših generacij. Vzemimo na primer Španijo in predsednika vlade Filipeja Gonzalesa z njegovimi 43 leti; vzemimo Mehiko in predsednika De la Madrida z njegovimi 49 leti. To pomeni: svet gre naprej in tudi pri nas se ne bi smeli zaustavljati. Bilo bi slabo, če bi dopustili, da bi naš sistem dobil prvine gerontokracije. Memento bi nam lahko bile nekatere družbe z državno-lastniškimi oblikami socializma, ki so v tem pogledu zašle že v dokaj skrajne lege.

IV

Eden – in ne tako malo pomemben – izmed znakov za to, da je kakšna družba družbenopolitično odtujena družba, je tudi skrivnostnost kadrovske politike, je zavijanje v kopreno neumljivosti, ko gre za to, kdo so tisti subjekti, ki resnično odločajo v kadrovskih zadevah. V zvezi s tem se torej postavlja vprašanje, katera mnenja so relevantna in »vstopajo« v proces odločanja o kadrih. Skratka: čigave odločitve imajo težo, kdo nadzoruje končne kadrovske sklepe. Gre za to, kdo kroji in spleta kadrovske politiko, kdo je v kadrovske politiki – kot bi rekel ljudski pregovor – »ta, ki tke in ta, ki kuha«.

Samoupravna družba je že po svoji temeljni opredelitvi odprta družba, območje družbene prakse (sem pa sodi tudi kadrovska politika) je – vsaj načelno – vedno bolj območje javnosti in zračnosti, ne pa družbenopolitične zatohlosti. Politika je (tudi kadrovska) z razvojem samoupravljanja vedno bolj res publica. Tudi v naši samoupravni družbi je zanesljivo znamenje krčevitih poskusov ohranjanja monopola, če samoupravna angažirana javnost ne zve, kdo so pravi »kadroviki«, če ti bežijo pred osvetljavo javnosti; če ozek krog ljudi v občinah, avtonomnih pokrajinah, republikah ali v federaciji v različnih neformalnih skupinah odloča o eksistenčnih vprašanjih in družbenopolitični usodi občanov.

Bolj kot doslej nam kaže razvijati in gojiti takšno samoupravno politično kulturo, v kateri bodo nedemokracičnost, skrivnostnost in zaprtost kadrovske politike ocenjene in predvsem tudi onemogočene kot odklonski pojavi, nezdržljivi z dostojnim političnim obnašanjem. Seveda se nam je zavedati, da nismo že samo samoupravna družba, ampak da smo še vedno tudi politična družba, v politični družbi pa je omejevanje (kadrovske) oblasti posameznikov in zaprtih skupin važen pokazatelj zrelosti in modrosti socialistične revolucije, ki nima namena le ene oblasti zamenjati z drugo.

Morda se nikjer tako rado in hitro ne podleže skušnjavi moči, kakor ravno pri preveliki in nenadzorovani kadrovske moči, zlasti pri tistih, za

katere je (kadrovska) politika odločujoča moč odtujenega posredovanja. Na kadrovskem področju neredko hrumijo prestižni boji. Pri kadrovski politiki so ljudje kaj lahko objekt oblastniškega poigravanja in odurne oblastizeljnosti. Marsikateri birokratsko ali tehnokratsko zasvojeni posameznik ali skupina – neupoštevaje samoupravna kadrovska merila – kadruje »svojega« človeka, pri tem pa tudi za protiuslugo računa na kadaversko poslušnost kadiranega.

V

Čas naše sedanje krize je dvojnosten po tem, koga lahko tudi dodatno vrže na površje: »ziheraše«, ki si ne bodo v družbenoekonomskem pogledu upali ničesar tvegati; šarlatane, ki bi utegnili šušmariti in slepariti s splošnimi rekli in gesli, za katerimi prikrivajo svojo strokovno in politično nezmožnost in necelovito osebnost. Po drugi strani pa je čas krize izziv tudi za sposobne, razgledane in trezne glave in roke, za delovno usmerjene.

ZKJ in SZDL, vsi tisti, ki s samoupravljanjem resno mislijo, ki jim samoupravljanje ni samo besedna maškarada, bi morali biti tista vzmet, ki bi soomogočila, da se čim bolj uveljavijo ljudje takšnih sposobnosti in profilov.

Predaleč bi nas odvedla razprava o tem, ali smo bili doslej v kadrovski politiki priče pozitivni ali negativni selekciji, če bi na splošno ugotavljali, kdo je bolj uspeval: sposobni, pogumni, misleči s svojo glavo, torej takšni, ki pri razmišljanju ne potrebujejo bergel hierarhično višjih, ljudi z imaginacijo, ali pa ubogljivi, poprečni in pokorni. Bodi takoj povedano: Bil bi hudo poenostavljen redukcionizem, če bi trdili, da so bili na položajih samo ali pretežno manj sposobni, praznoglavci in nevedneži. Še tako plemenito ogorčenje glede posameznih vprašljivih praktičnih sestavin naše kadrovske politike nam – vsaj za nazaj – ne more spremeniti dejanskega stanja. Zagotovo pa velja za sedanji in prihodnji trenutek kadrovske politike to, da velja še kako spodbujati in potiskati naprej sposobne in strmeče (a ne stremuške!) kadre, ljudi, ki kaj znajo in vedo; ljudi z razvitim občutkom odgovornosti do samoupravnega okolja in do ekonomskih rezultatov. Pri nas sposobnih kadrov ni malo, niso le obrobni poganjek, moramo pa jim omogočiti, da svoje znanje razvijejo in dokažejo.

Z neodgovornostjo kot obliko razvezanosti in odvezanosti od dolžnosti smo se doslej že preveč otepali. Neodgovornost je pri nas tako moteč in neepizoden pojav, da bi vsako nadaljnje popuščanje neodgovornim posameznikom vodilo v družbeni polom. Bržčas bo bolj kot doslej kazalo voditi takšno kadrovsko politiko, ki bo med ljudmi zbujala zdravo tekmovalnost, saj eni očitno s svojo korektno dejavnostjo prednjačijo pred drugimi in so glede na svoje sposobnosti in delovne navade tudi prodor-

nejši; pri tem prodornosti ne enačimo s komolčarstvom ali s pohlepnim povzpetništvom. Vsakdo naj se potrudi za svoje mesto, ne pa, da računa, da ga bo obvezno, ne glede na vse, zasedel per acclamationem. Glede na družbenoekonomske in družbenopolitične razmere in glede na temelje našega sistema bi bila prava kadrovska srhljivka in potegavščina, če bi dopustili, da se v kadrovskem pogledu uveljavljajo takšni, ki z odpravljanjem vzrokov krize ne soglašajo, in ki jim je samoupravljanje samo fasada.

VI

Samoupravna kadrovska politika lahko temelji le na odprtem, demokratičnem in javnem dogovoru. Vsakršni »interni dogovori« o kateremkoli vidiku kadrovske politike za zaprtimi vrati pa kažejo na monopole in na privatizacijo kadrovske politike in razlaščajo delovne ljudi ter njihove delegacije in delegate ter frontno organizirano SZDL, torej prav tiste, ki so gonilna os demokratične kadrovske politike. Prav je, da je naša kadrovska politika organizirana, sistematična, da je plod zavestne družbene akcije, in da čim manj prepuščamo kadrovskemu samotoku. Toda: prav vsemu samodejnemu se v kadrovskih zadevah ne bo moč izogniti. V bistvu je le v totalitarnih, v vseobsegajočih sistemih vse »načrtovano«, vse do podrobnosti zamišljeno in pripravljeno, vse dirigirano; vemo pa, kakšne so skrajne posledice teh pojavov.

Opozorimo naj še na to, da je birokratičnost v kadrovski politiki oblika nesprejemljivega družbenega varuštv. Z roko v roki s tem pojavom gresta tudi regionalno (republiško, pokrajinsko) samozadovoljstvo in provincialna zaprtost v kadrovski politiki.

Tudi v samoupravni kadrovski politiki – kot tudi na številnih drugih področjih – moramo priti od besed k dejanju. Le neutrudljivo ponavljanje političnih gesel o samoupravni kadrovski politiki ne pomaga dosti. Na normativno deklarativni ravni je stvar bolj ali manj jasna. Vse, kar je izraženo v ideologiji, še ni navzoče v praksi.

Jugoslovanska samoupravna usoda tudi v kadrovski politiki ne more niti v meščanskem parlamentarizmu in strankarski tekmovalnosti niti v državnolastniški socialistični monolitnosti iskati vzorcev za svojo samoupravno kadrovsko politiko. Ta lahko uspešno raste iz samo lastnih tal in si prizadeva, da bo demokratična, odgovorna in učinkovita.

DUŠAN DOLINAR

UDK 339.727

Svetovna mreža dolgov

Zdi se, kakor bi se v finančnem in monetarnem svetu pomembne reči morale dogajati poleti.

Pred osemintridesetimi leti, julija 1944, so v newhampshirskem mestecu Bretton Woodsu po približno 150 delovnih različicah sporazumov navsezadnje položili temelje povojnemu sistemu mednarodnih ekonomskih odnosov. Pred dvanajstimi leti, avgusta 1971, je ameriški predsednik Nixon preklical zamenljivost dolarja v zlato, sistem trdnih valutnih tečajev se je moral umakniti načelu o drsenju. Bretton Woods naj bi bil s tem odstavljen v zgodovino, toda v letošnjem poletju je živ kot že zlepa ne: omenjajo ga na slehenem pomembnejšem ekonomskem mednarodnem srečanju, češ da je potrebna nova izvedba tega zgleda. Kajti če drugega ne: pred dvema letoma, v začetku poletja 1981, je postalo jasno, da je poljska povezava med visoko zunanjo zadolženostjo in globoko notranjo (tudi gospodarsko) krizo ustvarila zoper dotlej prevladujoči način reševanja akutnih zadolžitvev izziv docela novih razsežnosti in ostrine. A lani, šele lani poleti je bilo širši mednarodni javnosti – tokrat tudi laični – na veljaven način dopuščeno, da vsrka vase splošno spoznanje in sporočilo: mednarodni dolgovi držav in skupin držav so postali kardinalno mednarodno vprašanje. Tudi to se je zgodilo poleti. 23. avgusta 1982 je Mehika na lastno pest razglasila, da devetdeset dni ne bo odplačevala glavnice za nakopičene dolgove, ker tega preprosto ne zmore. »Krach«, »default«, besedi in misel sta začeli krožiti po finančnih centrih kot prikazen, a tudi kot skoraj – že – dejanskost; z vso ostrino se je razgalil pravi smisel obrnjenega stereotipa, po katerem dežela ne more izginiti z zemljivida, če bankrotira, medtem ko banka – pač more izginiti. Ali morda kriza z dolgovi ni postala tako pomembna šele lani ravno zato, ker je poprej ogrožala *samo* države?

Seveda pa tematika mednarodnih dolgov v naši deželi nikakor ne more zveneti akademsko. Šele ob tistem maratonu konec prvega julijskega tedna v zvezni skupščini je bilo najširši javnosti omogočeno, da jo je kumulativno presunil učinek kompleksnejše podobe o mednarodnogospodarskem položaju Jugoslavije in o nekaterih odločilnih dimenzijah njene zadolženosti. Ta dežela je visoko na svetovni lestvici dolžnic; v letna

odplačila se pripravljala odlivati približno desetino svojega družbenega proizvoda, nekaj več kot dve petini vsega izvoznega prihodka. To se dogaja v primežu neizprosni zunanji, a tudi notranji pogojev; in v okviru programa, katerega naziv niha med stabilizacijo in reformo, vsebinsko bistvo pa terja tolikšne premene v dejanskih družbenih odnosih kot že dolgo ne kaj.

Zato se ta prispevek ne ukvarja z Jugoslavijo kot posebnim primerom za obravnavo, čeprav bi bilo to po osnovni temi možno. Posvečen je le orisu temeljnih značilnosti v svetovni mreži dolgov, kakršna se le-ta kaže zdaj. Jugoslavija je eno izmed vozlišč v tej mreži, ne najbolj obremenjeno in napeto, vendar zaradi svojega mednarodnega položaja in svojevrstnih notranjih karakteristik pomembno.

Pač pa bomo svetovno mrežo dolgov skušali osvetljevati kot pomemben kontekst, ki vpliva na podobo celote razmer, v kakršnih se gibljemo tudi sami.

Skušali bomo orisati obseg in strukturo mednarodne zadolženosti; bežno orisati njeno genezo; posvetiti nekaj pozornosti vprašanju o tem, kakšni sta strategija in organiziranost svetovnega Zahoda v tem razmerju. Naposled bomo omenili še nekaj pomembnejših značilnosti, ki se oblikujejo na poti od hlastnega reševanja *ad hoc* k različnim projektom za bolj pretehtano in urejeno reševanje stvari.

Ob tem se bomo osredotočili na razmerje med visoko razvitimi industrializiranimi deželami z Zahoda in deželami v razvoju. Vzhodnoevropske socialistične dežele bomo največkrat pustili ob strani. Zaradi dveh razlogov predvsem: prvič, celotna dolgova svetovnega Vzhoda in svetovnega Juga nasproti svetovnemu Zahodu si stojita v medsebojnem razmerju približno 1:10, in drugič, Vzhod tudi po celotnih reprodukcijskih povezavah navzven še vedno ni niti približno tako sklenjen z Zahodom ali z Jugom kakor sta sklenjena slednja dva med seboj.

Koliko je dolgov?

Kadar nanese beseda na vprašanje, kolikšna pravzaprav je mednarodna in še zlasti »medskupinska« zadolženost (pod »skupinami« so tu mišljeni Vzhod, Zahod in Jug) v celoti, tedaj se kot najboljši vir iz zadnjega časa še vedno ponuja poročilo OECD o tej problematiki iz lanskega decembra.¹ Po njem naj bi konec lanskega leta Vzhod dolgoval Zahodu približno 80 milijard dolarjev, Jug pa približno 626 milijard dolarjev. Številki zajemata srednjeročne in dolgoročne dolgove.

Ta ocena je bila odtlej že nekajkrat dopolnjena. Morgan Guaranty Trust je na primer v začetku februarja ocenila, da se zgornja vsota skupnih dolgov Juga, razširjena s sestavino kratkoročnih dolgov, suče okrog 790

¹ Neue Züricher Zeitung, Zürich, 20. december 1982.

milijard dolarjev.² Svetovna banka je bila nekaj previdnejša in je v marcu pomaknila oceno nazaj med 700 in 750 milijard. Toda v juniju je Royal Bank of Canada vnovič poskusila evidentirati vse, kar je bilo znanega dotlej. S seštevanjem kratkoročnih, srednjeročnih in dolgoročnih sestavin je prišla do ocene, da je skupni obseg dolga dežel v razvoju sredi leta 1983 zajel 860 milijard dolarjev.³

Že omenjeno poročilo OECD ustvarja zanimivo upodobitev obveznosti, ki so jih dežele v razvoju morale poravnati lani. Značilen je že tale presek: vse obveznosti skupaj so za leto 1982 znašale 131,3 milijarde dolarjev; toda za amortizacijo glavnice je šlo samo 71,2 milijade dolarjev (54 odstotkov); za odplačilo obresti pa kar 60,1 milijarde dolarjev (46 odstotkov).

Podobno, le nekoliko drugače zasukano podobo kažejo podatki, ki povedo, da je Jug odplačal kar 95 odstotkov zgornje vsote za kredite, ki so bili najeti pod tržnimi pogoji, samo 5 odstotkov vseh odplačil ali 6,9 milijarde dolarjev pa za »razvojno pomoč« oziroma za kredite pod ugodnimi pogoji.

Takšni sliki stvari ustreza tudi osvetlitev iz najnovejšega časa. Delež odplačil za dolgove v vseh prihodkih od izvoza blaga in storitev (znamenita »debt service« ali strežba dolgovom) se je za vse dežele v razvoju od leta 1980 do 1982 povzpел s 13,6 na 20,7 odstotka. Toda v tem se izraža širo povprečje Juga. V Latinski Ameriki, kjer je breme dolgov regionalno in po intenzivnosti najbolj osredotočeno, pa je ta delež lani dosegel 53 odstotkov – in ustvaril gospodarski pritisk, ki ga po klasičnih merilih in s klasičnimi prijemi sploh ni več mogoče ukrotiti.⁴

Do tod smo govorili samo o povprečni zadolženosti svetovnega Juga ali kdaj pa kdaj še o nadpovprečni zadolženosti v kaki regiji. Toda fenomen zadolženosti je razporejen zelo neenakomerno. Tako na dolžniški kakor tudi na upniški strani obstajajo visoke koncentracije.

Oglejmo si jih najprej na dolžniški strani.

Konec lanskega leta je bilo v Latinski Ameriki osredotočenega približno med 300–320 milijard dolarjev zunanjega dolga. To je nekako pol ali nekaj več kot pol vsega zunanjega dolga na svetovnem Jugu.⁵

Ostrejša kot regionalna pa je intenzivnostna koncentracija. Prvih sedem najbolj zadolženih držav sveta naj bi konec lanskega leta imelo skupaj 84 odstotkov vseh dolgov svetovnega Juga in Vzhoda. To so Brazilija, Mehika, Argentina, Venezuela, Čile, Poljska in Jugoslavija.⁶ Našteta sedmerica se v analizah, posvečenih ekonomskim in političnim vidikom mednarodne krize dolgov, čedalje pogosteje pojavlja kot neke

² The Economist, London, 19. februar 1983.

³ International Herald Tribune, Pariz, 22. junij 1983.

⁴ World Development Report 1983, The World Bank, Washington. Cit. po Borko Stošić, Negativni obeti za prihodnost. Delo, Ljubljana, 27. julij 1983.

⁵ Glej podatke o tem na primer pri Giorgiu Oldriniju v L'Unita, Rim, 28. maj 1983; ali v članku The Debt Crisis Boils Over, Newsweek, New York, 25. julij 1983.

⁶ New York Times, New York, 5. julij 1983.

vrste »testna skupina«, pilotski preizkusni vzorec za napovedi o morebitnih trendih, po kakršnih se utegne gibati kriza kot celovit proces.⁷

Če poskusimo mimogrede, le za bežno osvetlitev, izluščiti značilne skupne lastnosti ekonomske narave, ki so tem deželam skupne, potem lahko ugotovimo, da v zvezi z enostransko zahodno klasifikacijo vse po vrsti sodijo med tako imenovane nanovo industrializirane dežele (NIC's, Newly Industrialized Countries), kar v ekonomsko vsebinskem smislu navzlic splošni uvrščenosti na Vzhod velja tudi za Poljsko; da je njihov notranji razvoj tekel skozi zadnje desetletje zelo naglo; a da so se še nagleje zadolževale sledeč pri tem notranjim potrebam in željam po hitrem preboju naprej, a hkrati zunanjim ponudbam predvsem iz central zasebnega finančnega kapitala.

1. Glavne dežele dolžnice konec leta 1982 (v milijardah dolarjev)

Rang po obsegu dolgov	Dežela	Celoletni dolg konec leta 1982	Odplačila za glavnice in obresti v letu 1983	Delež odplačil v prihodkih od izvoza blaga in storitev (v %)	Rang po deležu odplačil v izvozu
1	Brazilija	87,0	30,8	117	5
2	Mehika	80,1	43,1	126	3-4
3	Argentina	43,0	18,4	153	2
4	J. Koreja	36,0	17,5	49	15
5	Venezuela	28,0	19,9	101	7
6	Izrael	26,7	15,2	126	3-4
7	Poljska	26,0	7,8	94	8
8	ZSSR	23,0	12,2	25	19
9	Egipt	19,2	6,0	46	16
10	SFRJ	19,0	6,0	41	18
11	Filipini	16,6	7,0	79	11-12
12	Nem. DR	14,0	6,3	83	9-10
13	Peru	11,5	3,9	79	11-12
14	Romunija	9,9	5,5	61	13
15	Nigerija	9,3	4,9	28	17
16	Madžarska	7,0	3,5	55	14
17	Zaire	5,1	1,2	83	9-10
18	Zambija	4,5	2,0	195	1
19	Bolivija	3,1	1,0	118	6

Vir: Morgan Guaranty Trust Company. Cit. po Time, New York, 10. januar 1983

⁷ Na primer na seminarju o mednarodni zadolženosti junija letos na Atlantskem inštitutu za mednarodne zadeve v Parizu - zlasti še v nastopu Edwarda Neufelda, glavnega ekonomista Royal Bank of Canada ter v debati, ki je temu sledila. (International Herald Tribune, Paris, 22. junij 1983).

Čedalje pogosteje pa zahodni viri – sprva tisti z ožjimi, zadnje mesece pa tudi oni s širšimi nakladami – zožujejo pravkar omenjeno skupino na peterko Brazilija, Mehika, Argentina, Poljska, Jugoslavija. Na teh petih deželah naj bi po dokaj odkritih in razširjenih namigih preizkusili model za novo dolgoročno strategijo pri reševanju krize dolgov.⁸ Sestava tako zožene skupine, a tudi družbene ureditve ter geostrateški položaji dežel, ki jo sestavljajo, vse to lahko tudi brez podrobnejšega razčlenjevanja, s kakršnim se tu ne moremo ukvarjati, navaja k zanimivemu analitičnemu premišljevanju o naravi krize dolgov ter strategij za njeno reševanje...

Podrobnejši pregled nad razporeditvijo dolgov na posamezne dežele ustvarja tabela s podatki za konec lanskega leta, ki so jo sestavili v Morgan Guaranty Trust, eni izmed vodilnih ameriških in svetovnih komercialnih bank. Morgan Guaranty je tudi sama zelo izpostavljena s krediti deželam v razvoju, vendar spricho sorazmerno zadržane in previdne, na dolgi rok uglasene poslovne politike ter izvrstnih analitičnih služb uživa v vrstah poslovnih bank sloves nekakšnega kažipota in stebra družbe.

Preglednica ponuja obilico gradiva in pobud za razčlenjevanje, a tukaj jo bomo pustili pretežno neobdelano in analitično neizkoriščeno, namenjeno predvsem enostavni ilustraciji; izvekli bomo iz nje le nekaj značilnosti, ob katerih se zdi, da potrjujejo naše dosedanje ugotovitve. Prvič, že na oko se razodeva visoka koncentracija problema v Latinski Ameriki. Drugič, razločno izstopa korelacija med visoko zadolženostjo in »srednjo razvojno stopnjo« oziroma statusom »nanovo industrializirane dežele«. (Vsebinsko velja to tudi za Poljsko, Nemško DR in Madžarsko, vendar v tem ni mogoče iskati nikakršnega zadostnega dokaza za veljavnost nekdanj razširjene misli o enoličnem popotovanju vseh in vsakogar po »Stages of Growth« bodisi v rostowski bodisi v stalinski različici...) In tretjič, dežele so tu razvrščene tako po obsegu celotnega dolga kakor tudi po deležu odplačil za dolg v celotnih izvoznih prihodkih. Primerjava med rang lestvicama po prvem, ekstenzivnostnem, in drugem, intenzivnostnem kazalniku pa nam še jasneje poudarja prostorska in kakovostna težišča svetovne mreže dolžnikov.

Takšna je torej podoba na dolžniški strani. Kaj pa na upniški?

Kdo in kje so upniki?

S čisto, jasno razvidno podobo koncentracije upništva po deželah – podobo, ki bi zrcalno ustrezala pravkaršnji preglednici dolžniške strani – s čim takim ne razpolagamo. Kljub temu lahko brez strahu pred zmoto rečemo, da so, kar zadeva posamezne dežele, glavne upnice štiri: ZDA, Japonska, ZR Nemčija in Velika Britanija. Te štiri ekonomije ustvarjajo skupaj 5.300 milijard nacionalnega ali skoraj pol svetovnega bruto proi-

⁸ Glej čedalje večjo frekvenco ustreznih vesti, poročil in komentatorskih namigov v International Herald Tribune, Le Monde Diplomatique, Frankfurter Allgemeine Zeitung nekako od aprila 1983 naprej.

zvoda.⁹ Po letošnjih volitvah v ZR Nemčiji, na Japonskem in v Veliki Britaniji, še zlasti pa po sedmernem vrhu v Williamsburgu in po UNC-TAD VI v Beogradu se je po pravici prijel naziv »konservativni center svetovnega kapitalističnega centra«. Toda to je hkrati tudi upniški center sveta, kakor se bo posredno, a dovolj jasno razkrilo iz naslednjih odstavkov.

Na posreden način je namreč mogoče razbrati, kakšna je razporeditev upniških potencialov, iz sestave tokov financiranja, ki tečejo v dežele v razvoju. To si bomo ogledali najprej skozi podrobnejšo strukturo za zadnje obdobje, nato pa skozi nekoliko bolj globalno strukturo v zadnjih dveh desetletjih, ki bo pokazala karakteristične količinske in še zlasti kakovostne premike.

2. Neto dotoki kapitala v dežele v razvoju iz vseh virov 1981–1982

	1981	1982	1981	1982
	v mia dolarjev		v % celotne vsote	
Uradna pomoč za razvoj	35,44	36,30	33,8	35,4
Bilateralna				
a) dežele OECD/DAC	18,28	18,65	17,4	18,2
b) dežele OPEC	6,91	...	6,6	...
c) dežele SEV	2,10	2,15	1,9	2,1
d) druge dežele	0,20	...	0,2	...
Multilateralne agencije	7,93	(8,50)	7,6	(8,3)
Od tega financiranje OPEC	0,41	...	0,4	...
Nekoncesijski tokovi	69,42	(66,10)	66,2	64,6
Bilateralni				
a) direktne investicije	16,13	(14,60)	15,4	(14,3)
b) komercialne banke	24,00	(18,50)	22,9	(18,1)
c) posojanje z obveznicami	2,30	...	2,2	...
d) privatni izvozni krediti	11,33	(14,00)	10,8	(13,7)
e) uradni izvozni krediti	2,01	...	1,9	...
f) drugi uradni tok. OEDC	1,96	...	1,9	...
g) uradni tokovi OPEC	3,00	...	2,9	...
h) iz drugih dežel	3,00	...	2,9	...
Multilateralni	5,69	(6,00)	5,4	(5,9)
Od tega financiranje OPEC	0,27	...	0,3	...
Vsi prihodki	104,84	(102,40)	100,0	100,0
Vsi prihodki kot %				
bruto proizvoda prejemnikov	3,4	(3,4)	–	–

Številke v oklepajih pomenijo oceno.

Vir: OECD Press Release PRESS/A (83) 26, str. 15. Pariz, 30 maja 1983.

⁹ Glej Bank for International Settlements, Fifty-third Annual Report, str. 180. Bazel, 13. junij 1983.

V preglednici naj opozorimo samo na naslednje značilnosti. Najprej: vsi neto dotoki kapitala v dežele v razvoju ustrezajo obsegu samo 3,4 odstotka njihovega nacionalnega bruto proizvoda.

Potem: razmerje med uradno, javno pomočjo za razvoj in nekoncesijskimi, poslovnimi neto dotoki kapitala se suče v okolici 35–65 v korist komerciali.

Nadalje: v okviru uradne pomoči imajo vodilno vlogo članice OECD oziroma njenega odbora za razvojno pomoč Development Assistance Committee, sledi ji vloga multilateralnih agencij in nato vloga članic OPEC. Članice SEV v primerjavi s svojo siceršnjo specifično težo v mednarodnih ekonomskih razmerjih (leta 1980 v svetovnem bruto proizvodu 15 odstotkov in v svetovnem izvozu 7,9 odstotka) nesorazmerno zaostajajo.

In naposled: znotraj bilateralnih nekoncesijskih tokov imajo prevladujočo vlogo najprej operacije komercialnih bank, nato direktne investicije in navsezadnje privatni izvozni krediti.

Iz teh značilnosti je že razvidno, kam in kako so nagnjena težišča neto dotokov kapitala za zadnji dve leti. A da je to rezultat dolgotrajnih in gotovo sistemsko usmerjenih procesov, bo razvidno iz naslednje preglednice:

3. Sestava neto dotokov kapitala v dežele v razvoju za obdobje 1960–62 in 1978–80 (v odstotkih)

Neto tokovi kapitala	1960–62	1978–80
Uradna pomoč za razvoj	59	34
Drugi nekoncesijski tokovi, pretežno uradni	7	13
Zasebni nekoncesijski tokovi	34	53
direktne investicije	20	14
izvozni krediti	7	13
finančni tokovi	7	26
Vsi tokovi skupaj	100	100

Vir: World Development Report 1982, str. 29. The World Bank, Washington

Preglednica 3 pa kaže naslednje glavne značilnosti.

Najprej: v zajetih dvajsetih letih se je razmerje med koncesijskimi neto tokovi kapitala, ki gredo skozi uradno pomoč za razvoj, ter uradnimi in zasebnimi nekoncesijskimi tokovi drastično obrnilo od 59:41 v prid koncesijskim k 34:66 v prid nekoncesijskim.

Nato: Pomen in vloga zasebnih nekoncesijskih tokov sta se strmo povzepla s 34 na 53 odstotkov.

In nazadnje: delež direktnih investicij, nekoč nosilne oblike mednarodnega zasebnega financiranja, je občutno upadel; hkrati so se močno okrepili izvozni krediti, še zlasti pa element, ki je tu poimenovan s »finančnimi tokovi«. Ta najbolj prodorni kanal v resnici vsebuje operacije zasebnih komercialnih bank.

Skratka, tako prva kot druga preglednica nas jasno opozarjata na proces, ki mu že pravijo *privatizacija* mednarodnega financiranja; izjemno dinamičen proces, ki je v začetku osemdesetih let že osvojil večino neto tokov kapitala v dežele v razvoju. Znotraj tega najhitreje prodirajo v ospredje zasebne finančne institucije, zlasti komercialne banke.

In res, tudi že omenjeno poročilo OECD o zadolženosti dežel v razvoju s konca lanskega leta pravi, da so bruto posojila zasebnih banka deželam v razvoju znašala 365 milijard dolarjev. A ker so terjatve dolžniških dežel nasproti tem bankam dosegale 157 milijard, so neto dolgovi Juga nasproti komercialnim bankam znašali 208 milijard dolarjev.¹⁰

Obča smer za iskanje koncentracij upnikov je torej jasna: iskati jih je treba predvsem v ZDA, na Japonskem, v ZR Nemčiji in Veliki Britaniji ter v aglomeraciji privatnega transnacionalnega kapitala, ki mu čedalje pogosteje pravijo »mednarodna bančna skupnost«.

»Mednarodna bančna skupnost«

Vprašanje o tem, kdaj pravzaprav se je izoblikovala »mednarodna bančna skupnost« v današnjem pomenu besede – ali nekje v letu 1974 po prvem naftnem šoku, ko so jele komercialne banke na rezervah iz petodolarjev prvič množično in resno financirati deficite v plačilnih bilancah dežele v razvoju zunaj OPEC, ali morda poleti 1981, ko je ob poljskih dolgovih nastal prvi mednarodni bančni konzorcij z več kakor 100 člani-cami za reorganizacijo odplačevanja teh dolgov, ali pa nemara v zgodnji lanski jeseni po mehiškem »skoraj-bankrotu«, ko se je začela prva velika reševalna operacija v seriji takšnih akcij novega tipa – to vprašanje prepustimo podrobnejšemu preučevanju zgodovine mednarodnih ekonomskih odnosov. Nas bo tukaj zanimalo, kakšne so osnovne značilnosti mednarodne bančne sfere zdaj in v zvezi z mrežo mednarodnih dolgov, ki si jo ogledujemo.

Primo se v zvezi s tem na nekaj osvetlitev iz izvrstnega prikaza v reviji *Trade and Development* 4/1982.¹¹

Najprej si oglejmo reprezentančni vzorec 100 vodilnih komercialnih bank. Njihova skupna aktiva približno 4,4 bilijonov (tisoč milijard) dolarjev s konca leta 1981 je za spoznanje presegala svetovni bruto proizvod,

¹⁰ Neue Züricher Zeitung, Zürich, 20. december 1982.

¹¹ Frederick F. Clairmonte and John H. Cavanagh, *Transnational Corporations and Global Markets: Changing Power Relations*. *Trade and Development* 4 1982, str. 149–182. UNCTAD, Zeneva 1983.

hkrati pa je bolj kot dvakratno presegala skupni promet 200 vodilnih industrijskih korporacij sveta. Velike japonske in ameriške transnacionalne banke (TNB) so same nadzorovale dve petini skupne aktive stotice, 24 velikih japonskih TNB pa je imelo pod nadzorstvom več kot četrtino skupne aktive.

4. 100 vodilnih transnacionalnih bank sveta v letu 1981

Domovina* sedeža	Število bank	Aktiva (v mia dolarjev)	Odstotek vse aktive	Profiti (v mia dolarjev)	Odstotek vseh profitov
Japonska	24	1097,6	25,1	88,4	20,8
ZDA	12	650,7	14,9	91,2	21,4
Francija	8	509,2	11,6	35,8	8,4
ZR Nemčija	11	464,3	10,6	45,9	10,8
Vel. Britanija	5	344,5	7,9	42,1	9,9
Italija	8	258,1	5,9	28,6	6,7
Kanada	5	240,6	5,5	34,5	8,1
Nizozemska	4	160,4	3,7	2,5	0,6
Švica	3	141,9	3,2	12,8	3,0
Belgija	4	100,2	2,3	12,2	2,9
Španija	3	67,5	1,5	6,7	1,6
Brazilija	1	65,1	1,5	5,3	1,2
Švedska	3	64,6	1,5	3,1	0,7
Avstralija	3	60,0	1,4	7,1	1,7
Hongkong	1	52,1	1,2
Iran	1	23,9	0,6	1,1	0,3
Indija	1	20,5	0,5	1,9	0,5
Izrael	1	19,2	0,4	4,2	1,0
Mehika	1	18,4	0,4
Avstrija	1	18,2	0,4	1,7	0,4
Skupaj	100	4377,0	100,0	425,1**	100,0

* Dežele so razvrščene po obsegu bančne aktive.

** Niso vključeni podatki o bančnih profitih za: Francijo (3 banke) Hongkong (1), Nizozemsko (2), Japonsko (1), Italijo (1), Veliko Britanijo (1), Švedsko (1) in Mehiko (1).

Vir: Izračunano po The Banker, junij 1982. Cit. po Clairmonte, Cavanagh, ibid.

Tudi iz te preglednice je – zlasti ob primerjavi med vodilnimi petimi deželami – razvidno, da poprejšnji pojem vodilne konservativne četverke sloni na dovolj trdnih temeljih tudi, kar zadeva bančni potencial. A o tem samo mimogrede. Najbolj nas tukaj zanima, kako je s stopnjo internacionaliziranosti tako imenovane mednarodne bančne skupnosti.

Tista velika večina bančnega potenciala, ki deluje na področju BIS (Bank for International Settlements – Banka za mednarodne poravnave v Baslu) je imela konec 1982 leta po svem svetu posojenega kapitala za 1.686,7 milijarde dolarjev, od tega približno polovico znotraj svojega področja, polovico pa zunaj; v deželah v razvoju je imela 325,5 milijarde dolarjev.¹² To že nekaj pove o internacionaliziranosti komercialnih bank. Neposrednejša, vendar parcialna osvetlitev – a posplošljiva zato, ker gre za nekaj komercialnih bank s samega vrha svetovne lestvice – je razvidna iz naslednjega prikaza:

5. Rast profitov iz tujine pri vodilnih bankah ZDA 1970–1981

Banka*	Zunanji profiti (v mio dolarjev)		Delež v celotnih profitih (v %)	
	1970	1981	1970	1981
<i>Citicorp</i>	58	287	40	54
<i>Bank America</i>	25	245	15	55
<i>Chase Manhattan</i>	31	247	22	60
<i>Manufacturers Hanover</i>	11	120	13	48
<i>J. P. Morgan</i>	26	234	25	67
<i>Chemicals New York</i>	8	74	10	34
<i>Bankers Trust N. Y.</i>	8	116	15	62
<i>Skupaj</i>	167	1323	22	55

* Banke so razvrščene po aktivih konec 1981.

Vir: Izračunano po podatkih Salomon Bros. V *The Economist*, 14. januar 1978, in *Forbes*, 5. julij 1982. Cit. po Clairmonte, Cavanagh, *ibid.*

Našteti sedem ameriških bank, ki hkrati sodijo v svetovni bančni vrh, se je torej ravno v tem obdobju odločilno internacionaliziralo. Medtem ko so profiti iz tujine ob začetku opazovanega obdobja ustvarjali le dobro petino njihovih celotnih profitov, se je masa profitov iz tujine skozi to obdobje malone poosmerila, njihov delež v celotnih profitih pa krepko zavihtel čez polovico in dosegel 55 odstotkov. Banke so torej tudi po sestavi profitov postale večinsko in nedvoumno transnacionalne.

Eden izmed »postranskih« izrazov stopnje transnacionaliziranosti v mednarodni bančni skupnosti pa je tudi dejstvo, da so zasebne banke lani financirale kar 45 odstotkov tekočega plačilnega primanjkljaja v deželah v razvoju, ki ne izvažajo nafte.¹³ Tako so postale »garant« njihovega krhkega zunanjega ravnotežja...

¹² Banka of International Settlements, Fifty-third Annual Report, str. 116. Basle, 13. junij 1983.

¹³ Po izjavi Güntherja Schleimingerja, generalnega direktorja BIS. *International Herald Tribune*, Paris, 25–26. junij 1983.

V akutni fazi krize

Svetovna mreža dolgov, o kateri ves čas govorimo, v bistvu ni nič drugega kot podoba bilančnega prereza mednarodnih trgovinskih in finančnih tokov v določenem trenutku, multilateralna podoba upniško-dolžniških razmerij v takšnem trenutku. To pa pomeni, da je treba tudi krizo dolgov, ki je izbruhnila nekje v obdobju 1981–1982, analizirati in presoјati v kontekstu akutne faze v svetovni gospodarski krizi. Kriza dolgov je njen ožji kompleksen in sintezen izraz; a je hkrati učinek in vzvraten vzrok krize v trikotu trgovina-finance-razvoj.

Torej na kratko k temu kontekstu:

6. Svetovna proizvodnja: * letne spremembe po skupinah dežel

	1976–1980	1981	1982
Svet	3,9	1,4	0,2
Razvite tržne ekonomije	3,5	1,3	0,3
Centralno planirane ekonomije	4,3	2,2	2,6
Dežele v razvoju	5,2	0,7	-0,7

* Za razvite tržne ekonomije nacionalni bruto proizvod, za centralno planirane ekonomije materialni neto proizvod.

Vir: Overcoming International Economic Disorder. Views and Recommendations of the Committee for Development Planning.

ST/ESA/133 str. 17. United Nations, New York 1983.

Tako je bilo torej z razvojem: v svetovnih razsežnostih je lani z 0,2 odstotka rasti stagniral, v deželah v razvoju je z -0,7 odstotka rasti nazadoval; edino centralno planirane ekonomije so po strmem padcu poprečnega tempa rasti s preostalima 2,6 odstotkoma pričevale o relativni in kratkoročni prednosti svojega sorazmerno avtarkičnega položaja v takšnih razmerah.

A kako je bilo s trgovino in financami? O tem govori naslednja preglednica:

7. Letne spremembe pri nekaterih kazalnikih trgovine in financiranja

	1971– 1973	1974– 1975	1976– 1979	(v odstotkih)		
				1980	1981	1982
Svetovni trgi:						
Obrestne mere	7,1	9,0	8,1	14,4	17,0	13,3
Letna rast cen:						
Primarno blago	15,9	5,0	10,5	14,8	-15,6	-16,1

	1971– 1973	1974– 1975	1976– 1979	(v odstotkih)		
				1980	1981	1982
Surova nafta	24,1	87,8	13,8	68,3	11,4	-3,7
Industrijsko blago	10,0	17,0	9,0	10,5	-3,8	-2,0
Razvite tržne ekonomije:						
Letna mera inflacije	10,6	11,2	9,6	9,2	8,9	7,5
Letne spremembe pri obsegu uvoza	9,3	-3,3	7,4	-0,8	-3,0	0,0

Vir: UNCTAD VI: The current world economic crisis and perspectives for the 1980s TD/272 str. 2. Beograd, junij 1983.

Podatkom o obrestnih merah je treba pred prehodom k povzemanju iz te preglednice vendarle dodati neko pojasnilo. Avtorji poročila iz sekretariata UNCTAD so namreč vzeli za prikaz obrestne mere na svetovnem trgu kapitala variabilno mero, LIBOR, (London Inter-Bank Offered Rate, londonsko obrestno mero za medbančne operacije), ki praktično res odloča o gladini obrestnih mer na vsem evrodolarskem oziroma evrovalutnem tržišču. Toda dežela, ki najema kredit na trgu kapitala, zanj dejansko ne plačuje samo LIBOR, marveč še dodatno obrestno mero, tako imenovani »margin«, ki je opredeljena kot »cena za kreditorjev poslovni (in/ali politični) riziko«. Ta dodatna obrestna mera je različna, oblikuje se od primera do primera, vendar se utegne razpeti tudi v bližino dveh odstotkov; kar praktično pomeni, da so dejanske obrestne mere za posojilojemalca segale v poprečju za leto 1981, ko so bile najvišje, tja k 19 odstotkom. Toda: v poprečju! Kaj se lahko za tem skriva, pove drug podatek. Ameriška prime rate, variabilna obrestna mera za glavne komitente pri najpomembnejših komercialnih bankah – ki jo prav tako kot na evrodolarskem oziroma evrovalutnem trgu podpirajo z dodatno obrestno mero za riziko – ta prime rate je torej na svojem vrhuncu v decembru 1981 dosegla 21,5 odstotka. Spričo tega so morale zlasti latinskoameriške dežele, za katere je odločilna prav prime rate, tedaj plačevati za komercialne kredite več kot 23 odstotkov obresti...

Toda nazaj k preglednici 7 in k povezavi s preglednico 6:

Proti koncu 1979 in tja v leto 1980 je prišlo do »drugega naftnega šoka«, ki je začetno zavrl tempo razvoja v naftnih deželah v razvoju. Toda veliko pomembnejša zavorna kombinacija se je uveljavila približno ob istem času drugje: v razvitih industrijskih deželah se je pričela uveljavljati antiinflacijska politika. Ob tem se je še posebno hud vpliv širil iz temeljnega nagiba in tudi sorazmerno nove tehnike, ki sta bila značilna za monetaristično politiko ZDA. Krčenje ponudbe denarja ob hkratnih visokih primanjkljajih v državnem proračunu, to dvojje je pognalo obrestne mere navzgor v višine, o kakršnih smo govorili in jih kaže preglednica 7; v ZDA in drugod v razvitem svetu je zavrlo inflacijo, a tudi

gospodarsko rast, kakor kažeta preglednici 7 in 6; skrčilo je obseg uvoza ter znižalo cene industrijskega blaga in celo nafte, medtem ko je strmoglavilo cene za primarno blago na raven iz časov Velike krize; hkrati je potisnilo tečaj dolarja visoko navzgor. Kako je to vplivalo na zadolženost? Zvišanje obrestnih mer; zvišanje tečaja dolarja, ki je glavni denominator mednarodnih dolgov; znižanje izvoznih cen za blago iz razvijajočih se dežel in obsega uvoza v visoko razvite dežele, skratka padec izvoznih prihodkov zadolženih dežel v razvoju – krizi dolgov kratko in malo ni bilo mogoče uiti.

Kajti v ekonomskem smislu je vprašanje o obvladljivosti ali neobvladljivosti mednarodnih zadolžitvev najbolj direktno in kritično odvisno od razmerja med mero rasti izvoznih prihodkov in obrestno mero za posojila. Če mera rasti izvoznih prihodkov začne zaostajati za obrestno mero, tedaj postanejo razmere prej ali slej nevzdržne.

V letu 1982, ki ga najčešče navajajo kot leto krize dolgov, pa so v razvijajočih se deželah, ki ne izvažajo nafte – v tem največjem koncentratu mednarodne zadolženosti na svetu – izvozni prihodki za 6 odstotkov padli, medtem ko je poprečna obrestna mera za odplačevanje njihovih dolgov krepko preseгла 10 odstotkov.¹⁴ Res ni bilo mogoče uiti?

Reprogramiranje, reorganizacije dolgov

Po svoje se je kriza izrazila v visoki frekvenci multilateralnega reprogramiranja dolgov.

8. Multilateralno reprogramiranje dolgov 1956–1982

	1956– 1960	1961– 1965	1966– 1970	1970– 1975	1976– 1980	1981– 1982
1. Število dežel, ki se lotevajo reprogramiranja prvič	2	2	4	3	6	10
2. Kumulativ 1. vrste	2	4	8	11	17	27
3. Število reprogramiranj	2	6	10	14	15	14
4. Kumulativ 3. vrste	2	8	18	32	47	61

Vir: UNCTAD VI: International financial and monetary issues. TD/275, Aneks, str. 17. Beograd, junij 1983.

V dveh letih, 1981 in 1982, je bilo dežel, ki so se prvič lotevale reprogramiranja, več kot v katerikoli petletki pred tem; število posameznih primerov reprogramiranja je bilo v teh dveh kriznih letih praktično enako številoma za obe polovici sedemdesetih let, poprejšnje petletke pa je krepko preseğalo.

¹⁴ Overcoming Economic Disorder. Views and recommendations of the Committee for Development Planning. ST/ESA/133 str. 17. United Nations, New York 1983.

Toda v koncentraciji multilateralnega reprogramiranja, ki se je oblikovala v dobi krize, ni prišlo samo do količinske zagotovitve marveč tudi do kakovostnega preoblikovanja teh postopkov. Prvo in drugo se je dogajalo *ad hoc*, od primera do primera, pač po zaporedju sunkov, nastajajočih ob zaostritvah v zvezi s posameznimi deželami ali regijami. Oglejmo si nekaj najvidnejših.

Prvi resni pretres je nastal konec 1980 in v prvih mesecih 1981, ko je postalo jasno, da Poljska spričo dolgoročnega razkroja gospodarskih razmer in notranje politične krize ne bo zmogla več odplačevati dolgov brez splošnega reprogramiranja. Prvič se je zgodilo, da je bila upniška stran sestavljena iz predstavnštva vlad, centralnih bank, komercialnih bank in Mednarodnega monetarnega fonda (IMF) hkrati. Pogajanja trajajo še vedno. Toda ob Poljski se je zlasti med komercialnimi bankami razširil tako imenovani regionalizacijski sindrom, v katerem so jele zadrževati poslovanje z drugimi deželami v regiji, čeprav v njih ni bilo razmer, ki bi bile podobne poljskim. Glavna žrtev je postala Madžarska, ki je za razloček od drugih vzhodnoevropskih dežel financirala večino svoje zunanje trgovine na evrovalutnem trgu in si tako nabrala pri bankah precej dolga. Že leta 1979 je Madžarska uveljavila program za prilagoditev, ki ji je leta 1981 ustvaril zunanjetrgovinski presežek; vendar pa je skok obrestnih mer, povezan z občutnim umikom kratkoročnih bančnih kreditov s trga, leta 1982 ustvaril v madžarski plačilni bilanci precejšen tekoči primanjkljaj. Premoščajjo ga z nadaljnjimi prilagoditvami doma ter v sodelovanju z IMF ter BIS.

Drugi sunek se je sprožil spomladi 1982 ob falklandski vojni med Argentino in Veliko Britanijo. Argentina je kljub vojaškimi izdatkom in porazu zagotavljala, da bo odplačevala svoje obveznosti redno, vendar je vojna načela njeno plačilno sposobnost, hkrati pa so komercialne banke začele ustvarjati nov, tokrat svetovno najnevarnejši regionalizacijski sindrom. Latinskoameriškemu dostopu do zasebnih kreditov so se pripravila vrata.

Tedaj je jel prijematni tudi vpliv monetaristične deflacije v najrazvitejših zahodnih deželah, zlasti v Združenih državah. Recesija je trajala že nenavadno dolgo; ob misli, češ da je pretežno ciklične narave, so se porajali čedalje globlji dvomi; hkrati pa sta že močno upadala eksportni prihodek in plačilna sposobnost dežel v razvoju.

Tretji in najhujši udarec se je sprožil proti koncu avgusta 1982 s krizo mehiških dolgov, ki sta ga spremljala nagel beg zasebnega kapitala iz Mehike v ZDA in nato nacionalizacija bank. Ob Mehiki je bil pravzaprav dokončno postavljen nov obči tip reagiranja. Zdaj ni šlo več zgolj za reprogramiranje, marveč za kompleksne reševalne operacije, kjer se nacionalni in internacionalni, zasebni in javni faktorji povezujejo v akcijah, ki so načrtovane za nekaj let.

Mehika je takoj aktivirala že obstoječi regionalizacijski sindrom v Latinski Ameriki. Septembra se je k IMF in BIS obrnila centralna banka

Argentine s prošnjo za premostitvena posojila in kompleksno kreditno akcijo.

Proti koncu 1982 je zahtevala obsežno mednarodno uradno pomoč najtežja med vsemi dolžnicami, Brazilija. Tudi tu se je centralna spona organizacije upnikov zgradila med IMF in BIS. Pogajanja, reševanje – in kriza – trajajo še vedno.

Spomladi 1983, nekako do konca aprila, je prešlo v pogajanja o reorganizaciji dolgov s komercialnimi bankami pod vodstvom BIS približno petindvajset dežel v razvoju, ki ne izvažajo nafte; nanje sta vezani približno dve tretjini vseh zunanjih dolgov te grupe. Štirinajst teh dežel hkrati uporablja za premostitev plačilnobilančnih težav kredite IMF. Zunaj te skupine sta približno v istem obdobju prešli v pogajanja o reorganizaciji dolgov dve članici OPEC, Venezuela in Nigerija, poleg njiju pa tudi Jugoslavija.¹⁵

Vsi ti sunki in pretresi so ustvarili nekaj relativnih novosti tudi na upniški strani. To velja predvsem za komercialne banke, ki so se v sedemdesetih letih tako ofenzivno transnacionalizirale, hkrati pa v lovu za plasmajem kapitalov in profiti tako naglo prevzemale vlogo glavnega financerja plačilnobilančnih primanjkljajev v razvijajočih se deželah. Banke so se namreč ob grozeči plačilni nesposobnosti upnikov pretirano izpostavile z izstavljenimi posojili. Številčnih podatkov o tem je veliko: za zgled sezimo spet k vrhu lestvice ameriških bančnih transnacionalk, kjer bomo srečali mnogo istih imen kot že v preglednici 5:

9. Kreditna izpostavljenost 10 vodilnih bank* ZDA v DvR konec 1982

	Kreditni (v mio dolarjev)	Delež v vseh kreditih (v %)	Delež v glavnici (v %)
Citicorp	9810	11,4	203
Bank America	6800	9,2	148
Chase Manhattan	6073	11,0	220
Manufacturers Hanover	6811	16,0	245
Morgan Guaranty	4072	12,8	150
Chemical	3541	11,5	182
Continental Illinois	2029	6,2	119
First Interstate	1154	4,7	64
Bankers Trust	2225	10,6	143
Security Pacific	1190	4,8	80
Vseh 10 skupaj	43700	10,3	169

* Banke so razvrščene po aktivih konec 1982.

Vir: The American Banker. Cit. po International Herald Tribune.

¹⁵ Podatki povzeti po več virih, predvsem po Bank for International Settlements, Fifty-third Annual Report, str. 122-129. Basle, 13. junij 1983.

Kreditna izpostavljenost pomeni, da celotni obseg plasmajev presega vpisani kapital (glavnico) banke; če bi prišlo do verižnega stečaja dolžnikov, banka ne bi mogla kriti izgube z lastnim kapitalom in bi morala v stečaj tudi sama. V zgornji preglednici vidimo, kako skupni obseg kreditov, ki so jih vodilne ameriške komercialne banke odprle deželam v razvoju, za 69 odstotkov presega skupno glavnico teh bank. Po podatkih, ki so na voljo, tudi kreditna izpostavljenost vseh komercialnih bank skupaj presega skupni obseg njihovega vpisanega delniškega kapitala (glavnice). Iz tega naj bi v najbolj posplošenem in poenostavljenem smislu izvirala nevarnost, da bi morebiten verižni stečaj dolžnikov samodejno sprožil tudi verižni stečaj upnikov – bank.

Takšne možnosti teoretično sicer ni mogoče izključiti, vendar praktično ni kdo ve kako verjetna, ker sta obstoj in delovanje bank vpeta v zelo mnogosmeren poligon soodvisnosti. V njem deluje navsezadnje celo interes dolžnikov, ki jim gre pogosto za to, da bi bilo možno podaljševati kreditiranje v prihodnost. Vendar pa sorazmerno fiksna in očitno dolgotrajna upniško-dolžniška razmerja v nekaterih ozirih le ovirajo maneversko sposobnost bank, kar ob grozeči plačilni nesposobnosti ali že ob navadni nelikvidnosti dolžnikov ni zmerom dobičkanosno in prijetno.

Nova organiziranost upnikov

Ena izmed najbolj očitnih in hkrati najbolj pomembnih novosti, ki jih je v zvezi s svetovno mrežo dolgov vrgla na površje kriza ob začetku osemdesetih let, je nova organiziranost na strani svetovnih upnikov.

»Postopki za reprogramiranje javnih dolgov se že ravna po nekakšnem standardnem vzorcu in reči bi bilo mogoče, da vznikna nekakšen nov režim tudi iz kompleksnega reprogramiranja zasebnih dolgov. Pri tem opravljata do neke mere vodilni vlogi IMF in BIS«, pišejo v svojem poročilu ugledni poznavalci iz odbora za razvojno pomoč pri ECOSOC.¹⁶ »Vendar se odbor strinja s sodbo, da bi tako upnikom kot dolžnikom koristilo več sistematičnih meril in ravnanja, znotraj tega pa, kadar bi bilo treba, tudi ponovnih pogajanj...«

Generalni sekretar UNCTAD Gamani Corea se je v svojem poročilu za beograjsko zasedanje¹⁷ prav o tem izrazil za mednarodnega funkcionarja naravnost šokantno: »Tudi v območju denarstva in financ terja scenarij za osemdeseta leta nekakšno ureditev za sistematično obravnavanje težav z dolgovi. Sedanja ureditev je, če se izrazimo najbolj milo, primitivna...«

»Standardni vzorec« ali »novi režim« ali »milo povedano, primitivna ureditev«, vse to je vzniknilo *ad hoc* iz potrebe po prestrezanju, blažitvi ali

¹⁶ Overcoming Economic Disorder. Views and recommendations of the Committee for Development Planning. ST/ESA/133 str. 18. United Nations, New York 1983.

¹⁷ UNCTAD VI: Development and recovery: The realities of the new interdependence. TD 217, str. 36. Beograd, junij 1983.

vsaj delnem usmerjanju serije zaporednih pretresov in sunkov v zvezi s krizo dolgov, o katerih smo že govorili. Toda kakor že, popoli sistem je sestavljen: bolj *de facto* kot *de iure*, bolj začasno kakor stalno; vendar je skozi prakso nedvomno oprt na nekakšen koncentrat raznorodnih, predvsem upniških interesov v zvezi z dolgovi.

Elementi popoli sistema so internacionalni in nacionalni. Naštejmo jih nekako po logičnem zaporedju.

Internationalni elementi: IMF, Svetovna banka, BIS. Nacionalni elementi pa: vlade, centralne banke in komercialne banke. Delitev elementov na »internationalne« in »nacionalne« je seveda pogojna.

Najpomembnejšo koordinacijsko vlogo opravlja v sistemu IMF, ki je povezan predvsem z vladami, centralnimi bankami, Svetovno banko in zadnje čase čedalje bolj tudi z BIS. Drugi koordinator, BIS – ta »centralna banka centralnih in komercialnih bank« – operira predvsem na stiku med sferama centralnih in komercialnih bank. Včlenjenost v območje centralnih bank pa jo pod impulzu zaporednih reševalnih operacij čedalje pogosteje in direktnije povezuje tudi z IMF.

Toda funkcionalne in interesne povezave čedalje tesneje spenjajo sleherni element »popoli sistema« z vsemi drugimi elementi v njem.

Spričo praktičnih izkušenj, ki zlasti v zadnjih dveh letih kažejo, da se dežele dolžnice kar zapovrstjo srečujejo v pogajanjih hkrati z IMF, Svetovno banko, BIS, vladami in centralnimi bankami posameznih držav upnic ter še »mednarodno bančno skupnostjo« – spričo tega je še vedno razumljivo, vsebinsko utemeljeno in tudi metodološko prav govoriti o »petih kardinalnih kreditnih linijah«, ki naj bi delovale v svetovnem financiranju. Vendar tak pogled najbrž ne izčrpava več vse resnice, ki jo prinaša nova *de facto* organiziranost upnikov. Čedalje bolj utemeljeno namreč zveni vprašanje, ali se morebiti ne začenjamo srečevati z vse močnejšimi aspekti notranje sicer razslojenega in protislovnega, vendar hkrati dialektično enotnega finančnega makrokartela – s cilji, metodami in tipom organizacije, kakršni so v občem lastni slehernemu kartelu?

Toliko krepkejši postaja tak vtis, če upoštevamo, da sodi med sestavine »popoli sistema« še ena, ki ji na prvi pogled v njem ni mesta. To sta vlada in centralna banka Združenih držav Amerike.

Vlada in centralna banka Združenih držav namreč nista samo ena vlada in ena centralna banka med mnogimi, ki smo jih prej združili v en element oziroma dva elementa sistema. Posebna, samostojna, osrednja in vodilna vloga v tem finančnem makrosistemu je Beli hiši in Zvezni upravi za rezerve *de iure* in *de facto* zagotovljena z ureditvijo, ki jo uokvirja temeljna struktura IMF, še zlasti z vlogo dolarja kot svetovnega denarja, ter s kompleksno gospodarsko in vsakršno drugo močjo ZDA v mednarodni skupnosti. Ameriška vlada in centralna banka namreč prek te posebne vloge dolarja in prek relativne moči transnacionalnih korporacij in bank s sedeži v ZDA v mnogočem krojita svetovno monetarno in kreditno politiko. IMF, Svetovna banka, BIS, komercialne banke, včasih

celo vlade ter centralne banke drugih držav pa so pogosto – marsikdaj mimo lastne volje – instrumentarij za realizacijo takšnega delovanja.

Ta zveza je bila od Bretton Woodsa dalje dokazana mnogokrat. Dva nova vidna in masivna dokaza zanjo lahko poiščemo ob začetku akutne faze v svetovni gospodarski krizi na prehodu 1979–80 ter v času po izbruhu krize dolgov, v začetku oktobra 1982.

Kar zadeva prvo, smo že omenili, kako sta Federal Reserve Board z ostrim omejevanjem denarne ponudbe, Bela hiša pa z visokimi proračunskimi primanjkljaji dobesedno sprožila akutno fazo splošne gospodarske krize najprej v ZDA in nato po svetu. Kar zadeva drugo, pa obstaja vrsta znamenj in pričevanj, ki se iztekajo v naslednjo konstrukcijo. Zvezna uprava za rezerve in njen predsednik Paul Volcker naj bi bila v začetku oktobra 1982 presodila, da je domača ameriška inflacija zadosti ukročena, a nanju naj bi bila še bolj vplivala nevarnost plačilnih zlomov v Latinski Ameriki, posebej v Mehiki in Braziliji. Kakorkoli že, »tiskarna dolarjev« se je zavrtila hitreje ravno v trenutku, ki je prišel kot nalašč, da odvrne serijo potencialnih stečajev, v katerih bi se lahko sesule dežele dolžnice in cele regije, pa tudi serije bančnih upnic. Nespornih in čistih dokazov za takšno vzročno zvezo je še premalo, da bi jo bilo mogoče vzeti za nesporno. Je pa dovolj verjetna, da je mogoče sklepati na neko drugo zanimivo – in morda daljnosežno – okoliščino, če je bilo res tako, potem so se ZDA nemara prvič po drugi svetovni vojni znašle v situaciji, ko so odločilne komponente njihove gospodarske politike enako močno sooblikovali tako notranji kakor zunanji faktorji...

Med novim Bretton Woodsom in novo mednarodno gospodarsko ureditvijo

Zadnje mesece se v zvezi z akutnimi napetostmi v svetovni mreži dolgov razvijata dve veliki bitki: prva za okrepitev likvidnosti in kreditnega potenciala v tako rekoč vseh elementih tistega, čemur smo rekli »popoli sistem« upnikov, zlasti še v IMF, Svetovni banki in komercialnih bankah; druga pa za medsebojno vzdržnost ter vsestransko disciplino v sistemu in še bolj pri tistih, ki so zunaj njega, pri dolžnikih. Že iz tega je razvidno, da tečeta obe bitki na črti ohranitve starega sistema odnosov. Hkrati je razumljivo, da deluje v to smer kot glavna gonilna sila predvsem dominantna četverka ZDA-Japonska–ZR Nemčija–Velika Britanija, povezana z večinskimi formacijami transnacionalnega finančnega kapitala.

Toda razvija se še tretja bitka, spopad med dvema težnjama po graditvi novega monetarno-finančnega sistema, kjer vodi prva k »novemu Bretton Woodsu«, druga pa k urejanju monetarno-finančne sfere sploh in problema dolgov posebej po ciljih, načelih in metodah nove mednarodne gospodarske ureditve.

In to je na neki način naravno.

Mednarodno narodno financiranje, mednarodni upniško-dolžniški odnosi, ki nastajajo kot izraz povezav v trikotu trgovina-finance-razvoj, to dvoje je objektivna potreba. Interes za nadaljnji razvoj vsega tega je nesporno vsestranski, tako da družijo tudi upnike in dolžnike. V tem, v želji po reprodukciji upniško-dolžniških razmerij zavoljo napredka trgovine in zavoljo gospodarskega razvoja, v tem se posebni interes upnika in posebni interes dolžnika medsebojno ujemata. Toda hkrati sta si posebna interesa upnika in dolžnika deloma tudi nasprotna. Upnik zasleduje optimum, ki ga sestavljajo čim večje obresti na kreditno vloženi kapital ob pogoju, da se kapital oplojuje trajno; dolžnik zasleduje optimum, ki ga sestavljajo čim manjše obresti na kreditno prevzeti kapital, poleg tega pa čim boljša izvozna in splošno razvojna produktivnost tega kapitala.

Ali je torej v dialektiki upniško-dolžniškega razmerja, zlasti še v tistem njenem delu, kjer si posebna interesa upnika in dolžnika med seboj nasprotujeta, možno samo vsiljevati rešitev, ki bo bolj nagnjena k tej ali bolj k oni strani? Ta pot vodi v »novi Bretton Woods«, k sistemu morda nekoliko blažje in bolj razpršene, vendar še vedno prisotne finančno-monetarne dominacije. Ali pa se je skozi čas mogoče vsaj asimptotično približevati nekemu skupnemu optimumu dveh deloma skladnih in deloma protislovnih posebnih interesov? Sporazumnemu ravnovesju, ki bi bilo za vsakega partnerja posebej samo »druga najboljša rešitev«, medtem ko bi bilo za oba skupaj nedvomno in brez pridržka prva? Takšna pot bi vodila v splošno smer nove mednarodne gospodarske ureditve.

Gre torej za spopad med težnjo po čim bolj asimetrični in težnjo po čim manj asimetrični soodvisnosti.

Seveda se poskusi razglabljanja o poteh k čim manj asimetrični soodvisnosti zdijo v soočenju s sedaj prevladujočo prakso visoko abstraktni. Praksa se namreč ukvarja s tem, da v svetovni mreži dolgov pridno krpa luknjo za luknjo. To ji gre za sedaj kar od rok. Zbuja se ji upanje, da bodo zakrpe vzdržale. Vendar je že v soočenju s potrebami pričujočega desetletja po besedah Gaminija Coree »milo povedano primitivna«. Operira na kratke steze, opira se povečini na silo, v imenu starosvetne ortodoksosti marsikod ne reže samo razvojnih možnosti, temveč ogroža celo golo preživetje. Pač pa dobro brani profit. Ob dogodkih zadnjega leta se kljub tu in tam uspešno zakrpanim luknjam vendarle vse češče vsiljuje obupno vprašanje: ali ne bo najprej treba res globokega in hudega poloma, da bi se ta praksa naposled zmogla zdrzniti in se od vzorcev preteklosti nekoliko bolj obrniti k potrebam prihodnosti?

Ljubljana, konec julija 1983

O politični ekonomiji »socialističnega samoupravnega produkcijskega načina«

Tile zapiski niso nikakršen poskus končati politično ekonomsko razpravo o »socialističnem samoupravnem načinu produciranja«, ki naj bi se v najvišji meri uresničeval v Jugoslaviji, marveč bolj poskus razmišljanja o nekaterih temeljnih kategorijah teoretično zamišljenega socialističnega načina produkcije, povezanega z delom (v treh knjigah) prof. M. Korača pod naslovom »Socialistički samoupravni način proizvodnje – udruživanje i medusobno povezivanje radnika u procesu društvene reprodukcije« (Beograd, Izdavački centar Komunist, 1977, 1980, 1982), ki je bilo predmet dvodnevne razprave v Kumrovcu (20. in 25. 5. 1983).

O politični ekonomiji nasploh in o politični ekonomiji socializma

1. Da bi lahko odgovorili na vprašanje, ali lahko sploh govorimo o posebni, že izoblikovani politični ekonomiji socializma, ali celo o politični ekonomiji samoupravnega socializma, moramo najprej *zavzeti stališče* do nekaterih pomembnih odprtih *vprašanj ekonomske vede nasploh in znotraj nje, do politične ekonomije*. Sformulirali jih bomo kar v obliki kratkih *tez*:

– Ne samo politična ekonomija, ampak *ekonomska veda nasploh* je danes globoko *na razpotju*, v večstranski krizi (idejnofilozofsko, metodološko, predmetno). Ni tako prazen očitek, da je ekonomska veda še vedno veda »newtonskega tipa«. Zato se utrjuje spoznanje in raste zahteva po njeni prenovitvi.

– Politična ekonomija kot sestavni del ekonomske vede ne more biti glede na spremenjene zahteve samo kritična analiza obstoječih (in preteklih) produkcijskih načinov in njihovih zakonov, ampak, in tudi vse bolj, kot socioekonomska veda, *tudi veda o drugačnem, izpopolnjenem načinu produciranja* (gospodarjenja).

– To, da jo imenujemo »politična«, nikakor *ne pomeni*, da je *politično oportunistična – apologetska razlaga* danega ali zamišljenega načina produciranja oziroma gospodarjenja, ampak *družbeno politično angažirana (tudi kritična) veda*.

2. Vse to velja tudi za tkim. politično ekonomijo socializma ali *politično ekonomijo socialističnega načina produkcije*.

Seveda pa moramo takoj *ugotoviti*:

– da je delitev politične ekonomije na več *političnih ekonomij* – glede na Marxovo kategorizacijo (generalnih, prevladujočih) progresivnih produkcijskih načinov v razvoju družbe – samo relativna; politična ekonomija v širšem pomenu besede je *ena veda* (disciplina);

– da veljajo tudi za *pisanje politične ekonomije socializma* vse pripombe, ki jih je Marx v »Bedi filozofije« dal v zvezi s potrebno razvitostjo (zrellostjo) samega predmeta (v našem primeru socialističnega produkcijskega načina), da si teoretiki ne bi izmišljali idej iz »svoje glave«, da ne bi »improvizirali sistema«, skratka, izdelovali utopije;¹

– da mora torej politična ekonomija socializma *izhajati iz socialističnega* produkcijskega načina kot *svetovnega porajanja* novega načina produciranja, *ne pa iz opisa* načina gospodarjenja v eni državi;

– da se politična ekonomija socializma mora *pričeti tam, kjer se končuje politična ekonomija sodobnega kapitalizma*, ker socializem ni popolna diskontinuiteta zgodovine;²

– da politična ekonomija socializma torej *ni jugoslovanska »zadeva«*, da mora izhajati iz izkušenj vseh sodobnih družb, iz vseh ekonomskih teorij o socialističnem načinu produciranja, upoštevajoč tudi spoznanja drugih družbenih ved.

Glavna težava pri razvoju politične ekonomije socializma torej *ni* spekulativno, abstraktno konstruiranje (utopičnih ali polutopičnih)³ kategorij zamišljenega socialističnega načina produkcije, ampak gre za nenavzočnost razvitega, homogenega, »v svetu« zgodovinsko že uveljavljenega socialističnega načina produciranja.

To pa pomeni, da mora biti *vsaka »politična ekonomija socializma«* – kljub spredaj izraženi kritiki – (*za sedaj*) *bolj ali manj hipotetična, celo spekulativna – ideološka disciplina*, da je možno govoriti šele o politični ekonomiji prehodnega obdobja⁴, ki preučuje različno (možno) artikulacijo produkcijskih načinov; šele o različnih ekonomskih teorijah o socializmu, o socialistični ekonomski politiki oziroma morda šele o delavsko samoupravni ekonomiki (pri nas).

3. S tem pa postavljamo *na dnevni red* tudi vprašanje, ali obstoji nekaj takega, kar Korač imenuje *»socialistični samoupravni produkcijski način«*.

¹ K. Marx: Beda filozofije, Beograd, Kultura, 1946, str. 113–114.
² »Družba, s katero imamo tu opraviti je komunistična družba, ki se ni razvila na lastnih temeljih, temveč se, narobe, šele poraja iz kapitalistične družbe...« (K. Marx: Kritika Gothskega programa; K. Marx in F. Engels: *Izbrana dela*, IV. zv., Ljubljana, CZ 1968, str. 491–492).
³ Če bi bila politična ekonomija socializma samo utopija, čeprav idejno »napredna« in sprejemljiva – kot nekateri imenujejo »Koračevo« politično ekonomijo, potem bi to ne bila znanost, ampak futurologija ali ideologija prihodnosti ter bi si z njo kaj malo pomagala katerakoli družba, npr. naša v sedanjem stagflacijskem stanju.
⁴ E. Kardelj (ob tem, ko so mu predložili Koračev projekt politične ekonomije socializma) piše v pismu Centru za raziskovanje in predstviu CK ZKJ med drugim tudi to, da bi »živel, da dr. Korač bolj upošteva potrebe in zakonitosti prehodnega obdobja, v katerem živimo in v katerem nova družba in nova ekonomika neogibno izraščata iz stare družbe in njene ekonomike« (cit. po Koraču, 1. knjiga, str. 44).

Ali obstoji »socialistični samoupravni produkcijski način«⁵ in politična ekonomija o njem?

S produkcijskim načinom v ožjem pomenu razumemo posebno, zgodovinsko organizacijo produkcije, poseben način produciranja ter razdeljevanja dobrin, ki ga določajo produktivne sile na določeni stopnji razvoja. V širšem pomenu je produkcijski način način življenja, način, kako človeška družba na določeni zgodovinski stopnji razvoja (re)producira svojo materialno (širše – družbeno) bit.

Teoretično se *čisti* (abstraktni, homogeni) *produkcijski načini* morajo razlikovati med seboj po materialni in socialni infrastrukturi – biti (po razvitosti produktivnih sil in produkcijskih odnosov), pa tudi posredno, po temeljni superstrukturi.

Kategorija produkcijski način je splošna ekonomska analitična kategorija, ki jo je *Marx* razvil kot *pripomoček za analizo (teorijo) družbeno-ekonomskega razvoja v »generalnih obrisih«*. Ni empirična, reprezentativna gospodarska realnost družbe, kot je npr. jugoslovanska. *Jugoslovansko gospodarstvo* kot ena od možnih oblik gospodarstva je že zgodovinska konkretizacija in individualizacija kombinacije različnih produkcijskih načinov, ki se prepletajo med seboj na našem zemljepisno-političnem, zgodovinskem prostoru, od katerih pa je eden prevladujoč. Ta daje potem konkretnemu (nacionalnemu) gospodarstvu oziroma družbi določilni pečat in naziv.

Če sprejmemo le kot najsplošnejši analitični pripomoček Marxovo periodizacijo razvoja družbe, potem lahko dandanes govorimo na splošno le o *dveh sodobnih produkcijskih načinih*, o kapitalističnem in komunističnem oziroma sedaj (pogojno) o socialističnem, ki se seveda pojavljata v različnih oblikah (variantah) in se v stvarnosti kombinirata z nekaterimi preteklimi produkcijskimi načini. Enega kot drugega predstavljamo z urejeno celoto med seboj povezanih (posebnih) ekonomskih kategorij, ki pa morajo imeti *svojo potrditev* v množično prevladujočih družbeno-ekonomskih (produkcijskih) odnosih v svetu ali vsaj »vidno« v enem delu sveta. Če jih ne najdemo v večjem številu dežel, potem še ne moremo govoriti o posebnem zgodovinskem produkcijskem načinu; govorimo kvečjemu lahko o posebni (morda celo samo o idejni) varianti določenega načina produciranja. Na podlagi te splošne ugotovitve sledi naslednji *alternativni sklep*:

1. Če je *samoupravljanje* kot demokratični socialistični produkcijski odnos *bistveni element samega socialističnega produkcijskega načina*, potem ni posebnega socialističnega samoupravnega produkcijskega načina, ampak le socialistični produkcijski način.⁶

⁵ Naziv »socialistični-samoupravni« prav gotovo ni v skladu z Marxovim poimenovanjem različnih (prevladujočih) načinov produkcije. Za kapitalističnim sledi po Marxu komunistični, tudi kolektivistični produkcijski način; naziva »socialistični produkcijski način« pri Marxu ne najdemo.

⁶ E. Kardelj v že omenjenem pismu pravi, da »njemu osebno bolj ustreza pojem »socialistično samoupravljanje« kot pa »samoupravni socializem« (1. knjiga, str. 44).

Čeprav to ni samo po sebi tako pomembno vprašanje, ga navajam zato, kot piše Kardelj, da bi se že »vnaprej zavarovali pred ugovorom, da imamo ambicije razviti nekakšen poseben sistem socializma, ki ne temelji na znanosti in življenjskih potrebah delavskega razreda v prehodnem obdobju, ampak na nekakšnih subjektivističnih konstrukcijah in zamišljenih idealih«. ⁷

2. Če pa je, obratno, *samoupravljanje* produkcijski odnos, *bistveno različen od kakega drugega*, ki ga *tudi* imenujemo *socialistični*, pa kategorije samoupravljanja ne pozna (recimo državno-centralistično upravljanje kot osrednja kategorija gospodarstva), potem gre že za različen produkcijski način, torej za *drugačen pokapitalistični način produciranja*.

Se pravi, a) da je *politična ekonomija socializma znanstveno problematična kategorija*, ker še ni razvitega, utrjenega, homogenega predmeta, kot je socialistični način produciranja, b) da je *politična ekonomija samoupravnega socializma* še posebej problematična kot posebna disciplina, ne le zaradi prvega pomisleka, ampak tudi zaradi tega, ker sem mnenja, da naj bi socialistični produkcijski način neogibno temeljil na določeni ekonomski demokraciji, torej vseboval določeno obliko samouravljanja.

O metodi (pisanja) politične ekonomije socializma

1. *Najpreprostejša in »ekstremna«* metoda »pisanja« – na kratko rečeno – politične ekonomije socializma bi bila, *da beremo Marxov »Kapital«* oziroma njegove kategorije, njegove sklepe »v negativu«. Ne nazadnje je Marxov »Kapital« sam kritika (dotedanje) meščanske politične ekonomije in (dotedanjega) kapitalističnega načina produkcije. Se pravi, da je možno Marxovo kritiko (negacijo) razumeti tudi afirmativno, to je kot uveljavljanje te kritike kot protikapitalističnega produkcijskega načina, ki ga imenujemo socialistični produkcijski način. Ali, v socialističnem kot po- in protikapitalističnem načinu produkcije naj bi bilo – kot v ogledalu – vse drugače, nasprotno kot v kapitalizmu.

Toda kmalu bi ob takšnem pisanju politične ekonomije socializma spoznali, da je *ekstremna abstrakcija – negacija* eno (kot čista logika zanikanja), drugo pa je življenje, zgodovina, razvoj, ki so vedno rezultanta, »mešanica« ekstremnih komponent, pa bi morale biti zgodovinsko konkretno tudi kategorije, ki smo jih abstraktno, znotraj praktičnega razvijanja določenega protikapitalističnega načina produkcije, kot nekakšen še vedno obstoječi odnos, že čisto zanikali.

Zato je tudi *vprašljivo*, če je pravilno, da jemljemo *Marxovo kritiko* (zanikanje) blagovne produkcije, vrednosti, oplajanja kapitala kot vrednosti, akumulacije, raznih oblik dohodka itd., dobesedno, *kot izključno podlago* za vzpostavljanje določenega *pokapitalističnega produkcijskega*

⁷ Prav tam.

načina, opremljenega s čisto drugačnimi, nasprotnimi kategorijami. Vsi praktični poizkusi, od Pariške komune do Oktobra 1917, od jugoslovanskega povojnega eksperimenta pa do Kube, Kitajske, so se pokazali kot napačno razumevanje Marxove abstraktne, teoretične kritike (negacije), ki ni isto kot zgodovinsko konkretna, dialektična negacija, ki ohranja v novem tudi staro (negacija negacije).

Korač je v svojem projektu (delu) sicer zaslutil ta problem (ker je izhajal iz jugoslovanske prakse, ki jo skuša afirmirati in tako zanikati kapitalistični način produkcije), *ni pa pravilno dojel prav te Marxove dvojne dialektike*: deduktivne in zgodovinsko konkretne; Marxove raziskave in Marxove razlage »resnice«, ki poteka prek več ravni – od enostavnega h kompliciranemu, od abstraktnega h konkretnemu in posamičnemu.⁸

To metodološko nerazumevanje Marxa (in problema) se kaže pri Koraču prav v načinu razvijanja »socialističnega samoupravnega produkcijskega načina« (nadalje SSPN) na temelju novega produkcijskega odnosa ter njegovih pojavnih oblik (mehanizma).

2. *Ta novi produkcijski odnos* bi se moral izraziti v načinu spajanja (v kombiniranju) dela (delavcev) s sredstvi, različnem od vseh dosedanjih produkcijskih načinov. Iz tega temeljnega odnosa bi potem morali izpeljati vse druge kategorije na tej ravni analize ter šele potem preiti na razne sistemske kombinacije ter konkretnejše pojavne oblike tega odnosa (kot so npr. cene, stroškov, dohodek, itd.). Res pa je, da se bodo morale te pojavne oblike kazati v nekaterih primerih kot dokaj podobne tistim iz zadnje faze sodobnega kapitalističnega produkcijskega načina.

Korač pa ne ravna tako. Ne oblikuje SSPN najprej na ravni novega produkcijskega odnosa, da bi potem s pomočjo še obstoječih blagovnih kategorij, sistematično pojasnil pojavne (zgodovinske) oblike izražanja tega odnosa v različnih prehodih, ampak razlaga samo vsebino s pojavnimi oblikami (kot so, npr., stroški, lastna cena, dohodek), ki jim jemlje vsako podobnost s pojavnimi oblikami – kategorijami sodobnega kapitalističnega produkcijskega načina (čeprav teh »svojih« kategorij ne odslikava dobesedno z jugoslovansko stvarnostjo, ki ga pogosto ne zadovoljuje, ampak jih kot še neuresničene projicira, dalje v prihodnost).

Ta napaka – nerazlikovanja kategorij različnih analitičnih ravni – prihaja v Koračevem delu do izraza na različnih mestih. Recimo, po njegovem mnenju se monopol v SSPN ne more pojavljati na nobeni analitični ravni, ker je družbena lastnina sama po sebi protimonopolna kategorija (nelastnina). To pa ni točno, saj empirično lahko dokažemo, da se na cenovni analitični ravni s samostojnostjo blagovnih proizvajalcev monopol lahko pojavlja. Tako Korač del Marxovega kategorialnega aparata ohranja (tudi terminsko), npr. novoustvarjeno vrednost itd.; v drugih

⁸ Glej mojo razpravo: *Za marksistično razumijevanje Marksovega kategorialnega ekonomskega sistema*. Ekonomist, 1982, št. 3.

primerih, zlasti v tistih, ki niso v skladu z njegovo zamislijo SSPN, pa jih ali zanikuje ali pa preimenuje. Tako, npr., ukinja kupoprodajne odnose, ohranja pa blagovnodenarne, ohranja blago, toda ukinja klasični denar, ukinja blagovna protislovja; odpravlja kategorije dobiček, kapitalizacijske obresti, toda ohranja poslovni dobiček (dobitek) itd.; obratno pa ponekod opušča Marxove kategorije in izhaja kar iz kategorij – institucij, ki jih je uvedla naša politična stvarnost ali celo zakonodaja, ne razloži pa, čemu.

3. *Naloga vsake vede*, tudi politične ekonomije, je, da odkrije zakon oziroma *formulira znanstveni sistem kategorij* za določeno področje. To seveda zahteva znanstveno odkrivanje zakonov, ki imajo svojo empirično (relativno) realnost v dolgoročni (statistični) regularnosti.

Koračeva formulacija kategorialnih odnosov kot invariant je v večini primerov hipotetične – futurološke narave, kar označuje z besedami: »naj bi bilo«, »bi moralo biti« itd., ne pa »je«. Veliko vprašanje je seveda, ali so to potem res zakonitosti, značilne za določen SSPN.

4. Marx pravi v predgovoru k 1. izdaji Kapitala, da *Anglijo* jemlje kot pglavitno *ilustracijo* svojih teoretičnih razlaganj, ker je bila ta »klasična dežela tega (to je kapitalističnega) načina produciranja«. Takoj pa na račun Nemcev pribije: »da te fabula narratur...«, to je, da tudi za Nemce velja to spoznanje o kapitalističnem produkcijskem načinu, ilustriranem sicer z zgledom Anglije. Marx tako domneva, da je več držav ali celo del sveta, v katerem vlada ta produkcijski način.

Korač postopa navidezno podobno: ilustrira in dokumentira svojo hipotetično verzijo SSPN s podatki iz *Jugoslavije*. Ne more pa uporabiti misli: »... da te fabula nerratur...« Svojo verzijo politične ekonomije SSPN tako predvsem »potrjuje« z našimi ustavno-zakonskimi in političnimi akti. Takšno potrjevanje splošnih spoznanj oziroma sklepov pa še ne zadošča za znanstveni postopek potrjevanja oblikovanih hipotez.

5. Poseben *metodološki problem je pisanje* politične ekonomije socializma (imenujemo ga pogojno »social«, nasproti Marxovemu »Kapitalu«), in sicer *v obliki treh knjig* (plus četrte, ki bo – po Koraču – zgodovina ekonomske teorije socializma), po analogiji z Marxovim »Kapitalom«, s skoraj podobnim razporedom poglavij. To kaže na to, da tudi politična ekonomija socializma (vsaj v Koračevi verziji) ostaja bolj pri pojasnjevanju Marxovih kategorij, le v novi obliki, le z zamenjavo nekaterih terminov oziroma enačb. Za mnoge bo takšna »metoda« vsaj vprašljiva kot resnično znanstvena. Ali tako res ohranjamo resnično Marxovo (dialektično) metodo kot sodobno znanstveno metodo?

O nekaterih konceptualnih kategorijah politične ekonomije
»socialističnega samoupravnega produkcijskega načina«

Ekonomske kategorije so za ekonomista znanstveno-analitični pripomoček. Z njihovo pomočjo odkriva v pestri konkretni gospodarski stvar-

nosti vsebino (resnico) gospodarskega dogajanja. Če to niso, na njihovi podlagi ne moremo dobiti znanstvene predstave o določenem gospodarstvu. Znanstvena moč ekonomskih sistemskih kategorij je torej v njihovi analitično razlagalni, empirično verificirani, napovedovalni, pa tudi svetovalni moči.

Ne da bi nekakšno »per se« logiko *Koračevih analitičnih kategorij zanikali v celoti*, bi v teh zapiskih najprej rad poudaril *dvoje*: a) da so teoretično (kategorijsko) nivojsko pomešane, da so izvedene iz kategorijsko različnih sistemskih razlag, in b) da jih lahko »verificiramo« kot zgodovinsko obliko »objektivnih in nujnih produkcijskih odnosov« bolj ali manj le tako, da jih najdemo zapisane v naših ustavno zakonskih, normativnih določbah; praksa obnašanja dejanskih kategorij oziroma subjektov na njihovi podlagi pa je še precej drugačna.

1. Najprej moramo ugotoviti, da se v Koračevem delu nenehno *mešajo elementi* Marxove asociacije svobodnih proizvajalcev, ki je gospodarstvo (družba) neblagovnega tipa, brez blagovnih kategorij, in pa elementi blagovne asociacije samoupravnega, kolektivnega tipa.

2. *Marxova asociacija* je dejansko neposredno družbenolastninska oblika gospodarstva in tako dejansko nelastninska oblika, brez pravnega in ekonomskega monopola kogarkoli nad produkcijskimi sredstvi, brez posredovanja trga pri priznavanju individualnega oziroma kolektivno vloženga dela kot družbeno potrebnega dela. Blagovna produkcija pa po Marxu sploh ne more obstajati, ne da bi imeli proizvajalci vsaj nekakšen »quasi monopol«, to je določeno samostojno razpolagalno pravico nad produciranim blagom in prisvojenim dohodkom.

Koračeva teza je, da je družbena lastnina v socialističnem samoupravnem produkcijskem načinu blagovnega tipa že nelastnina, pa je zato vprašljivo, od kod delovnim kolektivom narava blagovnih proizvajalcev (prim. dvojno naravo dela v blagu itd.).

3. *V Marxovi asociaciji ni več delitve družbe na proizvajalce in neproizvajalce ali celo na delavski razred in nedelavski razred*. V Koračevi socialistični samoupravni blagovni družbi sicer naletimo na razširitev produktivnega dela glede na kapitalistični način produkcije (tako je trgovina vključena v produktivno dejavnost), toda še vedno ostaja »diskriminacijska« kategorizacija na tiste proizvodne organizacije in kolektive, ki delajo v materialni produkciji, in na tiste, ki delajo v drugih delih gospodarstva oziroma širše, tudi v negospodarstvu (zanimivo je, da *Korač* deli celo člane proizvodnih delovnih kolektivov na »*proizvodne in neproizvodne delavce*« (2. knjiga, str. 332), to je na tiste, ki delajo v produkcijskem procesu, in na tiste, ki opravljajo opravila v prometnem procesu). Tako so po njegovem mnenju delavci v trgovini produktivni le toliko, kolikor zmanjšujejo »razsipavanje dela in sredstev« (kar je kaj čudna kategorija). *Trgovina* bi morala zato biti po Koraču nesamostojna, nekako pod nadzorom produkcije (temelječa pretežno na rabatu, ki ga ji nekako »odobrava« produkcija, in ki pomeni čiste stroške menjave). S tem Korač

zanikuje zgodovinsko tendenco, da je distribucijska dejavnost z razvojem vse pomembnejša (pri tem ne mislimo na kapitalistično profitarško distribucijo), pa zato morajo rasti njen obseg in stroški v celotni vrednosti produkcije. Da ne govorim o *denarno-bančni dejavnosti*, ki ji Korač takorekoč ukinja vsakršno samostojnost.

4. *Koračeva gospodarska celica* je t. im. »samoupravna produkcijska enota« (s tem Korač ne sprejema naziva TOZD), ki naj bi se oblikovala na temelju strojnega načina proizvodnje in tehnične delitve dela. Ne le, da je njen naziv netočen (ker se omejuje le na produkcijo), ampak je netočno tudi ugotavljanje njene narave: *temeljni blagovni proizvajalec*.

5. Ena od nekonsistentnih sestavin Koračeve teorije blagovne produkcije je tudi teorija o *dohodkih kot poglavitnem motivu* v SSPN, o njegovi »maksimizaciji«. ⁹ Dohodek pa je po Koraču novoustvarjena vrednost – torej vrednost, blagovna kategorija, ne pa produkt, uporabna vrednost. Če je poglavitni motiv, je tudi poglavitni cilj za blagovne proizvajalce. Pa bi se blagovni proizvajalci SSPN in kapitalističnega produkcijskega načina po motivu med seboj ne razlikovali!

Toda Korač se s tem ne strinja in napravi zopet tristošestdesetstopenjski obrat. Dohodkovni motiv razglasi kot »necilj« kolektivnih blagovnih proizvajalcev. Njihov »pravi« cilj je zadovoljevanje njihovih *potreb kot proizvajalcev in porabnikov*,¹⁰ podobno kot proizvajalcev v enostavni blagovni produkciji. Torej neke vrste produkcija zaradi porabe (potrošnje) oziroma uporabe vrednosti »blaga« (kar je značilnost naravne, neblagovne produkcije).

6. Tako se v Koračevem SSPN poraja nekakšna *ideja o »mešani« blagovni – (in) – neblagovni produkciji*, v kateri se oba tipa produkcije izključujeta ali mešata v nekakšno *nekonsistentno mešanico*. Po eni strani Korač razglasa v tej produkciji motiv dohodka kot temeljni motiv za proizvajalce v SSPN oziroma kot temeljni odnos tega načina, po drugi strani pa dohodek opredeljuje že kot neblagovni odnos, vendar ga s tem pravzaprav dejansko odpravlja ali vsaj zelo omejuje (to je ozko povezano z njegovim *pojmovanje denarja*, ki ga v visoki meri demonetizira, takorekoč pretvarja v neko vrsto naravnega ali delovnega denarja).

7. Zato je tudi *utemeljevanje samoupravljanja* kot samoupravnega odnosa *nekonsistentno*. Samoupravljanje po eni strani izvira iz blagovne – dohodkovne samostojnosti (decentralizacije) proizvajalcev (delovnih kolektivov). Ni torej takšna kategorija kot samoupravljanje, ki izvira iz neposredno družbeno-lastninske narave produkcijskih sredstev (kot je to v Marxovi asociaciji svobodnih proizvajalcev). Te dvojnosti samoupravljanja Korač ne vidi pač zato, ker je njegova blagovna produkcija *le še navidezno blagovna produkcija* (kot t. im. *produkcija terciarnega blaga*). Lahko bi rekli, da Korač spreminja razvito blagovno gospodarstvo v neke

⁹ 1. knjiga, str. 140, 141.

¹⁰ Prav tam.

vrste primitivno, enostavno blagovno kolektivistično gospodarstvo, le s to razliko, da blagovni proizvajalci niso več individualni proizvajalci, ampak delovni kolektivi. Kot da ne igra pri razvitosti kolektivne blagovne produkcije nobene vloge industrijsko-strojni način produciranja, ki je sicer po njegovem mnenju baza SSPN.

8. V *kolektivno zasnovanem produkcijskem procesu*, ki ni samo tehnični-mikro proces, ampak tudi *makro-družbeni proces*, se delavec, delovni kolektiv (kot lastnik svoje delovne sile) spaja z družbenimi sredstvi (katerih »solastnik« je) v nov način kolektivnega produciranja, in to tako, da je rezultat produkcijskega procesa (v blagovni produkciji kot dohodek) rezultat sodelovanja obeh produkcijskih faktorjev: dela zaposlenih delavcev (delovnih kolektivov) in produkcijskih sredstev, kamor širše vključujemo tudi tehnologije oziroma iz preteklosti nakopičeno znanje. To pomeni, da na *mikro ravni produkt dela ni v celoti samo rezultat vloženega tekočega dela kolektiva*. V kapitalizmu si t. im. drugi del produkta prisvaja kot presežni produkt kapitalistični razred (z državo vred). V družbi z družbeno lastnino nad produkcijskimi sredstvi in z individualno lastnino delavcev nad delovno silo pa delovni kolektivi kontrolirajo celotno razporeditev dohodka v imenu celotne družbe, vendar – po Marxu – prejemajo zase le okrnjen, to je zmanjšan »donos dela«. V blagovnem gospodarstvu je ta objektivno zmanjšan za vrednost v tisti višini, ki ni rezultat vložka njihovega tekočega dela. Dodatno pripada delavcem še tisti del produkta (vrednosti), ki je rezultat njihovega donosnega (rentabilnega) gospodarjenja.

Korač v nasprotju s temi našimi tezami, po eni strani kritizira morebitno skupinsko-lastninsko obnašanje delovnih kolektivov, kolikor bi si le-ti prilaščali več, kot je njihova produktivnost, po drugi strani pa z dajanjem izključne pravice delovnemu kolektivu, da popolnoma samostojno razpolaga s celokupnim produktom svojega dela,¹¹ spodbuja prav to skupinsko-lastninsko obnašanje delovnih kolektivov. Dokaz za to, da Korač ni pravilno razumel Marxove teorije delovne vrednosti in njene aplikacije.

9. Posebno pomembno vprašanje je, kako »tozdovsko« samoupravno »razdeljeno« ali »razdruženo« *združeno delo*, to je delovne kolektive, organizirane v temeljne organizacije, »ponovno«, združiti, *integrirati v družbeno celoto*, to je v družbeno gospodarstvo kot celoto. V kapitalizmu je ta integrator tržni – koordinacijski mehanizem, v sodobnem kapitalizmu tudi reguliranje države. To pomeni, da je gospodarski subjekt podrejen dvojni sankciji: sankciji splošnih in posebnih tržnih zakonitosti ter sankciji državnih zakonov. Če zanikamo kapitalistične zakone kot integratorje združenega dela, ostanejo na voljo še vedno *splošni in blagovni zakoni*. Toda glede na dejstvo, da so blagovni zakoni v Koračevem samoupravnem sistemu takorekoč blokirani, je razumljivo, da mora

¹¹ 1. knjiga, str. 86.

na kraju nastopiti *edina realna integracijska sila*, to je politična nadstavba oziroma država.

Korač se tega sicer zaveda, vendar ne išče najprej integratorjev v blagovnih zakonih, ampak išče integracijsko silo za širše povezovanje v zavesti (spoznanju) delavcev oziroma delovnih kolektivov, pa je zato združevanje zanj edino možno v družbeni in pravni obliki dogovarjanja in samoupravnega sporazumevanja.¹² Tako se je namesto blagovnega gospodarstva, povezanega (ne samo) na temelju blagovno-denarnih zvez, rodil nov tip gospodarstva, dogovorjeno – samoupravno sporazumevano gospodarstvo, formirano (integrirano) le na temelju zavesti, kar je odstopanje od marksističnega, dialektičnega pojmovanja odnosov med materialno bitjo in zavestjo. To seveda mora praktično voditi v subjektivizem in voluntarizem, ki ga – kot »dokaz« za uveljavljanje takšnega »načina produciranja« – pri nas ni malo.

Samo *en primer*. Korač namesto tržnih cen kot enega od pomembnih koordinatorjev in regulatorjev gospodarstva uvaja dogovorjene oziroma sporazumno dogovorjene cene »kot prevladujočo značilnost menjalnih odnosov v SSPN«,¹³ ki naj v bistvu odpravijo konkurenčno, to je tržno oblikovanje cen po ponudbi in povpraševanju.¹⁴

Jasno je, 1. da takšna »dogovorjena blagovna produkcija ni več prava blagovna produkcija,¹⁵ kjer bi bila blagovna protislovja tudi še razvojna sila (zavedajoč se, da niso le razvojna sila, saj iz zgodovinske prakse vemo, da blagovna protislovja prek določene mere, kot čista stihija, vodijo tudi v zastoj); 2. da tako ostanemo brez objektivnih kriterijev za merjenje rezultatov dela oziroma brez izmerjenih prispevkov različnih produkcijskih elementov h končnemu produktu; 3. da zato morajo nastopiti deformacije v namenski, faktorski in personalni delitvi vrednosti – dohodka pa nadalje tudi težave pri akumuliranju in reproduciranju, pri alociranju produkcijskih faktorjev, zaradi česar se v gospodarstvu praktično mora pojavljati inflacija oziroma splošna nestabilnost, celo nihanja v gospodarski rasti itd., kar nam je vse dobro znano.

10. Le če torej priznamo, da se morajo tudi v samoupravni blagovni produkciji sredstva in delo (ki naj se združujejo v nov način družbenega produciranja) objektivno valorizirati prek blaga – vrednosti (to je prek zakona vrednosti), dobimo tudi objektivne kriterije za reprodukcijo družbene lastnine nad produkcijskimi sredstvi ter za reprodukcijo osebne lastnine delavcev nad delovno silo oziroma nad skladom življenjskih potrebščin za delo (spomnimo se, da za poslednjega Marx pravi, da mora obstajati v vseh sistemih, da ga morajo vedno in povsod reproducirati delavci sami, da pa v kapitalističnem sistemu dobiva obliko variabilnega

¹² 1. knjiga, str. 111, 114.

¹³ 2. knjiga, str. 48.

¹⁴ Nav. delo, str. 32.

¹⁵ »Zakon sorazmerne razdelitve družbenega sklada dela med razne dejavnosti v tem produkcijskem načinu se ne bo uresničeval z delovanjem zakona vrednosti« (nav. delo, str. 117).

kapitala »V«).¹⁶ Korač tega sklada ne prizna. Zanj je sklad tekočega dela valoriziran v dohodku kot homogeni novoustvarjeni vrednosti (ne več kot »v + m«), pa zato ne obstoji vnaprej nikakršen »delovni sklad« (labour fund) oziroma v kapitalizmu »V«.

Če pa pristanemo na tezo, da *obstoji vnaprej določen sklad družbenega dela*, ki sestoji iz sklada minulega dela (sredstev) in iz sklada tekočega dela, po Marxu (v kapitalizmu): iz $C + V$, potem mora obstajati tudi še tretji element dela oziroma vrednosti, to je presežno delo ali vrednost presežnega produkta (M). Tako bo vrednost $W = C + V + M$. Pa je vprašanje, ali je v politični ekonomiji socializma (razvitega blagovnega tipa) že mogoče odpraviti to formulo brez škode za pravilno gospodarjenje.¹⁷

In ne le to, če razumemo *Marxov zakon vrednosti kot preoblikovan zakon sorazmerne razdelitve družbenega sklada dela* (Korač to tezo zavrača), ki naj bi bil v socializmu vse bolj predmet zavestnega, planskega razdeljevanja in ekonomiziranja, potem je v blagovni (vrednostni) obliki edino kvantitativno mogoče, da sredstva in (tekoče) delo izrazimo v vrednostni obliki dveh skladov, o čemer sem pa že govoril.

To pa tudi pomeni, da so produkcijska sredstva samo v neblagovni asociaciji le sredstva oziroma le materialnotehnični pogoj za delo. *V vsaki blagovni produkciji imajo sredstva svojo vrednost*, z njimi je potrebno úmno gospodariti in hkrati meriti njihov prispevek k (novi) vrednosti (kot prisvojeni del makro [narodnogospodarske] vrednosti); na mikro ravni tudi kot kriterij za njihovo reprodukcijo. To pa nadalje pomeni, da bodo delovni *kolektivi blagovni proizvajalci* le, če bodo na temelju dohodkovnega interesa imeli pred seboj cilj, *da vsa sredstva »oplajajo« uspešno* (v čim večji meri), na podlagi njihovega ekonomičnega zaposlovanja oziroma uporabe. Ta proces je sicer *navidežno podoben procesu privatne kapitalizacije* v kapitalizmu, toda le do točke, ko se ta del prisvojenega dohodka knjigovodsko-sistemske evidentira kot dohodek družbe, v katerem je delovni kolektiv udeležen samo po načelu delovnega rezultata in dobrega gospodarja, sicer pa je ves preostali dohodek vir za akumulacijo, rezerve in druge družbene potrebe (kot družbeni dohodek).

11. *Le tako* lahko trdimo, da je tudi *v samoupravno urejeni blagovni produkciji mogoč racionalen ekonomski račun*, kar je bilo predmet ostre kritike velikih nasprotnikov socializma, kot so, npr., Mises, Hayek, Brutzkus in drugi. To pa bo *le tedaj*, 1. če bodo produkcijski *stroški* oziroma lastna cena sestavljeni *iz objektivnih ekonomskih vrednosti*, to je konkretno iz vrednotenja vseh angažiranih in porabljenih elementov (faktorjev, virov). Če tem stroškom ali lastni ceni potem dodamo določen možni

¹⁶ *Kapital I*, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1961, str. 639.

¹⁷ Nekateri, tudi Korač, kritizirajo obstoj kakršnega koli vnaprejšnjega delovnega sklada (recimo kot kalkulativnega sklada osebnih dohodkov) kot zagovarjanje mezdnih odnosov. Toda to ni točno: a) obstoj delovnega sklada je kategorialna objektivna nujnost in realnost, ki jo morajo delovni kolektivi, pa zato tudi celotni delavski razred, vnaprej kalkulirati, o čemer je že govoril Marx, b) kar pa ne pomeni, da delavci, da delovni kolektivi zato najemajo sebe kot izkoriščeno delovno silo – kot blago, ampak si sami »zavezujejo roke« z objektivno kategorijo, da ne bi delili preveč (pa tudi ne premalo).

»zaslužek« (kot dobiček, kot ekstra dohodek), bo obstajal pri blagovnih proizvajalcih ekonomsko naraven nagon za racionalnim produciranjem, pa tudi za normalno delitvijo. 2. Racionalnega ekonomskega računa (ki se kaže v težnji po minimizaciji produkcijskih stroškov, stroškov distribucijskega in denarnega prometa, o katerih govori tudi Korać) pa tudi ne bo, če ne bo pri vseh gospodarskih organizacijah *razvita zainteresiranost za takšno »minimizacijo«*. Do te pa bomo prišli le, če bo urejena ekonomska, smotrna blagovno-denarna samostojnost (in odgovornost) vseh organizacij. Takšnega *blagovno poslovnega »duha«* pa v Koraćevem SSPN ne bomo našli.

To vprašanje Koraća prav tako muči, ko obravnava v 2. knjigi kategorije, kot so *lastna cena, vrednostna cena, dohodkovna cena in prodajna cena* ter s tem *problem pojavljanja poslovnega dobička* (»dobička«) ali izgube. Toda njegova izhodišča so drugačna kot naša.

Njegova temeljna izhodišča so: 1. da je dohodek (d) temeljni motiv kolektivnega blagovnega proizvajalca, 2. da je dohodek enak novo dodanemu delu (nr) oziroma denarno izraženemu novo dodanemu delu (ni, nr), 3. da je to, kar delavca dejansko stane (kot proizvajalca produkta), dejanska lastna cena (ck) z vidika delavca in ni isto kot lastna cena za kapitalista. Če je lastna cena kapitalista $c + v$ (stroški konstantnega kapitala in mezde), stane delavca produkt v Marxovem izrazu: $c + (v + m)$, kar je denarni izraz za preneseno delo oziroma za preneseno vrednost (c) in za novododano delo oziroma novododano vrednost ($v + m$); po Koraću ni, nr.

In tako Korać, sicer zvest Marxovi transformaciji, tj. pretvarjanju dela v delovno vrednost, te v denarno vrednost oziroma v vrednostno ceno, te pa v produkcijsko ceno, za razliko od Marxa, preoblikuje vrednostno ceno v dohodkovno ceno.

Za boljše razumevanje tega, kaj so zanj vse te kategorije, navedimo samo nekaj njegovih *obrazcev*:

$ck = pr + nr$ (1 knjiga, str. 124), ali $mtp + ni, nr$ (1. knjiga, str. 134, 2. knjiga, str. 179),

$pc(ck) = mtp + d$ (2. knjiga, str. 178) ali $pc(ck) = mtp + m, nr$ (2. knjiga, str. 177),

$d = pc - mtp$ ali $d = ni, nr$ (1. knjiga, str. 138, 139).

$d = ni, nr = r \cdot ND/UR$, to je en obrazec dohodka; če pa upoštevamo splošno dohodkovno mero (d'), potem je

$d' = \frac{d}{ms + ni, nr}$ ali $\frac{d}{ms + r \cdot ND/UR}$, zaradi česar je $d = (m + p + ni, nr) \cdot d'$ (1. knjiga, str. 177, 2. knjiga, str. 179).

Če vzamemo povprečje lastnih cen posameznih kolektivov:

$\frac{ck_1 + ck_2 + \dots + ck_n}{n}$, dobimo enotno vrednostno ceno panoge (wc), če

pa upoštevano medpanožno izenačevanje dohodkovnih mer v splošno dohodkovno mero (d'), dobimo dohodkovno ceno (dc).

Zanimivo, da Korač v nobeni od knjig ne navaja njenega obrazca (v prejšnjih delih smo ga našli), pa ga bomo zato sestavili sami:

$$dc = \frac{ms + (ms + ni, nr) \cdot d'}{q} \text{ ali } \frac{ms + (ms + r \cdot \frac{NR}{UR}) \cdot d}{q}$$

Označbe:

ck = dejanska lastna cena (stvarna cena koštanja)

pc = prodajna cena

pr = preneseno delo (prejeti rad)

nr = novododano delo (novododati rad)

ms = materialni produkcijski faktorji

mtp = materialni stroški (troškovi) proizvodnje

ni, nr = denarni izraz novododanega dela) (novčani izraz novododanog rada)

d' = dohodkovna mera (dohodna stopa)

d = dohodek

ND = narodni dohodek

UR = skupno število pogojnih delavcev (ukupni broj uslovnih radnika)

q = količina produkta

Na podlagi teh nivojsko različnih »normalnih« cen bi sledilo, da je potem lahko prodajna cena (p c) enaka, večja ali manjša od c k, w c in d c. Pojavlja se pozitivna ali negativna razlika kot poslovni dobiček (»dobi-tak«) ali izguba, ki pa v enem in drugem primeru, glede na izračun osnove (to je po naše domnevne »normalne cene«), ne more biti enak(-a).

To je kratek prikaz bistva Koračevega transformacijskega procesa oziroma oblikovanja »normalne (ravnotežne) cene« v SSPN. Preanalizirajmo ga (na kratko) kritično!

a) Najprej imamo celo vrsto pripomb (povedal sem jih že na drugih mestih)¹⁸ (na posamezne kategorije, kot jih Korač pojmuje in izračunava.

To so pr, nr, ms, mtp, (ni, nr), ND/UR oziroma $r \cdot \frac{NR}{UR}$ ter $\frac{ms}{ni, nr}$

b) Nadalje je vprašljiv izračun splošne dohodkovne mere (d') ter s tem samega dohodka (d), o čemer sem tudi že razpravljajal.

c) Poleg tega imamo nekatere vsebinsko-analitične pripombe.

Marx je, prvič, opravil vse te transformacije vložnega dela v prodajno ceno, miselno (z izmišljenimi računskimi primeri), meneč, da te transformacije ni mogoče opraviti empirično, s statističnimi podatki (družbeno potrebne dela, vrednosti ali vrednostne cene po njegovem mnenju ni

¹⁸ Glej, npr., moje delo *Teoretični problemi naše družbene in gospodarske ureditve*, 2. knjiga, Ljubljana, Mladinska knjiga 1974, str. 327-329.

mogoče empirično izmeriti). Korać to poskuša napraviti.¹⁹ Recimo, sam *dohodek* ($n i, n r$) skuša izračunati s pomočjo dohodka pogojno nekvalificiranega dela, kar je rezultat poprejšnjega cenovnega prerazdelitvenega mehanizma. Tako torej razlaga vsebino (vloženo delo) s pojavnimi oblikami, kot so cene, osebni dohodki itd. oziroma razlaga sedanje in prihodnje procese s preteklimi.

Drugič, Korać ne razume, da so *makro agregati nekaj drugega kot so blagovne – poslovne kategorije* (denarne vrednosti) *na ravni mikro celice*. Če sprejemamo aproksimativno, da je narodni dohodek enak vložnemu (novododanemu) delu vseh proizvajalcev, ne upošteva mednarodne menjave, ni mogoče v lastni ceni posameznega produkta posameznega kolektiva uporabljati (kalkulirati) teh istih kategorij (preneseno delo, vloženo delo itd.) in jih knjigovodsko računati kot denarno vrednostne kategorije (kot stroške in dohodek).

Tretjič, Korać poskuša na temlju Marxove pripombe, da je dejanska lastna cena za delavca (za presežno delo) večja od tiste, ki jo izračunava kapitalist ($C + v$), izoblikovati *dejansko lastno ceno SSPN*. Korać ne vidi, da mora tudi samoupravni blagovni proizvajalec vedeti, koliko ga stanejo različni angažirani (potrošeni) produkcijski elementi v svoji izplačilni vrednosti, ne pa, koliko je družbeno potrebnega dela v produktu (konec koncev za družbeno potrebno delo zvemo šele na trgu). Seveda, če vpeljemo t.i. »ceno kapitala« in »ceno dela« in ju recimo pogojno izrazimo z Marxovimi simboli » m « oziroma » db « (dobiček) ter » v « in dodamo (prenesemo) še stroške – » c «, dobimo $c + v + m$, torej obrazec, ki ga najdemo v Koraćevem delu v drugačnih označbah: $m t p + n i, n r$. Kajti zanj je $n i, n r = \text{dohodek} = \text{novoustvarjena vrednost}$, ta pa je po Marxu: $v + m$.

Razlika je sedaj v tem, da *Korać ta $n i, n r$ izračunava drugače kot mi ali kot Marx, in da ga tudi drugače razlaga*.

Četrtrič, s tem, da operiramo z lastno ceno, z vrednostno ceno ali z dohodkovno ceno kot »normalno (tudi ravnotežno) ceno« (naš termin), bomo imeli vsekakor tudi *različen poslovni dobiček* (»*dobitak*«) *ali izgubo*. Toda Korać izrecno ne pove, kateri »poslovni dobiček« (»*dobitak*«) naj bi bil, npr., odločilen za odločanje delovnih kolektivov o proizvodnji, investiranju itd.

Že to, da Korać na str. 140 (1. knjiga) trdi, da cilj samoupravnih produkcijskih enot ne more biti (novoustvarjena) vrednost oziroma dohodek, postavlja na kocko tudi obstoj poslovnega »dobička« kot motiva.

Nadalje, *Korać razlaga poslovni »dobitak« kot pozitivno razliko med prodajno ceno in dejansko lastno ceno*. Če preimenujemo to Koraćevo kategorijo v polno stroškovno ceno (v meščanski teoriji »full cost price«, ki vsebuje tudi določeno normalno obrestovanje kapitala), ki po Koraću vsebuje tudi sredstva za akumulacijo in za zadovoljevanje splošnih potreb,

¹⁹ V 1. knjigi, str. 166, se, npr., Korać zavzema celo za uvajanje delovnega knjigovodstva v Jugoslaviji.

potem Koračev poslovni »dobitak« ni nič drugega kot Marxov izredni (ekstra) profit, kar je dejansko cilj blagovnega producenta.

Toda problem sedaj ni v tem. Problem je v tem, da Korač *tudi ta dobiček* (»dobitak«) *enači z vloženim delom*, in sicer kot razliko med više družbeno priznanim delom – izraženim v obliki višjih prodajnih cen blaga ter manjšim stroškom dela v posameznih kolektivih – izraženim v obliki nižje dejanske lastne cene.²⁰ To pa je napaka. Ne samo, da s tem mešamo vrednost s ceno, ampak priznavamo vse: konjunkturno, monopolno, administrativno oblikovane cene kot vrednost (t. j. kot družbeno potrebno delo), pa torej v nobenem primeru ni neopravičenega prisvajanja dohodka (pri namenski delitvi dohodka [nav. delo, str. 178, 179] se Korač tega problema zaveda).

Petič, kot vemo, Marx prepušča v blagovnem gospodarstvu tržnemu mehanizmu (konkurenci) znotraj panoge, da spreminja vrednost v tržno vrednost (vrednostno ceno), konkurenci med ponogami pa, da spreminja le-to v produkcijsko ceno.

Korač jaha v tem primeru *na dveh konjih*:

po eni strani govori tudi o selitvi proizvajalcev oziroma produkcijskih faktorjev iz ene panoge v drugo,²¹ da bi na koncu dobil eno, splošno, narodnogospodarsko dohodkovno mero in s tem dohodkovno ceno, po kateri naj bi se alociral družbeni sklad dela oziroma produkcijski faktorji med posamezne panoge,²² *po drugi strani* pa ukinja vsak tržni mehanizem ponudbe in povpraševanja, vsako stihijo, ker naj bi se proizvajalci obnašali drugače kot kapitalistični, in sicer razumno, na temelju samoupravnega sporazumevanja in dogovarjanja ob zavesti o »medsebojni odvisnosti«,²³ pa jim zato za oblikovanje cen ne bo potrebna konkurenca (trg). Prodajne cene naj bi se oblikovale na podlagi dogovorjenih ali sporazumnih cen.²⁴

Očitno je torej, da Korač *formalno posnema ves postopek transformiranja vrednosti v dohodkovno ceno po Marxu*, edino, kar izginja iz te transformacije, je mehanizem trga, konkurenca, ki ju nadomešča s sporazumi in dogovori, ki nadalje temelje na čisti zavesti proizvajalcev. Tako je jasno, da je bila uvodna zahteva po spoštovanju splošnih in blagovnih zakonih samo fasada za zavestno (poljubno) sporazumevanje in dogovarjanje o tako pomembnih kategorijah, kot so cene. Toda kot bi se Korač zbal posledic tako voluntaristično zasnovanega cenovnega mehanizma...

Priznava namreč, da četudi bi se prodajne cene ravnale po dohodkovnih cenah kot ravnatežnih cenah, *takó oblikovani osebni dohodek na zaposlenega ne bi bil enak v vseh panogah*. Enak ne bi bil niti osebni

²⁰ Nav. delo, str. 144.

²¹ Nav. delo, str. 123–134.

²² Po Koračevem mnenju je zakon sorazmerne razdelitve družbenega sklada dela pod »zavestno kontrolo« producentov, pa se zato ne uresničuje kot zakon vrednosti, ampak preko mehanizma samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja (vidi nav. delo, str. 117, 170).

²³ Nav. delo, str. 25, 155, 168.

²⁴ Nav. delo, str. 35, 36, 48.

dohodek glede na zaposlenega, ker, tako pravi, ne bi bilo določenih medpanožnih razlik v osebnih dohodkih na delavca, pa zato dohodek za delovne kolektive kot proizvajalce blaga ne bi mogel biti poglavitni motiv za proizvodnjo.²⁵ Se pravi, da bi *razlike ne nastajale zaradi različne kvalitete in kvantitete živega dela,*²⁶ ampak *samo zaradi različne organske sestave faktorjev.*²⁷ To pa pomeni, da tudi v razmerah dohodkovne cene ne more biti prave delitve po delu v Marxovem pomenu (za enako delo enak osebni dohodek kjerkoli).²⁸ Pa je zato vprašljivo, *koliko je takšna oblika samoupravnih produkcijskih odnosov (v obliki dohodkovne cene) razvitejša (naprednejša) od tiste v obliki produkcijske cene, oziroma koliko je sploh »socialistična«.* Po Koraću tudi *morebitna medpanožna selitev delavcev* zaradi teh razlik ne more voditi k izenačevanju osebnih dohodkov v vseh panogah.²⁹

Tega pa ne moreta urediti niti produkcijska niti dohodkovna cena. In zakaj ne? Zato, ker obe operirata z eno enotno splošno profitno oziroma dohodkovno mero, medtem ko je domnevna organska sestava kapitala oziroma faktorjev različna. Problem bi rešili edino tako, da se kot zgodovinska tendenca prebija delitev (približno) enakih osebnih dohodkov za enako delo (enake kvalitete in kvantitete) kjerkoli v gospodarstvu, zaradi česar bi seveda morale biti glede na različno donosnost panog različne stopnje akumulacije ter splošne družbene porabe. Drugače povedano, socialistično upravljano gospodarstvo mora priznati različno donosnost družbenega »kapitala« v različnih panogah, pa zato *plansko diferencirati (zahtevane) stopnje akumulacije oziroma stopnje za splošno in skupno porabo* (po panogah), da bi s tem dosegli (zagotovili) približno enake startne osnove za gospodarjenje. K temu je treba dodati, da bi bila zahtevana mejna donosnost, vsaj za čisto komercialni (tržni) del gospodarstva, enaka, kar pa bi zagotovilo samo del potrebne akumulacije, v prvi vrsti tržno mobilni del družbenega sklada akumulacije (ne pa še vsega). Nad njo (nad tako oblikovanim dohodkom) pa bi se v nekaterih panogah pojavil še nadpovprečni (nadnormalni) ekstra dohodek, ali obratno, v drugih, izguba.

12. Takšna Koračeva teoretična razlaga socialističnega samoupravnega blagovnega načina produkcije pa je morala dobiti »ustrezni« *epilog v teoriji o akumulaciji (investiranju), v teoriji o koncentraciji in centralizaciji oziroma v združevanju (integriranju) sredstev in dela ter v teoriji o reprodukciji.* Oglejmo si na kratko te teorije:

Prvič, v Koračevem modelu dohodka in njegovi delitvi ni presežne vrednosti (m), na makro ravni pa se pojavi. Če je po Marxu akumulacija

²⁵ Nav. delo, str. 132.

²⁶ Korač je mnenja, da »individualni potrošek dela ne more biti determinanta velikosti osebnih dohodkov (kot je predvideval Marx), ampak so sorazmerni skupno realiziranemu dohodku.« (nav. knjiga, str. 236). Torej je zakon dohodka v SSPN zakon »delitve po delu«.

²⁷ Nav. delo, str. 131.

²⁸ 1. knjiga, str. 235, 236.

²⁹ 2. knjiga, str. 137.

pretvorjena presežna vrednost v kapital, je po Koraću akumulacija spreminjanje realiziranega dohodka v akumulacijski sklad (1. knjiga, str. 294). Kot je dohodek funkcija dela, tako je to tudi akumulacija. Akumulacija je samo prehodna denarna oblika za nakup novih produkcijskih sredstev, kot družbena lastnina.

Drugič, čeprav Korać produkcijskim faktorjem pri delitvi ne priznava produktivnosti, jih pa uvaja v organsko sestavo. Tudi njo izraža napačno, z dvema kategorijama iz dveh analitičnih sistemov kot $m : n$ i, n r.

Tretjič, na podlagi takšnega razumevanja organske sestave produkcijskih faktorjev prihaja do sklepa, da akumulacija (reprodukcija) brez povečanja organske sestave faktorjev v SSPN³⁰ ni mogoče, ker ne povečuje produktivnosti dela oz. ker onemogoča trajno rast dohodka na zaposlenega (v tej tezi lahko vidimo enega od razlogov za hitro rast kapitalno intenzivnih investicij pri nas).

Četrtič, ker Korać ne *segmentira gospodarstva v različne strukture*: monopolne, oligopolne, tržno konkurenčno itd., je seveda njegov »linearni sklep« zelo preprost: dohodek kot temeljni motiv za produkcijo neogibno zahteva stalni tehnični napredek v samoupravnem sistemu.³¹

Petič, čisto *hipotetično* je izoblikovana *teza*, da v SSPN niti *en delavec ne more ostati brez dela* zaradi stalnega večanja organske sestave produkcijskih faktorjev oz. zaradi stalne zamenjave stare tehnologije za novo.³²

Šestič, Korać prav tako *ne vidi nobene ovire za proces koncentracije in centralizacije proizvodnje v SSPN*.³³ Za združevanje dela in sredstev uvaja tkim. uporabno-vrednostni kriterij, pa tudi udeležbo pri dohodku (kar je svojevrstno odstopanje od teze, da ne gre za kolektivno kapitalizacijo naložbe dohodka). Vendar, ker ni objektivnega vrednotenja prispevkov in sredstev v združenem poslovnovrednostnem procesu, se ta udeležba preprosto spreminja v dogovorjeni kriterij, ki ni »standardiziran« (skupen) za celotno gospodarstvo, ampak individualiziran glede na monopol (oligopol) ponudbe.

Sedmič, v 3. knjigi Korać zatem obravnava celotni *proces razširjene reprodukcije* po analogiji z Marxom, le da uvede namesto vrednosti dohodkovne cene. Tako se vse steče kot pri Marxu. In potem sledi prav čuden sklep, da je v SSPN mogoče trajna oblika razširjene reprodukcije samo, če se poprečna dohodkovna mera ne spremeni.³⁴ Ta sklep sicer popravi, češ, da bi zaradi morebitne večjega nagnjenosti kolektivov k olašanju in humanizaciji dela (kar bi zahtevalo povečanje materialnih sredstev za humanizacijo dela) splošna dohodkovna mera lahko padla. S

³⁰ Nekateri ekonomisti so mnenja, da hiter tehnični in tehnološki razvoj povzročata, da organska sestava sploh ne raste ali ne raste tako, kot je domneval Marx.

³¹ 1. knjiga, str. 316.

³² Nav. delo, str. 351.

³³ Nav. delo, str. 377.

³⁴ 3. knjiga, str. 239.

tem je Korać dobil tudi »pravo mejo« za obstoj ali za konec socialistične samoupravne blagovne produkcije.³⁵

13. Korać svoje delo sklene z razlago *samoupravnega planiranja*. Že naziv samoupravno planiranje v nas zbuja dvom, ali le-to velja le za samoupravne produkcijske enote, ki potem svoje plane agregirajo v družbene plane, ali pa je samoupravno družbeno planiranje le nekaj drugega kot samo samoupravno planiranje OZD.

Mnenja sem, da je poskus spajanja Marxovega koncepta planiranja v asociaciji svobodnih proizvajalcev in planiranja v razmerah blagovne produkcije predvsem neuspešen poskus. *Kajti v blagovni produkciji producenti »svoje delovne sile ne trošijo kot eno – skupno delovno silo«*, kar je Marxova temeljna domneva v zvezi z asociativnim planiranjem. Nasprotno, družbena delovna sila se po eni strani pojavlja kot individualna delovna sila vsakega delavca (z zaposlitvijo), po drugi strani pa kot delovna sila delovnega kolektiva kot (personalnega) subjekta blagovnega produciranja. Torej je razlog za to, da planiranje v SSRN še vedno delimo na poslovno planiranje, ki krepi racionalno blagovno urejno gospodarstvo, in na družbeno planiranje (družbenih političnih skupnosti), ki to poslovno planiranje dopolnjuje oziroma ga popravlja tam in tako, da ne bi prišlo do večjih družbenih nesorazmerij.

Toda niti eno niti drugi planiranje ni mogoče kot nov, racionalen informacijski sistem *ex ante*. In zakaj ne? Samoupravne produkcijske enote bi morale imeti za svoje poslovno planiranje objektivne (realne) parametre (kot informacije), ki jim jih lahko dajo ali družbeni plani ali trg. Toda prvih »ni«, ker »čakajo« na podatke produkcijskih enot, drugega pa ni, ker je »derivat« (planskega) sporazumevanja in dogovarjanja, ki ju tudi ni oziroma je rezultat »zavestnih spoznanj«. To pa ni nič drugega kot napotilo za »voluntaristično planiranje« (klicanje na pomoč tkim. »svetovnih tržnih parametrov« ne more razrešiti vprašanja o racionalnosti takšnega planiranja).

Sklepno razmišljanje

Ko smo tako prebrali tri knjige s 1500 stranmi, kaj naj rečemo? Ali vemo kaj več, da ne rečem: dovolj o socialističnem samoupravnem produkcijskem načinu?

Namesto odgovora se mi je nehote znova prikradlo nekaj vprašanj.

1. Kaj je s politično ekonomijo kot vedo v drugi polovici 20. stoletja, ko na podlagi ekstraktnih ved prodiramo vse globlje v skrivnost vesolja in atoma? Ali je res še vedno v položaju ekonomske ideologije in danes – pri nas – tudi ideal-logije? V čigavem interesu?

2. Od odgovora na to vprašanje je potem odvisen odgovor na drugo vprašanje, in sicer kaj je, ali obstoji to, kar Korać imenuje ali »socialistični

³⁵ Nav. delo, str. 360.

samoupravni način« ali »socialistična samoupravna blagovna produkcija« ali »politična ekonomija socialistične samoupravne družbe«? Namreč, če nekaj še ni, domnevamo pa, da bo, je še vedno vprašanje, ali bo tisto, kar »bo«, nujno to, kar mi menimo, da bo, samo zato, ker je danes takšno v naših glavah (kot ideologija, kot ideal). In kaj, če ne bo? Ali bomo potem že jutri zasnovali novo verzijo socialističnega samoupravnega produkcijskega načina?

Čeprav se zavedam, da človek ne živi samo od kruha, da so pomembne tudi ideje, moramo vendar najprej živeti danes, na tej zemlji. Pa torej še preje imeti ideje (kot zanje) o današnjem, da bi lahko načrtovali prihodnje.

Da, nekoliko pretiravam. Znanstvena fantastika spada večkrat med zelo brano literaturo, ki pa nas lahko oddaljuje od znanosti o stvarnosti.

Torej smo še vedno pri vprašanju: Kaj vemo o socialističnem produkcijskem načinu kot nekapitalističnem, pokapitalističnem, protikapitalističnem načinu produciranja? Ali je to tisto, za kar danes domnevamo, da bo v prihodnosti? Za koga? Za ves svet, za del sveta, samo za Jugoslavijo?

3. Marx je ilustriral kapitalistični produkcijski način s pregledom Anglije. Korač posplošuje (z nekaterimi popravki) jugoslovanski »eksperiment« kot nov produkcijski način. Ali je ravnal pravilno? Ali lahko govorimo o produkcijskem načinu kot temelju vsakodnevne gospodarjenja v eni deželi? Ali ne gre za artikulacijo (kombinacijo) več produkcijskih načinov?

4. S tem pa se vračamo takorečoč na izhodišče svojega razmišljanja o tem, kaj je za določen produkcijski način tisto bistveno, na podlagi česar ga bomo imenovali socialističnega?

Če izhajamo od temeljne postavke, da je socialistična tista ureditev, ki zagotavlja vsakemu članu družbe večjo vsestransko enakopravnost in večje možnosti za ustvarjalno življenje (na temelju dela in nove socialne pravičnosti), kot ju je zmožgel zagotoviti katerikoli do sedaj znani red (ureditev), potem so insitucije: družbena lastnina, samoupravljanje, produkcija blaga, podrejene omenjenemu postulat (cilju).

Toda, ali imamo dnaes dokaze za to, da se rojeva v svetu takšna ureditev? Ali nam ne pravi Korač, da je to prihodnost, v katero moramo verovati, ker ne moremo odgovoriti pozitivno za sedanost.

V takšnem kontekstu postaja Koračeva skica politične ekonomije socialističnega samoupravnega sistema mnogo pomembnejši prispevek, kot pa je, če jo ocenjujemo po strogih, klasično-znanstvenih merilih.

NAJDAN PAŠIĆ

Politični sistem med normo in stvarnostjo

Prof. dr. Najdan Pašić, redni profesor fakultete za politične vede na beograjski univerzi, se je rodil 1922 v Skopju. Znanstveno in strokovno delo prof. Pašića obsega knjige, monografije in več kot 150 pomembnejših člankov in prispevkov v znanstvenih publikacijah. Izvirni so njegovi prispevki o politični teoriji, zlasti političnem sistemu socializma. V vrsti del s tega področja izstopajo »Sodobna država«, »Razred in politika«, delo, ki mu je prineslo oktobrsko nagrado, »Politično organiziranje samoupravne družbe«, »Med liberalizmom in stalinizmom«, »Interesi, institucije, ideologije« ter »Pluralizem interesov in politični sistem«. V svojih delih skuša avtor odgovoriti na temeljna vprašanja politične znanosti, političnega sistema in političnih ustanov v naši družbi in nasploh.

Ugledni znanstveni delavec, cenjen tudi v mednarodnih znanstvenih krogih, je eden najvidnejših politologov pri nas. Z njegovimi deli in avtoriteto naša znanost prispeva k skupni marksistični teoretični misli o državi in politiki, za kar je prejel tudi nagrado AVNOJ (1974). Pašičevo znanstveno delo priča o doslednem in trajnem poglobljanju v teoretične in praktične probleme samoupravne družbe in zlasti politične organiziranosti družbe, zasnovane na samoupravljanju.

Prof. Pašić je zelo cenjen publicist in urednik ter aktivni delavec v družbenopolitičnih organizacijah, pri čemer je opravljal odgovorne funkcije v komisijah za idejno in teoretično delo ZK ter v ustavnih komisijah. Član je CK ZK Jugoslavije. Več let je bil član izvršnega odbora mednarodnega združenja za politične vede. Je predsednik ustavnega sodišča SR Srbije.

UREDNIŠTVO: *Kako bi komentirali nekatera mnenja v tisku, da ste dali pobudo za analizo funkcioniranja političnega sistema, ker so vas k temu spodbudili najvišji partijski forumi? Kaj je bil temeljni namen te pobude? To vprašanje je umestno tudi zato, ker ob vaši pobudi nekateri pišejo, kot da je z veljavno ustavo opredeljeni politični sistem rezultat zamisli ozkega kroga profesionalnih politikov – brez zadostne demokratične razprave in udeležbe znanosti pri pripravi ustave.*

NAJDAN PAŠIĆ: O tem, da se je potrebno brez odlašanja lotiti kritične analize perečih problemov funkcioniranja političnega sistema, sem govoril na XII. kongresu Zveze komunistov Jugoslavije preteklo leto. Potem sem enak predlog ponovil in ga podrobneje obrazložil na II. plenarnem zasedanju CK ZK Jugoslavije, 23. julija 1982. Seveda so o teh problemih govorili tudi drugi tovariši, naši javni in politični delavci – in to na samem kongresu in že pred njim. Morda je moja razprava pritegnila nekoliko večjo pozornost zaradi tega, ker sem poskušal izoblikovati tudi nekatere konkretne predloge o tem, kaj bi kazalo ukreniti, da bi se naš politični sistem socialističnega samoupravljanja usposobil za učinkovitejše funkcioniranje. Na zahtevo predsedstva CK ZK Jugoslavije sem svoj predlog dal tudi v pismeni obliki in v njem opozoril na nekatere »nevralgične točke« v funkcioniranju sistema, ki bi jih kazalo razrešiti, da bi lahko proces določanja in uresničevanja politike tekел hitreje in bolj učinkovito.

Ta pismeni predlog, ki sem ga posredoval predsedstvu CK ZK Jugoslavije, so kasneje v sredstvih javnega obveščanja poimenovali »pismo«. »Pismo« ima naslov: **»Zakaj bi bilo potrebno formirati kompetentno in avtoritativno komisijo za preučevanje nerešenih in urgentnih problemov funkcioniranja političnega sistema – in katere bi bile njene neposredne naloge?«**

Motive za to, da sem prišel na dan s pobudo glede formiranja posebne delovne skupine ali komisije, ki naj bi obravnavala problematiko funkcioniranja političnega sistema in potem izoblikovala nekatere predloge o tem, kaj bi kazalo ukreniti, da bi odpravili nekatere evidentne pomanjkljivosti v procesu političnega odločanja in uresničevanja sprejete politike, sem utemeljil v samem »pismu«. Ker je prišlo v zvezi z vsebino in motivi mojega predloga do različnih nepreciznih in tudi napačnih informacij in komentarjev, si bom dovolil citirati tisti del »pisma«, kjer pojasnjujem smisel in vsebino predloga:

»To, kar naj bi prineslo delo take komisije, naj ne bi bili, ponavljam, nikakršni predlogi za spreminjanje obstoječih ustavnih določil (ker bi bilo to, vsaj v sedanjem trenutku, ne samo nepotrebno in škodljivo – vnašalo bi nove elemente nestabilnosti in odtegovalo našo pozornost od tistih konkretnih ukrepov in akcij, katerih bi se morali lotiti brez odlašanja). Je pa vrsta tendenc in pojavov v vsakodnevnem funkcioniranju političnega sistema – kot tudi v zakonih, predpisih in drugih splošnih aktih, ki bi jih morali podvreči pogumnemu kritičnemu preverjanju in spreminjanju prav zato, da bi lahko politični sistem učinkoviteje funkcioniral v skladu s temeljnimi ustavnimi opredelitvami, pa tudi v skladu s potrebami celotnega položaja, v katerem je danes naša družba.«

Dejansko so že mnogokrat opozarjali – tudi v razpravah na XII. kongresu ZK Jugoslavije in na drugih političnih zborovanjih – da ni najpomembnejše to, koliko težavni so problemi, s katerimi se v tem trenutku sooča naša družba, temveč da je pomembnejše od tega to,

kolikšne so naše sposobnosti, naša organiziranost in pripravljenost, da te probleme premagujemo. To potrjuje celotni dosedanji razvoj naše družbe, ki je tako v revoluciji kot po revoluciji prehajal skozi razne krizne in težavne razmere in iskal poti za nadaljnji napredek temeljnih samoupravnih odnosov, krepitev družbenega položaja in vpliva delavskega razreda. Sposobnost organiziranih političnih sil, da resnično in uspešno vplivajo na temeljne tokove družbenih gibanj, pa je najbolj neposredno odvisna od tega, kako funkcionirajo politični sistem in vse njegove institucije. To je razlog za to, da so ti problemi prišli v središče pozornosti naše celotne politične javnosti, posebej Zveze komunistov.

Pismeni predlog, ki sem ga dal na zahtevo predsedstva ZK Jugoslavije, je bil sprejet s priporočilom, naj se v okviru Zveznega družbenega sveta za vprašanja družbene ureditve oblikuje posebno delovno skupino, ki naj bi za svet in širšo javnost pripravila predlog programa dela v zvezi z nerazrešenimi vprašanji funkcioniranja političnega sistema. Delo te skupine gre že h koncu in lahko pričakujemo, da bo ugotovitve, do katerih je prišla, sporočila svetu in širši javnosti že pred poletnimi počitnicami ali najkasneje na začetku jeseni.

Kar pa zadeva pripombe, da je z veljavno ustavo določeni sistem rezultat zamisli ozkega kroga profesionalnih politikov, sem mnenja, da ta pripomba nima nikakršne resnejše podlage. Snovanje ustave, ki je imela ambicije vnesti revolucionarne novosti v celotno organizacijo družbe in države in podrobno regulirati odnose ne le v politični sferi, marveč tudi v sferi materialne proizvodnje in delitve, je terjala ogromno dela tako na strokovnem kot tudi na teoretskem področju, v zvezi z usklajevanjem interesov številnih subjektov družbenega življenja, ki so bili neposredno ali posredno vključeni v proces snovanja ustave.

O tem velikem prizadevanju, ki je trajalo več let in je prešlo več faz, pričajo tisoči in tisoči strani stenografskih zapiskov s sestankov ustavne komisije zvezne skupščine in skupščin vseh republik in avtonomnih pokrajin ter njihovih številnih strokovnih teles, odborov in delovnih skupin; o tem priča tudi tisto, kar je bilo o tem delu in rezultatih široko zasnovane javne razprav o osnutku nove ustave objavljenega v našem tisku.

Ustavne spremembe, ki jih prinaša serija ustavnih amandmajev (od I do XLII) in potem izdelava celostnega teksta nove ustave, so bili dalj časa v žarišču pozornosti politične javnosti. V tem smislu lahko trdimo, da so bile vse ustavne opredelitve zasnovane na podlagi najširše, demokratične konsultacije in verifikacije naših kolektivnih izkustev. Zato lahko ugotovimo, tako kot je to ocenil tudi XI. kongres ZK Jugoslavije, da je naš politični sistem socialističnega samoupravljanja v institucionalno-normativnem pogledu zaokrožen in dograjen, in da je pred nami obdobje boja za uresničitev ustave, to pa pomeni: za usklajevanje vseh zakonskih in podzakonskih norm z ustavo in perspektivami razvoja, ki se nam odpira. Ta ocena ima še danes polno veljavo. To pa seveda nikakor ne pomeni fetišiziranja tistega, kar je že doseženo, niti ne izključuje nadaljnjih

prizadevanj, da se z ustrežno zakonodajno dejavnostjo sistem še izpopolnjuje, dograjuje in korigira. V knjigi »Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja« in na samem XI. kongresu je tovariš Edvard Kardelj ugotavljal, da imamo »jasen načelni koncept socialistične samoupravne demokracije« ..., da pa je »v samem sistemu zelo veliko slabih točk«, ki so povzročitelji pojavov neučinkovitosti v funkcioniranju sistema.

UREDNIŠTVO: Kako gledate na aktualnost Kardeljeve misli za nadaljnji razvoj političnega sistema socialističnega samoupravljanja? Kaj menite o tako imenovani »dekardeljizaciji«?

NAJDAN PAŠIČ: Mnenja sem, da sta Kardeljeva teoretska misel in vizija nadaljnjega samoupravnega razvoja bolj aktualni, kot sta bili kadarkoli poprej, posebej glede na težave, s katerimi se danes soočamo. V Kardeljevih delih – »Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja«, zlasti pa v »Protislovjih družbene lastnine...« in v »Brionskih diskusijah« – so dragocena opozorila glede možnih preprek in negativnih tendenc, ki se lahko pojavijo pri uresničevanju naših temeljnih samoupravnih opredelitev. Že pred več leti je Kardelj opozarjal na nevarnost teritorializacije »družbenega kapitala« in močnih skupinsko-lastniških teženj. Poudarjal je, da je »temeljni in odločilni konflikt v naši družbi – konflikt med razredno delavsko strukturo samoupravnega združenega dela in dejavnikom državno-lastniškega in tehnokratsko-birokratskega monopola...«. Samo v »dosledno razvitem sistemu neposrednega razpolaganja z dohodkom dobi delavec moč, da se upre monopolu njegovega državnega stroja oziroma njegovi lastni birokraciji in tehnokraciji...« Ekonomska struktura dohodka imperativno terja integracijo združenega dela, na pa »atomiziranje« delovnih enot ali delovnih organizacij v nekakšne zaprte, avtarkične celote.¹

Če potemtakem izhajamo iz tega, za kar se je zavzemal tovariš Edvard Kardelj, se ne moremo izogniti vprašanju, koliko posamične institucije političnega sistema, take, kot so konstituirane v praksi, oziroma obnašanju, ki jih omogočajo nekatere konkretne normativne rešitve, omogočajo in celo spodbujajo skupinsko-lastniško obnašanje in zapiranje v ožje teritorialne meje, omejujejo procese svobodnega samoupravnega združevanja in integracije – tako znotraj posamičnih republik in pokrajin kot v celotnem jugoslovanskem gospodarskem prostoru.

Po mojem mnenju pomeni vsakršno snubljenje za »dekardeljizacijo« v bistvu spodbujanje k razveljavljanju samega bistva in temeljnega smisla celotnega dosedanjega razvoja sistema socialističnega samoupravljanja – in vsega tistega, kar je bilo doslej na tej razvojni poti doseženo.

¹ Edvard Kardelj: »Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi«.

UREDNIŠTVO: Kako ocenjujete vedno večji obseg administrativnih intervencij v gospodarstvu? Ali se vam ne zdi, da se na ta način zelo povečuje odvisnost združenega dela od centrov politične moči? Kaj bi bilo po vaši sodbi treba storiti, da bi se manevrski prostor samoupravljanja nehal ožiti?

NAJDAN PAŠIČ: Nobenega dvoma ni, da je vse večji obseg administrativnih intervencij kar najbolj neposredno povezan z naraščajočo odvisnostjo združenega dela od centrov politične moči oz. političnega odločanja o temeljnih vprašanih razpolaganja s presežkom družbenega dela. Naraščanje birokracije je zrcalna slika razmer v zvezi z razpolaganjem z materialnimi sredstvi za razširjeno reprodukcijo (z »družbenim kapitalom«). Brez pretenzij, da bi napravili popolnejšo analizo tega vprašanja, lahko rečemo, da so za to pozornost zbujujoče naraščanje upravljaljskih aparatov »odgovorni« trije dejavniki: velika odvisnost združenega dela od centrov političnega odločanja, ko določajo »pogoje gospodarjenja«; nadalje številnost in obsežnost intervencijskih ukrepov in funkcij v gospodarstvu, ki so posledica nizke stopnje ekonomske in tehnološke integracije na samoupravnih temeljih; končno k temu prispevajo tudi težnje po avtarkiji, ki se pojavljajo tako v združenem delu kot v družbenopolitičnih skupnostih. Če vsakdo želi tudi institucionalno »zaokrožiti« meje svojih kompetenc in pooblastil, da bi bil ne le samostojen, marveč tudi samozadosten, potem je logično, da se v vsaki delovni organizaciji in v slehernem organu in instituciji družbeno-politične skupnosti na vseh ravneh – od občine do federacije – porajajo »potrebe« po vedno novih in novih službah, administrativnih in strokovnih aparatih. Tako imamo opraviti s težnjo, da ima vsaka temeljna organizacija združenega dela pri sebi in zase vse strokovne in administrativne službe, namesto, da bi bile te združene na ravni delovne organizacije ali sestavljene organizacije združenega dela. Podobne razmere so tudi v družbeno političnih skupnosti – v okviru občin, regij itd., od katerih si sleherna prizadeva, da bi ji bile na voljo vse institucije, s katerimi bi postale »samozadostne«. Kot dodatni vzrok za bohotenje administrativnoupravljaljskega aparata bi lahko navedel tudi zapleten, pretirano razvejan sistem normiranja družbenih odnosov. Ko je toliko predpisov in drugih splošnih aktov, morajo biti mnogoštevilni tudi njihovi razlagalci, tisti, ki bodo ljudem pomagali, da se kolikor toliko znajdejo v tem normativnem pragozdu.

Pred nami stoji očitno resna in organizirana naloga: zajezi inflacijo norm, raznoterih normativnih aktov, ki gredo v milijone. Seveda pa pri tem ne smemo spregledati tega, da je ta podvig za racionalizacijo normativno-pravne ureditve v najtesnejši zvezi z nadaljnjim razvojem samoupravnih produkcijskih odnosov, s tako integracijo na samoupravnih temeljih, ki bo omogočala, da se bo proces razširjene reprodukcije lahko razvijal s kar najmanj vpletanji in intervencijami administrativnega aparata. Šele tedaj, ko se bo združeno delo usposobilo za hojo brez odveč-

nega opiranja na »politične bergle«, se bo začel odpirati širši prostor za resnično samoupravno uravnavanje družbenih odnosov in bo začelo klasično državno pravo odstopati mesto avtonomnemu samoupravnemu normiranju.

UREDNIŠTVO: Pogosto pišete o pretirani institucionalizaciji različnih parcialnih interesov. Kaj je po vaši sodbi vzrok za takšen pojav? Kako naj po vaši presoji dosežemo samoupravno integracijo? Ali so vsi parcialni interesi nesprejemljivi? Kdo je po vaši oceni lahko dejavnik strnitve (sinteze) interesov?

NAJDAN PAŠIČ: Prepričan sem, da naš sistem muči pretirano ekstenzivna in toga institucionalizacija parcialnih interesov, zlasti tistih interesov delovnih ljudi, ki so povezani z njihovo pripadnostjo temeljnim celicam družbene organizacije. V nekaterih primerih, zlasti dokler vertikalno povezovanje prek delegatskega sistema še ni razvito, je to lahko ovira za izražanje njihovih širših družbenih interesov. Vsaka institucionalizacija interesa, ki je predpisana in usmerjana od zunaj, pomeni hkrati tudi stopnjevanje in hipertrofiranje tega interesa, ki se po tej poti institucionalizira in še posebej zavaruje. Nastaja tudi poseben mehanizem za zaščito parcialnega interesa, to pa neizogibno vnaša nove elemente posredovanja in lahko otežuje normalno usklajevanje interesov na širši demokratični podlagi ter njihovo prostovoljno samoupravno integracijo.

Sleherna institucionalizacija izražanja in agregacije interesov terja, da se interese, ki bodo institucionalno izoblikovani in zaščiteni, se pravi, ki bodo dobili svoje določeno mesto v procesu političnega odločanja, najprej identificira in opredeli. Potemtakem se že v procesu institucionalizacije skriva nevarnost birokratskega subjektivizma, pa tudi napačnega ocenjevanja dejanskih vsebin posamičnih interesov. Ne samo dolgoročni, tudi konkretni »parcialni« interesi imajo svojo legitimnost in zanje mora biti odprta možnost, da se svobodno izrazijo s kar najmanj političnega posredovanja. Vendar pa ni vsak parcialni interes združenega dela po svoji konkretni vsebini že a priori samoupraven, tako kot organizacije združenega dela, s kakršnimi imamo opraviti v stvarnosti, odstopajo od koncepta te temeljne oblike samoupravne organiziranosti, kakršna je določena z ustavo. Ali je konkreten interes delavcev v temeljni organizaciji združenega dela naravnan k samoupravnemu pridobivanju dohodka z lastnim delom in s samoupravnim združevanjem dela in sredstev, ali pa je povezan s trenutnimi materialnimi koristmi ki jih je moč izvleči iz skupinsko-lastniške uzurpacije delov »družbenega kapitala« – to je stvarno vprašanje. Če se v konkretnem primeru institucionalno zaščiten interes povezuje s skupinsko lastniškim prisvajanjem, tedaj lahko postane žarišče resnih spopadov med tako institucionaliziranimi interesi znotraj samega združenega dela. Ko pa pride do takih razmer, tedaj sta politična in administrativna intervencija neizogibni.

Nekateri podobni problemi se pojavljajo tudi na področju interesne organiziranosti v ožjem pomenu besede. Nobenega dvoma ni, da je ustavni koncept samoupravnih interesnih skupnosti doživel v praksi hude birokratske deformacije. Namesto, da bi bili SIS-i institucionalni okviri za svobodno menjavo dela, se sprevračajo v okorne upravljske aparate, ki vzporedno z ustreznimi organi uprave prevzemajo nase vrsto administrativnih, izvršilno-upravnih funkcij, to pa počenjajo mnogokrat povsem neustrezno in za velike denarje. In prav zaradi teh birokratskih deformacij v interesnih skupnostih je prišlo do njihove proliferacije, do ustanavljanja velikega števila interesnih skupnosti tudi na tistih področjih, kjer niso potrebne in zanje tudi niso izpolnjeni pogoji. Ustava je določila, kje je ustanavljanje samoupravnih interesnih skupnosti obvezno, prav tako pa tudi pogoje, ki so potrebni, da bi se interesne skupnosti formirale kot samoupravne oblike usklajevanja interesov v naši družbi. Kolikor postajajo samoupravne interesne skupnosti nekakšna podaljšana roka državne administracije, se pravi zakrinkana oblika administrativnega uravnavanja odnosov, ki je manj podvržena demokratični kontroli, je vse bolj očitna tendenca samega državnega aparata, da se samoupravne interesne skupnosti ustanavlja z zakonom tudi tam, kjer za to ni pravega opravičila (zlasti na področju materialne proizvodnje).

Razen tega, da so hudo in neproduktivno breme za družbeno skupnost, povzročajo hipertrofirani birokratski aparati na področju interesne organiziranosti (že zgolj s svojim obstojem) negativne učinke in vplive na samoupravno naravo družbenih odnosov, saj vključujejo v celoten sistem nove elemente političnega posredovanja in vnašajo v interesne konflikte institucionalno togost. S tem se interesi »politizirajo«, proces samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja pa dobiva značilnosti pogodb in pragmatških kompromisov.

UREDNIŠTVO: V svojih sedanjih člankih in razpravah opozarjate na pojave hiperinstitucionalizma in normativizma, ki sta se močno razširila v naši družbi. Ali se vam zdi, da v naši družbi nekaterim to ustreza, da lažje arbitrirajo in vsiljujejo svoje rešitve, ker po »normalni« poti ni mogoče priti do ključnih odločitev?

NAJDAN PAŠIČ: Strinjam se z diagnozo, ki jo vsebuje vaše vprašanje. Kot sem poudaril že v odgovoru na poprejšnje vprašanje, naš sistem dejansko boleha zaradi hiperinstitucionalizacije in normativizma. Za vsako revolucionarno gibanje je značilno, da mora pogosto uporabiti organizirano normativno moč države. V tem pogledu tudi dejavnost organiziranih socialističnih sil v Jugoslaviji ni bila izjema. Očitno je to ena od zgodovinskih zakonitosti. Konec koncev mora tudi delavski razred uporabiti vse prednosti, ki mu jih ponuja obvladovanje vzvodov državne oblasti. Vendar pa je normativna moč države učinkovita, pa tudi nevarno orožje. Iz pretirane rabe instrumentov državnega uravnavanja družbenih

odnosov se kaj rada izcimi birokratska iluzija, da je možno vse urejati zgolj z uporabo predpisov. S tega vidika je treba kritično ocenjevati tudi obstoječi hipernormativizem.

Možnosti za delo in gospodarjenje, vse sfere samoupravne dejavnosti in vsakdanjega življenja delovnega človeka in občana so normirani z velikim številom zakonskih in podzakonskih aktov in predpisov. Naj je postopek sprejemanja vseh teh predpisov še tako demokratičen, to samo po sebi duši svobodno in spontano samoupravno pobudo in spreminja delovnega človeka v predmet državnega dušebrižništva. Poleg tega lahko ekstenzivna državna regulativa ogroža in deformira samoupravno normativno dejavnost, pripelje do podržavljanja samoupravnega prava. Samoupravni splošni akti, samoupravni sporazumi in družbeni dogovori, številni pravilniki in drugi akti, ki jih obvezno sprejemajo vse samoupravne organizacije in skupnosti, se iz instrumentov, s katerimi naj bi delovni ljudje sami urejali medsebojne odnose, spreminjajo v podzakonske, izvedbene akte.

UREDNIŠTVO: Kaj menite o sporazumevanju in dogovarjanju med republikami in avtonomnima pokrajinama? Kje vidite težave in probleme pri realizaciji samoupravnega federalizma? Ali sodite, da so v Jugoslaviji tendence, ki hočejo odnose med republikami in pokrajinama potisniti nazaj, na raven pred sprejetjem ustave iz leta 1974?

Kako je mogoče razumeti vaš izrazito pozitiven odnos do opredelitve družbenopolitične skupnosti v ustavi iz leta 1963?

Kako gledate na sodobne probleme nacionalizma pri nas?

NAJDAN PAŠIČ: Sporazumevanje in dogovarjanje med republikami in avtonomnima pokrajinama je bistveni element in originalna značilnost našega federalizma. Ta tip odnosa v federaciji je možen zaradi razvoja samoupravljanja; od tod izvira ta njegova progresivna vsebina in smisel. Vendar pa sporazumevanja in dogovarjanja ni moč uporabiti in uresničevati na enak način na vseh področjih odnosov med federalnimi enotami. Najpomembnejše področje sporazumevanja in dogovarjanja je **vzajemno določanje politike**. Kadar gre za izvajanje politike, pa samoupravno sporazumevanje in dogovarjanja ne moreta biti samostojen proces usklajevanja različnih interesov, marveč ju je moč uporabiti le kot sredstvo za dosledno uresničevanje sprejete politike.

Sicer pa sleherni poskus, da bi odnose v jugoslovanski federaciji vrnil v stanje pred letom 1974, ni realen in je v bistvu birokratska iluzija. Pomembno in trajno jamstvo za dejansko enakopravnost in samostojnost republik in pokrajin pri odločanju o skupnih zadevah v federaciji je z ustavo določen način odločanja o tistih bistvenih vprašanjih, ki se nanašajo na opredeljevanje možnosti za pridobivanje in razdeljevanje dohodka oziroma za razpolaganje z družbenim presežkom dela. Ta vprašanja so v ustavi natančno navedena in o njih je možno meritorno odločati

samo ob soglasju delegacij vseh republik in avtonomnih pokrajin. Tovariš Kardelj je povsem upravičeno vztrajal pri tem, da se v zboru republik in pokrajin o teh vprašanih odloča s konsenzom in tako je v ustavi tudi zapisano. Hkrati pa je Kardelj izrecno opozarjal na to, kako nevarno bi bilo, če bi tak način odločanja prenašali tudi na druga področja političnega in samoupravnega odločanja, posebej če bi ga uporabljali v togi formi, ko bi imel vsak udeleženec v procesu nekakšno pravico veta. »Pravica veta – pravi Kardelj – je v bistvu majorizacija vsakega proti vsem, ker praktično izključuje sleherno demokratično odločanje in pripelje do najbolj grobega spopadanja pritiska s pritiskom, pri čemer morajo tovrstni konflikti slej ko prej pripeljati do restavracije take ali drugačne oblike državne prisile, hegemonizma in političnega absolutizma«.

Mnenja sem, da so bila ta Kardeljeva opozorila utemeljena. Ugotoviti bo treba, kje vse je bilo načelo obveznega konsenza uvedeno v normativne rešitve, kje pa se je stihijsko razširilo v sami družbeno politični praksi, bodisi v organih družbeno-političnih skupnosti bodisi v organih združenega dela. Zadeve je treba spet spraviti v ustavno določene okvire, ker bi že s tem iz sistema delegatskega odločanja odpravili odvečni institucionalni formalizem.

Uporaba načela obveznega konsenza ima zlasti negativne učinke tedaj, ko ne gre za določanje, pač pa za uresničevanje politike, se pravi pri vrsti konkretnih ukrepov, s katerimi naj bi sprejeto politiko uresničevali. Če so že razlogi za to, če je tudi upravičeno to (in o tem skoraj ne moremo dvomiti), da se tudi z maksimalnimi prizadevanji najde soglasje vseh zainteresiranih pri določanju politike in dolgoročnega splošnega družbenega interesa, pa ni opravičila, da bi na enak način sprejemali odločitve tedaj, ko gre za konkretne ukrepe, s katerimi naj bi uresničevali že usklajeno politiko; to namreč praktično onemogoča, da bi tisto, kar je že odločeno, tudi dejansko uresničili. Vsak ukrep namreč prizadene določen parcialni interes, in če pri sprejemanju vsakega takega ukrepa prihaja do dolgotrajnih pogajanj, potem je sam proces odločanja paraliziran, onemogočeno je uresničevanje sprejete politike – to pa gre na škodo vseh, ki so se dogovarjali.

Sicer pa je moj »izrazito pozitiven odnos do opredelitve družbenopolitične skupnosti v ustavi iz leta 1963« možno pojasniti s tem, da je ta ustava prinesla celosten model teritorialno-politične organizacije, v kateri se samoupravljanje na slehernem področju združenega dela neposredno prežema s teritorialno organizacijo oblasti. Vendar gre pri tem za določeno normativno projekcijo, ki je premalo upoštevala vse komponente in dejavnike zelo kompleksne družbene stvarnosti. Nobenega dvoma ni, da je ustava iz leta 1963 vsebovala celostno progresivno vizijo nadaljnega samoupravnega razvoja, vendar pa ni dovolj upoštevala socialnih sil, ki so se v nedrhi družbe že razvile, in ki jih je sama ustava sproščala. V ustavi niso bile predvidene nikakršne bistvenejše spremembe v strukturi mnogonacionalne jugoslovanske federacije – spremembe, ki bi ustrezale dose-

ženi stopnji razvoja samoupravljanja, in ki bi nekatera samoupravna načela (predvsem načelo o samoupravnem razpolaganju z dohodkom) prenesle tudi na področja mednacionalnih odnosov – v smislu zaščite pravic federalnih enot (republik in pokrajin), da imajo odločujoč vpliv na možnosti za ustvarjanje in razpolaganje z »nacionalnim presežkom dela«. Zato so bili le štiri leta po sprejetju ustave iz leta 1963 sprejeti tudi prvi ustavni amandmaji, ki zaznamujejo sedemletno obdobje rekonstrukcije naše federacije.

MIHA RIBARIČ, CIRIL RIBIČIČ

Temeljni problemi delegatskega skupščinskega sistema in pogledi na razvoj (I)

I. SISTEMSKI VIDIKI

1. Politični sistem socialističnega samoupravljanja v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji temelji na samoupravnem združenem delu.* Položaj delavca v družbenoekonomski sferi opredeljuje tudi njegov položaj v politični sferi. V družbenoekonomski sferi delavec ne more imeti odločilnega položaja, ne more opravljati funkcije gospodarja družbenega kapitala, če delo ni samoupravno združeno v družbi kot celoti. Samoupravna integracija dela in družbenega kapitala je pogoj za to, da združeni delavci postanejo subjekt družbene lastnine kapitala. Politični sistem socialističnega samoupravljanja temelji za razliko od etatičnega državnolastninskega načina centralizacije družbenega kapitala na samoupravni integraciji dela in družbenega kapitala.

Integracija dela in družbenega kapitala je objektivna družbena potreba. Po koncepciji samoupravnega združenega dela je nosilec integracije dela in družbenega kapitala delavec v združenem delu na podlagi svoje zainteresiranosti. V spletu vrste interesov je po zamisli družbenoekonomskega sistema dominanten ekonomski interes delavca, ki ga ne more nadomestiti noben drug interes. Delavec, ki dela s sredstvi v družbeni lastnini, zagotavlja svoj odločilni družbenoekonomski položaj z odločanjem o dohodku v temeljni organizaciji združenega dela. Odločanje delavca v temeljni organizaciji združenega dela in celoten njegov položaj na tej podlagi je po zamisli sistema izhodišče za vzpostavljanje odnosov in oblik, v katerih samoupravno združeni delavec upravlja družbeni kapital. Odločanje delavca o dohodku v temeljni organizaciji združenega dela po zamisli družbenoekonomskega sistema ne pomeni ustvarjanja izoliranih

* Ta prispevek je sklepní del obsežnejše študije obeh avtorjev »Delegatski skupščinski sistem«, ki bo v kratkem izšla v medzaložniškem programu Uradnega lista SRS, Komunistična in Državna založba Slovenije. V tej številki objavljamo prvi del (Sistemski vidiki), drugo poglavje (Praktične izkušnje) bo izšlo v naslednjem zvezku revije.

družbenoekonomskih subjektov, ampak temeljnih celic, katerih smisel je v tem, da v njih in preko njih samoupravno združeni delavec upravlja družbeni kapital in zagotavlja družbeno integracijo.

Delegatski skupščinski sistem temelji na samoupravnih družbenolastninskih odnosih. Bistvo teh odnosov je odločanje delavca o dohodku v temeljni organizaciji združenega dela. Konstituiranje samoupravnih družbenoekonomskih odnosov v vseh oblikah organizacije združenega dela na temelju dominantnega položaja združenega delavca pri odločanju o dohodku in o celotni družbeni reprodukciji je pogoj za uresničevanje ekonomske in politične oblasti samoupravno združenega delavca. Delavski razred se lahko kot zgodovinski subjekt uveljavlja sam in ne preko države kot odtujene sile in gospodarja nad njim le na temelju svoje samoupravne organiziranosti, v procesu preseganja sebe kot razreda, odmiranja države in ustvarjanja asociacije svobodnih proizvajalcev, svobodnega človeka in človeštva.

Delovanje države na vseh ravneh in v vseh oblikah njene organiziranosti mora biti v funkciji dominantne vloge samoupravnega združenega dela, krepi mora samoupravne družbenolastninske dohodkovne odnose in vlogo samoupravno združenega delavca kot nosilca celotnega družbenega razvoja. Država mora s svojim delovanjem prispevati k možnostim za uresničevanje procesov samoupravne integracije dela in družbenega kapitala. V procesu integracije dela in družbenega kapitala morajo biti vsi centri upravljanja družbenega kapitala podrejeni interesom, ekonomski in politični kontroli samoupravno združenega delavca na temelju njegove organiziranosti v temeljni organizaciji združenega dela in v vseh nadaljnjih povezavah in oblikah organizacije združenega dela. Ekonomska in politična kontrola samoupravno organiziranega delavca nad družbenim kapitalom na vseh ravneh in v vseh oblikah njegove cirkulacije je pogoj za to, da je delavski razred na temelju svoje samoupravne organiziranosti dejanski nosilec ekonomske in politične oblasti v družbi in državi. Državna in družbenopolitična organiziranost delavskega razreda in vseh delovnih ljudi mora biti torej podrejena samoupravni organiziranosti v združenem delu. Razdrobljeno, z medsebojnimi interesi in dohodkovnimi vezmi nepovezано združeno delo ne zagotavlja ekonomske oblasti samoupravno združenega delavca, onemogoča mu, da bi postal gospodar družbenega kapitala, dejanski nosilec ekonomske in politične oblasti v družbi in državi.

Sestavni in neločljivi del dominantnega družbenoekonomskega in političnega položaja delavskega razreda in delovnih ljudi, ekonomske in politične oblasti samoupravnega združenega dela je pravica vsakega naroda in narodnosti, da odloča o novoustvarjeni vrednosti in naravnih bogastvih, o vprašanih življenja in razvoja v svoji republiki in avtonomni pokrajini. Razredna in nacionalna razsežnost, razredni in nacionalni interesi se v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja povezujejo v celoto.

2. Konstituiranje samoupravnih družbenoekonomskih odnosov je družbenoekonomska predpostavka za uresničevanje političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Stopnja tega konstituiranja, ki se izraža zlasti v tem, koliko samoupravno združeno delo v vsej svoji organiziranosti odloča o pogojih in rezultatih dela, določa v bistvu položaj in možnosti samoupravnega združenega dela kot nosilca odločanja v delegatskem skupščinskem sistemu v vseh družbenopolitičnih skupnostih, od občine, republike oziroma pokrajine, do federacije.

Ob upoštevanju navedene temeljne družbenoekonomske predpostavke in dejanskega družbenoekonomskega položaja samoupravnega združenega dela je znotraj delegatskega skupščinskega sistema osrednje praktično vprašanje in naloga, da se družbene odločitve pripravlja in sprejema znotraj sistema, po sistemsko predvidenih nosilcih in na sistemsko predviden način ter na tistih točkah, v oblikah in institucijah sistema, ki so za to predvidene, in ki jim sprejemanje odločitev pripada. Vsem institucijam v sistemu je treba dejansko dati vsebino, ki jim gre. Odločneje je treba presegati pojave v praksi, da se odločitve dejansko sprejema v raznih koordinacijah, kolegijih, političnih aktivih, kriznih oziroma stabilizacijskih štabih ipd., in se jih nato samo še prenaša v več ali manj formalno sprejemanje v za to pristojne organe. Odločanje je treba skratka prenesti iz neformalnih krogov in mest v za to pristojne organe. S tem bo tudi zagotovljeno, da bodo pobudniki in predlagatelji raznih zamisli in predlogov stopili iz anonimnosti in prevzeli vsestransko odgovornost za ponujene rešitve. Pri tem pa je treba ločevati nepooblaščen odločanje v raznih telesih od potrebe po koordinaciji pri opravljanju dejavnosti, ki pripada organizacijam, organom, delovnim telesom in funkcionarjem ter službam.

Pri preseganju pojavov dejanskega odločanja zunaj sistemskih institucij imajo odločilno vlogo družbenopolitične organizacije. Družbenopolitične organizacije morajo presegati pojave zraščeniosti ali povezanosti z državnimi izvršilnimi organi in poslovodnimi strukturami v bankah, organizacijah združenega dela in na drugih mestih. Družbenopolitične organizacije se morajo v vsakodnevni praksi distancirati od operativnih državnih izvršilnih in poslovodnih organov, ne stati za vsako njihovo akcijo ali ukrepom, za vsakim predlogom, za vsako konkretno rešitvijo. Kritična distanca družbenopolitičnih organizacij do državnih izvršilnih organov pa ne pomeni, da se družbenopolitične organizacije odrekajo svoji vlogi v sistemu nasploh in še posebej odgovornosti za ključne točke v sistemu, kar zlasti velja za odgovornost zveze komunistov. Ravno nasprotno, družbenopolitične organizacije in njihovi organi se bodo z opuščanjem prakse, da se istovetijo in prevzemajo odgovornost za konkretne predloge in ukrepe državnih izvršilnih organov, za pomembne investicijske odločitve ipd., razbremenile zadev, ki jim onemogočajo opravljati njihovo vlogo notranjega organskega sestavnega dela in gibala samoupravne družbene strukture. Družbenopolitične organizacije bodo tako bolj usposobljene za

opravljanje funkcij, ki jih imajo v sistemu, tako v samoupravnih organizacijah in skupnostih kot v celotni družbi in še posebej za varstvo sistema in ključne točke v sistemu. Tako bodo družbenopolitične organizacije prispevale k mobilizaciji nosilcev sistema, k temu, da bodo samoupravne organizacije in skupnosti dejanski nosilec družbenega razvoja in bodo same urejale vrsto praktičnih vprašanj, ki jih prinaša vsakodnevna praksa.

Krepitev odločanja v pristojnih institucijah sistema zahteva, da zlasti zveza komunistov močneje premaguje elemente lastnega monopolnega odločanja v svojih krogih, namesto drugih institucij in mimo njih. Kolikor bolj se zveza komunistov identificira z državnimi izvršilnimi organi, toliko težje se uveljavlja ne samo delegatski skupščinski sistem, ampak tudi vodilna vloga zveze komunistov same. Samostojen položaj zveze komunistov zlasti do državnih izvršilnih organov je potreben tudi zato, da lahko zveza komunistov uresničuje ustrezno vlogo pri uveljavljanju odgovornosti državnih izvršilnih organov za uresničevanje sprejete družbene politike, za pravilno družbeno naravnost pri delu državnih izvršilnih organov in še zlasti za učinkovitost pri uresničevanju sprejete družbene politike, za pravočasno reagiranje na pojave, za premišljeno, odgovorno, strokovno in politično utemeljeno sprejemanje ocen in predlaganje ukrepov pristojni skupščini, za sprejemanje ukrepov v lastni pristojnosti, skratka, za njihovo dobro delo. Zveza komunistov mora s kritično distanco do državne eksekutive prispevati k temu, da bo državna organiziranost v funkciji samoupravne, to je razvoja samoupravnih družbenoekonomskih odnosov in socialistične demokracije na tej podlagi.

3. S problematiko dejanskega odločanja v institucijah sistema se povezuje naloga, da pridemo do novih rešitev pri odnosu med odločitvami o temeljnih vprašanjih in njihovo izvedbo. Na vsaki ravni in na vsaki točki političnega sistema naj se dejansko sprejema tisto, kar tja sodi. Doseči je treba ustreznejšo razmejitev med tistim, kar je stvar skupščinskega odločanja, in tistim, kar je stvar samoupravnega urejanja; kar je pristojnost skupščine v federaciji, republiki oziroma pokrajini in občini in naposled, razmejitev med tistim, kar je stvar skupščine, od tistega, kar je stvar njenega izvršnega sveta in upravnih organov.

Na področju zakonodaje je za uveljavljanje delegatskega skupščinskega sistema na prvem mestu naloga, da je treba dosledno uresničevati tisto, kar je že sprejeto. Zagotoviti je torej treba polno upoštevanje ustavnosti in zakonitosti. Odločneje se je treba spopasti s pojavi, da si ustavnost in zakonitost marsikdo razlaga le kot usmeritev, ki jo upošteva, kolikor trenutno ustreza njemu ali njegovemu ožjemu okolju, ožji ali širši skupnosti, ne glede na širše in dolgoročneje družbene potrebe, skupne in splošne interese. Skratka, da si posamezniki ustavnost in zakonitost razlagajo kot pravico, da sami presojujejo, kaj velja upoštevati, kaj pa ne, ker življenje zahteva drugače. Vsi družbeni dejavniki so odgovorni za uresničevanje sprejete družbene politike in odločitev, kolikor pa zakonske in na njihovi podlagi sprejete rešitve ne ustrezajo več ali že od začetka

niso ustrezale dejanskim potrebam, pa je treba sprožiti postopek za njihovo spremembo na reden način. S tem bomo prispevali tudi k temu, da bodo v delegatskem skupščinskem sistemu in v pristojni skupščini ocenili, kdo je odgovoren, če rešitve ne ustrezajo sprejetim smotrom ali pa so celo smotri napačno postavljeni. Dosledno spoštovanje sprejete zakonodaje bo prispevalo tudi k temu, da se bosta interes in odgovornost za sodelovanje v postopku okrepila pred sprejemom zakonov, ne pa, da bodo prizadeti pokazali za stvar interes šele takrat, ko je zakon že uveljavljen in ga je treba izvajati. To pa seveda zahteva zagotovitev potrebnega časa v zakonodajnem postopku, ustrezno pripravo gradiv, obrazložitvev, preizkušanje predvidenih rešitev v praksi, skratka, odprte možnosti za široko in pretehtano obravnavo predloženih rešitev pred njihovim sprejemom.

Sprememb zakonskih predpisov se je potrebno lotevati mnogo bolj pretehtano. Predložiti je potrebno analizo vseh posledic, vključno z materialnimi, in to ne samo za proračun družbenopolitične skupnosti, ki predpis sprejema, ampak tudi za druge družbenopolitične skupnosti, zlasti pa za samoupravne organizacije in skupnosti ter delovne ljudi in občane tudi kot posameznike. Preseči je treba prakso, da se sukcesivno predlaga posamezne zakone za posamezna ožja področja, namesto da bi predložili celotno sliko stanja na določenem širšem področju, prikazali celotno problematiko, potrebe in smer reševanja problemov v okviru skupščine družbenopolitične skupnosti z zakonom ali več zakoni, v okviru drugih družbenopolitičnih skupnosti, v okviru temeljnih organizacij združenega dela in drugih samoupravnih skupnosti, v okviru tekoče ekonomske politike in podobno. Skratka, problematiko je treba prikazati kompleksno, tako da je zagotovljen pregled nad celoto in načinom reševanja v celoti.

Na zakonodajnem področju velja ob vsem navedenem upoštevati še dvoje: reševanje praktičnih vprašanj na določenem področju ob upoštevanju ustrezne stroke in znanosti in ustavno sistemski vidik. Strokovno utemeljene rešitve se morajo organsko vključevati v veljavno ustavno ureditev in na njeni podlagi sprejeto sistemsko zakonodajo. Pri tem se je treba osredotočiti na to, da se z zakonom izvirno ureja določeno področje in zadeve.

Za zakonodajno urejanje mora veljati restriktivni pristop. To pomeni, da se z zakonom ureja le tiste družbene odnose in vprašanja, ki jih je treba urejati z zakonom in ne tiste, ki se jih samo lahko ureja z zakonom, ni pa to nujno. Na tak način mora odpasti iz zakona vse tisto, kar ima bolj naravo ugotavljanja, da se to in to na posameznih področjih ali v organizacijah združenega dela in v posameznih dejavnostih dogaja, kot pa zavezovanja k določenemu ravnanju. Zakoni naj se po svoji vsebini omejujejo na tisto, kar je obligatorno, kar določa tak ali drugačen okvir ravnanja, razne ugotovitve in priporočila pa naj najdejo po potrebi svoje mesto v drugih aktih, ki so za to ustrezni – resolucije, deklaracije, priporočila, stališča skupščine, dokumenti družbenopolitičnih organizacij, če gre samo

za ugotovitve, pa tudi v obrazložitvah ustreznih aktov, v raznih pregledih stanja ipd.

Izogibati se je tudi temu, da iz ustave prepisujemo ali povzemamo določbe v zakon in nato zopet iz enega zakona v druge zakone, iz zveznega zakona v republiški zakon ali iz enega republiškega zakona v drug republiški zakon, v občinske statute in v samoupravne splošne akte. S tem samo prikrivamo pomanjkljivo ustvarjalnost, ko ne znamo poiskati in oblikovati ustreznih rešitev, pa s prepisovanjem iz že veljavne ureditve v druge zakone ustvarjamo napačen vtis, da smo nekaj uredili, dejansko pa nismo. Poleg tega po nepotrebem obremenjujemo delegatski skupščinski sistem s sprejemanjem tistega, kar je že sprejeto in zmanjšujejo se možnosti, da bi se vse družbene sile usmerile v tisto, kar je res stvar originalnega urejanja. Prepisovanje ali »povzemanje« iz enega zakona v drugega nastopa v praksi tudi v kombinaciji, da se iz sistemsko urejene celote vključuje v nadaljnji zakon samo posamezni del, kar vse vodi tudi do tega, da se v zakonih predpisuje razne podrobnosti, ki so stvar samoupravnega in ne zakonskega urejanja. V zakonodaji se je treba skratka osredotočiti na bistvena vprašanja, ki jih je resnično potrebno urediti z zakonom in pri tem upoštevati celoto stanja in odnosov v družbi in samostojen položaj drugih družbenih subjektov, posebej še samoupravnih subjektov, potrebo po stabilnosti sistema in praktične posledice v praksi. Pri vsem tem pa je treba zagotoviti tudi široko, demokratično pripravo zakonskih rešitev, tako da bodo resnično optimalno strokovno in družbenopolitično utemeljene.

Načelo izvirnega urejanja je treba kajpada veliko dosledneje uveljavljati že v temeljnih organizacijah združenega dela, v krajevnih skupnostih in samoupravnih interesnih skupnostih. Samoupravljanje ne pomeni, da morajo delavci v temeljnih organizacijah združenega dela ponovno odločati s sprejemanjem svojih samoupravnih splošnih aktov o tistem, kar so preko svojih delegacij in delegatov v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti že odločili. Odločno je treba preseči prakso, da se v mnogih samoupravnih splošnih aktih prevzema številne norme iz zakonov. Z dosedanjo prakso samoupravno odločanje ne samo po nepotrebem obremenjujemo in ga spreminjamo v formalizem brez dejanske vsebine, ampak je še zlasti škodljivo to, ker na ta način zmanjšujemo prostor za specifične in izvirne odločitve, ki jih je dejansko potrebno in smotrno sprejemati v posameznih delovnih okoljih. Dalje je treba zagotoviti, da bo delavec z referendumom in drugimi oblikami osebnega izjavljanja sprejemal tiste odločitve, ki so resnično bistvene in temeljne, ki jih razume in lahko zanje prevzame odgovornost. Druge odločitve pa naj delavci sprejemajo preko svojih samoupravnih organov.

V praksi je pomembno zagotoviti tudi pravi odnos med delavskim upravljanjem in strokovnim upravljanjem. Strokovno upravljanje mora biti podrejeno samoupravno združenim delavcem kot dejanskim nosilcem ekonomske in politične oblasti. Pri tem pa velja upoštevati, da se združeno

delo konstituira na družbeni lastnini kot celovitem družbenoekonomskem odnosu, s katerim je nezdržljiv skupinskolastninski, tehnokratski, birokratski ali kakršenkoli drug monopol. Odnos med delavskim upravljanjem in strokovnim upravljanjem mora v obstoječi družbeni delitvi dela pri nas in v svetu prispevati k temu, da se samoupravno združeno delo uveljavlja kot dejanski nosilec družbenega razvoja, tako da bodo v praksi prišle do izraza vse prednosti samoupravnega združenega dela na temelju družbenolastninskih dohodkovnih odnosov, v procesu samoupravnega in družbenega planiranja ter upoštevanja ekonomskih in še posebej tržnih zakonitosti, v tokovih neoviranega povezovanja dela in sredstev na enotnem jugoslovanskem trgu in pri najširšem vključevanju v mednarodne ekonomske tokove. Zagotoviti je treba, da bodo nosilci strokovnega upravljanja v družbeni reprodukciji samostojno opravljali svoje naloge, in da ne bodo skrivali svoje odgovornosti za samoupravljanjem, odločitvami, ki jih sprejemajo osebno delavci ali njihovi organi, ampak da bodo v skladu s funkcijami strokovnega upravljanja odgovarjali za svoje delo tako v posamezni organizaciji in skupnosti kot širši družbi. Samoupravno odločanje delavcev v celoti, bodisi z osebnim izjavljanjem o neodtujljivih pravicah ali preko njihovih delegatov in delegacij, mora imeti dejansko vsebino. Preseči je treba pojave v praksi, da je samoupravljanje obremenjeno s sprejemanjem množice aktov in norm in sprejemanjem že sprejete, dejansko odločanje o temeljnih družbenoekonomskih in drugih vprašanjih pa poteka v poslovodnih organih in različnih njihovih povezavah z vodilno strukturo v bankah, državnih izvršilnih in drugih organih in organizacijah, vključno s posamezniki in krogi iz vodstev družbenopolitičnih organizacij.

Za širšo uveljavitev samoupravnega združenega dela je potrebno, da se bodo o temeljnih družbenoekonomskih odnosih resnično sporazumevali samoupravno organizirani delavci v raznovrstnih dohodkovnih povezavah. Njihovi samoupravni sporazumi morajo nadomestiti pojave v praksi, da se o bistvenih vprašanjih dejansko sporazumevajo atomizirani, vase zaprti nosilci in centri skupinske lastnine, lokalne, regionalne, republiške, pokrajinske ali druge teritorialne zaprtosti, omejenosti in kakršnekoli druge izoliranosti in samozadostnosti. Prav tako je treba preseči prakso, da se samoupravne sporazume uporablja za izsiljevanje cen in uveljavljanje drugih monopolističnih teženj.

Dejansko odločanje samoupravno organiziranega kolektivnega delavca v vseh oblikah in na vseh ravneh njegove delovne in druge samoupravne organiziranosti mora zagotoviti tudi pregled nad celoto. Če delavci in njihovi samoupravni organi nimajo pregleda nad celoto, potem nastaja družbeno nesprejemljiva delitev dela, ko se samoupravljanje v temeljnih celicah združenega dela omejuje na ožja vprašanja, ni pa moč zagotoviti oblikovanja in uresničevanja skupnih in splošnih družbenih interesov. Pogoj za to je namreč samoupravna integracija združenega dela. V razmerah atomiziranega in ne dovolj medsebojno povezanega

združenega dela se kot integracijski dejavnik nujno uveljavlja osamosvojen državna oblast, ki se praktično kaže v delovanju državnih izvršilnih in upravnih organov v povezavi z izvršilnimi organi družbenopolitičnih organizacij, zlasti zveze komunistov. Neintegrirano združeno delo pomeni, da se delavski razred v svoji samoupravni organiziranosti ne more polno izraziti in uveljaviti, da se ne more zastopati sam, ampak se izraža le preko svoje državne organiziranosti. V slednjem primeru pa se, zlasti če tako stanje traja dalj časa, krepijo pojavi, da interese delavskega razreda čedalje bolj zastopajo državni organi, da se krepijo elementi njihovega monopola pri zagotavljanju splošnih družbenih interesov, da se povečuje odtujenost državne in politične nadgradnje od delavskega razreda in ljudskih množic. Neuresničevanje samoupravnega združenega dela v globalni družbi krepi tendence, da se državna in politična eksekutiva, ki in kolikor uveljavlja splošne družbene interese brez na samoupravnem združenem delu zasnovane udeležbe delovnih ljudi in občanov, iz zastopnika delavskega razreda, delovnih ljudi in občanov spreminja v gospodarja nad njim. V navedeni sklop se vključuje tudi problematika samoupravnih interesnih skupnosti z ne dovolj organiziranimi in premalo aktivnimi uporabniki na eni strani in več ali manj za družbenimi potrebami zaostajajočimi dejavnostmi izvajalcev na drugi strani.

Alternativa je jasna. Ali se bo samoupravno združeno delo konstituiralo kot osnovni nosilec družbenega razvoja in v delegatskem skupščinskem sistemu samo oblikovalo skupne in splošne družbene interese, pri čemer se bodo družbenopolitične organizacije, strokovnost in znanost in vsa iniciativa ljudi izražale in uveljavljale kot notranji dejavnik zavesti in gibalo napredka, državni izvršilni organi pa delovali pri spremljanju stanja kot odgovorni in dejavni pobudniki in predlagatelji, v funkciji krepitve samoupravnega konstituiranja družbe na temelju dela, ali pa se bo razparcelirano, atomizirano, razdrobljeno združeno delo omejevalo le na temeljne asociacije združenega dela, ne bo samo uveljavljalo svojih interesov v procesu oblikovanja skupnih in splošnih družbenih interesov, ne bo se zastopalo samo, ampak bo funkcijo integracije, sinteze interesov, zastopanja splošnih družbenih interesov prevzela država kot odtujena sila, ki bo odločala o delitvi presežne vrednosti, uveljavljala državno lastnino, delavec pa bo ostal v mezdnem položaju, v sistemu splošnega političnega predstavnštva na temelju enopartijskega monopola.

Država se lahko uveljavlja v funkciji združenega dela samo, če samoupravno združeno delo samo prevzema funkcije nosilca družbenega razvoja. V takem procesu je torej država opora in instrument združenega dela. Elemente odtujenosti države od samoupravnega združenega dela lahko presega samo združeno delo samo. To je tudi podlaga za ekonomsko in politično enakopravnost narodov in narodnosti Jugoslavije v federativni socialistični skupnosti. Tudi ta enakopravnost se lahko polno izrazi samo na podlagi samoupravljanja narodov in narodnosti. Narodi in narodnosti imajo lahko polno ekonomsko in politično oblast, samostojnost in

enakopravnost le na podlagi samoupravnega združenega dela. Svoboda naroda je povezana s svobodo človeka, to pa je mogoče polno uresničevati le v procesu osvoboditve dela in človeka, na zgodovinski poti preseganja delavskega razreda kot razreda, odmiranja države in spreminjanja državnih funkcij v družbene funkcije. Etatizem kot odtujena državna oblast zasuznjuje delavski razred in človeka v njegovi razredni in nacionalni razsežnosti. Boj zoper etatizem je lahko učinkovit le, če mu odvzamemo in onemogočimo družbenoekonomsko podlago za njegove pojave, obstoj in uveljavljanje. Onemogočanje družbenoekonomske podlage za etatizem pa pomeni odstranjevati državnolastninske odnose in uveljavljati družbenolastninske dohodkovne odnose. To je podlaga za odpravljanje oblasti tehokracije in birokracije, na kakršnikoli funkcionalni in teritorialni ravni se že pojavlja.

Konstituiranje samoupravnega združenega dela ne glede na lokalno, republiško ali pokrajinsko raven in z močno uveljavitvijo v mednarodnih ekonomskih tokovih je osnovni pogoj za to, da bo etatizem tako na lokalni kot zlasti na republiški in pokrajinski ter zvezni ravni izgubil svojo materialno podlago. Problem etatizma kot odtujene oblasti se v osnovi ne razrešuje z delitvijo oblasti med odtujene centre politične in ekonomske oblasti, državne in politične birokracije in tehokracije, ampak le z odpravljanjem delitve med tiste, ki delajo, in tiste, ki odločajo o pogojih in rezultatih dela. Zgodovinski proces v tej smeri naj omogoča in zagotavlja samoupravljanje v asociacijah združenega dela in drugih samoupravnih asociacijah in delegatskih skupščinah v družbenopolitičnih skupnostih.

Z decentralizacijo v sferi oblasti mora hkrati potekati proces integracije v samoupravni sferi. Samoupravno združevanje dela in sredstev, samoupravna koncentracija družbenega kapitala mora uveljaviti dominacijo družbe nad državo in spreminjati oblast države v oblast združenega dela v njegovi razredni in nacionalni razsežnosti.

4. S konstituiranjem samoupravnega združenega dela kot dominantnega družbenoekonomskega odnosa v družbi in z zagotovitvijo dejanskega odločanja v institucijah sistema se povezuje kadrovska politika. Kadrovska politika je področje, ki odločilno vpliva na razvoj družbe in uveljavljanje političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Pri kadrovski politiki v najširšem smislu gre za ustvarjanje pogojev in za spodbujanje tega, da pride neovirano do izraza delovna in vsa druga ustvarjalnost človeka, da so široko odprte možnosti za nenehno izobraževanje in usposabljanje za delo in upravljanje družbenih zadev. Pri odprti, na sposobnostih in rezultatih dela zasnovani kadrovski politiki pa izstopata dva vidika: demokratičnost in odgovornost. Prostor za demokracijo v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja se ustvarja in širi prav z razvojem samoupravnih družbenoekonomskih odnosov. Družbeno konstituiranje samoupravnega združenega dela pomeni preseganje elementov državnolastninskega monopola in enopartijskega sistema, ki je z njim povezan. Pri taki usmeritvi in procesu je odločilnega pomena, da subjek-

tivne sile, z zvezo komunistov na čelu, z vso svojo dejavnostjo prispevajo k spremembam v razmerju sil v korist samoupravljanja in družbenega razvoja na podlagi rezultatov dela in zoper državno varuštvo nad združenim delom in državno urejanje zadev, ki jih država namesto samoupravnega združenega dela ne more uspešno urejati in s svojim delovanjem nadomestiti tistega, kar lahko opravi le samoupravno združeno delo samo.

Bistveni premiki na področju kadrovske politike so po eni strani pogojeni z razvojem celotne samoupravne družbenoekonomske sfere. Po drugi strani je ključ za odločilne prodore napredka na kadrovskem področju v rokah družbenopolitičnega dejavnika. Družbenopolitične organizacije, posebej še zveza komunistov z odgovornostjo za ključne točke v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja in socialistična zveza delovnega ljudstva z zagotavljanjem prostora za ustvarjalno udeležbo, dajanje pobud, predlogov in družbeno kritiko najširših ljudskih množic, morajo zagotoviti, da bodo vsi nosilci javnih funkcij odgovarjali tistim, v katerih »službi« so, ne pa, da bo to ostajala le formalna odgovornost. Vloga družbenopolitičnih organizacij v kadrovske politiki ne sme nadomestiti odgovornosti nosilcev javnih funkcij samoupravno in družbenopolitično organiziranim delovnim ljudem in občanom v tem smislu, da bi bili ti izključno odgovorni vodstvom družbenopolitičnih organizacij. Za uveljavitev takih odnosov je potrebno tudi znotraj družbenopolitičnih organizacij zagotavljati polno demokratičnost in odprtost, zlasti pa povezanost z interesi ljudskih množic.

Glede na vlogo, ki jo v sistemu in družbeni praksi imajo, je poleg kadrovske zasedbe v vodstvih zveze komunistov izrednega pomena kadrovska sestava državnih izvršilnih organov (izvršnih svetov skupščin družbenopolitičnih skupnosti). Državni izvršilni organi morajo imeti tako politično kot strokovno kvaliteto. Državni izvršilni organi so ob svojih specifičnostih sestavni del širšega sistema celotnega upravljanja v družbi. Za vse organe upravljanja v družbi velja, da morajo biti v funkciji razvoja samoupravnih socialističnih družbenih odnosov, v funkciji razvoja proizvajalnih sil na podlagi samoupravljanja, to je v funkciji razvoja temeljnega samoupravnega produkcijskega odnosa. Pri državnih izvršilnih organih se ta zahteva povezuje še s tem, da mora biti v njihovem delu zagotovljena tudi ustrezna strokovnost.

Državni izvršilni organi morajo imeti ustrezno družbenopolitično usmerjenost in potrebno znanje in izkušnje (strokovno organizacijsko sposobnost) za opravljanje svojih nalog. Pod družbenopolitično usmerjenostjo razumemo ne samo splošno pripadnost sistemu socialističnega samoupravljanja na temelju družbenolastninskih dohodkovnih odnosov, sprejemanje načel bratstva in enotnosti v federativni skupnosti enakopravnih narodov in narodnosti, pripadnost neuvrščeni zunanji politiki, ampak tudi konkretno znanje in sposobnost za uresničevanje veljavnega ustavnega sistema in sprejete družbenopolitične usmeritve. To pomeni, da morajo izvršilni organi poznati sistem družbenoekonomskih odnosov in

politični sistem, tako da lahko predlagajo ustrezne sistemske zakone (zvezna in republiška raven), in da lahko opravijo vse potrebno na področju planiranja (oblikovanje razvojne politike na podlagi usklajevanja interesov samoupravnih organizacij in skupnosti) ter izvajanja sistemske zakonodaje in tekoče ekonomske politike. En vidik odgovornosti izvršilnih organov za stanje mora biti tudi v tem, da izvršilni organ pri sprejemu predloga zakona samostojno prevzame odgovornost za to, da se bo dalo načelno zamisel tudi praktično uresničevati. Ta odgovornost seveda ne obstaja samo v času priprave predloga (delovnega besedila, predloga za izdajo, osnutka in končnega predloga) in njegove predložitve skupščini, ampak še posebej v času, ko naj bi sprejeto zakonsko ureditev uresničevali v praksi.

Element družbenopolitične usmerjenosti, znanja in sposobnosti ter element strokovnega znanja na določenem področju, izkušenj in sposobnosti se torej povezuje v celoto, ki pomeni enotno kvaliteto. Samo pogojno lahko govorimo ločeno o družbenopolitični usmerjenosti in sposobnosti uveljavljati tako usmerjenost v praksi. Družbenopolitična usmerjenost, ki se v delu organa ne realizira, pomeni samo program, zahtevo, naloga izvršilnega organa pa je predlagati in v okviru svojih nalog samostojno ukrepati tako, da družbenopolitična usmeritev, politika in odločitve skupščine prihajajo v vsem njegovem konkretnem delovanju do izraza.

Državni izvršilni organi nimajo monopola na politično in strokovno kvaliteto. To pomeni, da mora biti politična in strokovna kvaliteta zagotovljena v celotnem delegatskem skupščinskem sistemu in še posebej pri delu skupščin družbenopolitičnih skupnosti na vseh ravneh, v zborih skupščine in njihovih delovnih telesih. Sile znanosti in strokovnosti morajo imeti možnost, da direktno ustvarjalno sodelujejo v celotnem političnem sistemu in še posebej v delegatskem skupščinskem sistemu, da jih torej pri tem ne ovira monopol katerekoli institucije.

Pri zagotavljanju politične in strokovne kvalitete v državnih izvršilnih organih imajo odločilno vlogo družbenopolitične organizacije, posebej še zveza komunistov kot vodilna idejnopolitična sila in socialistična zveza delovnega ljudstva kot najširša fronta organiziranih sil, delovnih ljudi in občanov. Odgovornost družbenopolitičnega dejavnika za ključne pozicije v sistemu obsega tako odgovornost za kadrovske sestavo kot za samoupravno socialistično naravnost in praktično operativno akcijsko učinkovitost dela. Zlasti pa je družbenopolitični dejavnik odgovoren za to, da se odločitve pripravlja in sprejema v institucijah sistema. Posebej velja poudariti vlogo družbenopolitičnega dejavnika pri zagotavljanju najširše samoupravne demokratične kontrole dela državnih izvršilnih organov. Vse oblike koordinacije dela institucij političnega sistema morajo krepiti njegovo osnovno funkcijo, da se preko njega uveljavlja ekonomska in politična oblast delavskega razreda in vseh delovnih ljudi in občanov na temelju samoupravno organiziranega združenega dela.

Strokovna in politična kvaliteta državnih izvršilnih organov se mora vključevati v odgovornost vseh dejavnikov celotne družbene strukture za učinkovitost sistema. Strokovna in politična kvaliteta kadrov na ključnih pozicijah političnega sistema, njihova napredna demokratična samoupravna socialistična naravnost in sposobnost za praktično delo, ki se mora nenehno potrjevati z rezultati dela posameznika, organov in institucij ter dosežki družbenega razvoja in dejanskim uveljavljanjem odgovornosti, kadar so usmeritve ali rezultati neustrezni, je nedvomno tisto področje, ki usodno vpliva na uresničevanje temeljne zamisli družbeno-ekonomskega in političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Za državne izvršilne organe pa velja pri tem še posebej ugotoviti, da zaradi zahteve po njihovi politični in strokovni kvaliteti, sposobnosti in odgovornosti za stanje ne smejo postati sila nad družbo in da mora v celotnem spletu dejavnikov, institucij in odnosov imeti osrednje mesto in odločilno vlogo skupščina družbenopolitične skupnosti kot mesto, kjer se v delegatskem skupščinskem sistemu sprejema končne odločitve, ocene in usmeritve.

Država in samoupravljanje

UVODNI ZAPIS UREDNIŠTVA

V mesecu juliju se je uredništvo revije obrnilo na nekatere slovenske in jugoslovanske družboslovce s povabilom, da bi za naše bralce spregovorili o danes pri nas (in v svetu) zelo aktualnih teoretskih in praktičnih vidikih razmerja med državo in samoupravljanjem. Kot izhodišče za razmišljanje smo ponudili sedem vprašanj, na katera so avtorji odgovorili v celoti, drugi le delno – ali pa so v odgovoru strnili spoznanja, ki jih glede na študijsko oz. poklicno usmeritev najbolj pritegujejo. Nobenega dvoma ni, da je paleta stališč v odgovorih sila pestra, da so ocene tudi nasprotujoče, tako da so v tem pogledu izziv za nadaljnjo razpravo oziroma polemiko.

Do zaključka redakcije smo dobili deset prispevkov, ki so jih napisali: dr. Adolf Bibič (FSPN, Ljubljana), dr. France Černe (Ekonomska fakulteta, Ljubljana), dr. Albin Igličar (Pravna fakulteta, Ljubljana), dr. Bogomir Kovač (Ekonomska fakulteta, Ljubljana), dr. Viljem Merhar (Ekonomska fakulteta, Ljubljana), dr. Dimitar Mirčev (Jugoslovanski center za teorijo in prakso samoupravljanja, Ljubljana), dr. Milan Podunavac (Fakulteta političnih znanosti, Beograd), dr. Žarko Puhovski (Filozofska fakulteta, Zagreb), mag. Slavko Soršak (Pedagoška akademija, Maribor), dr. Nikola Visković (Pravna fakulteta, Split).

Prispevke smo razporedili po abecednem redu piscev; nekatere naslove k prispevkom smo zapisali v redakciji.

VPRAŠANJA:

1. Znano je, da je v marksistični misli v sodobnem svetu in posebno v Jugoslaviji imelo in ima posebno vlogo vprašanje, kakšna je vloga države v postrevolucionarni družbi. Bi nam lahko povedali, v čem vidite poglobitvene značilnosti postavitve tega vprašanja v luči različnih pogledov na razvoj socializma kot svetovnega procesa?

2. S prejšnjim vprašanjem je zvezano neko drugo, namreč vprašanje »odmiranja« države. Kakšen pomen pripisujete tezi o odmiranju države v Marxovi oziroma marksistični teoriji politike? To vprašujemo zaradi tega,

ker se v diskusijah v svetu, v zadnjem času pa ponekod tudi pri nas, znova zastavlja vprašanje o tem, ali je ta termin ustrezen za tisto, kar je Marx imenoval »Aufhebung« (preseženje) države? Po trditvah nekaterih razlagalcev naj bi bila glede odmiranja države razlika med Marxom in Engelsom, ki je sploh uvedel ta termin, medtem ko ga Marx ni uporabljal. Kako gledate na to vprašanje na teoretični ravni?

3. Očitno je, da se za različnimi interpretacijami države (in odmiranju države) v socializmu začrtujejo tudi različne politične pozicije glede vloge države v družbi prehodnega obdobja. Kaj bi lahko rekli k družbeno-praktičnemu ozadju različnih pogledov o tem vprašanju, in o njihovih možnih praktičnih implikacijah?

4. S tem smo se tudi dotaknili že bolj aktualnih političnih razsežnosti diskusije o državi v socializmu, posebej razmerja med državo in samoupravljanjem. Kako načelno ocenjujete razmerje med obema? In kaj menite zlasti o praktični plati razreševanja razmerja med samoupravljanjem in državo?

5. V tej zvezi bi vam radi zastavili še eno vprašanje, ki je samo podaljšek prejšnjega: kako razumete dialektiko samoupravljanja in države s stališča oblikovanja skupnih in splošnih interesov? Katere teoretične in praktične probleme vidite v tej zvezi?

6. Kako gledate na razvoj odnosov med državo in samoupravljanjem v perspektivi razvoja naše družbe in sodobnega sveta? Posebej mislimo tu na povezanost tega vprašanja z razvojem znanosti in tehnologije, z nadaljnjim razvojem oziroma poglobljanjem demokracije v socializmu in potrebo po nacionalni in socialni svobodi v svetu, v katerem se ob čedalje večji medsebojni odvisnosti znova krepijo težnje po dominaciji v notranjih odnosih posameznih družb in v svetovnem obsegu?

7. Z drugimi besedami: kakšen pomen pripisujete problematiki države in samoupravljanja s stališča odnosov med silami dominacije in eksploatacije in med silami emancipacije v sodobnih družbah in v sodobnem svetu?

Se vam ne zdi, da zaradi prodorov konservativizma v sodobnem svetu včasih gledamo preveč črno na te odnose?

Samoupravljanje, država in splošni interes

1. Vprašanje države v postrevolucionarni, socialistični družbi je tako teoretično kot praktično izredno pomembno.

Teoretično se zastavlja problem njenega odnosa nasproti klasični »politični državi«, kakor se je izoblikovala v liberalnem kapitalizmu in kakor se je transformirala v epohi »organiziranja kapitalizma« iz »negativne« države v »pozitivno« državo, ki se je izkristalizirala v svojih tipičnih variantah v »državi blaginje«. Za njo je čedalje bolj značilno tisto, kar sodobna politična znanost imenuje »neokorporatizem« ali samo »korporatizem«.

Toda vprašanje države v socializmu je predvsem aktualno teoretično tudi zaradi tega, ker je tudi klasična koncepcija države v socializmu, kot se je izoblikovala pod dominantnim Stalinovim vplivom in pod vplivom etatistične prakse in ki jo je v glavnih potezah prevzela tudi idejna in politična praksa v prvih letih zgodnjega socializma, doživela krizo in vsesplošno kritiko, ki ni samo kritika s stališča misli, temveč tudi kritika s stališča prakse. Nujna velika vloga države v postrevolucionarnih in postkolonialnih družbah, ki so začele ali začenjajo »graditi« socializem na nerazvitih ekonomskih in socialno-razrednih temeljih, postane, kot dokazuje zgodovina, pretesen okvir, ko se v dani družbi razvijejo produktivne sile, ko se spremeni socialna struktura, ko se dvigne splošna izobrazbena in kulturna raven množic. V takšnih razmerah se začenja jasno čutiti, da je etatistično-politični oklep preozek za sprostitve avtonomnih socialističnih sil, ki rastejo iz same socialistične družbe.

Izkušnje dosedanje socialistične graditve so pokazale oziroma kažejo, da se vprašanje države prejkoslej postavlja na dnevni red kot vprašanje njenega novega odnosa nasproti družbi, kot vprašanje novega oblikovanja predstavnškega sistema v najširšem pomenu, ki mora zajemati vse širše interese socialistične družbe, kot vprašanje novega oblikovanja odnosa med ekonomsko-delovnimi interesi družbe in političnim sistemom, kot vprašanje novega odnosa med vsemi sferami dela in življenja ter med globalnim družbenim odločanjem, kot novo vprašanje mikrodemokracije in makrodemokracije in odnosa med mikrodemokracijo in makrodemokracijo, kot vprašanje odnosa med protagonisti socializma znotraj socialističnih družb in v mednarodnem obsegu.

Če se samo spomnimo na prve zavestne opredelitve samoupravljanja in kasnejši razvoj pri nas, če se spomnimo na različne reforme v prvih letih destalinizacije v drugih socialističnih deželah, če se spomnimo dramatičnih konfliktov, kot so se izrazili, da navedemo le nekaj primerov, na Madžar-

skem leta 1956, v Češkoslovaški 1968, na Poljskem, zadnjič v letu 1980 in naslednja leta, na Kitajskem v času »kulturne revolucije« in potem, se lahko še kako prepričamo, kako zakon o temeljnem protislovju med produktivnimi silami ter produkcijskimi odnosi in njihovo institucionalizacijo velja tudi v družbah predhodnega obdobja. Isto se, v pozitivni smeri, ki jo seveda lahko različno vrednotimo, izraža v iskanju pozitivnih odgovorov v različnih preobrazbenih poskusih, od gospodarskih in političnih reform, različnih »pomladnih« in »obnovitvenih« procesov, strategij »narodnega sporazumevanja«, uvajanje elementov participacije in samoupravljanja v družbenem sistemu pod različnimi imeni in v različnih oblikah (od spremenjene vloge sindikatov, nove vloge delovnih kolektivov, konferenc delavcev in drugih oblik »delavske demokracije« do širših samoupravnih zamisli in institucionalnih izpeljav, ki skušajo na nov način povezovati socialistično družbo in državni mehanizem). Zaradi različnih objektivnih in subjektivnih vzrokov ti procesi potekajo z različno stopnjo doslednosti, toda kažejo se kot ena izmed temeljnih zakonitosti sodobnega socializma.

»Križa marksizma«, ki jo mnogi razglašajo, se kaže ravno v tem, da lahko na splošno ugotovimo, da je reagiranje na prej omenjeno protislovje bilo praviloma prepočasno, da je to povzročilo in povzroča krize, katerih razreševanje je tem bolj zapleteno, ker je vanje vpleten »zunanji« faktor: bodisi da gre za sistem blokovskih odnosov bodisi za vpliv svetovnega trga in dominantnih sil v njem, notranje krize v sodobnih socialističnih procesih nujno dobivajo svoje mednarodne razsežnosti. Vprašanje države se vsiljuje tudi zaradi ekonomske krize sodobnega sveta in različnih, tudi neokonservativnih odgovorov nanjo, in kriznih pojavov v družbah prehodnega obdobja.

Za družbeno misel v Jugoslaviji lahko ugotovimo, da je relativno hitro spoznala omenjeno temeljno protislovje in da je načelno dokaj radikalno postavila vprašanje države v družbi prehodnega obdobja kot vprašanje, ki se kristalizira nasproti liberalno-parlamentarni poziciji »politične države« kot tudi, kar je bilo mnogo bolj inovatorsko, nasproti etatistični koncepciji države v socializmu. Pri tem ji je, kljub neenakomernemu razvoju, šlo tudi za pozitivno alternativo, v koncepciji na samoupravljanju zasnovanega političnega sistema in v novi zamisli artikulacije in integracije interesov, ki se izraža ravno v pluralizmu samoupravnih interesov. Zdi se mi, da je problem države za nas aktualen, če sem konkretnější, predvsem zaradi tega, ker:

1. naša marksistična misel vendarle zaostaja, posebno v novejšem času, v preučevanju protislovne vloge države v sodobnih družbah, zaostaja tudi glede potrebe, da se globlje ovrednotijo teorije in koncepcije, ki so se v zadnjih 15–20 letih razvile glede države v razvitem kapitalizmu, v postrevolucionarnih družbah, v deželah v razvoju itd.

2. naša družbena znanost tudi ni sledila in ne sledi v zadostni meri temu, kakšen vpliv ima na obnašanje »nacionalnih« državnih aparatov,

tudi v postrevolucionarnih družbah, mednarodno okolje, zlasti realnost mednarodnih ekonomskih odnosov;

3. treba bi bilo ostreje razvijati zgodovinsko empirični pristop k sodobnim državam, povezan z diferenciranim gledanjem na naravo državnih funkcij v različnih družbenih razmerah, na različni stopnji družbenega razvoja in v različnih strateško-geografskih prostorih;

4. znanstveno raziskovanje mora poseči veliko odločneje tudi v raziskovanje vloge države v družbeno-političnem sistemu socialističnega samoupravljanja. Rastoči državni intervencionizem na mnogih področjih; glasnejši pojavi – kot zakonit spremljevalec tega intervencionizma – anarhistične in anarhoidne miselnosti; potreba po večji strokovni vlogi (neposredni in zlasti posredni) državnih aparatov; problem racionalnosti državnih in paradržavnih aparatov, »administracije« itd – vse to kliče po novih pobudah, na katere bi morala odgovoriti naša znanstvena analiza. Kakorkoli lahko na mnogih področjih pozitivno vrednotimo splošne rezultate naše družbene misli in družbene znanosti, ne moremo spregledati dejstva, da družbene – v tem sklopu tudi politične vede – preveč zaostajajo s preučevanjem institucij našega državno-političnega-samoupravnega sistema ali v obratni razporeditvi terminov.

2. Ravno »odmiranje države« je tista točka, v kateri prihaja najbolj do izraza dialektično-zgodovinsko gledanje na državo, kakor so ga razvijali Marx, Engels, Lenin in Gramsci. Ravno v tej točki je prišlo in prihaja do različnih pačenj avtentičnih marksističnih pogledov. Ravno v tej točki se ti pogledi razločujejo od anarhističnih nazorov. Proti teoriji o odmiranju države nastopajo kot proti utopični ideji zastopniki parlamentarno predstavniške države in proti njej, čeprav jo verbalno priznavajo za daljnjo prihodnost, govore predstavniki države – socialističnega leviatana. V novejšem času smo lahko brali tudi dokaj kategorične interpretacije, ki skušajo dokazati, da to pravzaprav ni Marxova ideja, da je to ena izmed Engelsovih iznajdb, ki se močno razločuje od Marxovih pogledov itd.

Lahko torej rečemo, da glede odmiranja države še vedno trajajo intenzivni teoretični spori in politične kontroverze v sodobnem marksizmu in socializmu, v sodobni družbeni znanosti in politiki. Toda ravno odmiranje države je bila tudi prvina marksistične teorije, ob kateri je prišlo do korenitega preloma med samoupravno in med etatistično-birokratsko koncepcijo socializma. Ta ideja, tudi v močni naslonitvi na Leninovo inspiracijo, je bila in po našem prepričanju tudi ostaja eden izmed temeljnih elementov ne samo ideologije samoupravljanja, marveč tudi teoretičnih pogledov na državo v socializmu. To seveda ne pomeni, da je njena vsebina v vseh družbenih razmerah, na vseh zgodovinskih etapah ista stvar, da obstoji nekakšen za vse obvezen »model« odmiranja države, ki obsega celoto teoretičnih, politično-programskih in institucionalnih prvin. To bi bilo doktrinarno-dogmatsko pojmovanje odmiranja države,

ki bi bilo prav tako nesprijemljivo, kot tisto, ki je kot »splošni zakon« socializma razglasilo nujno krepitev države kot gibalno silo socializma.

Seveda je v določenih razmerah nujno, da se država krepi in zato so tudi naravni različni pogledi na vlogo države (npr. v razmerah, ko gre šele za zgodnjo »graditev« države pod pritiskom razvoja imperialističnega hegemonističnega okolja, ki se običajno povezuje s potrebo po ekonomsko-razvojni vlogi države v mobilizaciji vseh ekonomskih in družbenih resursov, ki se kaže v zaščiti domačih proizvajalcev pred uničujočim vplivom konkurence svetovnega trga, ki se kaže v potrebi po krepitvi državne neodvisnosti itd.). Toda takšna krepitev države se začinja spreminjati v svoje nasprotje, če ji pravočasno ne sledijo družbene in politične reforme, ki so nujen odgovor na temeljno protislovje med produktivnimi silami in produkcijskimi odnosi, o katerem smo govorili zgoraj. Zato menim, da vprašanje »odmiranja države«, kakorkoli ocenjujemo ta termin, nikakor ni kakšna utopična ideja, marveč je dolgoročna strategija, ki je v marksizmu načrtovana le v glavnih obrisih in ki ji morajo marksisti in socialisti v nadaljnji teoretični in politični praksi iskati čas in prostoru ustrezen odgovor.

Splošni teoretični in politični pomen Marxovih itd. pogledov na odmiranje države vidim torej predvsem v tem, da (načelno) usmerja družbeno misel, znanost in prakso h kritičnemu in samokritičnemu stališču do posameznih etap razvoja, do pojavov birokratizma in družbene stagnacije, da spodbuja iskanje novih oblik upravljanja in družbene organizacije in da tako podpira hotenja, da se z razvojem produktivnih sil in produktivnosti dela večata moč dela v družbenem odločanju ne samo v »mikroorganizacijah« družbe, marveč tudi na družbeni makroravni.

Če smo v zadnjem času tudi pri nas slišali kritične glasove zoper idejo o »odmiranju države«, se mi zdi – kolikor ne gre ponekod za zavestno spremljevalko različnih neoetatističnih ambicij, ki bi skušale tudi »teoretično« opravičiti intenziviranje državnega intervencionizma – da je treba vire takšnega ponovnega postavljanja tega vprašanja iskati zlasti v določeni nelagodnosti, ki izvirajo iz prakse dokaj partikulariziranega samoupravljanja, iz pojavov neodgovornosti delov državnih in paradržavnih aparatov, samoupravnih in drugih organov, iz nezadostne učinkovitosti pri oblikovanju skupnih in splošnih interesov na področju nekaterih stalnih razvojnih problemov (npr. tehnologije) itn.

Prav tako je imela in ima pomemben – če ne odločilen – delež pri oživitvi teh diskusij ekonomska kriza z vsemi ekonomskimi in politično-praktičnimi razsežnostmi, zlasti pa z odprtimi monetarno-kreditnimi odnosi do internacionalnih finančnih institucij. Seveda pri tem ne smemo izključevati tudi možnega latentnega vpliva samega kompleksa »odmiranja države« na odvracanje javne in tudi strokovne pozornosti – o čemer smo že govorili – od temeljitejšega kritičnega preučevanja držav in tudi »behavioralnega« aspekta državnih, meddržavnih in nedržavnih institucij.

Politične pomanjkljivosti v delu državnega aparata in v razvoju samoupravljanja pa ne smejo biti razlog za to, da se odpovemo teoriji o odmiranju države, temeljni smeri razvoja teorije in prakse v družbi prehodnega obdobja. Ta namreč ravno zahteva, da se vedno znova in v novih oblikah zastavlja vprašanje, kako delavski razred in kako delovni ljudje nadzorujejo »svojo lastno birokracijo« in ali se večja družbena moč dela in ustvarjalnosti; ki *teoretično*, z izredno ostrino znova in znova zastavlja vprašanje bistva in funkcij sodobne države in tudi in predvsem države v postrevolucionarni družbi. Pri tem pa, seveda, ostaja tudi naloga, da se nadaljuje strokovno-teoretična debata, ki se veže na »filološke« probleme interpretacije odmiranja države v marksizmu, od »klasikov« do današnje dobe, in na praktične probleme izvedbe te ideje. Treba pa je opozoriti, da ravno v novejšem času nekateri pomembni marksisti (npr. Althusser) ponovno opozarjajo na aktualnost teorije o odmiranju države in da na to opozarjajo posredno, čeprav ne zmerom tudi terminološko, tudi iskanja izhodov iz kriznih pojavov sodobnega socializma ravno v smeri večanja »delavske demokracije«.

3. Različne interpretacije države v prehodnem obdobju nujno izhajajo iz različnih konkretnih razmer; toda so tudi legitimizacijski faktor glede smeri razvoja političnega sistema socializma in glede širšega koncepta socializma, njegovih »domaćih« in »mednarodnih« razsežnosti, problemov in ambicij. Iz tega ravno sledi potreba, da te koncepcije preučujemo, da razkrivamo tako njihove epistemološke vidike kot njihove praktične politične funkcije. Te so lahko izraz konservativnega zaostajanja zavesti in prakse, lahko pomenijo ultralevi »veliki skok naprej«, lahko pa tudi iščejo avtentične nove rešitve za nove čase. Tudi v slednjem primeru v njih lahko odkrivamo dialektično igro, v kateri gre bodisi za preveliko težo negativnega izročila lastne in/ali tuje prakse bodisi za vizionarsko prehitevanje možnega glede na stopnjo gospodarskega razvoja, stopnjo zavesti širokih množic ali zrelost subjektivnega faktorja v najširšem pomenu. Toda socializem ni ravna cesta, po kateri vsi kot eden korakamo nasproti komunizmu, ki je onstran prvega brežička, marveč je zapleten proces, ki se razvija po vijugastih potih, ki gre preko strmih prelazov in skozi ozke kanjone, ki se razvija v tekmovanju in tudi v bistvenih pojavih odvisnosti od tehnološko razvitejšega sveta kapitala, ki poleg napredka pozna tudi iluzije, stagnacije, stranpoti in samonegacije, ki ga determinirajo težnje po moči velikih državnih in blokovnih centrov v mednarodnem obsegu in težnje po moči in oblasti znotraj posameznih družb.

To so, mimo drugega, realnosti, v katerem se gibljejo tudi koncepcije države v sodobnem socializmu. Tudi zanje velja, da njihove vrednosti ne moremo določiti samo po nekakšnem doktrinarnem primerjanju sodobnih tekstov in klasičnih izrekov, marveč se njihova moč preverja v zgodovinski praksi. Končni sodnik je torej vedno zgodovina, ki je, če uporabimo neko

znano prisposodbo, pravo pokopališče zastarelih pogledov, hkrati pa je tudi, naj dodamo, živi laboratorij novih zamisli, programov in praks. Sedanja »kriza marksizma« ali bolje kriza mnogih marksistov izhaja, po mojem, tudi iz dejstva, ker se marksistična misel in raziskovalna praksa še ni uspela v zadostni meri spoprijeti s prihodnostjo, se še ni začela zadostno zavedati pomena »leta 2000« in naprej. To velja po vsej priliki tudi za probleme države in politike v postrevolucionarnih družbah. Ali bolje z njimi se začenja – nekje manj, drugje bolj odločno – spoprijemati šele v novejšem času. Toda konec koncev je socializem mlad. Opravičilo za napake, poziv k potrpežljivosti? Ne, predvsem vabilo k realističnemu gledanju na stvarnost, ki bo konec koncev vsaki naciji in človeštvu zmerom vsilila takšne programe, kot jih zmore. Razeń, če ne bodo prevladale iracionalne sile, ki bi ogrozile ne samo socializem, marveč tudi človeštvo in človeka, skupaj z vsemi družbenimi sistemi.

4. Že v odgovorih na prejšnja vprašanja sem navedel marsikaj, kar se deloma nanaša tudi na problematiko razmerja med samoupravljanjem in državo. Naj dodam k tem pogovorom le nekaj misli, s katerimi nikakor ne kanim, da bi lahko vsestransko osvetlil to pomembno in zapleteno vprašanje.

Ne more biti dvoma, vsaj zame ne, da ima na teoretični in praktični ravni to vprašanje osrednji pomen za koncepcijo o vlogi države in o vlogi človeka in njegovih asociacij v družbi prehodnega obdobja. Kajti tu gre za vozlišče problemov političnega sistema in razvojne strategije socialistične družbe. Tu gre konec koncev za to, kako odgovarjamo na vprašanja, kot so: Kdo ima družbenoekonomsko moč in politično oblast? V kolikšni meri se v družbenem in političnem sistemu lahko uveljavljajo vsi legitimirani interesi v družbi in kakšni so mehanizmi njihovega usklajevanja in kompromisov? Kakšen je odnos med fizično neposrednim in predstavniškim načinom izražanja interesov? Kako se izvršuje državna oblast ter kako se institucionalno postavlja in praktično izvaja kontrolna funkcija politične moči in državne oblasti? V kolikšni meri postaja socializem tudi več svobode in več demokracije in tudi več socialne solidarnosti in družbene odgovornosti? Lahko rečemo, da že sama načelna zastavitev te problematike, ki smo jo lahko tukaj navedli v skrčeni obliki, pomeni zelo pomemben korak v razvoju družbene misli in politične znanosti, o čemer smo že govorili zgoraj.

Pri tem vprašanju gre v bistvu za to, ali naj bo temeljni subjekt socializma delavski razred, njegove asociacije in človek sam, ali pa naj bodo to državni in drugi aparati.

Toda v gledanju na vprašanje razmerja med državo in samoupravljanjem smo se srečali in se srečujemo z enostranskimi pogledi, ki po mojem zamegljujejo bistvo tega vprašanja.

1. Najprej naj navedemo tista pojmovanja, ki postavljajo državo in samoupravljanje kot abstraktno nasprotni kategoriji. Posledica tega je, da

po eni strani formalistično idealizirajo samoupravljanje in njegove vsakokratne institucionalne oblike, po drugi strani pa moralistično črno barvajo vsako dejavnost države, ne glede na to, kakšna je ta državna dejavnost, kakšni so njeni učinki, v kolikšni meri je država nujna, pa tudi, če gre za »nujno zlo«. Takšno enostransko gledanje povzroča, da se premalo prodira v problematiko protislovja med obliko in vsebino samoupravljanja, v razvoj samoupravljanja kot družbenega odnosa, v njegove tehnološke, psihološke in druge objektivne in subjektivne determinante. Po drugi strani pa se ne posveča zadostne pozornosti problemom državnega in paradržavnega aparata, njegovi rekrutaciji, njegovi strokovni in ideološko-zavestni moči itd. Ne smemo prezreti, da takšno moralistično razblinjeno zoperstavljanje države in samoupravljanja nujno vodi k izgubi kriterijev, na katerih sloni razlika med legitimnim delovanjem državnega aparata ter obsegom in načinom delovanja, ki je nelegitimno s stališča temeljnih potreb razvoja samoupravljanja. S tem se ne samo kruši konsenzus, ki je nujen v vsaki demokratični (socialistični) družbi, marveč se ravno izgublajo merila za razločevanje med etatizmom in samoupravljanjem, tako pa tudi slabi volja in realna moč za razvoj takšnega položaja države, ki bo pod kontrolo samoupravljanja. Toda kot kažejo raziskave in kritični premisleki, je ravno to eden od glavnih problemov.

2. Opozoriti je treba tudi na neko drugo enostransko gledanje, ki izhaja iz diametralnega nasprotnega pojmovanja razmerja med državo in samoupravljanjem. To namreč trdi približno tole: med državo in samoupravljanjem ni v bistvu nobene pomembne razlike. Če je namreč delavski razred, če so delovni ljudje poglavitni subjekt države, je država njihovo orodje, torej: kar dela država, dela kot njihov instrument, torej je tudi država v socializmu, posebej v predstavnških organih (tudi če izhajajo iz splošnega predstavnškega principa), organ samoupravljanja. Vsaka država, ki je v njej (formalno) »na oblasti« delavski razred, je v bistvu »samoupravna država«. Ta koncepcija, ki temelji na instrumentalističnem pojmovanju države, pozablja, da tudi v postrevolucionarni družbi ne obstaja istovetnost med državo in družbo, med delavskim razredom, delovnimi ljudmi in med njihovimi predstavnškimi organi, da ne govorimo o izvršilnih, upravnih in drugih bolj »skritih« organih, ki so že po svojem položaju in delu veliko bolj oddaljeni od nominalnega nosilca družbeno-ekonomske moči in politične oblasti. Če se v predstavnških organih pojavljajo le ali pretežno splošni politični predstavniki, nujno prihaja tudi iz formalnih razlogov do odtujevanja od nominalnega nosilca oblasti, ki postaja tem večja nevarnost, kolikor bolj je vsa ali pretežna pobuda v rokah izvršnih in drugih strokovnih organov in oziroma nosilcev javnih funkcij ali obojih in kolikor manjšo vlogo imajo »baza«, kvalificirana družbena kritika, javno mnenje, zlasti pri kadrovskih odločitvah. Kakorkoli torej ne moremo zanikati, da morajo delovati državni organi kot posredniki določenih družbenih interesov, toliko tudi ne smemo prezreti, da opisana dialektika ustvarja v družbi prehodnega obdobja

tipično strukturo vladajočih in vladanih (Gramsci), ki jo socialistični politični sistem mora razreševati v smeri transformacije tega odnosa v smislu podružbljanja politike.

Splošno izenačevanje države s samoupravljanjem ideološko zastira problemski sklop država – družba v socializmu, hkrati pa hromi voljo in sposobnost, da se radikalneje poseže v strukturo države prehodnega obdobja ravno s stališča krepitve neposredne družbene in politične vloge delovnih ljudi, oblikovanja novih pravic in svoboščin individuov in delovnih in siceršnjih interesnih asociacij.

3. Kot tretje napačno pojmovanje razmerja med državo in samoupravljanjem bi lahko navedli tisto, ki izključuje iz samoupravljanja »politiko«, ki jo moramo seveda pojmovati mnogo širše kot državo, čeprav obsega tudi njo. Tu gre za primer, ki je v marsičem zaobsežen že v točki 1) zgoraj, čeprav ima to nerazumevanje širše implikacije in se nanaša tako na enostranske retrospektivno-zgodovinske interpretacije tega problema kot na aktualne razsežnosti. Te se kažejo npr. v anarhoïdnem pojmovanju samoupravljanja kot nekakšne »absolutne svobode« in prostora, v katerem lahko vsak dela, kar hoče, ne glede na druge in družbeno skupnost in ne glede na globlje vpogleda (družbene) znanosti in usmerjevalne vloge organizirane družbene zavesti.

Očitno je torej, da razmerje med državo in samoupravljanjem ne more biti predmet poljubne subjektivne manipulacije, marveč izhaja iz dejstva, da sta tako država kot samoupravljanje v prehodnem obdobju zgodovinsko nujna; iz dejstva, da se ta zgodovinska nujnost ne realizira avtomatično, marveč le z zavestnim poseganjem subjektivne volje, ki jo opredeljujejo objektivni faktorji; to razmerje, dalje, določa dejstvo, da gre za dinamičen in spremenljiv odnos, ki temelji oziroma mora temeljiti na dolgoročni strategiji tehnološkega in družbenega razvoja in ki ga usmerja težnja po socialni emancipaciji.

Država v prehodnem obdobju, v protislovni prežetosti s samoupravljanjem (v našem sistemu kaže na to prežetost sama struktura državnih organov), opravlja nujne regulativne, varnostno-zaščitne in »rezervno-subsidiarne« funkcije, preko svojih organov pa je na različnih ravneh udeležena tudi v snovanju in izvrševanju ekonomske, kulturne, znanstvene, izobraževalne politike, njena vloga pa je več kot očitna na področju mednarodnih odnosov. Tu gre zgolj za ugotavljanje empirične vloge države na nekaterih tipičnih področjih družbenega življenja. Vprašanje empirične raziskave je, v kakšnem razmerju sta normativni in dejanski delež samoupravnega in državnega in v kolikšni meri je v naši družbi prišlo v zadnjem kriznem razdobju do premikov, ki, kakor navajajo tudi politične ocene, pomenijo krepitev etatizma. Toda ta empirična ocena bo lahko utemeljena le, če bo razlikovala med kratkoročnimi ukrepi in dolgoročno strategijo. Nadaljnji razvoj teh odnosov pa bo bistveno odvisen od tega, koliko bo organizirani politični zavesti uspelo preprečiti, da bi »izredni« državni ukrepi postajali sčasoma norma, ki bi si ustvarjala

tudi novo »teorijo« o krepitvi politične države kot nujni zakonitosti postrevolucionarne družbe. Mar bi se to prvič zgodilo?

Eden od pogojev za to, da se takšna hipoteza ne bi uresničila, je to, da država v določenih okvirih in pristojnostih bolj učinkovito izvršuje svoje funkcije, nadaljnji pogoj je, da mora vzporedno z uveljavljanjem državnih kompetenc rasti avtoriteta samoupravnih odločitev, njihova obvezna moč in sankcijska učinkovitost. To seveda pomeni tudi zahtevo, ki je načelno premalo upoštevana, da se vsestransko poveča vloga subjektivnega faktorja in tudi moralna in sploh samoupravna zavest vseh samoupravljalcev in da dobita strokovno znanje in znanost ustrežnejšo vlogo v družbenem razvoju.

5. K vprašanju splošnega interesa v sklopu problematike države in samoupravljanja naj rečem samo to, da mislim, da ta problem zasluži vso teoretično pozornost. Rekel sem že, da je samoupravljanje ostalo, kljub nasprotnim hotenjem, v marsičem še razdrobljeno samoupravljanje, da je v marsičem v njem prevladalo individualno in posebno kot partikularistično, da je ostalo v marsičem na ravni »korporativno-ekonomskega«, da se še ni uspelo dovolj dvigniti na raven »hegemonskega« kot neposredna družbeno-razredna sila.

Od tod izhajata dve posledici: potrebna je ostra (teoretična in praktična) kritika reducirane samoupravne prakse, kolikor se ta pojmuje in uveljavlja kot zasebniško-posebniška. Na drugi strani pa je treba večjo pozornost posvetiti oblikovanju splošnih interesov. Le-ti so bili v dosedajni praksi preveč izpostavljeni pritisku in moči nelegitimnih parcialnih interesov, premalo so bili odporni zoper prodore partikularističnih in konjunkturističnih gledanj, preveč so bili vezani na argumente avtoritet in premalo na avtoriteto argumentov. Za široko demokratično retoriko se je vse preveč skrivala moč ozkih centrov moči, ki so, skriti pred očmi javnosti, dostikrat dokaj arbitrarno odločali o tem, kaj je skupni in kaj je splošni interes. Ravno to je bil eden izmed dejavnikov, ki je omogočil, da so se npr. zlasti na področju ekonomske politike, investicij, itd. sprejemale odločitve, ki so se izkazale v diametralnem nasprotju s splošnimi interesi, v daljšem roku neredko tudi v nasprotju z interesi tistih, ki naj bi jim neposredno služile. »Odmiranje države« v načelnem pomenu nima nič skupnega s procesi zasebniško-posebniške privatizacije splošnih interesov, prav tako pa nasprotuje temu, da bi s podružbljanjem razumeli brisanje razlik med »javnim« in »zasebnim-privatnim«. Subjekti samoupravljanja nosijo v sebi heterogeno zavest, ki združuje v sebi zasebniško in osebno; skupinsko-partikularistično in posebno; in tudi, kolikor več je v individualni zavesti avtentičnih interesov, »javno« oziroma splošno. Od mnogih faktorjev je odvisno, kateri interesi v praktičnem delovanju teh subjektov prevladajo; toda v danih razmerah je treba pričakovati, da logika stihijno potiska te subjekte na tir zasebniško-posebniške kratkoročnosti in da se le na podlagi globljega spoznanja, ki lahko temelji le na znanju, strokovnih

in znanstvenih vpogledih in širšem sousmerjanju (ki seveda mora izhajati iz načela osebnih in asociiranih interesov) uveljavlja tisto, kar je skupno, obče in kar je »javno«. Ravno zato je še kako pomembno, da se ob vsej materialni in moralni zainteresiranosti kot podlagi obnašanja samoupravljalcev aktivirajo v polni meri vsi tisti družbeni potenciali, ki odpirajo širša obzorja parcialnim subjektom samoupravljanja oziroma, ki dosegaajo, da neposredni nosilci različnih parcialnih interesov le-te v kar največji možni meri »socializirajo« v neposrednem samoupravnem procesu in da na vseh ravneh uveljavljajo svoje posebne interese ne kot posebne »frakcijske« interese, marveč ravno kot *legitimne* individualne in posebne interese, tj. kot tiste interese, ki upoštevajo interese drugih in interese celote. V tem ravno je bistvo načela vzajemnosti v samoupravljanju, ki vsebuje tudi vidik »javnega« interesa, družbenih interesov, element odgovornosti nasproti drugim in družbeni skupnosti. V tem je tudi bistvo tistega, kar se nasproti parcializiranemu samoupravljanju upravičeno postavlja kot integralno samoupravljanje, ki je načelna značilnost socializma kot »asociativne« družbe.

Pri tem je jasno, da ob zagovoru potrebe po večji veljavi splošnih interesov izhajamo iz potrebe, da se ti splošni interesi ne uveljavijo kot nekakšno zgolj moralna, abstraktno-politična obča volja, marveč kot realnost, ki je sposobna zaobsegati, v procesu, vse legitimne individualne in posebne interese. Zato ti splošni interesi niso nekakšna »jakobinska« kategorija, niti heglowska idealistična sinteza, marveč zgodovinski pojav, ki ima svoje relativne stalnice, je pa tudi dinamičen: če se stalnice kažejo v nekaterih trdnih načelih (povezava nacionalnih in razrednih interesov; bratstvo in enotnost, itd.) se dinamika splošnih interesov kaže v sposobnosti, da se ti principi – ki so sinteza zgodovinskih izkušenj množic in znanosti – v življenju ustrezno izrazijo in postanejo, ob pobudi subjektov socialistične družbe, živa stvarnost.

Brez te konkretnosti, v kateri se morajo splošni interesi stalno verificirati, se le-ti zgublajo v daljnih sferah politične obtutitve, ki kljub svoji navidezni čisti splošnosti poraja vsaj dvoje vrst partikularizmov: institucionalizirani politični nosilci splošnih interesov (partijsko-državni aparati itd.) se čedalje bolj oddaljujejo od svojih socialnih korenin, se birokratizirajo in oligarhizirajo; in takšni »čisti« splošni interesi se po sami socialno-razredni logiki nujno napolnjujejo tako s partikularnimi interesi družbenih skupin, kot tudi podlegajo individualističnim in skupinsko-slojevskim interesom lastnih nosilcev. Od tod, da še enkrat poudarimo, zelo velik pomen dejanske vloge konkretnih mehanizmov kontrole in javnega mnenja, ki naj bi preprečili, da se tudi takšno zvajanje »javnih« interesov na zasebniško-posebniške prepreči oziroma skrči na minimum. Hkrati pa to zopet zahteva visoko »moralizacijo« vseh družbenih, javnih in samoupravnih funkcij in večjo vlogo moralnih norm in zavesti v družbi sploh.

Revalorizacija problematike skupnih in splošnih interesov zahteva torej dokajšnje spremembe v praksi odnosov med samoupravljanjem ter

državo in znotraj obeh. Terja pa tudi, da vsak subjekt, samoupravni in politični, državni ali družbeni, samoupravni ali upravni, prevzame ustrezen del (diferencirane) odgovornosti za skupne in splošne interese. Menim, da ima pri tem država, v povezavi z drugimi faktorji, še posebne odgovornosti. Naj jih navedem le nekatere:

1. Državni organi so dolžni storiti vse, da se pri sprejemanju odločitev oprejo na vse vire znanja, znanosti in zavesti, da bi tako njihove odločitve vedno optimalne obsegale širše in dolgoročne družbene interese. To pomeni tudi potrebo po večji prodornosti delegatskega vpliva na vse ravni družbenega odločanja.

2. Posebne odgovornosti nalagajo državnim organom tiste pristojnosti, ki se navezujejo na dejavnosti »posebnega družbenega pomena«.

3. Državni organi so dolžni dosledno uresničevati načelo zakonitosti, kar še posebej pomeni, da morajo na enak način uporabljati splošne norme v enakih primerih, da morajo dosledno uporabljati predvidene sankcije. To pa tudi verjetno zahteva manjše število predpisov, manj kazuistike in več standardizacije v pravnem sistemu.

4. Poseben pomen pri uresničevanju odgovornosti do splošnih interesov ima načelo javnosti dela državnih organov. Zaprto odločanje o družbenih zadevah je treba omejiti na minimum. Delegati morajo imeti možnost, da se konsultirajo z deleganti v vseh primerih, kadar ocenijo, da je to potrebno, kar posebej velja za dolgoročne odločitve ekonomskega pomena. Javnost ne more biti izključena iz obravnave predlogov za odločitve, kar se zgodi, če se pogosto sprejemajo odločitve po hitrem postopku. Javnost tudi ne more ustrezno sodelovati, če se odločanje zgosti v časovnih konicah, ki niso delovno intenzivne in ko gre za dokajšnje migracije občanov in delovnih ljudi. Javnost tudi obsega to, da sredstva javnega obveščanja poročajo konkretnije o poteku zasedanj državnih organov.

5. Večji posluš za splošne interese se mora kazati tudi v zaostritvi odgovornosti funkcionarjev (in vsakogar) za delo na posameznih področjih. Ne glede na to, ali gre za neposredno »krivdo«, je treba v praksi uveljaviti načelo, da funkcionar politično odgovarja, če na področju njegovega »resorja« zasledimo resne pomanjkljivosti, napake itd. Npr., če je na njivi velika količina neobrane koruze, odgovarja funkcionar za kmetijstvo. Ugotavljamo velike neučinkovitosti v delovanju na posameznih področjih, ne pa ustreznega števila političnih sankcij.

6. Potrebno je v polni meri razviti vlogo družbenopolitičnih organizacij, zlasti socialistične zveze delovnega ljudstva, da redno opravljajo svojo kritično funkcijo nasproti delovanju državnih organov, da uveljavljajo načelo pluralizma samoupravnih interesov kot organsko načelo, ki zaobsega legitimne individualne in posebne interese in tudi splošne družbene interese. V tej točki je treba, menim, hitreje presegati ostanke enopartijske države.

7. Potrebno je posvetiti več pozornosti kadrovske politiki, v polni meri uveljaviti strokovne kriterije, zaostri delovne in moralne zahteve in na tej podlagi skokovito povečati kompetitivnost zlasti glede opravljanja zahtevnejših in odgovornejših dejavnosti.

6-7. Ti dve vprašanji, ki sprašujeta po perspektivah samoupravljanja doma in v svetu, sta preveč splošni, da bi bilo mogoče nanju kratko odgovoriti. Na vsak način je samoupravljanje danes pred velikimi preizkušnjami in izzivi. Zmerom je imelo kritike na desnici in levici in danes jih ima več kot včeraj. Toda lahko rečemo, da je skupna samoupravna zavest danes zrelejša kot včeraj. Sposobna je videti globlje v objektivne determinante človeške volje, zato se poslavlja od voluntarizma in od iluzij, ki so često pozabile, da smo v družbi, kjer je še mnogo starega in v družbi, kjer je mnogo novega, ki je še predvsem program in institucija. Verjamem v jutrišnji dan samoupravljanja kot perspektivo, ki odpira nove možnosti za omejevanje eksploatacije in dominacije in nove možnosti svobode. Toda le v tesnejši naslonitvi na objektivne determinante, v jasnejši naslonitvi na strategijo ekonomskega in družbenega razvoja, ki mora dobiti nove značilnosti »kvalitete življenja«.

Pri tem je treba storiti vse, da bo v središču nove koncepcije razvoja produktivno in ustvarjalno delo, ki mora dejansko postati odločilni kriterij družbenega položaja in družbene, javne veljave človeka in njegovih asociacij.

FRANCE ČERNE

Država – teorija, zgodovina in mi

O državi načelno – Države ne smemo obravnavati zunaj zgodovinskega konteksta, posamezne države pa ne zunaj svetovnih oziroma zunaj nacionalnih ter razrednih odnosov.

Državo je potrebno razumeti dialektično – po eni strani kot integracijsko-organizacijsko obliko razredno in drugače dezintegrirane (diferencirane) družbe, kot institucionalizirano obliko dominacije vladajočega razreda, torej tudi kot vodstveni organ družbe, po drugi strani pa kot družbeno organizirano obliko posamezne nacionalne ali večnacionalne skupnosti, navzven kot neodvisnega dela celote, to je svetovne družbe.

Potemtakem je potrebno upoštevati dva vzroka za obstoj države. Funkciji represije in dominacije ter organizacije in integracije se na znotraj in navzven kažeta različno, čeprav je med obema določena korelacija.

In še nekaj. Države ne moremo absolutizirati niti kot absolutno »zlo« niti kot absolutno »dobro«. Njena konkretno zgodovinska funkcija je sistemsko različna. Recimo, v današnjem svetu je tudi »dobro«, da imamo glede na nacionalne skupnosti nacionalne države. Tako nobena država ne more vsiliti svoje absolutne volje drugi (posredno narodu, nacionalni skupnosti).

Država in ekonomija – Moram ugotoviti, da si kot ekonomist dandanes sploh ne morem zamisliti (nacionalnega, družbenega) gospodarstva brez določenih funkcij države (če odmislim pri tem njeno razredno vsebino).

Namreč, če želimo – zaradi naraščajočih t.i. zunanjih negativnih učinkov decentraliziranih odločitev – doseči optimalne rešitve, mora obstajati določen uravnavajoči in usklajevalni organ družbene skupnosti kot celote.

Poseben problem je v tem primeru takšna mnogonacionalna država, kot je naša. Ali je v tem primeru država še nadnacionalni organ ali ne več, ali le tisto skupno, na kar vsi združeni narodi pristanejo?

To je seveda za politiko velik problem. Za ekonomista je preprostejši. Kakor hitro je država enoten gospodarski prostor, mora imeti tudi vsaj okvirno enoten gospodarski sistem in enotno politiko, sicer gospodarstvo ne more optimalno funkcionirati.

Človek in država – Po »dosedanjem« marksističnem pojmovanju človeka kot generičnega bitja (»specie sui generis«), le-ta sam sebe integrira kot razumno družbeno bitje v družbeno skupnost. Šele razredna razslojenost človeške družbe je zahtevala državo kot razredno integrirano družbo. Del sodobne antropologije to trditev zopet spreminja v vprašanje. Vprašanje je v tem, ali sam človek ne zahteva zaradi svojih inherentno individualističnih nagnenj, zaradi svoje naravne težnje po svobodi, ki prek določene meje lahko preide v anarhoidno, anomično družbeno obliko, nekakšno homogenizirajočo, koordinirajočo silo »nad seboj«, da je »normalen« v zgodovinskem pomenu besede.

Ni malo dokazov, ki takšno tezo potrjujejo (vsaj za sedaj in za bližnjo prihodnost), čeprav lahko navedemo tudi dokaze proti takšni tezi. *Država in prehod iz kapitalistične v socialistično družbo* – V zvezi s prehodnim obdobjem in »prehodno državo« se nam zastavlja najprej vprašanje, kaj je prehodno obdobje? Naš odgovor je, da gre za dve obliki prehodnega obdobja: v nerazvitih in v razvitih deželah. V obeh primerih opazamo različno spreminjanje države.

a. V Etiopiji, na primer, gre dejansko za krepitev države, ker ni druge upravljalске, razvojne sile. Toda takoj se moramo vprašati, ali tam razvijajo socializem v Marxovem periodizacijskem pomenu? Ali ne nadomeščajo tistega, kar so »zamudili«. Da ne govorim v tem primeru o klasični krepitvi države zaradi klasičnih aspiracij centralistične države proti Eritreji, Somaliji.

b. V državah poznega (zrelega) kapitalizma opažamo poleg krepitve klasične države nacionalnega in transnacionalnega kapitala tudi razvoj države v smeri delne decentralizacije, vse globlje »informatizacije«, profesionalizacije pa tudi demokratizacije.

Seveda bo za nas merilo za ovrednotenje vseh teh in drugih procesov odnos delavskega razreda oziroma delovnih množic do teh sprememb. Na kratko lahko ugotovimo, da delavski razred razvitih, pa tudi nerazvitih držav ni odločno proti takšnemu razvoju države, razen liberalističnega dela inteligence.

Marx in država v prehodnem obdobju – Da Marx ni bil anarhist, da je v prehodnem obdobju predvideval neke vrste državo, lahko vidimo v številnih njegovih delih. Navedimo le dve. V »Komunističnem manifestu« Marx (in Engels) govori o »državi v rokah delavskega razreda«, o »demokraciji«, ki jo bo osvojil proletarijat, o izgubljanju politične narave javne oblasti (torej ne še o odpravljanju vsakršne javne oblasti). V »Kritiki gothskega programa« Marx v prvi fazi komunizma (to je v socializmu) predvideva nekakšno splošno (javno) upravo, ko govori, da bo potrebno pred razdelitvijo potrošnih sredstev za individualne producente kolektiva odtegniti od celotnega produkta družbe še »splošne upravne stroške, ki ne spadajo k produkciji«, ki pa jih bo ta družba z razvojem odločno zmanjševala.

Zato ne smemo danes, ko preverjamo, koliko se je država v prehodnem obdobju zmanjšala ali, obratno, povečala, samo meriti, koliko je ta institucionalno v rokah delavskega razreda, koliko je demokratizirana, ampak tudi, koliko je (vse bolj) racionalna, splošna (družbena, javna) uprava z vidika delavskega razreda. Ta pa se kaže v zmanjševanju presežnega produkta, s katerim država razpolaga, oziroma ki ga troši kot formalni reprezentant družbe.

V tem pogledu precejšnji del naše družbene uprave (družbenih dejavnosti, služb) ni le »še« država, ampak tudi neracionalna, nepotrebna država, ker troši precejšnji del presežnega produkta nepotrebno in neracionalno:

– Skupščine in njihovi izvršni sveti (z vsemi upravnimi organi) teritorialnih političnih skupnosti so (pre)ogromen upravljalni aparat; poleg njih imamo veliko število negospodarskih in gospodarskih samoupravnih interesnih skupnosti (SIS) na različnih ravneh, z vse večjo administracijo in upravnimi stroški.

– Z evidenco in statistiko se ne ukvarjajo samo statistični zavodi, ampak tudi ogromen aparat SDK (ki ga, recimo kapitalizem ne pozna), nadalje zavodi za planiranje, razni oddelki skupščin, pa poslovne banke in Narodne banke, delovne organizacije, združenja, skupnosti, zbornice in še drugi organi.

– Kljub normativno zagotovljenemu družbenolastninskemu samoupravnemu odnosu obstaja pri nas veliko število kontrolnih – poldržavnih institucij, ki skrbijo za družbenolastninsko pravilno obnašanje delovnih

kolektivov (več kot jih ima kapitalistična država za obrambo privatne lastnine), kot na primer: v organizacijah združenega dela poleg delavskih svetov še organi delavske kontrole, nadalje SDK, skupščinski organi, zlasti občinski, družbeni pravobranilec samoupravljanja, gospodarska zbornica, gospodarsko sodišče, javno tožilstvo, redna sodišča, ustavno sodišče, razne inšpekcije itd.

– Poleg ogromne čiste državne regulative imamo tkim. samoupravne pravne akte v obliki raznih samoupravnih sporazumov ter družbenih dogovorov, kar zopet pomeni ogromno dejavnost, aparat, stroške.

– Imamo popolnoma neučinkovito planiranje, s katerim se ukvarja ogromen »planski aparat«: od organizacij združenega dela prek združenj, občin, republik do zveznega zavoda.

Država in samoupravljanje – v zvezi z razpravo o tem vprašanju moramo najprej ugotoviti, za katero državo in za katero fazo razvoja gre tam, kjer uresničujejo ta novi odnos. Prvič je samoupravljanje, kjerkoli se pojavlja, prav gotovo »protidržavni« element. To pomeni, da mora hkrati povzročiti zmanjšanje vloge klasične države, pa tudi njeno demokratizacijo. Drugič zahteva samoupravljanje, obratno, vsaj v prvi fazi določeno krepitev nove države v novi koordinacijski demokratični vlogi, še posebej, dokler obstaja stara družbena delitev dela, več lastninskih sektorjev itd.

Nasploh sem mnenja, da v prehodnem razdobju preveč nedialektično ločujemo državo od družbe, državo od samoupravljanja. Državo je potrebno zavzeti od znotraj, tako da postane sama vse bolj neposredno samoupravna praksa, konec koncev pa samoupravna institucija vseh članov družbe.

Zato je ideja o diktaturi proletariata (v ožjem, klasičnem pomenu besede) pri nas do določene mere že presežena, ker dejansko »diskriminira« del delovnih ljudi. Pri tem se je potrebno spomniti na vse zgodovinske primere tega, kako so končevale tkim. »diktature proletariata« – vse prej kot demokratična oblast delovnega ljudstva. Zato moramo upoštevati tudi Marxovo idejo o mirnem demokratičnem prehodu, tudi po določeni revolucijski prelomni točki. Zame permanentne revolucije ni.

Stičišče samoupravljanja in demokratične države je po mojem mnenju v globalnih, sintetičnih družbenorazvojnih učinkih. Ne gre za to, kdo je nad ali podinstitucija, ampak je potrebno izvajati državo iz razvijajočega se samoupravljanja. Se pravi, da mora država preraščati v samoupravno upravo.

Torej bo tkim. integralno in integrirano družbeno samoupravljanje vsekakor poznalo državo (vsaj kolikor daleč je danes mogoče videti). Tako imenovana anarhoidna, decentralizirana oblika samoupravljanja resda navidezno državo »izpraznjuje« do kraja, toda ne da bi vzpostavila nov družbeni integrirajoči mehanizem. S tem jo dejansko krepí kot klasično državo (nasilja), in sicer celo v večji meri, kot bi bilo to zgodovinsko objektivno nujno.

Prihodnost države – Prihodnosti ni mogoče niti natanko predvideti niti napovedovati. Zgodovine prihodnosti (še) ni. Futurologija je še »malo« veda. Zato je vsako doktrinarno preHITEVANJE ali prednjačenje pri ukinjanju države na temelju sedanjih »spoznanj« nevarno donkihotsko dejanje, ki je lahko neposredni povzročitelj ponovne krepitev klasične države (nasilja).

Če upoštevamo sedanje tendence, govorijo te tako v prid krepitevi države kot za njeno zmanjševanje in demokratizacijo, nikjer pa še ne za njeno odmrtnje ali spravljanje v »muzej starin«. To nas opominja, da je dosedanja marksistična teorija o odmiranju države oziroma razredne družbe pomanjkljiva, še posebej, kadar preide na področje empiričnega sveta.

Kot primer navedimo prihodnost Marxove asociacije svobodnih ljudi-proizvajalcev (namesto in nasproti države). Za sedaj še nimamo dokazov, da je njena prihodnost nujna in zagotovljena. Še vedno ji konkurirajo alternativne variante nekakšne nove države. Ena od možnih variant je tkim. tehnokratska, tudi tehnološka država, ki bi bila še prav tako razredna, kot je današnja politična država.

Vprašanje države in prihodnosti svobode – To vprašanje odpira že Hegel, in sicer v zvezi z razumevanjem svobode kot spoznane nujnosti. Zgodovinsko vprašanje se glasi takole: če bo, npr., tehnokratska (tudi poznanstvena) država spoznala, kaj je dobro za družbo, kaj je potrebno konkretno napraviti, bo tudi svobodna v tem smislu, da ukrepa, da deluje; ljudje naj se ji preprosto podreajo kot takšni vseznalski instituciji.

To pa ponovno odkriva vprašanje človekove »mikro« svobode. Svoboda onstran države ali znotraj države ostaja tako še vedno vprašanje, odprto tako za zgodovino kot za filozofijo oziroma teorijo o državi.

Mnenja sem, da bo v prihodnosti potekal boj med državo kot politično in tehnokratsko institucijo, med brezpravjem ter svobodo kot odločilnim elementom nove kvalitete življenja.

Jugoslavija – samoupravljanje in (ali) »participativna« država – V Jugoslaviji imamo danes opraviti z dvema problemoma: z napačnim ukinjanjem države (posebej tam, kjer razmere zanj niso zrele) ter z napačno predstavo o njenem nadomestitvenem mehanizmu. Recimo, delegatski sistem je sicer pravilen poskus okrepiti neposredni demokratični mehanizem na vseh ravneh družbenega odločanja, ki pa ne upošteva dovolj še potrebne stalnosti demokratične državne funkcije, pa torej tudi stalnosti in integritete reprezentiranja različnih družbenih segmentov družbe z različnimi interesi na različnih ravneh.

Ta problem je še posebno jasno viden v gospodarstvu. Sistemska oziroma kibernetična teorija je dokazala, da je optimalna urejenost lahko le pluralistična-nivojska. Ni potrebno zaradi racionalnosti vsega centralizirati, kot trdijo zagovorniki centraliziranega planskega gospodarstva. To je zastarela teza o optimiranju narodnogospodarskih procesov iz določene središča. Toda ta ista pluralistična urejenost, ki producira oziroma

sprošča ogromno energijo, zahteva tudi določeno hierarhičnost odnosov, ciljev; ne samo skupnost, ampak tudi enotnost.

Lep primer neenotnosti (kot nasprotja tej zahtevi) imamo pri nas. Gospodarski sistem je sestavljen iz treh, zelo neuskklajenih podsistemov: iz sistema samoupravnega sporazumevanja in dogovarjanja, iz tržnega sistema ter iz državno-normativnega sistema. Vsakemu ekonomistu bo jasno, da v takšnem »sistemu« ni mogoče doseči, recimo, »enotnosti jugoslovanskega trga«, kar je ena od poglobitvenih ustavnih določb.

Jugoslovanska država in »nacionalne skupnosti (ekonomije)« – To vprašanje je še posebej neurejeno v naših mednacionalnih odnosih, to je v zvezi z razvijanjem federacije kot zvezne skupnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti. Ali pomeni krepitev »nacionalne suverenosti« republik in pokrajin odmiranje države nasploh kot federacije, ali, obratno, tudi krepitev novih šest ali osem »nacionalnih« držav?

To ni le praktični problem sožitja narodov in narodnosti v okviru Jugoslavije, ampak prav tako pomemben teoretični problem, takorekoč vprašanje »vzorca« za prihodnje širše mednacionalne, »celinske« združbe narodov. Opozoriti moram na to, da gre pri večini današnjih teorij o državi za teorije o homogeno nacionalni državi kot nacionalni državni skupnosti.

Svet namreč živi v dobi krepitev nacionalne samobitnosti, težnje narodov po nacionalni, celo državni suverenosti, ki se ponekod spreminja v evforijo nacionalizma. Pa se vprašujemo, ali je Jugoslavija s svojo specifično ureditvijo zunaj tega svetovnega procesa?

Vračamo se torej k izhodišču vprašanja: ali doba, ali različna razvitost proizvodnih sil, produkcijskih odnosov, kulture itd... posameznih narodov ne zahteva še vedno države kot integrirajoče, usklajevalne, usmerjevalne institucije posameznega naroda oziroma združbe narodov. Ali bo res končna rešitev države, in odrešitev od nje, »svetovna država« kot svetovna skupnost enakopravnih ljudi, ljudstev in narodov, za kar pa svet še ni zrel.

Ta internacionalizacija oziroma planetizacija problema države pa je tesno povezana z usodo našega planeta, ki je povezana z atomsko vrstico spametovanja človeškega rodu.

Dialektika pozitivnega in negativnega pola države

Država je že od svojega nastanka dalje na eni strani orodje v rokah ekonomsko ter s tem tudi politično vladajočega razreda za varovanje takšnega načina proizvodnje, ki eksploatorskemu razredu zagotavlja dominacijo, na drugi strani pa opravlja država tudi nekatere splošne družbene funkcije. Tako je država hkrati zastopnik temeljnih ekonomskih interesov enega dela družbe proti interesom drugega dela ter do določene mere vedno tudi predstavnica splošnih družbenih interesov.

Naj v zvezi s tem navedemo znamenite – z zgodovinsko prakso potrjene – misli Engelsa in Anti-Dühringa: »Dosedanji družbi, ki se je gibala v razrednih nasprotjih, je bila potrebna država, to se pravi organizacija vsakokratnega izkoriščevalskega razreda, ki je služila za to, da je obvarovala njegove vnanje produkcijske pogoje, torej predvsem za to, da je izkoriščani razred z nasiljem držala v pogojih zatiranja – suženjstva, tlačanstva ali podložništva meznega dela, ki jih je ustvaril obstoječi način produkcije. Država je bila uradni predstavnik vse družbe, njena združitev v vidno korporacijo, bila pa je to le toliko, kolikor je bila država tistega razreda, ki je v svojem času sam zastopal vso družbo...« (CZ, Ljubljana 1968, str. 105).

Potemtakem lahko tudi za najbolj despotske in avtokratične države trdimo, da so nujno tudi organizacija celotne globalne družbe. V tej svoji – skladno z marksizmom bi lahko rekli – nepolitični vlogi skrbi država za uresničevanje nekaterih skupnih družbenih interesov. Del le-teh se je v določenih zgodovinskih obdobjih pokrival z interesi vladajočega razreda, uresničevanje nekaterih drugih, obćih interesov pa je zagotavljala država neodvisno od interesov posedujočega družbenega razreda. Obseg splošnih družbenih funkcij narašča zlasti v sodobnosti, kar je predvsem posledica vedno večje zapletenosti družbenega življenja, izhajajoče iz visoke stopnje družbene delitve dela.

Usmerjanje in usklajevanje družbenih procesov, kar v veliki meri izvaja državni aparat, imata danes vedno večji pomen. Zaradi tega narašča tudi dejavnost sodobne države. Seveda so njene dejavnosti vse manj sestavni del njenega političnega bistva, saj narašča obseg obćih družbenih funkcij, ki jih pač prevzema edina najbolj splošna družbena organizacija – država. To pa obenem vodi v kvalitativno spreminjanje države. Njene aktivnosti – zlasti na področjih tako imenovanih javnih služb, od infrastrukture do socialne varnosti – ne služijo le interesom vladajočega razreda, temveč v večji ali manjši meri tudi interesom vseh pripadnikov določene globalne družbe oziroma splošnim družbenim interesom.

Pri dvojni naravi države bi torej zares lahko govorili – vrednostno in subjektivistično – o njenem pozitivnem in negativnem polu (J. Goričar, Temelji obče sociologije, Ljubljana 1972, str. 190). Negativni pol države se kaže v njeni funkciji varovanja posebnih ekonomskih interesov razreda, ki je privatni lastnik ključnih proizvodnih sredstev in njegovega eksploatorskega odnosa do razreda neposrednih udeležencev proizvodnega procesa. Pozitivni pol države pa je njeno formalno predstavništvo družbene enotnosti oziroma zastopanj skupnih družbenih interesov.

V zgodovinskem razvoju države sta bila obadva pola neločljivo povezana med seboj. Specifičnost države je bila predvsem v njenem negativnem polu, v njeni vlogi instrumenta razredne dominacije. Seveda je imela država tudi v tej svoji klasični politični funkciji – objektivno gledano – družbeno koristno in nujno zgodovinsko poslanstvo, saj je od enega do drugega tipa svojega razvoja zagotavljala nujni družbeni mir, v katerem je nato lahko potekal vsakokratni naprednejši način proizvodnje.

V naši družbi se družbenozgodovinsko bistvo države izraža v posebni obliki diktature proletariata. Posebnost omenjene oblike se kaže v sistemu socialističnega samoupravljanja. Ta sistem mora na sedanji stopnji razvoja zagotavljati vodilno vlogo delavskega razreda in premoč njegovih dolgoročnih interesov v političnem sistemu. Zgodovinski delavsko-razredni interesi se v Jugoslaviji uveljavljajo z demokratičnim pluralizmom samoupravnih interesov. To vodi v specifično obliko demokracije – samoupravno demokracijo.

Temelj samoupravne demokracije mora biti ekonomska demokracija. Ta izhaja iz takšnega položaja delavskega razreda, v katerem je on ekonomsko vladajoči razred. Kadar združeni delavci lahko odločajo o pogojih, sredstvih in rezultatih svojega dela (družbena lastnina), imajo ekonomsko moč, ki potem sestavlja podlago za politično oblast delavcev. Ob uresnitvi takšnega koncepta tudi prava socialistična država ni več orodje v rokah manjšinskega družbenega razreda ali uradniškega upravljalškega aparata, saj jo obvlada družbena večina delavcev, ravno z namenom, da se odpravi izkoriščevalske odnose. Zato glavna naloga socialistične države ni njeno utrjevanje, temveč razvijanje svobodne družbe, v kateri ne bo več politične države.

Progresivne družbene sile pri nas si zato prizadevajo za čim večje podružbljanje državnih funkcij. Vse več zadev, ki jih je svojčas opravljala država, prehaja na samoupravne organizacije in skupnosti. V praksi prihaja pri teh procesih tudi do nekaterih napak in stranpoti. V imenu nedržavnega urejanja in preseganja določenih družbenih problemov se dogaja, da ostajajo občani brez zadostnega pravnega varstva svojih pravic oziroma zakonitih interesov. Znotraj samoupravnih organizacij in skupnosti imamo namreč še vedno opraviti z določeno konfliktnostjo interesov. Pri tem pa v teh okvirih še ni celovito oblikovan normativni sistem za varstvo in uveljavljanje pravic posameznikov.

Enako se je potrebno z občutkom za pravo mero lotevati ustanavljanja samoupravnih interesnih skupnosti, ki na določenih področjih nadomeščajo državno delovanje. Spomnimo se Kardeljevih opozoril iz njegovega dela Svobodno združeno delo – brionske diskusije (DZS, Ljubljana 1978, str. 200 in 201), kjer med drugim beremo: »V zadnjem času je nastala, dejal bi, prava poplava ustanavljanja samoupravnih interesnih skupnosti. Samoupravne interesne skupnosti se namreč ustanavljajo ne samo na področjih, na katerih se po ustavi in zakonu o združenem delu morajo in morejo ustanavljati, marveč jih neredko poskušajo ustanavljati in jih ustanavljajo tudi na tistih področjih, na katerih sploh ni nobenih razlogov in potreb po njih ustanavljanju. Postal je skoraj dogma, da takoj, ko imajo kje določen skupni interes, ustanovijo samoupravne interesne skupnosti. Skupne interese in potrebe pa je mogoče uresničevati in zadovoljevati tudi po drugih, mnogo enostavnejših poteh, kakor so samoupravne interesne skupnosti, na primer z družbenimi dogovori in samoupravnimi sporazumi.« Zdi se potrebno s tem v zvezi omeniti še eno mesto iz navedenega dela, mesto, ki je prepogosto pozabljeno in neupoštevano: »Seveda se bo dogajalo, da se v samoupravni interesni skupnosti ne bodo mogli sporazumeti. Če so ta vprašanja drugotnega pomena, tedaj preprosto ni nujno, da bi rešitev morala biti. Če pa gre za vprašanja posebnega družbenega pomena, za katera je odločitev treba sprejeti, je mnogo bolje, da prevzame vlogo arbitra ustrezen državni organ, ki bo sprejel obvezen sklep za vse, ne pa, da bi se takšna arbitražna izvršila s preglasovanjem v skupščini samoupravne interesne skupnosti.« (str. 211)

V procesih deetatizacije torej ostajajo državi na sedanji stopnji našega družbenega razvoja še vedno določene splošne funkcije – usklajevanje in usmerjanje družbe. Seveda se v naših razmerah državni aparat vse bolj »spreminja v specializirane javne službe takšne samoupravne družbe.« (E. Kardelj, Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, DZS, Ljubljana 1977, str. 80) Država pač jenjuje biti zastopnik enega dela družbe nasproti drugemu delu (prav v tem je njena politična narava) in postaja vse bolj najširša organizacija celotne družbe. V današnjih razmerah v Jugoslaviji in v svetu ostajajo državi še vedno pomembne funkcije na področju notranjih in zunanjih zadev, ljudske obrambe, inšpekcijskih, carinskih in davčnih dejavnosti ter delno na področju urbanizma in varstva okolja.

Spreminjanje razredne strukture današnjih razvitih globalnih družb ob naraščajočem obsegu in moči delavskega razreda ter procesih perspektivnega izenačevanja vseh ljudi s položajem tega razreda krepijo družbeni pol države na račun njene političnorazredne narave. Ko delavski razred prevzame oblast, so odprte možnosti za to, da država postaja vse resničnejši predstavnik celotne družbe, njenih pravih splošnih interesov, ki so skladni z objektivnimi zakonitostmi razvoja človeške skupnosti. S tem prične klasična država odmirati, tako da jo zamenjuje nova, nerazredna, splošna organizacija globalne družbe. S proletarsko revolucijo so za

takšen razvoj izpolnjeni le nujno potrebni pogoji (ne še zadostni!), ki pa jih doslej vodilne socialne sile niso vedno rabile za dosledno spremembo temeljnih produkcijskih odnosov in njihove politične nadgradnje.

Čim bolj torej izginjajo nasprotja med posebnimi interesi posameznikov in splošnimi družbenimi interesi, tem bolj izgublja državna (javna) oblast politično naravo. Klasiki marksizma namreč posebej poudarjajo, da država po socialistični revoluciji izgublja politične funkcije, ki se prično spreminjati v navadne administrativne posle. Tako v Manifestu komunistične stranke beremo: »Ko bodo v teku razvoja izginile razredne razlike in bo vsa produkcija koncentrirana v rokah asociiranih individuov, bo javna oblast izgubila politični značaj. Politična oblast v pravem pomenu besede je organizirana oblast enega razreda za zatiranje drugega.« (Marx: Engels, MEID, CZ, Ljubljana 1971, II. zv. str. 612)

Država postopno preneha biti sila nad družbo, ampak postaja instrument vse družbe. Na ta način poteka proces preseganja politične odtujitve človeka, preseganja nasprotij med vladajočimi in vladanimi. Zaradi visoke stopnje delitve dela v sodobni družbi pa seveda ostaja potreba po nekakšni splošni družbeni organizaciji. To ne bo več klasična država, katere bistvena značilnost je njeno politično nasilje, temveč »država« kot resnični predstavnik vse družbe.

Da bi omenjeno resnično družbeno predstavništvo dosegli, je treba krepiti predvsem demokratične državne organe. V naših razmerah so to najprej delegatske skupščine družbenopolitičnih skupnosti. Zanje že sedaj normativno ugotavljamo, da niso več le organi oblasti, temveč istčasno tudi organi samoupravljanja. V praksi ugotavljamo, da je navedena druga komponenta v delovanju skupščin še premalo v ospredju. Prav ta vloga skupščin družbenopolitičnih skupnosti pa je za preseganje politične države zelo pomembna, saj lahko odločilno pripomore k demokratični vsebini političnega sistema socialističnega samoupravljanja.

BOGOMIR KOVAČ

Preseganje »klasične« socialistične države

1. V dvajsetem stoletju postaja že zgodovinska zakonitost, da socializem, ne glede na barvo in ideološke predznake, nastaja v razmerah nerazvitih produktivnih sil in produkcijskih odnosov, vpetih v zgodovinske omejenosti predkapitalističnih produkcijskih načinov, prevladujoč kapitalistični produkcijski način na svetovni ravni, da vzpostavlja prevla-

dujočo vlogo države na ekonomskem, politične, ideološkem in sociokulturnem področju in podobno. Pri tem s socializmom ne razumem že vnaprej postavljen sistem, ki se od svoje predzgodovine loči po določenih kriterialnih mejah (to je mogoče domisliti samo na abstraktno teoretski ravni) temveč kot zgodovinski proces, ki se odvija pod različnimi konkretno zgodovinskimi ekonomskimi predpostavkami, pod hegemonijo različnih socialnih sil, v različnih pojavnih oblikah, ki predstavljajo svojevrstno združevanje (prepletanje) logike kapitalskega razvoja (reprodukcije kapitalске materialne osnove, reprodukcijo mezdnega značaja delovne sile, prisvajanja akumulacije presežne vrednosti, obstoja privatne lastnine...) in zgodovinsko oblikovanih subjektivnih potreb in zahtev drugačnega, antikapitalističnega razvoja (podružbljanje produkcijskega procesa, družbena solidarnost in demokracija, nacionalna osvoboditev, svobodna asociacija združenih producentov...).

Zgodovinske možnosti vzpostavljanja in obstoja socialistične revolucije so usodno odvisne od materialnih osnov revolucionarne prakse in načina vključenosti razrednega boja: na eni strani ekonomski faktorji vplivajo na načine revolucionarnega prevrata (ekonomski nerazvitosti in nizki stopnji razrednega boja ustreza zgodovinsko politična, vojaška in ideološka moč in prisila v obliki narodno osvobodilnega, antiimperialističnega, antikolonialističnega, antikapitalističnega boja...), na drugi strani pa določa tudi način reprodukcije socialističnih produkcijskih odnosov (ekonomska in razredna nerazvitost povečuje vpliv politike in ideologije, soustvarja administrativni, birokratski aparat, ki upravlja in vodi ekonomsko sfero, postavlja cilje in sredstva gospodarskega razvoja...). Večja kot je zgodovinska razpetost med ideološko razstavljenimi cilji (država = družba = vladavina delavskega razreda - antikolonialni boj, državna lastnina = družbena lastnina = narodna lastnina) in realnimi možnostmi (ekonomska razvitost, razredni boj in razredna struktura), večji je vpliv države v »prehodnem obdobju«, ki postopno prevzame monopolen položaj upravljanja z družbeno reprodukcijo. Odprava privatne lastnine in vzpostavljanje socializma nista istovetna procesa, čeprav socialistična revolucija predpostavlja na svojem začetku pozitivno (pravilno) ukinitve privatne lastnine in kapitalističnih mezdnih produkcijskih odnosov (to je ideološki credo socialističnih revolucij dvajsetega stoletja). Za miselno odpravo kapitalističnega produkcijskega načina zadošča miselni socializem, za njegovo dejansko odpravo pa je potreben dejanski razvoj produktivnih sil na novi osnovi, novi produkcijski odnosi in neprestano reproduciranje razrednega boja. Ker v zgodovinskih razmerah sodobnega socializma kapital ni razvil ekonomske osnove kot predpostavke socialistične revolucije, sodobni socializem ni presegel niti razredne družbene delitve dela niti bistva privatne lastnine, tako da na kraju ostane zgolj oblika »splošne privatne lastnine« (K. Marx) z vsemi družbeno ekonomskimi in družbeno razrednimi posledicami dejanskega osvobajanja človeka.

2. Vprašanje »odmiranja« države ne razkriva samo zamotane konkretno zgodovinske procese sodobnega socializma, temveč nosi s seboj tudi bogato zgodovino evropskega razrednega boja (od Marxove in Engelsove zastavitve v Komunističnem manifestu na predvečer evropske revolucije, do razkola v okviru I. Internacionale, zgodovinskih dilem oktobrske revolucije, antinomij delavske opozicije od Kronstadta do Poljske 1981 v razmerju do volilne vloge politične birokracije...), kot tudi nekatera teoretsko metodološka vprašanja domišljanja produkcijskega načina, družbene formacije, baze in nadgradnje, revolucije in evolucije, prehodnega obdobja in podobno, ki vodi do različnih razumevanj in pojmovanj Marxa in marksizma kot teoretične paradigme.

Kapitalistični produkcijski način konkretno zgodovinsko ne moremo premagati zgolj s politično revolucijo, saj ima revolucionarni proces hkrati tudi ekonomsko, ideološko in politično dimenzijo, zato je diktatura politike (države), vseobsegajoča etatizacija družbene reprodukcije, hkrati rezultat zunanjega, nasilnega ukinjanja kapitalskih razmerij (ideologija nadomešča primanjkljaj politike, politika nadomešča nedorečenost ekonomije, oboje pa je namenjeno obnavljanju starih razrednih odnosov v novih oblikah). Ukinjanje kapitalskih razmerij je namreč lahko samo notranje samoukinjanje, zunanja meja kapitala je kapital sam kot rezultat svoje notranje transformacije. Teoretsko je ta »Aufhebung« sistemsko (sistematsko) neopredeljen, prebojne točke (v Kapitalu) in razbijaške mine (Grundrisse) pa niso, kot meni Kautsky, zgolj čakalnica tehnološke revolucije produktivnih sil in pasivnega dozorevanja revolucionarnega trenutka, temveč so posebne, zgodovinsko konkretne (ekonomske, politične, ideološke, sociokulturne) oblike razrednega boja. Toda zakaj se na primer v sodobnem socializmu pojavlja država (politika, ideologija kot »Überbau«) kot osrednji usmerjevalec družbene reprodukcije, zakaj postaja država družbene totaliteta?

Da bi država dobila odločujočo vlogo v družbi, njenem delovanju in razvoju, mora poleg svojih političnih in družbeno razrednih funkcij opravljati tudi funkcijo determinirajočih produkcijskih odnosov, ki odločujoče vplivajo na strukturo celotne družbene reprodukcije (»Celotnost družbenih odnosov« je strukturirana na funkcionalen način), zato med različnimi družbenimi institucijami prevladujejo tiste, ki opravljajo funkcije produkcijskih odnosov. Na konkretno zgodovinski ravni socialističnih procesov se potemtakem država ne more vzpostavljati kot zaprt sistem (samozadostnost političnega, ideološkega, razredno represivnega...), ki reproducira svoje pogoje in se potem zlepa zruši (ukine z »dekretom«), temveč obstajajo vmesne ravni, elementi prehodnosti, ki prebijajo meje znotraj obstoječega in postajajo postopni nosilci novega. »Prebojne točke« sicer morajo reproducirati pogoje sistema (države), toda reproducirajo ga na nove načine, povezano s širšimi ekonomskimi (produkcijski odnosi) in družbeno razrednimi (razredni boj) elementi v okviru kontinuitete družbene reprodukcije. Revolucija je zato vedno enotnost različnosti: utopič-

nega, enkratnega (»ideološkega«) ter evlucijskega, kontinuiranega, ki se vzpostavlja v konkretno zgodovinski logiki objektivne nujnosti ekonomske reprodukcije in emancipiranosti razrednega boja (permanentne revolucije, komunizem kot proces in ne stanje prihodnosti...).

3. Država je v dvajsetem stoletju presešla staro podobo novoveške države, pojasnjene v filozofski tradiciji Machiavellija in Hobbsa, ekonomski filozofiji Smitha (kot nevidna roka) in revolucionarni kritiki Marxa (kot razrednega aparata), in se na novo subjektivizira in objektivizira kot utemeljitelj in tvorec vsebine nove epohe (Lefebvre govori o dominantnosti »etatističnega produkcijskega načina« na svetovni ravni). Zdi se, da so evropske socialistične družbe, od velikega Oktobra dalje, v največji meri materializirale teoretske koncepte Erfurtskega programa, da je socialna in politična misel F. Lassalla in njegovega razumevanja državnega socializma (Liebknecht in Bebel in kasneje Kautsky v vodilni partiji II. Internacionalne vseskozi zagovarjata Lassallove in Robertusove poglede), da je na drugi strani Bakunjin s svojimi »zgodovinskimi« opozorili bližje sodobni zgodovini kot Marx in Engels. Stališče, da je država najpomembnejši temelj in instrument vzpostavljanja socializma, Kautskega (in kasneje tudi Lenina) vodi k Hilfedingovi kritiki liberalne države in njegovi opredelitvi državnega hiper kartela (gospodarske države), ki je zgolj zgodovinska posledica koncentracije, centralizacije in monopolizacije kapitala znotraj državnega (monopolnega) kapitalizma (imperializma). Takšna »socialistična država« je država novega tipa (ni neka antidržava, kot opozarja Poulantzas), ki ni niti socialistična niti kapitalistična temveč oblika državnega kapitalizma nove ravni zgodovinskega razvoja (nove ravni »Aufhebung«, če sledimo Marxovi abstraktni in Leninovi konkretni analizi), ki jo na primer Bahro nesrečno poimenuje s »protisocialistično« državo. Čeprav Kautsky zaključuje, da je sovjetska revolucija 1917. leta ostala znotraj buržoaznega horizonta, ga je zgodovinska praksa sovjetske revolucije skupno z zgodovinsko naravnostjo nemške socialne demokracije (ki nekaj let kasneje sooblikuje vzpostavljanje absolutnega političnega monopola v obliki fašizma) sprva uspešno zanikala (revolucionarna vzpostavitev oblasti, ekspropriacija produkcijskih sredstev...). Kasneje pa je sovjetska revolucija v »negaciji negacije« tega državno lastninskega monopola izgubila zgodovinsko bitko, politična birokracija in partija prevzmeta metafizično mesto produktivnih sil in osrednjega usmerjevalca in garanta zgodovinskega napredka. Ker partija in politična birokracija potrebujeta ekonomsko legitimnost svojega obstoja, skušata prodreti s produkcijo »avtolegitimacije« (Puhovski) – ideologijo samozvanega »marksizma«, tako da je, paradoksalno, vsak razredni boj za vzpostavitev socializma s »človeškim obrazom« hkrati določeno zapuščanje »marksizma« (naprimer na Poljskem).

4. Podobno kot na razmerje med prevladujočo vlogo države in socializma (državni socializem) vplivajo Lasallove opredelitve, bi za zgodovin-

ski trikotnik država, samoupravljanje in socializem lahko našli vplive v idejni zakladnici drugega revizionista v zgodovini delavskega gibanja 19. stoletja – Proudihona. V iskanju alternativnih oblik podružbljanja nasproti vseobsežni etatizaciji družbenega življenja, smo v jugoslovanski praksi poudarili blagovno produkcijo kot temeljno zgodovinsko kontinuiteto, povezano s politično samoupravno decentralizacijo in tako vzpostavili pogoje drugačne reprodukcije (preseganja) države v socialističnih procesih XX. stoletja. Država je kot sredstvo razvite razredne dominacije, zagotovilo politične oblasti, ekonomske in nacionalne povezanosti (celovitosti), zgodovinsko tesno povezana z blagovno produkcijo; fetišizem blagovne produkcije je samo druga stran fetišizma politične dominacije (oblast se reproducira v blagu in blago kot družben odnos postaja oblast). Država in blagovna produkcija v socializmu predstavljata dialektično enotnost istega zgodovinskega procesa, ki izhaja iz nepreživelih oblik kapitalističnega produkcijskega načina (objektivne nujnosti delovanja zakona vrednosti) in njegove razredne strukture (birokracija). Tako država kot nepresežena blagovna produkcija predstavljata paradigmo samoupravljanju kot posebni obliki socialistične revolucije v Jugoslaviji (svetovne dimenzije na tem mestu zanemarjamo), ki temelji na reprodukciji starih produkcijskih načinov in na drugi strani na razrednem boju vzpostavljanja prevladujoče vloge socialističnega produkcijskega načina kot ideološke podobe (Marxova asociacija neposrednih proizvajalcev).

5. Zgodovinski pomen samoupravljanja temelji na zanikanju kakršnekoli razredne odtujenosti (produkcijskih sredstev in monopolnega prisvajanja presežnega produkta), ki polarizira družbo na lastnike produkcijskih sredstev – upravjalce in neposredne producente – izvrševalce. Zato je samoupravljanje kot vizija svobodne asociacije neposrednih producentov in praktično zgodovinsko gibanje oblika preseganja »klasične« socialistične države: pomeni širok zgodovinski proces, ki v sebi vključuje najrazličnejše ravni družbenega preoblikovanja: blagovno produkcijo in njene oblike preseganja preko zakona vrednosti (»samoupravnost« blagovnih producentov), razvoj tehnologije in družbene organizacije produkcije (humanizacija proizvodnega procesa, samoupravna motiviranost), spreminjanje razredno socialne strukture (novi načini upravljanja, prisvajanja in delitve), spreminjanje državne v kolektivno in podružbljeno lastnino ipd. Ker je samoupravljanje kot zgodovinsko gibanje delavskega razreda (v širšem pomenu) za lastno ekonomsko in razredno osvoboditev usmerjena proti vsaki upravljalski monopolizaciji v družbeni reprodukciji, se vzpostavlja najprej na ekonomskem področju, v okviru določenih produkcijskih odnosov. Ekonomija predstavlja temelj razrednega boja delavskega razreda za zgodovinsko vzpostavitev družbenega samoupravljanja, za razmejitve skupnih in splošnih interesov (med samoupravno kolektivnostjo in državno občestjo): decentralizacija in relativna avtonomija blagovnih producentov zahteva demokratizacijo političnega in ekonom-

skega sistema, vzpostavljanje pluralističnega demokratičnega socializma (pluralizem samoupravnih interesov), čeprav pri tem partikularizem teh interesov ne sme spregledati splošnih strateških opredelitev in demokratičnih mehanizmov njihovega doseganja. Če se socialistična država konstituira najprej politično (kot politična oblast) in prevzame dominantno družbeno vlogo preko funkcioniranja produkcijskih odnosov, potem je pot njenega preseganja možna samo v okviru danega produkcijskega načina. Preseganje (klasične) socialistične države torej ne more biti pravno normativna, npr. ukinitve državne lastnine in vzpostavitev družbene lastnine, niti ne more ostati na ravni ukinitve politične države in njene legitimnosti, temveč mora najprej zaobjeti ekonomsko sfero produkcijskih razmerij in tiste politične prilagoditve, ki so v funkcionalnem odnosu z uspešnostjo ekonomske družbene reprodukcije (N. Jovanov nasprotno meni, da mora »vrstni red« nastanka socialistične države sovpadati z »vrstnim redom« njenega ukinjanja.)

VILJEM MERHAR

Protislovna narava države v samoupravnem socializmu

Država je, po marksistični interpretaciji, predvsem aparat nasilja v rokah vladajočega razreda. Zato je država razredna tvorba, je zgodovinski produkt, ki ima kot vsaka zgodovinska institucija svojo razvojno pot – od nastanka, razvoja, napredovanja in kulminacije, pa tudi nazadovanja in preseganja – odmiranja. Temelj za preseganje in s tem za odmiranje države je povezan z odpravo razredne družbe, ki jo marksistična interpretacija povezuje s komunistično družbo kot višjo fazo socialistične družbe.

Za socialistično družbo so klasiki marksizma predvidevali državo diktature proletariata. To je diktature večine nad manjšino. Ta država, katere najpoglavitejša naloga naj bi bila, da z razlastitvijo razlaščevalcev odpravi kapitalistične oblike lastnine, pa bo po razlastitvi razlaščevalcev postajala od področja do področja odvečna, zato bo začela postopoma odmirati. Poleg te opredelitve države so klasiki marksizma za prvo fazo komunistične družbe – socializem predvidevali še neblagovno naravo produkcije in nagrajevanje po delu kot temeljno delitveno načelo ter deetatizirano obrambno funkcijo najširših množic v obliko oboroženega ljudstva. Socializem naj bi se pojavil ob visoko razvitih produktivnih silah.

Vse te napovedi klasikov marksizma, ki se sicer danes uresničujejo s socializmom kot svetovnim procesom in v njegovih pojavnih oblikah¹, pa se niso mogle uresničiti v razmerah razvoja socializma ob relativno zaostalih produktivnih silah. To je v družbah, ki so doslej stopile na pot socialističnega razvoja s socialističnimi revolucijami, in ki bi se morale in še morajo v svojem družbenoekonomskem razvoju dohietati ekonomsko najrazvitejše kapitalistične države. Te razmere so tudi postavile dilemo razvoj socializma ob relativno zaostalih produktivnih silah.

Praktični problemi razvoja produktivnih sil so namreč v razmerah razvoja socializma ob relativno zaostalih produktivnih silah poudarili poleg politične predvsem še ekonomsko vlogo države v procesih družbene reprodukcije. Država je tukaj postala prvorazredna ekonomska potencia, in to kot organizator, koordinator in sinhronizator družbenih produkcijskih procesov. To svojo vlogo v procesih družbene reprodukcije je država uresničevala z metodo centralističnega upravljanja in vodenja gospodarstva in družbe, ki ji je ustrezalo centralistično totalno planiranje.

Z vsem tem pa se v procesih razvoja socializma ob relativno zaostalih produktivnih silah vloga države krepi, namesto da bi se v skladu z napovedmi klasikov marksizma njena vloga zmanjševala.

Ta realistična, z zaostalimi produktivnimi silami določena vloga države v postrevolucionarni socialistični družbi pa je lahko temelj za družbene deformacije, ki so dobro znane, in ki nam jih tu ni treba posebej opredeljevati. V teh deformacijah se namreč začno pripisovati državi lastnosti, ki jih leta ne more imeti. S tem prihaja do fetišiziranja države – do državnolastninskega socialističnega povečevanja vloge države v javnem življenju², ki krepi in utrjuje državno birokracijo in s tem potencialno čedalje bolj ogroža pridobitve socialistične revolucije. Zaradi te nevarnosti, ki je povezana z dilemo razvoja socializma ob relativno zaostalih produktivnih silah, je treba za postrevolucionarno vlogo države v procesih socialističnega razvoja ugotoviti, da mora biti le-ta skrbno in začasno odmerjena, ter da je treba državne, ekonomske in druge, vključno z obrambno funkcijo, postopoma prenesti v produkcijska okolja asociacij neposrednih producentov oziroma prenesti na v sistem povezane produkcijske in gospodinjske asociacije, ki jih povezuje plansko-tržni integracijski mehanizem.

¹ Pojavne oblike socializma kot svetovnega procesa se izražajo v:

a) nastajanju socialističnih držav s socialističnimi revolucijami,

b) propadanju kapitalističnega kolonialnega sistema ter

c) vdoru elementov novega v stare kapitalistične družbe z zelo poudarjeno ekonomsko funkcijo države v državnem kapitalizmu.

² Naj opozorimo, da je do poudarjene vloge države v procesih družbene reprodukcije prišlo tudi v najrazvitejših kapitalističnih ekonomijah, in sicer v obdobju krize kapitalizma kot sistema zaradi imenovane kejnzijske revolucije v tridesetih letih našega stoletja. S tem se je tudi v kapitalističnih državah pričelo pripisovati državi vlogo in lastnosti, ki jih leta ne more imeti. To je vodilo do državnokapitalističnega fetišiziranja države.

O tem glej več V. Merhar: Ekonomski sistem in strukturne spremembe, nujnost premagovanja sodobnega dvojnega državnega fetiša, *Ekonomski revija*, letnik 34, št. 1–2/1983, str. 183–192.

To marksistično usmeritev, ki opredeljuje in upravičuje relativno kratkoročno naravo tako imenovanega državnega revolucionarnega etatizma, smo po revolucionarni razlastitvi razlaščevalcev v naši družbi hitro sprejeli. Z razrešitvijo dileme socialističnega razvoja ob relativno zaostalih produktivnih silah ob prvih zaznavah birokratskih deformacij, ki so bile utemeljene s poudarjeno vlogo države, smo se s procesi decentralizacije gospodarstva usmerili v oblikovanje neposredne socialistične demokracije, ki zahteva predvsem transformacijo socialistične državne v družbeno lastnino ter samoupravljanje na tej podlagi. S temi družbenolastninskimi spremembami je bilo treba uskladiti tudi gospodarski sistem, ki je moral respektirati blagovno naravo socialistične produkcije in s tem posredno-tržno narodnogospodarsko integracijo, ki jo je bilo treba še kvalitativno dopolniti z neposrednoplansko integracijo v plansko-tržnem sistemu socialističnega gospodarjenja.

Z decentralizacijo gospodarstva, ki naj ji sledi tudi decentralizacija državne vloge v družbenih službah, so se odprli procesi odmiranja države. Ti procesi so povezani z odpravljanjem državno-lastninskega socialističnega fetišiziranja države, ki je bilo odvisno od procesov socialističnega razvoja ob relativno zaostalih produktivnih silah. Toda, plansko-tržna regulativa procesov narodnogospodarske integracije, ki je po teoretični zamisli skladna z naravo družbene lastnine, je namesto državno-socialistične eliminacije države uveljavila državno-kapitalistično kejnezijansko poudarjanje vloge države v procesih družbene reprodukcije, to je vlogo države, ki se je bila razvila v razmerah krize kapitalizma kot sistema. V teh razmerah do odmiranja oziroma preseganja države ni moglo priti, ker se je vloga države v procesih družbene reprodukcije še naprej krepila. Institucionalizirane samoupravne oblike družbene regulacije pa so zato ostajale le pretežno formalne in so s tem prispevale le k naraščajočim družbenim stroškom. Državni stroški se zaradi teh institucionaliziranih form namreč niso zmanjšali – spremenila so se le sredstva in metode državnega urejanja procesov družbene reprodukcije.

Zaradi tega opravičeno poudarjamo, da smo v naših razmerah soočeni z dvema državnima fetišizmoma – državno-socialističnim, ki smo se mu hoteli odpovedati s prehodom na družbeno lastnino in samoupravljanjem ter državno-kapitalističnim-kejnezijanskim, ki se je v deformirani obliki vrnil v naš družbenoekonomski sistem ob decentraliziranih metodah upravljanja in vodenja gospodarstva in ob plansko-tržni gospodarski regulaciji družbenoekonomskih integracijskih in s tem reprodukcijskih procesov. Obstoj teh fetišev v naši zavesti po svoje otežuje pot reprodukciji naše družbene lastnine in z njo povezanih samoupravnih produkcijskih odnosov. Zaradi tega je z obstojem teh fetišev treba povezovati tudi protislovja uveljavljanja družbene lastnine, ki so tudi v zvezi z odmiranjem oziroma preseganjem države v samoupravnem socializmu. Ta protislovja na določen način opredeljujejo vlogo socialistične države v procesih socialističnega razvoja.

Država skupaj s subjektivnimi silami mora

- 1) zavestno skrbeti za svoje postopno preseganje ter
- 2) skrbeti za nemoten tok procesov v družbeni reprodukciji.

S tem je opredeljena protislovna vloga države v procesih razvoja samoupravnega socializma, ki opozarja na protislovno razmerje med državo in samoupravljanjem. S krepitvijo državnih regulativnih procesov se namreč oži prostor za samoupravno razreševanje družbenoekonomskih problemov in obratno. Ta protislovna narava države je še posebej poudarjena v razmerah nestabilnega gospodarstva in ob poudarjenih inflacijskih tendencah, ki jih mora država z ukrepi svoje ekonomske politike slej ko prej priznati in si prizadevati za njihovo odpravljanje. Stabilizacija gospodarstva in z njo družbe je namreč prvi pogoj, ki ga bo v zvezi z razvijanjem samoupravnih produkcijskih odnosov morala izpolniti državno-ekonomska politika. Samo v stabilnih razmerah bo namreč mogoče premagovati protislovno vlogo države, ki je sedaj zelo poudarjena, in ki s to poudarjenostjo kliče po sredstvih in metodah administrativnega reguliranja procesov v družbeni reprodukciji.

S teh vidikov je treba podpreti naša sedanja stabilizacijska prizadevanja in si prizadevati za teoretično konsistentno razmejitev med kratkoročnimi in dolgoročnimi sredstvi ekonomske stabilizacijske politike. Nekonsistentnost razmejitve kratkoročnih, na povpraševalno stran usmerjenih sredstev stabilizacijske politike (redukcija vseh oblik potrošnje) z dolgoročnimi, na ponudbeno stran usmerjenimi sredstvi ekonomske politike, se je namreč v naši družbi že izkazala kot neučinkovita. Zaradi tega se ne bi smeli ponoviti poskusi stabilizacije našega gospodarstva iz družbeno ekonomske reforme 1965. Izkušnja, pridobljena na podlagi teh stabilizacijskih ukrepov, ki niso vodili v stabilizacijo gospodarstva, nas je prepričala o tem. Zato bi si morali prizadevati za zahtevano konsistentnost med kratkoročnimi in dolgoročnimi stabilizacijskimi sredstvi, ki jih zagovarjamo, in ki edina lahko vodi v resnično stabilizacijo gospodarstva in družbe, s tem pa do razvijanja samoupravnih produkcijskih odnosov, do premagovanja protislovne vloge države.

Vsi ti vidiki odpirajo tudi vprašanja političnega sistema – vprašanja nujnega usklajevanja skupnih s posebnimi in posamičnimi interesi na ravni družbenopolitičnih skupnosti in med njimi, vse do ravni federacije. Urejanja teh vprašanj, povezanega tudi s hitro razvijajočo se znanostjo in tehniko, si namreč ni več mogoče zamišljati na temelju dominacije posameznih razredov ali tehnokratskih oziroma birokratskih skupin, ki rabijo takšno ali drugačno državno zaščito, ampak le na temelju njihovega samoupravnega urejanja, to je na temelju premagovanja razredne odtujenosti družbenega presežnega produkta, ki poleg potrebnega produkta zagotavlja družbeno reprodukcijo vseh dejavnosti na razširjeni podlagi. S tem omogoča kvalitetnejše življenje na temelju novih samoupravnih vrednot, ki jih bo treba uveljavljati v družbenem življenju posameznih družb in s tem v družbenem življenju sveta kot celote. Te samoupravne

perspektive pa so izziv vsem sodobnim razrednim družbam in s tem družbam, ki temeljijo na odtujevanju presežnega produkta produktivnih delavcev znotraj posameznih družb in v družbi svetovnih družb kot celote.

Te perspektive človeštva, ki so bolj usklajene s sodobno ravno svetovnih produktivnih sil, pa bo mogoče zavestno uresničevati v borbi s starim, preživelim in konservativnim, ki ponujajo le dominacijo in s tem stare oblike eksploatacije, ki sodijo v preteklost.

Prihodnost s teh zornih kotov lahko zagotavlja le samoupravni sistem znotraj posameznih družb in družb v celoti, ki ga je treba ocenjevati kot pozitivno alternativo dvema državnima in čedalje bolj antagonističnima fetišema, ki ogrožata svetovni mir in sožitje med narodi sveta.

DIMITAR MIRČEV

O samoupravljanju je družboslovje povedalo veliko – o državi malo

1. Odgovoril bi s postavitvijo, predvsem na kritičen način, nekega paradoksa: naša družba, politična misel in teorija so, opredeljujoč se v sodobnem socializmu za preobrazbo preko samoupravljanja in odmiranja države, v precejšnji meri zapostavili spoznavanje problema države v prehodnem obdobju. Lahko bi se celo trdilo, da je naš prispevek k obravnavanju in raziskovanju vloge države kot dejavnika napredovanja ali omejevanja socialistične preobrazbe v sodobnem marksizmu tako rekoč neznamenit. V marksizmu tako na Zahodu kot na Vzhodu in v tretjem svetu so v zadnjem času potekale pomembne debate okrog vloge države v procesih preobrazbe in razvoja, v katerih smo mi komajda sodelovali.

Drugo, navzlic bogastvu oblik in poti razvoja socializma v sodobnem svetu in močnim tendencam in gibanjem samoupravljalne subjektivacije socialističnih sil, je preobrazba preko »osvajanja in uporabe državne oblasti« ostala prevladujoča opredelitev in smer akcije večine teh sil. Lahko se seveda govori o tem, ali bi bil preboj socialističnih sil in delovanje učinkovitejši in globlji z izrazitejšo orientacijo na samoupravno prežemanje procesa preobrazbe, vendar bi se govorilo v glavnem na temelju predpostavk. Verifikacijskega kriterija ni.

Tretje, sodobna država je vendar neka objektivna danost. Le-ta se je izjemno razširila v svojih funkcijah, tako v socialnih, vendar predvsem v funkcijah reprodukcije in zaščite sistema, tako da se je enostavno ne more zaobiti v formuliranju strategije in prakse preobrazbe. Nove realnosti

države, predvsem kapitalistične, niso povezane samo z vmešavanjem v regulacijo ekonomskega področja in proizvodnje, temveč tudi z monopoliziranjem funkcij zunanjega ekonomskega sodelovanja, informacijsko-komunikacijskega razvoja, znanstveno-tehnološkega razvoja in sploh kvartarnega in kvintarnega sektorja dejavnosti. Multilateralne integracije, ekonomske, politične in vojaške, najpogosteje blokovske, so dodatne sestavine realnosti države in njene moči, koncentrirane na vzdrževanje sistema. Spomnimo se dejstva, koliko problemov, notranjih konfliktov, pa tudi razcepov so doživele sile levice v teh letih v Evropi, posebno tiste na oblasti ali blizu oblasti, glede vprašanja politike do ekonomskih in vojaških integracij, ki po sebi še dodatno preprečujejo preboj novih socialističnih odnosov. Po drugi strani pa se je tudi ta država v veliki meri spremenila, postala je bolj odprta do družbe v celoti, sprejema do določene meje tudi pravila politično-demokratskega izražanja razporeditve moči v družbi. Jasno je, da država v načelu ne more, da ne bi bila »kolektivni izvršni odbor« kapitala, vendar pa so hitri razvoj in podružbljanje proizvodjalnih sil in spremembe v materialni in socialni strukturi družbe, pritisk na spremembe v načinu proizvodnje, imeli znaten vpliv tako na pozicijo in vlogo države kot na možnosti, da se le-ta »vgradi« v sklop dejavnikov preobrazbe.

Paradigma socializma preko »razbijanja starega državnega aparata in ustvarjanja novega, lastnega, proletarskega« se torej v strategiji preobrazbe razvite meščanske družbe nujno spremeni, toda vprašanje države ostaja za to strategijo absolutno aktualno. Notranja protislovja družbe kapitala so danes taka, da dovoljujejo – kot se zdi – da se vloga države, njenih funkcij, aparatov, sredstev vsaj na nekaterih sektorjih in točkah vključi v strategijo preobrazbe in postopno prevaja v instrumente preobrazbe.

Kar se tiče dežel v razvoju, je v mnogih od njih boj za močno državo kot generatorja družbenih reform še vedno tako aktualen kot zgodovinsko pogojena nujnost in praktična potreba. Marksisti so pogosto z nezaupanjem gledali na te potrebe in dejanske procese in so videli v njih raje tendence k etatizmu in totalitarizmu. Pravzaprav pa gre najpogosteje za to, da se je lahko preko države kot edine družbeno organizirane sile zoževal oz. zapolnil prepad, nastajala zgodovinska možnost preskoka iz kolonialne-fevdalne v moderno družbo. Politična misel marksizma tudi ni v zadostni meri osvetlila fenomenologije države kot dejavnika preobrazbe v družbah v razvoju in ujemanja tega dejavnika s procesom samoupravljalnega gibanja in poti v socializem.

2. Vprašanje »odmiranja« države, kot kvalitete, kot procesa in kot prakse je vsekakor eden centralnih fokusov marksistične politične teorije, pa tudi gibanja sodobnega socializma. Njegovo obravnavanje se pri Marxu začne v »kritiki Heglove filozofije državnega prava«, v kateri se Heglovemu pojmu politične države kot imanentni cilj, kot združevanje

posebnega in splošnega interesa, s sodelovanjem v splošnem interesu (državi) in kot določitev konkretne svobode – zoperstavlja pojem dejanske demokracije. Pojem »dejanske demokracije« impostira, da »politična država izginja«, da se odpravlja, skupaj z odpravo občanske družbe. Ne gre torej za reformiranje abstraktne politične države, da bi se ji občanska družba »približala«, temveč za kvalitativen skók, za preobrazbo, ki pomeni odpravo in občanske družbe in države (Aufhebung) kot njene spiritualne entitete. Termin je v smislu, ki je uporabljen v »Kritiki«, pravzaprav transcendenca v komunizmu, združevanje formalnega in materialnega načela, identiteta človeka in občana.

Bolj natančno dobiva odprava politično-teoretski smisel v »Manifestu«, v katerem se impostira, da je »prvi korak v delavski revoluciji povzdig proletariata v vladajoči razred, izbojevanje demokracije« oziroma politične oblasti, države, da bi se buržoaziji odvzel kapital, da bi se sredstva proizvodnje centralizirala v rokah države, tj. proletariata, organiziranega v obliki vladajočega razreda, s ciljem, da bi se hitreje povečala masa proizvodnih sredstev. Drugi korak je, da se državi odvzame lastnosti političnega organizma razreda, da se ji odvzame njene lastniške in upravljalske funkcije in prenese le-te na razred in družbo: »Ko bodo v teku razvoja izginile razredne razlike in bo vsa produkcija koncentrirana v rokah asociiranih individuov, bo javna oblast izgubila politični značaj«. »Manifest« uporablja neposredno Marxov, dotlej filozofsko uporabljen termin – *odprava* (Aufhebung) v smislu abolicije, prevladovanja (preseganja), transcendence, v smislu zgoščenega zgodovinskega akta. Engels ga je v »Anti-Dühringu« v smislu političnega in v smislu države reformuliral kot »odmiranje« (Absterben). Ta specifikacija je zelo pomembna, ker politično revolucijo bolj povezuje s procesom, z medsebojnim odnosom s socialno prakso, naposled tudi s prakso samoupravne preobrazbe. Vendar pa med Marxom in Engelsom ni bistvene teoretske in konceptijske razlike. Marxu, Engelsu in Leninu pripisujejo razlike v pojmovanju države, njenega odmiranja in odprave stalinistične, reformistične in levičarske analize in reinterpretacije glede sodobne države. V tem smislu dolgujemo marksizmu pazljivo in kritično preverjanje rezultatov številnih razprav o problemih države in revolucije, ki so v zadnjem desetletju potekale na miselni fronti zahodne levice. Naj tu omenimo pomembno teoretsko kontroverzo med R. Millibandom in N. Poulantzasom kot tudi prispevke k tej razpravi, katerih avtorji so E. Laclau, N. Bobbio in skupina okrog časopisov »Monthly Review« in »New Left Review«.

3. Tako kot v obravnavanju večine ideoloških problemov v delavskem gibanju in v teoretskih konceptijah marksizma, pojmovanega v širšem okviru, stojijo tudi za določenimi kategorialnimi pogledi in stališči o državi v prehodnem obdobju ustrezne pozicije in interesi v strukturi sil in zavesti dela, delavskega gibanja in opozicije ureditvi. Sodobno izkustvo zahodnoevropskega delavskega gibanja, pa tudi gibanja v zaostalih in

nerazvitih deželah kaže neko zakonitost – čim manjše so možnosti strukturnih reform in izboljšanja položaja delavskega razreda v neki družbi in čim manjši je vpliv komunističnih in delavskih strank na zavest in gibanja v družbi, tem bolj se nagiba k alternativam preobrata preko »osvajanja« države in oblasti in potem – k intervencijam v strukturo – preko države. Primer koncepcije KP Portugalske in komunističnih partij nekaterih arabskih dežel opazno potrjuje to zakonitost. V enaki smeri govori izkustvo s koncepcijami sodobnega anarhizma. Odpor meščanski državi in njeno frontalno negiranje, celo v obliki sektašenja v delavskem gibanju, sta legitimna pojmovanja, da do sprememb lahko pride edino preko države, z osvojitvijo le-te »na vrhu«.

Kar se tiče socialistične države, se ekspanzija etatizma in odlaganja »začetka procesa odmiranja«, racionalizacija celega kompleksa razlogov in pojasnitev zvaja na ozadje – reprodukcijo položaja in interesov upravljalških in tehnobirokratskih slojev, za katere je država legitimiziranje njihovega interesa kot splošnega interesa.

4. Želel bi ponovno reči, da se je naša družbena znanost v zadnjih desetletjih zelo malo ukvarjala s vprašanjem države in posebno države v samoupravni, naši družbi. Naša teorija države in pravna in politična teorija države je ostala tako rekoč na ravni, do katere se je razvila v petdesetih letih. Raziskovanja fenomenologije države skoroda ni bilo, kar velja tudi za ključne kategorije kot so vloga in funkcija države, njeno odmiranje in etatizem, protislovnost države in samoupravljanja. In medtem ko se je o samoupravljanju zelo veliko teoretiziralo in raziskovalo, je bil problem države samo konceptijsko postavljen, predpostavljen, vendar – če se ocenjuje generalno – ignoriran. Ne da bi se pobliže spustili v obravnavo razlogov za to situacijo, dejanskih razlogov pa tudi ni veliko, je treba reči, da je bila s tem naša znanost oropana ali da se je sama oropala možnosti, da globlje preuči protislovja in omejitve, ki jim je podvrženo gibanje samoupravljanja.

V dejanskem življenju je razmerje države in samoupravljanja zelo aktualno in relevantno, in mislim, da v teoriji in političnem mišljenju temu razmerju ne odgovarjamo s pravilnimi konceptualnimi, spoznavnimi in dialektičnimi opredelitvami. Državo, npr. zelo pogosto identificiramo z etatizmom, še pogosteje pa s centralizmom, z odločanjem od »zgoraj«, z nadzorom, kontrolo, prisilo. Nekatero politične organe štejemo npr. za državne, druge za samoupravne, čeravno so lahko odnosi, ki jih vzpostavljajo, popolnoma istovetni. Nekatero norme in akte štejemo za pravne in državne, druge – identične po načinu sprejema, značaju, moči, sankcijah – obravnavamo kot samoupravne. Določene družbene sfere, tki. svobodne menjave dela, interesnega organiziranja, dogovornega in konsenznega odločanja itn., razgllašamo za samoupravne sfere, čeravno je vmešavanje države v njih močnejše, medtem ko druge sfere, regulirane samo prek države in prava, pravzaprav ne poznajo neposrednega vmešavanja države. Naj omenimo kot ilustracijo tudi pristojnosti delegatskih skupščin, od

katerih so nekatere pristojnosti pristojnosti »politične oblasti«, druge pa pristojnosti »samoupravljanja«.

Toda problem ni v natančnem identificiranju in razmejitvi kategorij in njihovega razmerja, temveč v tem, da se na to celotno problematiko ne misli v *kontekstu družbenega proizvodnega odnosa*, njegovega bistva in gibanja, njegovih protislovij in razvojnih tendenc. Drugi problem v tem smislu in v smislu znanstvenega pristopa je v tem, da se država pretežno opazuje s stališča pravno-normativne teorije, samoupravljanje pa pretežno s stališča normativistične in normativno-vrednostne teorije, manjka pa njuno integralno, paralelno, empirično verifikacijsko preučevanje s stališča politične in politsociološke teorije marksizma. Ni dvoma, da vse to vpliva tako na razumevanje in razreševanje praktičnih razmerij, regulacije kot na družbeno zavest o dimenzioniranju funkcij države in samoupravljanja v naši družbi.

5. Če se govori teoretsko, je socialistično samoupravljanje politični sistem posredovanja in zagotavljanja primata, identitete zgodovinskih in praktičnih interesov in ciljev delavskega razreda kot splošnih družbenih interesov. V samoupravni družbi se država pojavlja samo kot eden od instrumentov tega posredovanja, in to dimenzionirana in instrumentalizirana od samega delavskega razreda, delovnih ljudi in njihovih pluralno oblikovanih interesov. Naša današnja družbena situacija, objektivne in subjektivne okoliščine, v določeni meri pa celo tudi institucije političnega sistema, ustvarjajo ali vsaj v veliki meri izražajo neko drugo konstelacijo razmerij interesov: iz tega sledi, da je država, njeno »gradivo« in njeno delovanje splošen interes, medtem ko je samoupravljanje, dejanska družba poseben, skupinski, posamezen – v vsakem primeru – pluraliziran in parcializiran družbeni interes. Toda dejansko situacijo in dialektiko razmerij moramo rekonstruirati na drugih analitičnih transversalah: v strukturi tako samoupravljanja kot države so močne tendence in učinki procesa bitke za prežemanje skupnih in splošnih interesov in njih skupaj z dolgoročnimi, zgodovinskimi interesi in cilji dela, v obeh strukturah pa obstajajo tudi odpori proti tem procesom, z branjenjem in realizacijo parcialnih interesov pod masko »splošnih« in družbenih interesov.

Drugi problem v zvezi s tem je, da institucionalna »interesna« konstelacija malo odseva dejansko konstelacijo interesov v družbi, da je bolj problem pridobivanja družbene moči samoupravljalcev kot pa institucionalne »porazdelitve« moči med državo in samoupravljanjem v empiričnem smislu.

6. Glede razvoja znanosti in tehnologije, energetike, informacijskih in komunikacijskih sistemov in celotnega kompleksa novih razvojnih dejavnikov se običajno meni, da se lahko uvajanje, reprodukcijo in upravljanje s takimi sistemi racionalno in učinkovito zagotovi samo preko države. To bi bil nadaljnji prispevek k upravičevanju sodobnega etatizma. Na isti

način se pogosto govori tudi o mnogih podobnih funkcijah, pri čemer se fatalistično postavlja relacija *države in razvoja ter modernih proizvodnih sil nasploh kot edino mogoča relacija*. Razvoj modernih proizvodnih sil, znanosti, tehnologije itn. seveda nujno zahteva določeno stopnjo družbene centralizacije in koordiniranega upravljanja, toda to je v bistvu vprašanje ustrezne organizacije, ne pa družbenega odnosa, medtem ko je vprašanje države in etatizma vprašanje družbenega odnosa, ne pa organizacije. Isto se nanaša tudi na organizacijo, npr. kontrolnih in nadzornih funkcij, na funkcije »uprave« itn., ki se lahko učinkovito opravljajo tudi preko samoupravne organizacije.

V širšem obzorju je vprašanje države kot garanta in protektorja demokracije in svobode, ravno tolikanj v socializmu kot v kapitalizmu, ambivalentno. Država štiti demokracijo in svobodo samo v obliki, v kakršni ju ureditev določa, spodbuja ali omejuje, čeravno pri tem tudi sama ni nevtralen dejavnik, temveč proizvod ureditve. Kot bi rekel Kardelj, država ne more zagotoviti svobode in sreče ljudi. Problem demokracije v socializmu se v veliki meri transponira kot problem socialnega subjektiviranja delavskega razreda, kot problem postajanja »razreda po sebi«, dovolj močnega, da dimenzionira funkcije svoje države, da odteguje demokracijo od države in si jo neposredno prilašča. Ta gibanja imajo vsekakor tudi svojo mednarodno razsežnost, pri čemer danes boj za neodvisnost in neuvrščенost kot boj za subjektiviranje narodov in dežel na mednarodnem prizorišču v načelu ustreza ciljem socializma in svobode.

7. Dejanskost mednarodnih odnosov ali odnosov v mednarodni skupnosti je še vedno dejanskost odnosov med državami – velikimi in malimi, razvitimi in nerazvitimi, znotraj ali zunaj blokov. Obstoječi odnosi in njihovi institucionalni aranžmani so ne glede na tekoče pozitivne ali negativne oscilacije dokaj neugodni in na nekaterih točkah kronično krizni.

V oceni je vendarle treba izhajati iz tega, da so ti odnosi, pa če mi to hočemo ali ne – objektivno – celo tudi zgodovinsko dan ambient boja in dozorevanja procesa socializma. Gotovo je, da bi bile šablone dominacije, podjarmljenosti, eksploatacije v mednarodnih odnosih veliko bolj neugodne brez prisotnosti in subjektiviranja sil in gibanja socializma v njih. Današnji svet vsekakor ni svet iz dobe hladne vojne, izpred II. svetovne vojne ali iz dobe kolonialnega imperializma.

Tisto, kar je bistveno za dialektiko mednarodnih odnosov je to, da so ti odnosi vse manj odvisni od ravnotežja moči velesil, od vsiljevanja velikodržavnih interesov, od grobe prisile in nasilja v mednarodni skupnosti. Ti odnosi so vse bolj odvisni in v svojem pozitivnem razvoju predpostavljeni od napredovanja elementov socializma v svetu nasploh, v vseh njegovih nacionalnih, državnih, regionalnih in multilateralnih strukturah oziroma od elementov, ki so mnogo širši v pojmovanju, kot so to »države

socialistične skupnosti«. Mnogi od teh elementov imajo pravzaprav značaj samoupravljaljskega gibanja, subjektiviranja in avtonomije preko samoupravljanja.

Prev. B. Kante

MILAN PODUNAVAC

O vzrokih suspenzije avtonomnosti političnega

1. Vloga države v sodobnih (socialističnih) družbah je preveč prepoznavna, da bi se morali o njej kot teoretskem izhodišču posebej spraševati. Če se v okviru takega izhodišča lahko šteje tezo, da je v sodobni družbeni formaciji vse politično (»Misliti, da je vse politično, zvesti vse pod ta pojem, vgraditi državo v vse človeške odnose, podrediti probleme individuuma problemom skupine, verovati, da so vsi odnosi politični in da je lahko vse merljivo s političnimi merili – ti dejavniki karakterizirajo politizacijo modernega človeka in kot taki tvorijo mit« – *Elil: Political Illusion*) in da novi vek spremlja tendenca subjektiviranja države, v kateri se uravnavanje odnosa med družbo in državo končuje v vzpostavljanju države kot absolutiziranega subjekta epohe, za pretirano, ji ne gre odreči, da poudarja, da mimo spoznanja političnega (posebno strukturalne vloge države) ni mogoče spoznati substancialnega bistva sodobnosti.

To poudarjanje moči in avtonomnosti političnega (posebej države) je še bolj izrecno v tistih delih, ki se nanašajo na analizo anatomije in fiziologije političnih družb socialistične provenience (tukaj je seveda mogoče zelo precizno razlikovati med »notranjimi« in »zunanji« diagnozami socialističnih družb, kar bo pomemben motiv, ki ga bomo problematizirali v tem prispevku in poskušali odgovoriti na vprašanje – odkod suspenzija avtonomnosti političnega v politični teoriji socialističnih družb). Že en sam nepretenciozen pregled splošnih opredelitev socializma v okviru sodobne politične teorije neizpodbitno kaže, da je ključ za diagnozo socialističnih družb v spoznanju anatomije in fiziologije politične moči (predvsem države) v teh družbah. Začeni s tistimi, ki so pod najsilovitejšim nabojem konservativnega svetovnega nazora (tki. koncepcije o »levem totalitarizmu«), preko koncepcij, ki opredeljujejo socializem kot »pavperistično-avtoritarno inačico politične družbe« in kažejo v njem kot substancialno jedro element »političnega siromaštva« – do tradicionalno obarvanih teorij o socializmu kot inačici »državnega kapita-

lizma« (Mandel) ali pa »najslabši inачiči državnega kapitalizma« (Poulantzas) itn.

Če za sedaj pustimo ob strani ideološki naboj v teh diagnozah (ki vsekakor mora biti predmet teoretskih razprav), se nam zdi nujno, da postavimo naslednje vprašanje, ki je opazno prisotno v diagnozah celega niza promarksističnih političnih piscev: zakaj politična misel marksistične provenience vse do danes ni bila zmožna razviti znanstvene kritike in analize političnih sistemov socializma, še posebej pa ne resnejše analize sovjetskega političnega sistema. Jugoslovanska revolucija predstavlja tukaj izjemo, posebej dela E. Kardelja. Toda to dejstvo ne oporeka potrebi, da se to vprašanje zastavi splošneje. Tem bolj, ker je tudi teoretsko posploševanje problema socializma v naši politični misli še vedno obremenjeno z nizom »otroških« boleznih, od katerih bi posebej poudaril naslednje: a) naše ukvarjanje s socializmom predominantno temelji na tradicijah političnega mišljenja iz preteklega stoletja, v najboljšem primeru pred socialističnimi revolucijami; b) pomembna značilnost tega ukvarjanja je odsotnost temeljitejših empiričnih vpogledov v politične sisteme realnega socializma; c) poleg vsega tega bi dodal še eno značilnost bistvenega pomena – odsotnost, posebej v okviru tistega bloka, ki ga opredeljujem kot »notranje« diagnoze in kritike socialističnih družb, temeljitejšega vpogleda v vlogo in fiziologijo moči, države in politike v najsplošnejšem smislu.

Po moji sodbi se soočamo s paradoksalnim dejstvom – kategorije, ki tvorijo substancialne določnice socialističnih družb (država, politika itn.), so ostale nezadostno raziskane, prekrite z ideološkimi in legitimacijskimi načeli. Kaj je povzročilo, da je teorija države, še posebej pa teoretsko posploševanje vloge države v političnih sistemih realnega socializma ostala najslabši člen politične teorije marksistične provenience (H. Gerstenberger)? Zdi se, da odgovor na zastavljeno vprašanje, torej na vprašanje, zakaj je na teoretski ravni izostalo pojasnjevanje posebnosti in specifičnosti političnega, na neki splošnejši ravni zgodovine socialističnih družb neogibno načenja neko drugo, temeljnejše, hkrati pa nezadostno upoštevano vprašanje. To vprašanje bi veljalo formulirati takole: *zakaj je v celotni zgodovini socialističnih družb (z izjemo jugoslovanske revolucije) izostala samokritika*, naj uporabim ta marksistični termin, *utemeljenih političnih oblik in organizmov* kot zgodovinska možnost in kot nujnost; in dalje, zakaj je bila ustvarjena zgodovinska situacija, v kateri je notranja identifikacija s socializmom obvezovala, da se dominirajoče politične forme v glavnem branijo pred zunanjimi kritikami in da se družbena znanost v bistvu zvede na enega od številnih političnih diskurzov, ki olajšujejo tehnologijo političnega vladanja in ki so sestavni del reprodukcije politične moči v teh družbah? V poskusu, da bi se pojasnilo te razloge, se zdi nujno narediti kratko rekapitulacijo začetne faze v razvoju socialističnih družb. V analizi te začetne faze gre iskati razloge, ki so kot »izvirni greh« v dolgem obdobju obremenili misel o socializmu in

ustvarili bariero za temeljitejšo teoretsko samokritiko teh družb. Na kratko bomo razložili to argumentacijo.

2. Znano je, da je aktivna negacija kapitalizma v evropskih socialističnih gibanjih pred zmago Oktobrske revolucije vodila k formiranju nekega nadvse optimističnega nazora, da bi socialistične družbe morale ustvarjati boljše in humanejše odnose od tistih, ki dominirajo v kapitalističnih družbah, razmere, ki so radikalno drugačne in ki jih je treba doseči v relativno kratkem obdobju. To začetno idejo je spodbujalo tudi prepričanje, ki je temeljilo na analizi predhodnih družbenih razmer – da mora socializem zmagati v najbolj razvitih deželah in da zmaga socializma ne bo omejena na posamezne dežele. Znano je, da te teze niso vzdržale zgodovinske preizkušnje, čeravno – to je treba poudariti – so odigrale izjemno pomembno in pozitivno vlogo, izražajoč obrise neke nove družbe v boju za humanejšo ureditev.

Zgodovinski test teh idej je znan. Zelo hitro se je izkazalo, da so institucionalne forme, ki so se razvijale po zmagi socializma, bistveno različne od tistih, ki so se razvijale pred in med revolucijo. Ohrabrujoči poskusi (predvsem Leninovi) po letu 1917, posebno kritika etatistično-birokratskega sindroma, niso temeljitejše vplivali na kasnejšo zgodovinsko prakso. Leninu so bile te antinomije v razvoju političnega sistema prve socialistične skupnosti znane. Zato je tudi poudarjal, da je bilo ruskemu proletariatu lažje osvojiti oblast kot proletariatu zahodnih dežel, vendar da mu bo težje uresničiti družbeno preobrazbo. Toda tisto, kar velja poudariti, je naslednje: navzlic dejstvu, da je prišlo do neskladja med »normativno« projekcijo in realnim empiričnim socialnim in političnim sistemom, so vsi objektivni razlogi, posebno kritika stare ureditve v najsplošnejšem smislu, izražali nujno, da se brani novo politično ureditev in novo politično oblast. Kritika, celo tudi sekundarnega pomena, se je lahko zdela v takih okoliščinah skrajno neproduktivna.

V tem smislu velja tudi razumeti zelo realne Leninove besede, ki v sebi nosijo tisto, kar bi se lahko imenovalo fundamentalni izbor epohe – »vsakdo si mora poiskati mesto na eni ali drugi strani«. Čeravno se lahko reče, da je ta Leninova dihotomija odigrala tudi zaviralno vlogo pri individualni svobodi izbora in zato nekoliko olajšala snovanje kasnejših političnih organizmov, je bila v teh postrevolucionarnih dogodkih še kako realna. Ta dihotomija (in to ni nova zgodovinska situacija) ustreza tisti zgodovinski situaciji, ko se je za družbene sile, ki so oblikovale zgodovinske dogodke, po revoluciji postavilo kot ključno vprašanje: »Ali podpirati moč ali se ji upreti?« Zunaj tega so vsa druga vprašanja (kot so vprašanja racionalizacije in humanizacije družbenih odnosov) sekundarna.

Poleg tega dejstva, ki kajpada niso specifikum samo socialističnih revolucij, so delovali tudi nekateri drugi dejavniki, ki so za dalj časa blokirali samokritiko socializma. To je predvsem relativno hitro formiranje »idealnega tipa socializma«, vse izrazitejša dominacija »formalnih

elementov nad materialnimi«, okostenitev prvotne vizije socialistične družbe, prevaga avtoritarno-etatične interpretacije o političnem sistemu socializma itn. Zato predstavljajo – po moji sodbi – obnova demokratske interpretacije socializma (asociativistične), obnova interesov za velika vprašanja politike, kot so svoboda, demokracija, samoupravljanje, preseganje vojskujočega se odnosa do drugih tradicij političnega mišljenja in do drugih tipov politične kulture nujen pogoj in predpostavko temeljitejših spoznanj socializma. Te predpostavke pa bodo na teoretski ravni legitimno vodile k ugotavljanju posebnosti in avtonomnosti političnega in k razvijanju ideje o politiki kot avtonomni znanosti v pomenu, ki ga najdemo v Gramscijevih Zapiskih iz zapora.

Jugoslovanska politična misel je teoretsko razkrila cel niz teh pomembnih demokratskih predpostavk, vendar velja hkrati povedati, da je tudi naša politična misel v okviru nekega niza dokaj vplivnih šol političnega mišljenja (abstraktno-globalna, utilitarno-pluralistična, empirično-pozitivistična itn.) v bistvu nezadostno pokazala avtonomijo in specifičnost politike, kar je tudi povzročilo, da je cel niz pomembnih *par excellence* političnih kategorij, predvsem pa država, ostal nezadostno raziskan. Zato se mi zdi, da razvita in marksistično utemeljena teorija države, posebno pa problematiziranje razmerja države in samoupravljanja, še le čaka na svojo celovitejšo teoretsko podobo.

Prev. B. Kante

ŽARKO PUHOVSKI

Identifikacija dejanskih centrov državnega odločanja

1. »Vloga« države je v vseh sodobnih socializmih – ne glede na ogromne razlike med njimi – tolikšna, da skoraj ni moč govoriti o tej »vlogi« kot prirejeni socializmu, marveč moremo, če problem preudarjamo natančno in dezideologizirano, prej govoriti o nasprotnem razmerju: o legitimacijski vlogi socializma v odnosu do države. Povsod v socialističnem svetu namreč država pogojuje in vrednoti socializem – ne pa obratno. Socialistična družbena ureditev je povsod dobesedno »iz-državljena«; država je njen rojstni kraj (seveda v amalgamu s partijskim vrhom), določa njeno dovršitev oz. njen skrajni domet. V kontekstu socializma je utemeljeno govoriti o državi le tedaj, če dojamemo to njeno fundamen-

talno pozicijo (ki v mnogočem presega vse tisto, kar je dosedanja misel – vključno z Marxovo – razumela pod tem pojmom), pozicijo, nasproti kateri so diskusijski razločki med posamičnimi socialističnimi (in drugačnimi) miselnimi strujami zagotovo sekundarni.

2. Predvsem: Marx, kadar govori o državi, dejansko ne omenja odmiranja (Absterben); ta izraz vpelje šele Engels. Sicer pa je pri tem pomembnejše vprašanje o smiselnosti odmiranja glede na Marxovo pojmovanje države, nadalje tudi vprašanje o konsekventnosti Marxovega razumevanja države. Bistveno je vendarle to, da Marxu ni uspelo izdelati teorije države, pa tudi ne konsekventne opredelitve države z vidika kritike politične ekonomije. Teoretska forma, ki jo Marx uporablja v večini svojih »zrelih« del, je pravzaprav povzetek liberalne teorije (seveda brez njenih zasebno-lastniških in drugih predpostavk). Izraz odmiranje bi lahko uporabljali le za državo, mišljeno kot aparat, zdi se pa, da gre tu za politično programski, ne pa za teoretski pojem v ožjem pomenu besede. Ta pojem ne ustreza niti dialektični konstituciji materialističnega pojmovanja zgodovine, ki je nastajalo v zgodnejšem Marxovem (in Engelsovem) obdobju, niti razredni konstituciji zgodovine, prikazani v »Komunističnem manifestu« – še najmanj pa notranji strukturi »Kapitala« (je torej sploh možen le iz metodološko arheološkega vidika, se pravi iz vidika zgodovinske in pojmovne dovršenosti epohe ekonomske formacije družbe, ki je v tem delu kritično razčlenjena). Marxovemu pojmovanju države so mnogo bližje formulacije iz »Manifesta« in zapiskov ob Bakunjinu, v katerih vztraja pri spremembi temeljnega odnosa oblasti, ne pa zgolj pri spremembi oblike države (ki naj bi ostala le »servis« za upravljanje skupnih zadev – se pravi za tehnično upravljanje s tistimi predpostavkami skupne eksistence, ki se jih *mora* uravnovati kolektivno). Z vidika materialistične analize je problem predvsem v ukinitvi odnosov, v katerih so oblast nad ljudmi (kot posledica eksploatorsko zasnovanega odnosa do narave) pokaže kot nujnost. Vprašanje o državi je potemtakem za Marxovo analizo (v nasprotju z današnjimi razmerami v svetu) sekundarno; o ukinjanju (ali kot se tu in tam sliši – »negaciji«) države bi bilo pri Marxu moč govoriti le tedaj, če se državi ne pridaja nikakršna samostojna eksistenca, njej lastno življenje (kar bi vsaj iz leksičnega vidika opravičevalo razpravo o odmiranju).

3. Težava, s katero se nujno srečajo vse teoretske, ideološko-programske in dnevno-politične interpretacije države v socializmu, je prvenstveno metodične narave. Socializem kot družbena ureditev je obdobje, ki ne sodi v teoretsko trdno zasidran kontekst; ta kontekst ni utemeljen niti v Marxovi misli, kajti Marx ne omenja socializma kot prehodnega obdobja (to seveda ni le terminološko vprašanje: socializem ne pomeni nič drugega kot socializacijo, podružbljanje temeljnih, v kapitalistični epohi dozorelih odnosov proizvodnje življenja; Marxov koncept – vse od »Ekonomsko-

filozofskih rokopisov« pa do »Kritike Gothskega programa« zagovarja revolucionarno negacijo teh odnosov). Potemtakem ne bi bilo preveč smiselno, če bi se glede tega sklicevali na Marxa (razen morda iz povsem ideološko-legitimacijskih motivov). Mnogo pomembnejše je znova premisliti bistvo odnosov, ki označujejo vse epohalno obstoječe socialistične ureditve, to pa pomeni: ugotoviti, da te ne funkcionirajo na temelju spodbujajoče proizvodno-progresivne vloge materialne ekonomske baze, pač pa da to bazo nadomešča amalgam država/partija. Če tega ne storimo, ostanemo pri golem ideologiziranju Marxa v razmerah, ki so bile sploh možne zaradi tega, ker je zgodovinski razvoj obšel njegova bistvena predvidevanja. Znotraj te ideologizacije so seveda občutne razlike – tako v pogledu teoretskih ravni kot tudi v pogledu kvalitete prakse, ki stoji v »ozadju«; vseh teh razlik pa ne moremo ugotavljati prej, preden ne spoznamo skupnega imenovalca vseh teh sistemov, kajti šele potem lahko preudarjamo (ne pa enostavno razsojamo) o razlikah med njimi.

4. V največjem delu jugoslovanskih razprav o razmerju med državo in samoupravljanjem je problematično to, da se obe strani razmerja konfrontira preveč neposredno (neposredovano). V razpravi ni domišljeno, da lahko deluje samoupravljanje kot sistem na ravni globalne družbe samo pod pogojem, da njegovi temeljni elementi, sveti, delujejo kot skupine aktivistov, ne pa kot forumi. To je možno – vselej le kratkotrajno – zgolj v obdobjih neposrednih revolucionarnih sprememb (kar je med drugim ugotovila tudi zgodovina). Če pa hočemo doseči dolgotrajno (»mirnodobno«) delovanje samoupravnega sistema, se izkaže, in to vedno znova, nujnost, da se mora najvišjo raven družbenega odločanja zagotoviti z zunaj-samoupravnimi predpostavkami (npr. z državo, partijo itn.). Če si tega ne priznamo, se zdi, da gre bolj za poskus prikrivanja stvarnega (sistemskega) stanja, kot pa za naključni spodrsrljaj v ugotavljanju očitnih dejstev vsakdana. Vse od anarhistov, prek avstromarksistov in Korschja do, npr. nedavnega programa »Solidarnosti« – so vse koncepcije delavske demokracije, demokracije svetov ali samoupravljanja implicirale vsaj eno ne-samoupravno predpostavko na ravni najvišje konstitucije interesov (razen, seveda, če se niso – tako kot izvirna anarhistična koncepcija samoupravljanja – tej konstituciji principialno že vnaprej odpovedale).

V konkretnih jugoslovanskih razmerah je problem v tem, da se namesto *kontrole nad samoupravljanjem* izbojuje (pred tem pa seveda domisli) *samoupravno vzpostavljena kontrola nad dejanskimi centri odločanja*. Verjetno ni dežele na svetu, v kateri bi se država tako sistematično prikrivala (za verbalno ekvilibristiko, za decentralizacijo, ki pod firmo ukinitve ene države poraja vrsto novih držav, za prenašanje državnih funkcij v parastatusne (in od demokratično vzpostavljljive kontrole neodvisne) organe – pa za ustavno in zakonsko izvotorepenim, proizvodno izvedenim samoupravljanjem – v pomenu Selfmanagement, Selbstverwal-

tung – za teritorialno samoupravo v pomenu Selfgovernment ali Selbstregierung. Prav zaradi takega prikrivanja je identifikacija dejanskih centrov državnega odločanja (danes pretežno lociranih v središčih federalnih enot) temeljna predpostavka za samoupravno obvladovanje sicer načelno neobhodno potrebnih zunaj-samoupravnih pogojev samoupravnega sistema.

5. Odgovor na prejšnje vprašanje v glavnih obrisih nakazuje tudi odgovor na to vprašanje. Glede na naše razmere – še bolj pa glede na veljavne teoretske obrazce jugoslovanskega modela samoupravnega socializma – bi kazalo najprej opozoriti na dejstvo, da so posamični interesi sistematično zapostavljeni. Kardeljeva študija, zakon o združenem delu itn. zvajajo temeljni problem na odnos skupnih oziroma splošnih interesov na eni strani ter posebnih interesov na drugi strani. Posamični interes je pri tem načelno zapostavljen, celo opuščen (tudi v tistih pasusih Kardeljeve študije, ki so domala citati iz klasične liberalne literature). Vztrajanje pri posebnosti kot protipoziciji v odnosu do splošnosti in skupništva ni moč aplicirati na problem pozicije posameznika (kot človeka in kot državljana – citoyena), čeprav na to pozicijo odločilno vpliva; še več: tako odločno vztrajanje ne dopušča možnosti za resničen proces usklajevanja, ki bi temeljilo na razlikovanju »posplošljivih« (vendar izvirno posamičnih) interesov (npr., kot jih pojmuje Habermas) od tistih, ki jim takih lastnosti ni mogoče pripisovati. Posledica tega je uvajanje sintagme »samoupravni interes«, kar pomeni – ne glede na raven posploševanja – da se v interesna razmerja dejansko uvaja ideološki filter, torej ukinjanje tega razmerja v pravem pomenu besede – in sicer s podmeno, da so nekateri (kajpak vladajoči) interesi indiskutabilni. V interesnih razmerjih (se pravi v soočanju in spopadanju) se samoupravna pozicija pravzaprav lahko šele izoblikuje, zato je ne bi smeli uporabljati za zoževanje polja dovoljenih interesov. Če se to vendar dogaja, se pokaže, da tak apriorni pojem samoupravljanja ni v nikakršnem dialektičnem razmerju do države, marveč je z njo preprosto izenačen – kajti šele v nasprotnem primeru bi bila vloga samoupravljanja – kot sistemski način odločanja – tudi samoupravno utemeljena.

6. Razvoj znanosti in tehnologije nasploh ima svojo paralelo v razvoju znanstveno-tehnološke osnove upravljanja z ljudmi; ta naravnost pa je nedvomno nasprotna usmeritvi, ki jo samoupravni model predpostavlja. Vpliv teh sprememb je očiten v dejavnosti moderne države, ki se vse bolj subjektivira, opušča tradicionalno vlogo izvrševalca razrednih (in drugače utemeljenih) interesov. V skladu s poprej povedanim moremo reči, da se samoupravni model lahko preizkuša v »funkciji« kontrolorja tako nadzorno postavljene in z moderno znanostjo »oborožene« države; rezultat bo moč ugotoviti šele tedaj, ko bodo znani izsledki. Za razliko od pogoste samodopadljivosti je treba vendarle pristaviti, da je v obdobju, ki

se nedvomno začenja z letom 1968, postalo vprašljivo, ali je moč utemeljeno govoriti o socializmu kot svetovnem procesu, ali pa gre pravzaprav za njegovo epohalno oseko. V tem kontekstu objektivno zgublja svojo prodornost tudi jugoslovansko izkustvo (k čemer prispeva svoj delež tudi svojevrstna prisilna uprava, ki jo je morala država vpeljati v zadnjih tednih). V času, ki je pred nami, bo nujno – ob vseh tako razširjenih ideologemih – ponovno resno premišljati o odnosu obstoječih socializmov nasproti meščanskim dosežkom, posebej o njihovih insufiencah v tem pogledu (indikativno je, da se to – prikrito s parolami dnevne politike, že dogaja – in sicer kot proces reafirmacije meščanskega v vseh socialističnih državah, kar najpogosteje poimenujejo gospodarska reforma). Ko bodo zaletavanja v prazno trezno ocenjena in dognane tudi posledice (vključno z nujnimi političnimi posledicami), bo možno spet postaviti na epohalni dnevni red prednost samoupravnega koncepta socializma, edine sodobne socialistične ideje, ki ni pod ravnijo svetovno zgodovinske epohe. Glede na kontekst vašega vprašanja sem mnenja, da se pomembnost tega kaže v tem, da samoupravljanje vsebuje (točneje: predpostavlja) tak koncept emancipacije, ki je naravnani proti demokratičnim temeljnim načelom vladavine ljudstva (pa naj zveni to še tako nepopularno), gre v smeri členitve ljudstva (kot substrata sleherne demokracije) v raznolike, vendar pretežno na proizvodnih načelih vzpostavljenih skupin politično-proizvodnih subjektov. Ta koncept emancipacije gre seveda tudi mimo mnogovrstnih nacionalno-emancipacijskih programov, saj se nepreklicno utemeljuje na bistveno mundialnem (tj. internacionalnem) proizvodno-tehničnem načelu, se po svojem bistvu z njim nadgrajuje – v skladu z izvirnimi Marxovimi načeli, se pravi internacionalno – in to ne glede na vse prepreke, ki mu jih v tem pogledu postavlja sodobni jugoslovanski politični sistem.

7. Kot že rečeno, so »sile emancipacije« že dalj časa v nazadovanju, »sile eksploatacije« pa so prisiljene, da se ukvarjajo z avtostabilizacijo. Politično-teoretična konsekvence tega je sedanje (in za razvite kapitalistične države v daljšem prihodnjem obdobju odločujoče) zraščanje liberalne ekonomije in konservativne politične misli (od tako imenovane ekonomije pretoka po kapljicah, prek koncepta neobvladljivosti, do konkretnih ukrepov monetarizma, ki so dejansko odločujoči za ves sodobni svet). Liberalizem ostaja aktualen pretežno v socialističnih deželah (in delno v deželah v razvoju), ker so še v mnogočem pod ravnijo njegovih dometov. Na to so opozarjala in še opozarjajo politična in programska stališča vseh zagovornikov »socializma s človeškim obrazom«, poljski socialisti in konec koncev vse druge sile, ki si ne glede na prvotna stališča prizadevajo, da bi sodobne socializme povzdignili do svetovno-zgodovinske ravni epohe. V svetovnih razsežjih smo priče absolutiziranja države, ki se zdi v tem času neizogibna. Kljub tem pa ostaja vprašanje: kateri kontrolni ukrepi so v tem pogledu možni? Presenetljivo je, da se s tem

vprašanem najmanj ukvarja leviča: socialisti na Zahodu so še preveč zaposleni z bojem za oblast, evrokomunisti si še naprej prizadevajo – na srečo zdaj nekoliko bolj umirjeno – dokazati, kako zagovarjajo demokratičen koncept, ki ne le, da ga nikjer več ni, marveč na razvitem Zahodu tudi ni materialnih predpostavk za njegovo funkcioniranje; dogmatski komunisti so prepričani, da se bo država, ko jo vzamejo v svoje roke, iz temeljev spremenila itn. Ostanejo še marginalci, zeleni in njim podobni; vendar so to sile, ki niti intelektualno niti politično še niso dorasle, da bi dejavno zastopale alternativo. Tu, na koncu uvodne razprave o obdobju depresije, ostane morda še vprašanje o svetovno-zgodovinskem poslanstvu samoupravnega koncepta. In če je temu res tako, bi bilo nujno pred izrekanjem sodbe prehoditi, vsaj teoretično, vso neprijetno pot rekonstruiranja nedavnih in aktualnih neuspehov, tako v svetu kot pri nas doma.

SLAVKO SORŠAK

Odmiranje države ni nenehno napredujoč proces

Vlogo države se v sodobni marksistični teoriji in praksi različno pojmuje. Svet realnega socializma nedvoumno sprejema državo kot glavno silo nastopajočega socializma, kot edino zagotovilo »prave« socialistične poti razvoja in kot sredstvo, ki služi komunistični partiji na oblasti za uresničevanje njenih ciljev. V tem smislu tudi svojevrstno interpretirajo klasično marksistično teorijo o odmiranju države in te procese prelagajo daleč v prihodnost. Tudi druge socialistične države, ki »uradno« ne sodijo v krog držav realnega socializma, državi v tem obdobju dajejo velik pomen in predvsem s pomočjo države razvijajo socializem. Izjema med socialističnimi državami je Jugoslavija, ki se je tako v programu Zveze komunistov Jugoslavije kot v drugih dokumentih opredelila za državo, ki naj prične odmirati. Uveljavitev take vloge države v socialistični samoupravni družbi je neposredno povezana s celotnim sistemom družbenih sprememb oziroma z razvojem samoupravne družbe.

Očitno je, da je dojemanje vloge države in odnos do njene bodoče vloge temeljni teoretski in politično-praktični problem sodobnega socializma. Prav razlike v odnosu do države »obstoječe socializme« bolj ali manj povezujejo med seboj oziroma jih ločujejo. To je tudi razlog za to, da se številni sodobni marksisti zelo veliko ukvarjajo z vlogo države v socializmu.

Čeprav so ideje klasikov marksizma do države zelo kompleksno oblikovane, jih je treba podvreči presoji s stališča, da socialističnih revolucij ni bilo v tistem delu sveta, kjer sta si to predstavljala klasika marksizma.

Sodobne socialistične države delujejo v okvirih nerazvitih proizvodnih sil, z nerazvito družbeno strukturo, z družbeno zavestjo, ki ustreza takemu razvoju in strukturi in v mednarodno zelo zapletenih okoliščinah. Zato je mogoče domnevati, da država dobiva specifično vsebino, in da očitno dobiva specifično vsebino tudi odmiranje države. Država mora s svojimi mehanizmi (zakoni, plani, itd.) pospešiti ekonomski razvoj, toda hkrati mora s temi mehanizmi vplivati tudi na spremembo odnosov, pa tudi tistih, ki zadevajo njo samo. S tem ne trdim, da je tip države realnega socializma upravičen, nasprotno, smatram, da je državi dana absolutna vloga, zaradi česar je povsem prezrt delavec – človek, da ob takšni vlogi in odnosih lahko prihaja do tega, da se država pojavi kot sredstvo proti delavskemu razredu. Ustvarjene so možnosti, da se država pojavi kot »aparatus nasilja skupine nad razredom«. Taka vloga države lahko postane socializmu nevarna, sprevrže se proti njemu in pelje lahko v smeri, za katere je težko trditi, da so še socializem. Na takšno ugotovitev nas navaja obdobje stalinizma, čeprav je znano, da se odnos do države in njene vloge v realnem socializmu od tedaj ni bistveno spremenil.

Vloga države v socializmu je med odločujočimi dejavniki razvoja socializma, vendar ne kot klasična država, niti ne kot statični nosilec moči odločanja, ampak kot agens ekonomskih in družbenih sprememb na poti k osvobajanju človeka. Mi smo te procese izenačili s procesom odmiranja države, čeprav izraz, če ga vzamemo dobesedno, ne zaobseže vseh tistih procesov, ki dejansko potekajo.

Državo smo v jugoslovanskem socializmu glede na njeno vlogo opredelili kot državo, ki admira, toda odmiranje smo dojeli kot demokratizacijo države, kot njeno razdržavljanje, kot njeno demonopolizacijo ali kot njeno preseganje (Aufhebung).

Procesa odmiranja nismo sprejeli kot čisto fizično prenašanje pravic države na samoupravne institucije, ampak kot tak družbeni proces, v katerem vse družbene dejavnosti, vključno z državo, postajajo samoupravne, kot pravi Edvard Kardelj, »gre za odpravo razlik med državnim in nedržavnim«.

Vloga države v naši družbi je zato eden pomembnih elementov samoupravnega razvoja, zato tudi doživlja podobne procese, kot veljajo za samoupravljanje oz. za nekatere druge družbene pojave.

Praksa nas je doslej v naših željah po hitrem spreminjanju družbe in odnosov v njej že nekajkrat »popravila« in nas naravnala na tisto stopnjo sprememb, ki ustrezajo realni družbi, zlasti kar zadeva proizvodnjo in proizvodne sile ter zavesti. »Poučila« nas je o tem, da številnih sprememb ni mogoče izpeljati na hitro, ampak da je zanje praviloma potreben daljši čas. Očitno je, da se podobno dogaja tudi z državo oz. z njenim odmira-

njem. Lahko bi torej rekli, da dogmatsko razlaganje klasikov o takojšnjem začetku odmiranja države po revoluciji, ki se zdi kot trenutek oz. kratko obdobje, ne dobiva popolne potrditve v praksi. Ko je že izgledalo, da procesi odmiranja države ugodno napredujejo, smo se znašli v razmerah, ko se je morala država izjemno močno uveljaviti v položaju »aparata nasilja v rokah vladajočega razreda«.

V tem trenutku ni niti teoretično niti praktično sporno dejstvo, da se je država okrepila in da je skrčila prostor za samoupravljanje, prav tako tudi ni sporna nujnost takšne vloge. Vse to navaja na ugotovitev, da je na odmiranje države potrebno gledati kot na zelo dolgoročen proces, in tudi na to, da to ni nenehno napredujoč proces.

Socialistična država v prehodnem obdobju ima specifične funkcije; na eni strani obstaja močno sredstvo razredne oblasti in tudi uveljavlja to moč, kadar je to nujno, seveda le kot sredstvo resničnega interesa delavskega razreda in ne le kot skupine ali majhnega dela razreda. Država v prehodnem obdobju mora braniti pridobitve revolucije, vendar ne kot edini dejavnik; razvijati mora demokratični razvoj socialistične družbe, skrbeti mora za to, da bo razvoj socializma potekal v čim ugodnejših okoliščinah. Tako se država v prehodnem obdobju pojavlja kot država, ki zgublja klasično vsebino in vse bolj postaja država novega tipa, v kateri je prenehala biti oblast nad ljudmi. Ta proces pa lahko imenujemo odmiranje države.

NIKOLA VISKOVIĆ

Ne gre za alternativo: ali samoupravljanje ali država

1. Od nedavno se obnavlja vprašanje, posebno v razpravah, ki jih načenjajo Milliband, Bobbio, Althusser in nemški marksisti, »ali obstaja marksistična teorija države«. Vprašanje je vendarle preostro in preozko, glasiti bi se moralo: Ali obstaja izdelana in na sodobnem izkustvu utemeljena marksistična teorija (kritika) politike in države? Na tako vprašanje mora biti odgovor negativen. In to tako glede splošne teorije politike in države kot tudi glede teorije političnih sistemov in države socializma, potem pa tudi ravno tako glede strukturalnih in funkcionalnih vidikov države oziroma političnih sistemov. Pri tem tudi ni tolikanj pomembno, kot se to zdi marksistični dogmatiki, da takega izdelanega spoznanja ne najdemo v Marxovih in Engelsovih delih – do katerega se niti nista mogla

dokopati, temveč je bistveno, da do njega niso prišli niti marksisti eno stoletje po Marxovi smrti in sedemdeset let po Oktobru.

To zaostajanje marksistične teorije politike in države ima več vzrokov in vidikov, od katerih so verjetno temeljni naslednji: a) prekinitev kontinuitete z zateto politično znanostjo – zaradi česar marksisti ne poznajo in ne presegajo moderne meščanske teorije tako, kot je npr. Marx poznal in presegal hegeljansko politično filozofijo; b) pretežna določenost marksistične politične misli z neposrednimi nalogami revolucije – zaradi česar leta postaja, kakor poudarja Bobbio, bolj spoznanje o razrednih funkcijah, o nasilnem rušenju in o ponovni vzpostavitvi politične oblasti, znatno manj pa spoznanje o mehanizmih (posebno demokratskih) delovanja in nadziranja politične oblasti, in c) marksistična politična misel je stalno služila tudi kot ideološko upravičevanje državnoopravne prakse v zelo zaostalih in težkih okoliščinah prvih postrevolucionarnih družb – in je bila zato kot teorija o socialističnih političnih sistemih v znatnem delu reducirana na politično in pravno pragmatiko (teoretski etatizem) ter utrpela številne dogmatske okostenitve in poenostavitve.

Marksistična teorija politike in države nosi ta obeležja vse do šestdesetih let (navzlic nekaterim pomembnim prejšnjim prispevkom avstromarksistov, Gramscija, Korschja in drugih), to pa pomeni vse dotlej, dokler so jo prežemale revizionistične in evolucionistične projekcije II. in III. internacionale. V šestdesetih letih se začenja stanje spreminjati, in to zaradi hkratnega nastopa vseobsegajočih kriz kapitalističnega sveta (paradigma 1968) in vzhodnoevropskih etatističnih sistemov, kot tudi zaradi diferenciranega širjenja socialističnih idej in prakse v t.i. tretjem svetu. Od tedaj se na vseh straneh objektivno vsiljuje in subjektivno prepoznava potreba, da se odpravijo omenjena zaostajanja marksistične politične misli: potreba, da se ta misel ukorenini v svojih zelo različnih družbenih razmerah in idejno-teoretskih tradicijah, da raziskuje nove možnosti revolucionarnega prevrata in mehanizmov socialistične demokracije, da zapusti – kolikor je mogoče – zatete etatistične in dogmatske sheme. Ta proces ne teče enako uspešno povsod v svetu (ob stagnaciji, ponavljanju, celo nazadovanju), vendar pa je vsekakor eno od bistvenih obeležij sodobnega marksizma in revolucije.

2. Doktrina o odmiranju države, tako kot je prisotna v teoretskih in programskih tekstih, je vselej imela veliko bolj ideološki kot znanstveni pomen. Ta pomen se je vendarle spreminjal. Prvič, pri klasikih in Leninu je bila ta doktrina šele neka neizdelana revolucionarno-inspirativna teza spekulativne narave. Potem je v stalinistični »dialektiki« (država, ki se krepí, da bi odmrla) dobila še izrazitejšo ideološko in okrasno vlogo, vendar sedaj v službi nespretnega prikrivanja ravno nasprotne, etatistične prakse. In tretjič, v jugoslovanski teoriji je ideja o odmiranju države postala eno od sredstev za legitimizacijo samoupravljanja in njegovih možnosti. Ta inačica je tudi ideološka, mislim pa, da je tudi povsem

nepotrebna, ker je praktično nefunkcionalna in teoretsko inhibitorna. Ta inačica je namreč praktično neprepričljiva in nekoristna nasproti močni in stalni politizaciji in etatizaciji znatnega dela našega družbenega življenja; je teoretsko inhibitorna, ker podpira iluzije in ne spodbuja realističnih in kritičnih raziskovanj postrevolucionarnih političnih sistemov pri nas in v svetu. In naposled, če se terminu »odmiranje države« želi dati nek nov, četrti smisel – smisel »preseganja« novoveške države, ki bi navajal na samoupravno in demokratsko-representativno vzpostavljanje socialistične države, potem bi to bilo bistveno spreminjanje te doktrine, s katerim bi si le-ta morda prvič pridobila znanstven pomen. Toda za nekaj takega nam niso potrebni niti samostalniki »odmiranje« niti sklicevanje na Marxa in interpretacijsko nategovanje njegovih tekstov. Sicer je nasploh neprimerno dokazovati aktualno pravilnost kateregakoli teoretskega ali praktičnega postopka prvenstveno preko citiranja Marxa: kajti našim pojmom in postavkam redno »svobodno« dodajamo pomene, ki ustrezajo našim aktualnim potrebam, vrednotenjem, spoznanjem in ciljem, le-te pa potem imenujemo »marksistične« ne zato, ker se lahko neposredno izpeljujejo iz Marxovih tekstov (kar je enostaven sholastični postopek), temveč zato, ker vsebujejo nekaj tistega jedra metodološko-teoretske zavesti, ki jo delimo z Marxom.

3. Tako kot se nasploh dogaja z marksizmom, postaja danes tudi marksistična teorija politike in države izrazito pluralistična – do te mere, da se včasih postavlja tudi vprašanje, ali je ohranjena njena entiteta, tj. skupno jedro metodološko-teoretske zavesti v vseh tistih modalitetah politične teorije, ki se krstijo kot »marksistične«. To je že opazno v omenjenih avanturah doktrine o odmiranju države. To je opazno tudi v pojmovanju in prakticiranju revolucije, socialistične demokracije, sodelovanja delavcev v upravljanju, vzpostavljanja in funkcioniranja komunistične avantgarde in države itn. Z vsakim novim revolucionarnim gibanjem in posebno z novimi uspešnimi revolucijami se množijo inačice vprašanj in odgovorov na vseh teh področjih. Pri tem postaja bolj ali manj jasno, da sta dogmatizem in etatizem (teoretski in praktični) v osnovi zakoniti obeležji revolucionarnih gibanj in političnih sistemov v tistih družbah, ki so izrazito ekonomsko in kulturno zaostale, tj. v okoljih z nedokončano »meščansko družbo«, kjer se revolucionarni prelom v resnici in na žalost ne more udejaniti drugače kot preko političnega voluntarizma, nasilja in diktature neke partijske in državniobirokratske elite, ki deluje »v imenu delavskega razreda«, ali, pravzaprav pogosteje, v imenu kmečkih množic, izključenih iz kakršnegakoli industrijskega in urbanega življenja. Take so bile revolucije v večini sedanjih »socialističnih« družb, vključujoč tudi našo. Odtod tudi danes odpornost in reproduciranje mnogih idejnih in praktičnih rešitev iz sovjetskega modela državnokapitalistične prvotne akumulacije v deželah tretjega sveta, ker so take rešitve delno (in samo delno, česar ni dovolj poudaril Bahro) neizbežne v

dejanskosti revolucionarnega preskakovanja in nadomeščanja »meščanske družbe« v teh deželah – preskakovanje, ki dejansko vodi k nekemu novemu tipu družbenega sistema, vendar sistema, ki ga ravno zaradi tega preskakovanja (ki ne vsebuje preseganja, tj. negacijo buržoazne družbe z zadrževanjem njenih civilizacijskih in humanih pridobitev) ne moremo še šteti za socialističnega, temveč le za birokratsko-etatističnega. Teoretske in praktične rešitve za revolucije in nove politične sisteme v visoko in srednje razvitih meščanskih družbah so seveda povsem drugačne. V le-teh obstajajo znatno čvrstejše objektivne in subjektivne predpostavke za dejansko socialistično preobrazbo in za demokratsko državo s samoupravljanjem. Vendar ostaja nezadostno pojasnjen paradoks, kolikorkoli naj je že uspešno načet z Leninovo tezo o »najslabšem členu«, zakaj stalno pride do revolucij, inspiriranih z marksizmom in komunizmom, v nerazvitih deželah, kjer ni razmer za njihov hitrejši razvoj v socialistične ureditve, ne pride do revolucij ali pa pride na »polžji« reformistični način v deželah, kjer obstajajo osnovne objektivne in subjektivne okoliščine za socialistično preobrazbo, za socialistično demokracijo in samoupravljanje? In kaj delati v taki faktični situaciji, posebno kaj naj delajo delavska gibanja razvitih držav? To so, mislim, ključna vprašanja sodobne teorije socializma.

4–5. Tukaj ni mogoče niti omeniti vseh pomembnejših dilem iz tega razmerja. Prvo, problem zelo zapleta to, ker »samoupravljanje« ni enoznačna kategorija, ker je v obtoku več modelov in praks, ki se v zelo širokem smislu zvajajo na samoupravljanje. Drugo, problem se postavlja tudi teoretsko na splošni, svetovni ravni, potem pa tudi empirično na ravni jugoslovanskih dosežkov. In tako naprej. Pri tem je posebno pomembna okoliščina, da v enem delu literature, predvsem jugoslovanske, vlada nekakšno anarhoidno in naivno nagnjenje k absolutnemu zoperstavljanju države in samoupravljanja, v zvezi s tem pa tudi še predstavniške in neposredne demokracije v socializmu. Toda družbene potrebe in realnosti pri nas in v svetu, kot tudi predvidljive bodoče situacije, dokaj jasno demantirajo tako stališče. Ni si mogoče namreč niti zamisliti sodobne in prihodnje industrijske in urbanizirane družbe s tako zapletenimi funkcijami in delitvijo dela in s tako številnimi starimi in novimi konflikti, notranjimi in mednarodnimi, brez regulativne vloge, represivne in spodbujajoče, centralnih državnih oblasti. To je dejstvo, kolikorkoli naj že nam etično in politično ni všeč. Nekatere družbeno-kontrolne naloge je težko ali celo nemogoče do kraja izvesti na samoupraven način: ohranjanje reda in varnosti, obramba, pravosodje, splošne finance, zunanje zadeve ter verjetno usklajevanje mnogih družbenih služb in globalna pravna regulacija. Vendar tudi samoupravljanje vsaj dvakrat pogojuje država, in to ne samo v njegovi začetni fazi: najprej v njegovem ustavnem inavguriranju in spodbujanju, potem pa v nadzoru in zaščiti samoupravnih tokov od nevarnosti njihove individualne ali skupinske privatizacije in odtujevanja od proizvajalcev. Nadalje, verjetno bo praksa tudi v prihod-

nje potrjevala, kar opažamo danes: da so lahko tudi nekatere teoretsko »idealne« forme samoupravnega »dogovarjanja« na širši družbeni ravni – zaradi udejanjenja splošnih interesov v določenih okoliščinah, npr. v nedozorelih političnih okoliščinah in v močnih konfliktnih odnosih – bolj izpostavljene manipulacijam posameznih interesnih skupin in hkrati manj ekonomične (kot teh sedanjih več tisoč SIS-ov) od dejansko demokratsko postavljenih in kontroliranih državnih organov. Če imamo poleg tega še pred očmi temeljno resnico, da se tudi samoupravne oblike lahko zlorabljajo in razredno odtujujejo, kot se že dela v številnih tehnobirokratskih in skupinskolastniških obnašanjih, potem je jasno, da se osnovna politična alternativa ne glasi: ali država ali samoupravljanje, temveč: *ali dejansko samoupravljanje ob demokratski državi ali nedemokratska država brez samoupravljanja oziroma z zgolj legitimizacijskim in lažnim samoupravljanjem.*

Ena večjih napak marksistične politične teorije je v nerazumevanju zgodovinske resnice, da ima vsaka razredno konsolidirana družba – in zato tudi socialistična – dva nujna in komplementarna načina regulacije in upravljanja: neposredna regulacija in upravljanje (vključno z »avtonomnimi pravicami«) pripadnikov vladajočih razredov in posredna regulacija in upravljanje preko razrednih predstavnikov (vključujoč državo in državno pravo). To dvojnost najdevamo prvenstveno v ekonomskih in kulturnih procesih, manj pa v političnih procesih – v obliki neposredne in posredne demokracije. Približno ustreza klasičnemu razlikovanju med »občansko družbo« in »politično državo«, čeravno je pravzaprav postavljeno znatno širše. V razvitem socializmu, s konsolidiranim in hegemonističnim delavskim razredom, bo samoupravljanje predstavljalo neposredno, demokratska reprezentativna država pa posredno regulacijo in upravljanje. Nasprotno, v zaostalih in birokratsko zavrtih družbah, kot so v glavnem sedanje tki. socialistične družbe, lahko še nehegemonistični delavski razred udejanja nekatere svoje posebne in splošne interese (napram konkurentnim interesom drugih odtujenih in dominantnih družbenih slojev) le preko posredniškega – in to birokratsko-etatičnega upravljanja v »imenu razreda«, medtem ko delavskega samoupravljanja ali ni ali pa se šele uvaja in z njim v znatni meri manipulirajo tehnobirokratski in drugi privatizirajoči subjekti moči. Marksistična teorija in politična subjektiviteta pri tem nista brez krivice. Če pustimo ob strani skrajne oblike prilastitve družbene imovine in ustanov demokratskega in samoupravnega odločanja, je dejstvo, da so morali komunisti med revolucijo dajati ogromne funkcije in premoč državi nasproti družbi (=etatizem), vendar da so hkrati – zaradi napačnega verovanja dobrohotnost oblasti in v »provizoričnost« naše države (= ideologija o brezkonfliktni družbi in o odmiranju države) – na veliko zanemarili tako znanstveno raziskovanje države kot njeno dejansko demokratsko izgradnjo oziroma razgradnjo. Zaradi tega se danes nahajamo pred nujnostjo, da v imenu

samodejavnosti razreda hkrati potlačujemo rastoči etatizem na vseh življenjskih področjih, ki mu v znatnem delu ustreza nemočno ali instrumentalizirano samoupravljanje, in da delamo za rehabilitacijo podcenjenih reprezentativnih državnih ustanov. Ti dve nalogi nista nezdružljivi – še več, sta komplementarna elementa v izgradnji vsake socialistične demokracije.

6–7. Alternative o avtokraciji ali demokraciji in o demokraciji z ali brez samoupravljanja so usodna vprašanja ne samo socializma, temveč tudi civilizacije našega časa – v smislu teze »socializem ali barbarstvo«. S strogimi zgodovinskimi zakonitostmi ni pri tem kratko in malo zagotovljen nikakršen izhod. Zaradi tega je danes tudi znanstveno-tehnološko revolucijo mogoče uporabiti za skrajno različne rešitve: za zasužnjenje in osvoboditev posameznikov in narodov, za rast dobrin, ki bodo služile manipulaciji in dominaciji, za družbeni razvoj, ki bo prinašal emancipacijo osebnosti in vseh narodov sveta. Pri tem nam je jasno, da človeško dostojanstvo, kreativnost in svobodo jamči v prihodnosti samo demokratski in samoupravni socializem, vendar pa nam hkrati ni povsem jasno, kako do tega priti in kakšne so šanse, da to dosežemo v svetovnem obsegu. Ne gre samo za omenjene dileme okrog modela samoupravljanja, okrog razmerja države in samoupravljanja in podobno, temveč tudi še za močno zoperstavljanje dveh svetovnih hegemonističnih in konservativnih blokov monopolno-kapitalističnega in birokratsko-etatističnega, ki dokaj uspešno vzdržujeta vsestranske odnose notranje in mednarodne dominacije s stalnim izsiljevanjem z vojno katastrofo. Ta bloka sta bistveno ogrožena z idejami in prakso dejanske delavske demokracije in samoupravljanja. Zaradi tega se nam zdi, da so danes šanse socialistične demokracije, samoupravljanja in samoodločbe narodov ne samo nejasne, temveč tudi zelo slabe in to v svetovnem obsegu. Kajti niti socializma niti samoupravljanja vsekakor ni mogoče dokončati samo v eni deželi ali v eni skupini dežel. Demokratski in samoupravni socializem v razvitem svetu, ki bi bil obkrožen z zaostalostjo, bedo in upori drugih dejansko zasužnjenih narodov, ni možen – to bi lahko bilo samo, kar si je na žalost mogoče zamisliti, neko visoko socializirano, toda navzven na nasilju in eksploataciji zasnovano evro-ameriško »socialistično« kraljestvo. (Zdi se, da današnji evrokomunisti te okoliščine nimajo v zadostni meri vračunane v svojih programih.) Kar se tiče Jugoslavije, je očitno, da se pri nas razni zoperstavljeni razredni in slojevski interesi izražajo ne samo skozi spopade države in samoupravljanja, o čemer se že precej in upravičeno razpravlja, temveč hkrati znotraj same države in znotraj samega samoupravnega mehanizma; to pomeni, da sta tako naša država kot samoupravljanje šele delno razredno funkcionalna (ne da bi govorili, koliko sta učinkovita) in da se splošni in posebni interesi materialnih in duhovnih proizvajalcev lahko v njiju dveh usklajeno udejanijo šele tedaj, ko bo samoupravljanje na vseh življenjskih področjih postalo razredno avtentično na temeljih

delovne pravice in ko bo država v vseh svojih nujnih funkcijah vzpostavljena dejansko reprezentativno, javno, odgovorno in učinkovito. Naloga družbenih znanosti je, do sedaj samo delno razumljena in realizirana, da s polno kritično močjo pomaga pri odkrivanju teh smeri konfliktov in neusklajenosti ter načinov njihovega razreševanja v smislu izgradnje delavske samoupravne in reprezentativne demokracije.

Prev. B. Kante

Prek partikularizmov do globalne družbe in občečloveških vrednot

1. Pomen obravnavanega vprašanja

Obravnavana tema vključuje vrsto dilem in protislovij, s katerimi se sooča naša družbenopolitična praksa.¹ Le-ta je po eni strani usmerjena v iskanje možnosti za pospeševanje procesov *samoupravne integracije v vse širših prostorskih okvirih*. Gre za vrsto izvornih koncepcij in političnih mehanizmov, ki spodbujajo povezovanje in naj bi prispevali k preseganju zapiranja v lokalne in republiške okvire, k »vključevanju v mednarodno delitev dela« ipd. Koncepcija združenega dela, združevanje dela in sredstev, samoupravni sporazumi in družbeni dogovori, različni ukrepi za zmanjševanje teritorialno-družbene neenakosti – na podlagi solidarnosti ipd. – vse to kaže na takšno usmeritev vodilnih subjektivnih sil.²

Istočasno s tem pa je značilno, da gre tudi za prizadevanja in vrsto akcij, ki, se zdi, vsaj navidezno kažejo na nasprotno usmeritev. To je proces prenašanja kompetenc z višjih na nižje ravni odločanja (iz zveze na republike, na občine, na krajevne skupnosti, na organizacije združenega dela, na temeljne organizacije združenega dela ipd.); gre za akcijo za zmanjšanje velikosti krajevnih skupnosti ipd. Namesto prvenstvene preokupacije z »makrostrukturami« v preteklosti stopa v ospredje »neposredno«, »konkretno življenjsko okolje«, »neposredno sodelovanje« občanov in »tekoče«, »sprotno« izražanje pluralizma njihovih samoupravnih interesov ter njihovo vsklajevanje.

Kako naj pojasnimo takšno *dvosmernost* delovanja, ki nam jo kaže naša praksa? Ali je težnja k povezovanju v vse širših prostorskih okvirih

¹ Avtor je ta tekst napisal kot prispevek k interdisciplinarnemu raziskovalnemu projektu »Komparativno historijsko proučevanje integracije lokalnih zajednica u suvremene nacije s osobitim obzirom na naše krajeve«, ki ga vodi dr. Dimitrije Sergejev, Filozofski fakultet, Zagreb.

² Na tem mestu se v podrobnejšo obravnavo izredno kompleksne problematike delovanja različnih institucionalnih mehanizmov samoupravne integracije ter relevantnih okoliščin, ki pojasnjujejo zastajanje tega procesa bodisi v okvirih posameznih delovnih organizacij, občin ali republik, ne moremo spuščati. Tej tematiki se sicer namenja dosti pozornosti, čeprav še pogrešamo temeljitejšo sociološko proučitev. Prevladuje obravnava ekonomskih, normativno-organizacijskih in upravno-političnih vidikov.

združljiva z istočasnim prizadevanjem po »aktiviranju« najmanjših enot, kakršne so temeljne organizacije združenega dela in relativno majhne krajevne skupnosti? Ali se takšno delovanje subjektivnega dejavnika ujema z razločljivimi objektivnimi trendi v obeh smereh? Ali nam večja časovna razsežnost – perspektiva in retrospektiva – pomaga identificirati ključne probleme in protislovja v današnjih razmerah ter primernejše načine njihovega razreševanja? Ali nas analiza lahko opozori na to, kje zaostajamo glede na spoznane smeri razvoja?

V izhodišču bomo svojo obravnavo najprej oprli na nekatere izbrane elemente iz marksistične misli; v drugem delu bomo vključili ugotovitve empiričnih raziskav o lokalnem in »supralokalnem« povezovanju, do katerega prihaja v procesu urbanizacije; v zadnjem delu pa bomo povzeli nekatere teoretične posplošitve.

2. Marksistična misel o preseganju lokalnih (nacionalnih) okvirov

2.1. Preseganje razdrobljenosti in lokalne zaprtosti

Da bi pojasnili bistvo lokalne zaprtosti, ki je izključevala oblikovanje širših teritorialno-družbenih skupnosti, se lahko opremo na nekaj ilustrativnih prikazov iz analiz, ki sta jih opravila Marx in Engels. Njuna prvenstvena pozornost, ki sta jo usmerila v značilnosti proizvodnega procesa, so obenem trdna podlaga tudi na tem mestu, ko nas zanimajo predvsem procesi povezovanja prek lokalnih okvirov in temelji za formiranje naroda. Tako kasneje tudi Lenina zanima prehod iz razdrobljenosti in naturalne proizvodnje v blagovno, tržno proizvodnjo, ki obenem kaže na okvire dejanskega povezovanja in odvisnosti v vse širšem prostoru.

Pri vsem tem stalno stopa v ospredje kot skupna tema – stopnja izolacije oz. povezanosti. *Izolacija* se vedno pojavlja tudi kot *stagnacija*. V tem smislu je Engels ugotavljal, da stare, primitivne skupnosti lahko obstajajo na tisoče let, predno promet z zunanjim svetom tudi znotraj njih privede do premoženjskih razlik, zaradi katerih te skupnosti razpadajo. (F. Engels, *Anti-Dühring*, CZ, Ljubljana 1948, str. 170.) Zaradi izoliranosti takšne vaške skupnosti ostajajo v bistvu nespremenjene, obenem pa tudi »neobčutljive« za dogajanje v širšem prostoru. »Vaške meje so se le redko spreminjale; in čeprav so bile vasi same po vojskah, lakotah in boleznih prizadete ali celo opustošene, imena, meje, interesi, da, celo družine so ostale po več stoletij iste. Prebivalci se niso brigali niti za propad kraljestev niti za njih delitev. Dokler je ostala vas nedotaknjena, jih ni skrbelo, kateri oblasti pripadajo ali kateremu vladarju so podložni.« (K. Marx, *Britanska vladavina v Indiji*; Marx-Engels, *Izbrana dela v dveh zvezkih*, I, CZ, Ljubljana 1950, str. 429.)

Izoliranost vasi je Marx povezoval z nizko življenjsko ravno, obenem pa tudi s pomanjkanjem »želje in naporov, ki so nujni za napredek

družbe«. Šele promet (npr. železniške proge) je prelomil *avtarkično inercijo* in prinesel znanje ter izkušnje iz drugih krajev in dežel kot spodbudo za razvoj. Dokler je bila ekonomska podlaga življenja na vasi družinska proizvodnja za lastno uporabo, tudi druženje ljudi ni presevalo lokalnih okvirov. Celo mestni obrtniki, ki so delali za izmenjavo, so obenem izdelovali večino predmetov, ki so jih sami potrebovali. Blagovna proizvodnja je šele nastajala. Zato pa se pojavljajo omejena menjava, omejeno tržišče, stabilen način proizvodnje, lokalna zaprtost do zunanjega sveta in povezanost znotraj lokalnih enot.

Tradicionalna kmetijska proizvodnja je že sama določala tudi način naselitve in mehaničnega agregiranja ljudi v ožjih in širših prostorskih enotah. Ko Marx obravnava vlogo kmetov, obenem označuje tudi širšo družbo, ki še ni dosegla niti minimalne stopnje notranje integracije. »Njihov *produkcijski način jih izolira drugega od drugega*, namesto da bi jih spravljal v vzajemne stike. Izolacijo pospešujejo slaba francoska prometna sredstva in revščina kmetov. Njihovo produkcijsko področje, parcela, ne dopušča pri svojem obdelovanju nobene delitve dela, nobene uporabe znanosti, torej nobene raznovrstnosti v razvoju, nobenih različnih talentov, nobenega bogastva družbenih odnosov. Vsaka posamezna kmečka družina zadostuje skoraj sama sebi, proizvaja neposredno sama največji del svoje potrošnje in dobiva svoja življenjska sredstva bolj v menjavi z naravo kakor v stikih z družbo. Parcela, kmet in družina; malo dalje druga parcela, drug kmet in druga družina. Nekaj ducatov teh je vas in nekaj ducatov vasi je departement. Tako tvori veliko maso francoskega naroda kratko in malo vsota istoimenskih količin, kakor je npr. krompir v vreči vreča krompirja.« (Marx-Engels, Izbrana dela, CZ, Ljubljana 1950, I str. 406–407.)

Tako je nazorno prikazal *atomizirano družbo* pred nastopom industrializacije in urbanizacije, ki sta šele ustvarili množično proizvodnjo za tržišče ter povezanost na podlagi teritorialne delitve dela – znotraj in prek lokalnih okvirov. Industrijska proizvodnja, ki ni bila več vezana na *prostorsko fiksne energetske vire* (vodna sila je navezana na kraj, parna sila pa ni vezana le na določeno lokacijo), je postala prostorsko bolj fleksibilna³. To je eno od izhodišč, ki nam pojasnjujejo vse večjo mobilnost ljudi in dobrin v prostoru in s tem posredno intenzivnejšo povezanost prek meja posameznih krajev, še posebej pa intenzivnejše prepletanje mesta in vasi.

Z izboljševanjem produkcijskih orodij in še posebno z izredno olajšanimi komunikacijami buržoazija odpravlja *razdrobljenost produkcijskih sredstev, posesti in prebivalstva*. V tem procesu prihaja do *povezovanja neodvisnih pokrajin* z različnimi interesi, zakoni, vladami in mitninami. Naraščajoča komunikacijska sredstva pospešujejo tudi čedalje širše zdru-

³ F. Engels pravi: »Če je vodna sila nujno v zvezi s podeželjem, pa sila pare nikakor ni nujno v zvezi z mestom.« F. Engels, Anti-Dühring, Ljubljana, CZ, 1958, str. 343.

ževanje delavcev iz različnih krajev. (Marx-Engels, Manifest komunistične partije, Izbrana dela, CZ, Ljubljana 1971, zvezek II, str. 593–599.)

V. I. Lenin je v svojem delu »Razvoj kapitalizma v Rusiji« proučil tudi najprimitivnejše stadije kapitalizma v drobnem kmetijstvu in drobnih vaški obrti. Pri tem je večkrat naletel na značilnosti predkapitalistične ureditve. »Če sedaj poskusimo zbrati skupaj te značilnosti, bomo prišli do sklepa, da je predkapitalistično podeželje predstavljalo (v ekonomskem pogledu) mrežo drobnih lokalnih tržišč, na katera so bile navezane majčkene skupine drobnih proizvajalcev, razcepljenih tako s svojim zasebnim gospodarjenjem kot z množico srednjeveških pregrad med njimi in z ostanki srednjeveške odvisnosti. ... Treba si je samo zamisliti to izredno razcepljenost drobnih proizvajalcev, ki je bila nujna posledica patriarhalnega gospodarstva, da se človek lahko prepriča v progresivnost kapitalizma, ki v sami osnovi ruši starinske oblike gospodarstva in življenja z njihovo stoletno odrevenelostjo in tradicijo, ruši stalno nastanjenost kmetov, zabubljenih v svojih srednjeveških pregradah in ustvarja nove družbene razrede, ki nujno težijo k temu, da se povežejo, da se združijo, da aktivno sodelujejo v celotnem ekonomskem (in ne samo ekonomskem) življenju države in celega sveta.« (V. I. Lenin, 1958, str. 318, 319.) Podobne razmere pa je Lenin ugotavljal tudi glede drobnih obrtnikov, ki se zapirajo v svoja lokalna tržišča, ne da bi prihajali v stik z obrtniki iz drugih rajonov in ne da bi bili pod pritiskom konkurence.

Nujni sestavni del majhnih lokalnih tržišč pa so tudi primitivne oblike trgovinskega in zelenaškega kapitala. »Čim bolj odročna je vas, čim bolj je odmaknjena od vpliva novega kapitalističnega reda, železnice, velikih tovarn, velikega kapitalističnega kmetijstva – tem močnejši je monopol krajevnih trgovcev in oderuhov, tem bolj so jim podrejeni okoliški kmetje in tem bolj grobe oblike to podrejanje dobiva.« (Istotam, str. 320, podčrtal Z. M.)

Lenin torej na podlagi analize razmer v Rusiji razkriva izhodišča razredne neenakosti, ki se uveljavlja s tem, da tisti, ki so izolirani, atomizirani, dobivajo vse bolj podrejeno vlogo v odnosu do trgovcev in prekupčevalcev, ki prevzemajo nase monopol povezovanja in so »gospodarji majhnih, lokalnih tržišč. »Kapitalizem povezuje skupaj ta tržišča, jih združuje v veliko nacionalno, potem pa v svetovno tržišče, ruši prvobitne oblike podjarmljanja in osebne odvisnosti, razvija tako v globino kot v širino tista protislovja, ki jih v začetni obliki opažamo že v občini združenih kmetov – s tem pripravlja njihovo rušenje.« (Istotam, podčrtal Z. M.)

Medtem ko v drobnih obrti in manufakturi opažamo ostanke patriarhalnih odnosov in različnih oblik osebne odvisnosti, pa velika strojna industrija, ki vodi do koncentracije prebivalstva iz raznih območij, takšnih odnosov ne dopušča več. Velika industrija po eni strani spravlja v težak položaj tudi ženske in otroke; vendar s tem, ko jih vključuje v družbeno proizvodnjo, obenem ruši prejšnjo patriarhalno utesnjenost, povečuje njihovo samostojnost in spodbuja njihov razvoj.

Velika strojna industrija nujno ustvarja *gibljivost prebivalstva*, prometne zveze (železnica) olajšujejo gibanje v širšem prostoru; razširjajo se trgovske zveze med posameznimi rajoni. Povpraševanje po delavcih se povečuje; v času krize pa tudi upada. Vse to pa terja *bolj sproščeno prostorsko mobilnost* iz podjetja v podjetje, iz kraja v kraj.

V svoji analizi je Lenin ugotovil značilne razlike med območji glede na stopnjo razvitosti industrije. V okrajih z najbolj razvito industrijo je bilo zaposlenih relativno največ priseljenih delavcev od drugod in najmanjši delež domačinov. V okrajih s slabo razvito industrijo pa je bilo kar 92–93% tovarniških delavcev domačinov. Gibanje industrijskih delavcev je bilo podobno kot gibanje kmetijskih; oboji ne odhajajo le iz krajev, kjer je delavcev preveč, temveč tudi iz krajev, kjer delavcev manjka. Odhajajo ne le zato, ker imajo blizu možnost zaposlitve, temveč tudi zato, da *gredo tja, kjer je boljše*. V zvezi s tem Lenin opozarja na *progresivni pomen* gibljivosti prebivalstva in kritizira narodnjake-ekonomiste, ki idealizirajo krajevne poklice in obsojajo sezonske zaposlitve drugod (istotam, str. 462).⁴

Edvard Kardelj je v svojem delu »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« naredil marksistično analizo preseganja ozko lokalnih in provincialnih okvirov. Kot izhodišče teh procesov upošteva stopnjo razvitosti proizvodjalnih sil in potrebo ter možnosti ekonomskega povezovanja v širšem prostoru, do katerega prihaja z vse višjo stopnjo družbene delitve dela. Na splošno ugotavlja, da odkar obstoji presežek dela, obstoje – ne le razredna diferenciacija in antagonizmi, temveč – tudi boj med plemeni, ljudstvi, narodi za ta presežek dela. V razmerah razrednega antagonizma in izkoriščanja se je človek vedno boril za to, da ga ohrani zase oz. za tisti del sveta, ki mu je s svojo družbeno zavestjo pripadal. Različna stopnja družbene delitve dela je določala okvire tej borbi od plemena in antične mestne države prek srednjeveške komune in fevdalne province do modernega naroda. (E. Kardelj, 1957, str. LXXI.)

V razmerah, ko so ljudje skoraj izključno proizvodjali in živeli le v ozkih lokalnih mejah, je vse, kar je presegalo ta zaprti svet, lahko izražalo le nasilno poseganje od zunaj. »*Nizka stopnja družbene delitve dela je krepila predvsem lokalno zavest*, zato je ta vedno prevladovala nad državno oziroma dajala je vsebino državi. Države so se menjale, tudi plemena so razpadla, toda trdna in neuničljiva ter skozi tisočletja – tja do krize fevdalizma – bolj ali manj vase zaprta je ostala – v taki ali drugačni obliki – lokalna skupnost, občina in v najboljšem primeru fevdalna provinca. Taka lokalna povezanost je v prvi vrsti določala tudi zavest ljudstva, kajti ustrezala je doseženi stopnji družbene delitve dela.« (E. Kardelj, 1957, str. 3, podčrtal Z. M.)

⁴ Ta Leninova ocena je zelo relevantna tudi v današnjih razmerah, ko je prostorska mobilnost ljudi že neprimerno bolj razširjena, obenem pa se stalno pojavlja določena zadrega v zvezi z vrednotenjem navezanosti na kraj (pripadnosti, identifikacije) in mobilnosti v širšem prostoru.

Čeprav so bili že antični imperiji velika ozemlja in je prišlo že do precejšnje centralizacije, pa je to dejansko pomenilo le centralizacijo državnega aparata, medtem ko je bila stopnja gospodarskega povezovanja tako nizka, da je lokalna zavest še vedno ostala prevladujoča. Suženjsko delo in njegova nizka produktivnost sta pomenila tudi gornjo mejo delitve dela in gospodarske centralizacije. S tem pa je bil posredno določen že tudi domet gospodarskega povezovanja in občutka skupnosti.⁵

Fevdalni sistem je rahljal in uničeval plemenske vezi patriarhalne družbe, ki je bila etnično homogena skupnost, in pretopil plemena in rodove v ljudstva, ki jih je sestavljala cela vrsta drobnih proizvajalcev, ki so bili bolj ali manj sebi zadostni in lokalnih skupnosti v naravnem gospodarstvu. Naturalna izmenjava na zelo omejenem območju ter obveznost podložnika do fevdalca sta opredeljevali okvir družbene delitve dela v zgodnjem fevdalizmu. Tako je namesto plemenske razčlenjenosti nastala fevdalna, ki je temeljila na pripadnosti k enemu ali drugemu fevdalnemu gospodu. Zato je – kot ugotavlja E. Kardelj – tudi družbena zavest ostajala v oblikah *lokalizma in provincializma*. Fevdalni partikularizem je bil torej še vedno neprimerna podlaga za oblikovanje nacionalne zavesti.

Čim pa so se v okrilju fevdalizma začeli razvijati elementi kapitalizma, se je zlasti v zvezi z razvojem trgovine in denarnega prometa začel tudi proces širšega notranjega ekonomskega povezovanja ljudstev in razbijanja ozkih lokalnih ekonomskih in političnih vidikov. Lokalni okviri niso več zadostovali. Jezik in skupne kulturne ter etnične značilnosti postajajo tisti zunanji okvir, v katerem se razvija in ekonomsko povezuje nova, širša skupnost – narod. Pričenja se proces notranjega nacionalnega združevanja in narodnega prebujanja. (E. Kardelj, 1957, str. 8.)

2.2. Prek nacionalne samozadostnosti: zavest in povezanost v svetovnem merilu

Iz praktičnih ozirov se je potrebno v naši analizi omejiti na izbrano temo, tj. na procese vključevanja lokalne v narodno skupnost. Vendar pa ta »praktičnost« ne bi smela postati vzrok za to, da bi narod obravnavali statično, kot nekaj danega in stalnega. Zato je pravzaprav nedopustno jemati narod kot končno točko v procesu; gre le za »prehodno postajo« in ta prehodnost je obenem ena od njenih bistvenih opredeljitvenih lastnosti. Značilno za marksistične obravnave je ravno to, da »neusmiljeno«, brez

⁵ »Zato je tudi nastala cela vrsta samostojnih lokalnih središč, antičnih mest, ki so do skrajnosti ljubosumno čuvala svojo samostojnost in svojo lastno državnost. A imperiji so bili sredstvo teh centrov, ne pa izraz kakih notranjih potreb po nacionalnem združevanju. Značilno za tak antični imperij je torej, da v njegovi notranjosti obstoje gospodarsko-politično samostojni elementi, ki sami sebi zadostujejo, zato pa ob prvem pretresu državnega aparata take države tudi razpadajo v svoje sestavne dele. Grki se nikdar niso mogli zediniti v enotno državno telo, razen kadar je šlo za uveljavljanje nasilne nadvlade enega dela nad drugim. Zavest skupnosti je vezala samo pripadnike posameznih držav, katerih glavno težišče je bilo osrednje trgovsko in obrtniško mesto.« (Istotam, str. 4–5).

sentimentalnosti, razkrivajo logiko dolgoročnih razvojnih procesov, ki prodira skozi vse ravni prostorsko-družbene organizacije. Tako kot smo vsaj z nekaj fragmenti poizkušali povzeti te obravnave z vidika preseganja lokalne zaprtosti, tako na tem mestu poudarjamo tudi elemente preseganja naroda.

Tako na področju materialne kot duhovne proizvodnje sta že Marx in Engels ugotavljala, da se povezovanje in medsebojne odvisnosti razširjajo tudi prek nacionalnih okvirov: »Na mesto starih potreb, ki so jih zadovoljevali izdelki (domače) dežele, stopajo nove, ki terjajo za zadovoljitev produkte najbolj oddaljenih dežel in podnebij. Na mesto stare krajevne in *nacionalne samozadostnosti in zaprtosti* stopa vsestransko občevanje, *vsestranska odvisnost nacij druge od druge*. Tako kot z materialno je tudi z duhovno produkcijo. Duhovni proizvodi posameznih narodov postanejo *splošna dobrina*. *Nacionalna enostranost in omejenost postaja bolj in bolj nemogoča*, a iz mnogih nacionalnih in lokalnih literatur *se izoblikuje svetovna literatura*. (Marx-Engels, Manifest komunistične stranke, Izbrana dela, CZ, Ljubljana 1971, II. zvezek, str. 592–593, podčrtal Z. M.)

Podobno kot že prej krajevna, kasneje tudi nacionalna »*samozadostnost*«, »*zaprtost*«, »*enostranost*« in »*omejenost*« prihajajo v nasprotje z moderniziranimi produktivnimi silami; v ospredje stopa vse bolj tisto, kar je skupno pripadnikom *vseh narodov* – duhovni proizvodi kot »*splošne dobrine*«, literatura kot »*svetovna literatura*«. V »Komunističnem manifestu« je že zelo jasno izražena misel, da – nacionalni razločki in nasprotja med ljudstvi bolj in bolj izginjajo že z razvojem buržoazije, s trgovinsko svobodo, svetovnim trgom, z enakšnostjo industrijske produkcije in njej ustrezajočih življenjskih razmer. Tendenca k *izenačevanju* med narodi, k *standardizaciji* oz. *zmanjševanju razločkov* in *nasprotij* se uveljavlja istočasno s tem, ko se širi pomen *splošnih dobrin v svetovnem merilu*.

Tako sta torej Marx in Engels že nakazala obrise družbe, ki jo ne bodo več notranje ločevale niti razredne niti nacionalne bariere. Šele velika industrija je – kot ugotavljata v »Nemški ideologiji« – *posplošila* konkurenco, vzpostavila komunikacijska sredstva in moderni *svetovni trg*, ustvarila *hitro cirkulacijo* kapitalov in sploh ustvarila *svetovno zgodovino*, »kolikor je vsak civiliziran narod in vsakega posameznika v njem napravila pri zadovoljevanju potreb *odvisnega od vsega sveta*, in uničila dotedanje prvobitno zaključčenost posameznih narodov«.

Tako torej stopa v ospredje svet kot celota oz. kot globalna družba, ki temelji na določenih univerzalnih, vsepovsod navzočih elementih, kot tudi na hitri cirkulaciji dobrin, ki ji niso več napoti prejšnji partikularizmi.

E. Kardelj je v uvodu v drugo izdajo svoje knjige »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« (april 1957) razčlenil misel o procesu združevanja, ki vse bolj presega tudi nacionalne meje (kar je sicer obravnaval že 1938. l., v prvi izdaji). Pri tem izhaja tudi od novejših znanstvenih in tehničnih odkritij (nuklearna fizika, elektronika ipd.) in ugotavlja, da njihova

vsestranska aplikacija ni mogoča brez socialističnih družbenih odnosov in tudi brez *širokega* mednarodnega sodelovanja. »Družbena delitev dela, ki jo zahteva takšen razvoj proizvodjalnih sil in takšen obseg izmenjave materialnih dobrin na svetu, nujno premaguje ozke nacionalne meje, *zbližuje narode in vključuje človeka direktno v mehanizem svetovnega gospodarstva.*« (str. LIX, podčrtal Z. M.). Tudi zavest o skupnosti ekonomskih interesov prerašča nacionalne meje. Ozkosrčno *zapiranje vase* mora nujno privesiti do *zaostajanja*. »Ozko nacionalistično se bo nujno umikalo *občečloveškemu*; nacionalno kulturne meje se bodo zabrisovale pod močnimi tokovi intenzivne kulturne izmenjave med različnimi deli sveta. To je proces spajanja narodov, ki ga neizbežno nosita s seboj družbena delitev dela epohe, v katero človeštvo stopa, in socializem.« (Ibidem, podčrtal Z. M.) Posamezni narodi so si danes po svoji kulturi, ugotovlja avtor, že *dosti bližji eden drugemu*, kot so si bile še pred dobrimi sto leti različne pokrajine enega in istega naroda.

V tem procesu pa lahko pride do zastojev, če ni zagotovljena samostojnost vsakega posameznega naroda; *samostojnost* je pogoj za vse ožje sodelovanje in zблиževanje. Nasilno forsiranje narodnega »spajanja« samo krepi separatistične in nacionalistične elemente. Šele popolna odprava narodnega zatiranja bo – kot nakazuje Kardelj – omogočila, da bodo v narodnih kulturah *prevladovali občečloveški elementi*.

Naj povzamemo nekaj splošnih ugotovitev iz obravnavanih marksističnih virov. Ne glede na čas obravnave (razpon približno enega stoletja) in konkretno družbo, ki je bila predmet analize (Francija, Rusija, Jugoslavija idr.), se pojavlja visoka stopnja skladnosti med ugotovitvami. Temeljni razvojni proces, ki pogojuje oz. določa spreminjajoči se način združevanja v prostoru – je pri vseh avtorjih proces družbene delitve dela. Ekonomsko povezovanje prek lokalnih in nacionalnih okvirov je podlaga za spremembe pri kulturnem in političnem povezovanju ter za razširjanje okvirov družbene zavesti. Z *odpiranjem* navzven prihaja do izpodkopavanja monopolnih položajev znotraj lokalne skupnosti (naroda) in s tem do zmanjšanja (osebne) podrejenosti večine. Povečata se cirkulacija kapitala in prostorska mobilnost delavcev, istočasno pa se umikajo najrazličnejše ovire za večjo gibljivost v družbi in v prostoru. Namesto partikularizma se utrujajeta univerzalnost in standardizacija. Namesto značilne, popolne kontinuitete v razmerah avtarkične inercije in stagnacije sta v ospredju dinamično povezovanje in notranja premoženjska diferenciacija oz. razkroj prvotnih lokalnih skupnosti.

Nastajajo možnosti za uveljavljanje vse večje raznolikosti talentov in različnih poti razvoja, obenem pa prihaja do zmanjševanja razločkov med kraji, pokrajinami in narodi. Povečuje se območje občečloveškega v svetovnem merilu, obenem pa možnosti za neposredno vključevanje posameznika v globalno družbo.

3. Prek okvirov vasi in mesta: empirične ugotovitve nekaterih socioloških raziskav

Po splošnejši obravnavi naše teme na podlagi marksističnih virov naj na tem mestu opozorimo na ugotovitve empiričnih raziskav, ki razkrivajo razvojne tendence pri naseljevanju in združevanju znotraj in prek okvirov vasi in mesta. Gre torej za dva vidika, ki oba kažeta na to, da se v preteklosti jasno razločne meje med lokalnimi skupnostmi danes zabrisujejo:

a) Lokalno skupnost je vse težje razločevati od širših teritorialno-družbenih enot že glede na vse bolj difuzno agregiranje (naseljevanje) ljudi v prostoru. Prostorsko-fizična struktura naselitve ne omogoča več jasne identifikacije območja (meja) lokalne skupnosti.

b) Sociološko še pomembnejše pa je ugotavljanje prostorskega območja dejanske povezanosti in medsebojne odvisnosti prebivalcev. Le-to (ob razvitih prometnih in komunikacijskih sredstvih) oz. z upadanjem časovno-stroškovne distance vedno bolj presega območje strnjene naselitve in povezuje v celoto tudi prebivalce iz dokaj oddaljenih točk v prostoru. Zato vse pogosteje prihaja do napake, ko se, npr. pri planiranju upošteva le tisto, kar je znotraj meja strnjene naselja,⁶ ne pa tudi vse intenzivnejšo povezanost navzven, ki lahko na določeni točki postane celo bolj določujoča kot pa stanje znotraj danega kraja. Sama strjenost (gostota) naselitve in *lokacija* v prostoru izgublja na pomenu; vse bolj pa je pomembna dejanska *dostopnost* dobrin, storitev in idej.

Že z vidika fizične razporeditve (disperzije-koncentracije) ljudi v prostoru razkrivamo vse bolj pestro sliko različnih pojavnih oblik naselitve. Namesto dihotomne delitve na vas in mesto lahko identificiramo vse *številnejše prehodne oblike* med njima; obenem pa nastajajo nove tvorbe v širšem prostoru. Tako danes literatura obravnava izredno pestrost teritorialno-družbene organizacije – od najmanjših zaselkov in vasi, sosesk, mest, satelitskih mest, urbaniziranih območij, velikih mest, mestnih aglomeracij, somestij (konurbacij), metropol, megalopol in vse do svetovno razsežne »ekumenopole«. V zadnjih sto letih se je pojavljala nenehna težnja po vse večji *raznovrstnosti* teh oblik, *daleč prek enostavne podeželsko-mestne dihotomije*. Celo proces urbanizacije dobiva različne nove pomena in dodatne kvalifikacije.

Vzemimo najprej spremembe na najnižji ravni, tako da bi videli, kaj se dogaja znotraj podeželskih območij in podobno znotraj mesta, na ravni mestne soseske. Glede na prvo je Ryszard Turski podal naslednjo oznako splošnega trenda družbenih sprememb sodobnega podeželja na Poljskem: »Urbanizacija podeželja, ki povezuje podeželske lokalne skupine s širšimi supralokalnimi skupnostmi (družba, narod); izginjanje socialnih razlik

⁶ Znan nam je primer, ko je bila zasnova prostorskega plana za krajevno skupnost v neposredni bližini mesta (Ljubljana) pripravljena tako, da so le podaljšali trende rasti prebivalstva iz preteklosti, ne da bi pri prognozi upoštevali tudi naraščajoči vpliv širšega okolja (preseljevanje iz mesta).

med mestom in podeželjem, prehod od izolacije in avtarkije k pogodbam in vezem z globalno družbo; procesi dezintegracije podeželskih skupnosti ter integracije njihovih prebivalcev v celotno družbo; prehod od kmečke kulture h kulturi na nacionalni ravni itd.« (R. Turski, 1977, p. 201.)

V tej zelo zgoščeni označitvi temeljnih sprememb v podeželskih območjih se kaže težnja po dezintegraciji lokalne skupnosti in vzpostavljanju vezi s širšimi, nadlokalnimi enotami. Razlike med mestom in podeželjem se zmanjšujejo oz. izginevajo. Mesto kot posebna identiteta prav tako izgublja svoje značilnosti. Tudi druge raziskave na Poljskem in drugod podpirajo takšne ugotovitve (glej, npr., Maria Dobrowolska, 1976, Danuta Dobrowolska, 1976).

Na ravni soseske imamo, npr., raziskavo prenove takšne enote Henryja Coinga (blok št. 4 v XIII arrondissementu v Parizu – H. Coing, 1966). Njegove ugotovitve kažejo na to, da soseska kot skupnost *izgublja svojo posebno identiteto* s tem, ko jo absorbira širša mestna kultura. M. Castells, ki je prikazal to raziskavo, dodaja, da je to za Coinga neizogibno dejstvo, čeprav svojih dokazov ni rigorozno predstavil. Te spremembe se dogajajo še toliko lažje, ker se *posamezniki povezujejo z globalno družbo* prek vrste odnosov in raznovrstnih kontekstov. (Manuel Castells, v: C. G. Pickvance, 1976, str. 51–52.)

Čeprav ta raziskava zadeva le del mesta, ugotovitve kažejo isto vrsto in smer prostorsko družbenih sprememb. Soseska, kot smo nakazali, se utopi v širših družbenih okvirih, vendar pa vzporedno s tem prihaja tudi do novih vezi z globalno družbo. Namesto soseske izstopajo posamezniki, ki vzpostavljajo neposredne vezi z družbo prek lokalnih okvirov.

Naše iskanje ugotovitev o naravi in pomenu prostorsko družbenih sprememb lahko nadaljujemo, tako da bomo razkrili tudi preobrazbo mesta in urbanizacije. Mesto samo postaja bolj intenzivno prepleteno s širšo mrežo naselij. Raziskava, ki so jo opravili v Bolgariji, kot poročata P. Grekov in J. Gloukharov, je ugotovila: »Za proces preseganja razpršenega značaja mreže naselij je značilno oblikovanje novih naselitvenih formacij, kot so aglomeracije, sistemi naselij in paralelna mesta. Ob tem je bila ugotovljena težnja po krepitvi razvojnih procesov mestnih regij. Nastajanje urbaniziranih regij je prva bistvena značilnost evolucije, ki se odvija v strukturi naselitvene mreže. Konec koncev bo policentrični sistem koncentracije produkcijskih sredstev vodil do svoje logične posledice – oblikovanja aglomeracij.« (P. Grekov in I. Gloukharov, 1971, str. 71.)

Namesto *posameznih mest in velemest* imamo torej sedaj *širšo mrežo*, ki opozarja na *urbanizirane regije* kot bolj inkluzivne teritorialne družbene sisteme. Namesto enega centra in njegove periferije se oblikuje »*policentrični sistem*«.

M. V. Borshcevsy je analiziral te procese v Sovjetski zvezi in prišel do sklepa, da sta tako *mesto kot urbanizacija zgodovinsko prehodna pojava* prostorske organizacije dejavnosti. Prikazal je spremembe, povezane z znanstveno in tehnološko revolucijo – kot prehod iz starega tipa distribu-

cije prebivalstva (»točkastega« tipa: vas, mesto), k novemu, tj. aglomeracijam mest in urbaniziranih območij. Ob tem ugotavlja, da novi tipi razporeditve prebivalstva niso mesta v starem smislu besede in bilo bi napačno, če bi označevali ta proces njihovega formiranja in razvoja kot »urbanizacijo«. Gre za »*cone intenzivnega teritorialnega razvoja* – z izmenjavanjem in zlivanjem velikih, srednjih in majhnih mest in naselij, katerih prebivalstvo je zaposleno v industriji, v visoko mehaniziranem kmetijstvu, pri zbiranju in obdelavi informacij, v servisih. V socializmu takšne aglomeracije (ko celotno prebivalstvo enako uživa storitve hitrega prometa in modernih institucij s področja kulture, storitev in športa ter ima enak dostop do izobraževalnih institucij) lahko postanejo glavna oblika industrijsko-agrarnega kompleksa, ki povsem prevlada bistvene razlike med mestom in podeželjem.« (M. V. Borshavsky, 1978, str. 14).

Borshcevsy predstavlja zelo kompleksno mrežo prostorsko-družbenih enot, ki *absorbira posebno identiteto mesta in urbanizacije*. Prostorska ekspanzija tako kot agrarno-industrijska integracija vodita k »*enemu samemu sistemu distribucije prebivalstva*«.

Iz lokalne ravni se pojavlja prehod na regionalno raven. Vendar pa se tudi na tej ravni znova pojavljajo podobna vprašanja. Tudi regija kot posebna identiteta je podvržena preobrazbi. Janusz Ziolkowski je v zvezi s tem zapisal: »Vse te sile, ki jih je sprostil proces industrializacije in urbanizacije, *preobražajo regionalno raznovrstnost v bolj standardiziran nacionalni vzorec*.« (J. Ziolkowski, 1971, str. 30.) To še posebno velja za najbolj razvite države. Itd., itd.

Tu smo na fenomenološki ravni prikazali pot dolgoročnega razvojnega procesa, ki se pojavlja kot dialektična enotnost nasprotij – povezovanja in osamosvajanja. Lokalne, regionalne in širše teritorialne enote ena za drugo postajajo preozki okviri združevanja ljudi v prostoru; obenem pa preširoki in presplošni, da bi lahko izrazili vse specifičnosti vsakega posameznika. S tem, ko se odpirajo v smeri globalne družbe in s tem, ko dopuščajo, da se znotraj njih osamosvaja vse večje število subjektov, izgubljajo svojo determinacijsko vlogo oz. pojasnjevalno moč.

4. Lokalna skupnost in narod: med posameznikom in globalno družbo

Tradicionalni, v stoletjih ali tisočletjih utrjeni okviri prostorsko družbene organizacije torej danes zelo hitro izgubljajo svojo podlago. Ob tem, ko so določeni trendi povsem očitni, pa je obenem dosti nejasnosti o temeljnih zakonitostih prostorsko-družbenih sprememb in razvojnih procesov nasploh. »Vas«, »mesto«, »kmetje«, »domači kraj«, pa tudi »domovina«, »tujina« ipd. Danes izgubljajo svoj uveljavljeni pomen. Tudi sociološka refleksija tega dogajanja z značilnimi disciplinarnimi razdelitvami na ruralno sociologijo, agrarno sociologijo, urbano sociologijo, socialno ekologijo ipd. postaja zastarela in preživela. Celo »lokalna

skupnost«, ki naj bi že bolj integralno vključevala tako vaške kot mestne skupnosti, se sooča z vprašanji, kaj je danes še »lokalno«, kako razločevati med lokalnim in »supralokalnim«, koliko gre res za »skupnost« in ne le za konvencionalno oznako prostorsko določenega agregata ipd.?

Čim bolj se poglobljamo v sociološki pomen današnjega dogajanja na relaciji lokalno-nacionalno, tem manj nas zadovoljujejo konvencionalni okviri fenomenološkega prikazovanja te tematike. Razširja pa se nam predmet analize – tako »navzven«, v smeri univerzalnega in občečloveškega, kot tudi »navznoter«, ne le do posameznih strukturnih kategorij, temveč, do posameznika z vsemi njegovimi edinstvenimi značilnostmi. Oboje se medsebojno pogojuje in povezuje kot dialektična enotnost nasprotij; čim bolj je izraženo vse tisto, kar je *vsem ljudem* skupnega (splošno univerzalno), tem bolj – prej ali slej – izstopa tudi tisto, kar je *povsem enkratna značilnost* vsakega posameznika. Na poti do univerzalnega je treba preseči vse bariere gospodarskega, političnega in kulturnega partikularizma (gl. E. Kardelj, str. 12, 13). Na poti do konkretne osebnosti posameznika pa je treba prebijati vse utrjene *okvire povprečnega* in preveč splošnega, ki ne more v polni meri izraziti bogastva enkratnih lastnosti posameznika.

Lokalna in nacionalna skupnost zavzemata vmesni prostor in imata zato tudi *le prehodno zgodovinsko vlogo*. Prva ima sicer svojo perspektivo še z vidika približevanja konkretnemu posamezniku, medtem ko druga lahko odigra progresivno vlogo kot člen pri približevanju globalni družbi. Vse bolj gre za neposredne vezi med posameznikom in globalno družbo in s tem za vezi z vsemi drugimi posamezniki; relativno zmanjšuje pa se pomen vezi do prav specifičnih drugih posameznikov. Ob zmanjševanju najrazličnejših partikularizmov – kar smo še posebej poudarili na podlagi Leninove analize – se povečuje splošni tok (cirkulacija) idej in dobrin. Namesto bilateralne izmenjave in kalkulacije o koristih in stroških vse bolj stopajo v ospredje transakcije, ki neposredno vključujejo strukturo celotnega družbenega sistema. Namesto »lokalnih in provincialnih duhovnih pregrad«, lokalne in provincialne omejenosti in partikularizma (Kardelj, str. 14, 15), se torej oblikuje *enoten prostor v globalno družbenem okviru*, tako da že najmanjše razlike (spremembe) na določenem mestu spodbudijo takojšnji odziv v celotni družbi.

Ob tem, ko se vse bolj krepi *sfera skupnega in občečloveškega*, tudi *individualna variabilnost ne ogroža* več enotnosti celotnega sistema. Celo nasprotno, s tem, ko po eni strani vse globlje prodira proces standardizacije, tako v materialni kot v duhovni proizvodnji, se obenem povečuje tudi možnost za *individualizacijo* na podlagi večje komponibilnosti standardiziranih elementov. Vendar pa je standardizacija zaradi lokalne omejenosti (tržišča) zavrta. Težnja po standardizaciji se torej uveljavlja istočasno kot težnja po prebijanju lokalne, pa tudi nacionalne omejenosti. Istočasno pa povečevanje komponibilnosti elementov pomeni tudi za posameznika kot

uporabnika⁷ večje izrazne možnosti. »Raznovrstnost talentov« in »boga-stvo družbenih odnosov«, o čemer govorijo klasiki marksizma, naj bi torej spodbujali ne pa utesnjevali v standardizirano uniformnost elementov, ki postaja univerzalno dostopna vsem posameznikom.

V literaturi lahko naletimo na dvojje *enostranskih* razumevanj razvoj-nih trendov:

a) Na eni strani so znane pojmovne konstrukcije F. Tönniesa – »Ge-meinschaft-Gesellschaft«, E. Durkheima – mehanska in organska solidar-nost, P. Sorokina – »kumulativne skupnosti in agregati razčlenjeni na funkcionalna združenja« idr., ki razlagajo, da gre za prehajanje od združevanja na podlagi podobnosti k združevanju na podlagi različnosti.

b) Na drugi strani imamo – kritične – ugotovitve, da današnji razvoj vodi ravno v nasprotni smeri, tj. od različnosti k vse večji uniformnosti. V preteklosti so se posamezne lokalne skupnosti, regije in narodi medse-bojno razlikovali npr. po svoji kulturi, običajih, navadah, po govoru (zlasti značilno – lokalni dialekti), po načinu oblačenja, po svoji arhitekturi ipd.; danes pa da vse te razlike izginjajo in pred nami je – sicer obžalovanja vreden – »pohod« v vsesplošno uniformiranost.⁸

V prvem primeru je torej nakazan trend – od podobnega, ki je prevladoval znotraj tradicionalnih vaških skupnosti,⁹ k različnemu, ki prevladuje v »sodobni urbanizirani družbi«. V drugem primeru pa gre za navidezno nasprotno ugotovitev, tj. za trend od različnega k unifor-mnemu. Oboje pravzaprav pravilno poudarja določene spremembe. Kar je ob tem problematično, je predvsem parcialnost, ki privede do različnih sklepov.

Bolj celovita analiza nam razkrije, da gre dejansko za istočasno povečevanje tako podobnosti kot razlik. Dve navidezno nasprotni usmeri-tvi se ne izključujeta, ker gre za dve ravni analize. Na ravni *lokalnih, regionalnih in nacionalnih skupnosti* – kot smo že videli – *se razlike* med temi enotami z razvojem dejansko *vse bolj zmanjšujejo*.

Čim bolj se zmanjšuje časovno-stroškovna distanca med temi enotami tem lažja je vzajemna dostopnost, tem večji je obseg izmenjav dobrin, storitev in idej in tem večja sta prostorska mobilnost in »mešanje« ljudi v tem širšem prostoru. S tem se *relativizira pomen lokacije* (človeka, materialnega proizvoda, institucij ipd.) *v prostoru*. Zmanjša se delež tistega, kar je treba neposredno *posedovati*, da bi bilo tudi dejansko na voljo za uporabo; nasprotno pa se razširja območje vsega tistega, kar je v

⁷ Posameznika-proizvajalca (odvisno od stopnje razvoja produkcijskih sredstev in glede na razredno neenakost v družbi) ta isti proces lahko omeji in degradira kot človeško osebnost. Dolgoročna perspektiva pa tudi tu nakazuje tako tehnološki razvoj v smeri avtomatizacije produkcijskega procesa kot tudi preseganje razredne neenakosti.

⁸ Takšna opozorila je bilo zaznati, npr., na mednarodnem seminarju »Komparativna ekološka analiza družbenih sprememb«, FSPN, Ljubljana, 1976. A. Kuklinski in R. Wilczewski sta obravnavala zlasti očitne težnje po zmanjševanju razlik med regijami na Poljskem. Pri tem pa seveda ni mišljeno zmanjševanje socialne oz. razredne neenakosti.

⁹ Kot smo že videli, je sicer tudi Marx opažal takšno – bolj agregiranje kot združevanje na podlagi podobnosti, ko je, npr., zapisal, da gre za enostavno zbiranje istoimenskih veličin, tako »kot krompirji v vreči tvorijo vrečo krompirja«. Vendar pa je (tako on kot tudi drugi marksistični avtorji) ugotavljal, da se z nadaljnjim razvojem prek lokalnih in provincialnih omejitev ne krepijo le razlike, temveč tudi skupni elementi.

obtoku in postaja bodisi splošno razpoložljivo bodisi *dostopno* na podlagi splošnih pravil o dostopnosti in še posebej tudi na podlagi – vsaj za danes še potrebnih – mehanizmov solidarnosti.¹⁰

Torej, čeprav določene dobrine niso fizično locirane v neposredni bližini, to še ne izključuje njihove uporabe. Če ima določena občina bolnico in specialistične zdravstvene službe, med tem ko jih sosednja nima, se jih vendarle poslužujejo (za sedaj mogoče še ne v povsem enaki meri) tako občani prve kot druge občine.

Vidimo torej, da na podlagi lokacije v prostoru ne moremo več pojasnjevati ali predvidevati določene strukture in dejanskega obnašanja. Tu pridemo do zelo velikih razhajanj med prostorsko distribucijo pojavov ter njihovimi družbenimi referenčnimi okviri.¹¹ Lokacija in prostorska bližina zmeraj manj determinirata – in s tem tudi manj pojasnujeta – okvire, subjekte in vsebino (zaradi katere prihaja do) dejanskega povezovanja med prebivalci v ožjem in širšem prostoru.

Z razvojem je prišlo do presejanja položaja, ko je šlo za relativno visoko stopnjo *homogenosti znotraj* lokalne skupnosti in za relativno bolj poudarjene *razlike med njimi*; povečuje pa se *medsebojno mešanje elementov*, ki ga prinaša intenziviranje prostorske mobilnosti in komunikacij. Hkrati s tem, ko se razlike na ravni lokalnih (teritorialnih) enot zmanjšujejo, se torej *raznovrstnost znotraj njih povečuje*.¹²

Zmanjševanje razlik med lokalnimi skupnostmi in regijami torej eo ipso še ne pomeni (vsaj – ne nujno) že vsesplošnega povečevanja uniformnosti. Nasprotno, gre – kot smo videli iz marksističnih virov – le za odpravljanje različnih partikularizmov na ravni teritorialnih enot, kar celo povečuje raznovrstnosti znotraj teh enot. Medtem ko se teritorialne enote umikajo s svojimi posebnostmi, pa prihajajo vse bolj do izraza razlike med posamezniki, prek katerih se izraža vse bolj enkratni profil osebnosti vsakega posameznika.¹³

Navzlic navedenemu pa še ne moremo napraviti sklepa, da bo iz neposrednega okolja vsakdanjega življenja ljudi »izpuhtela« vsakršna vsebina. Pri tem je treba upoštevati, da ima tudi »logika« družbene delitve dela, ki je danes še prevladujoča podlaga za prostorsko-družbeno povezovanje, svoje meje. Tako kot je delitev dela rušila teritorialne partikularizme, tako je obenem tudi sama ustvarila čisto nove. Oblikovala se je

¹⁰ Kot primer iz naše prakse lahko navedemo vse bolj učinkovito delovanje takšnih izravnalnih mehanizmov, npr., med bolj in manj razvitimi občinami, ki zmanjšujejo pomen neenakomerne porazdelitve materialnega bogastva v prostoru in zagotavljajo enotni minimalni program na področjih družbenih dejavnosti.

¹¹ V nekaj krajevnih skupnostih občine Ljubljana-Vič je lociranih ca. 70% vseh znanstvenih institutov Slovenije. Obenem pa te institucije nimajo skorajda nobenih intenzivnejših stikov niti s temi krajevnimi skupnostmi niti z občino, niti z mestom Ljubljana kot celoto.

¹² Kot smo že videli, se namesto številnih zaprtih lokalnih tržišč – utrjuje mednarodno in svetovno tržišče, ki istočasno odpravlja teritorialne razlike in obenem povečuje raznovrstnost na tržišču.

¹³ To splošno razlago lahko podkrepimo z ugotovitvami o odmiranju lokalnih dialektov in nastajanju enotnega, standardiziranega knjižnjega jezika. Tako kot je bil včasih prebivalec določenega kraja vezan na svoj dialekt kot polž na svojo hišico, tako se danes oblikujejo (ali so že oblikovani) standardni jeziki. Po govoru in izgovorjavi sploh ni več mogoče prepoznati njihove krajevne provinience.

sektorska organizacija družbenega življenja, nastale so različne panoge dejavnosti, poklicne kategorije, znanstvene discipline ipd. Višja stopnja delitve dela oblikuje tudi *vedno ožje, osamostaljene sektorje*, ki se organizirajo v vedno širšem prostoru. Toda v tem procesu vedno večjega vsebinskega zoževanja in prostorske ekspanzije je vedno večje tudi območje dogajanja, ki ostaja zunaj danega sektorja. V lokalni skupnosti pride le do agregatnega sožitja različnih sektorjev in institucij brez medsebojne povezanosti. Vendar pa je to le prehodno obdobje, obdobje krize lokalne skupnosti.

Sektorji in institucije postanejo preozek okvir za ustvarjalno delovne osebnosti človeka. Tako kot je v preteklosti delitev dela izsiljevala vključevanje v širši prostor, tako sedaj presejanje omejitev, ki so posledica te delitve, terja večje povezovanje v neposrednem okolju človeka. Tu ne bo šlo več za omejeno profesionalno dejavnost, temveč za povezovanje vsestransko razvitih osebnosti, ki si bodo lahko svobodno izbirale tako ožje kot širše prostorske okvire svojega življenja, ne da bi bile življenjsko zakovane v kateregakoli od njih. *V tem naj bi bil tudi odgovor na vprašanje, kakšen bo v bodoče pomen združevanja v tistih okvirih, ki jih danes še lahko označujemo kot lokalne skupnosti in narode.*

IZBRANA LITERATURA:

- Biblioteka: Čovjek i sistem, svezak I. Teritorijalno-politički sistemi, Institut za društvena istraživanja, Zagreb.
- Castells Manuel, La question urbaine, Maspero, Paris 1972.
- Coing H., Renovation urbaine et changement social, Paris 1966.
- Dobrowolska Danuta, Social Changes in Suburban Villages, v knjigi: Turowski J.; Rural Social Change in Poland, 1976.
- Dobrowolska Maria, The Impact of Industrialization on the Transformation of the Rural Settlement Structure and the Occupational Structure in Southern Poland, v knjigi: Turowski Jan, Rural Social Change in Poland, 1976.
- Engels Friedrich, Anti-Dühring, Ljubljana, CZ, 1958.
- Fiamengo Ante, Ideja integracije človečanstva i pitanje prerastanja nacije, Pregled, 6, 1965.
- Fiamengo Ante, Kosmopolitizam i proleterski internacionalizam, Veselin Masleša, Sarajevo 1959.
- Grivčev J. Vasil, Ustavno načelo o jedinstvu jugoslovenskog tržišta i osnovna područja i oblici njegovog narušavanja, Encyclopaedia moderna, 23, Zagreb 1973.
- Jespersen Otto, Čovječanstvo, narod i pojedinac sa lingvističkog stanovišta, Zavod za izdavanje učbenika, Sarajevo, 1970.
- Kardej Edvard, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, DZS, Ljubljana 1957.
- Kraljević Inge, Povezanost teritorijalne i funkcionalne organizacije društva, Socijalizam 7-8, 1968.
- Lenjin V. I., Razvitak kapitalizmu u Rusiji, Kultura, Beograd 1958.
- Marx Karel, Engels Friedrich, Izbrana dela v petih zvezkih, CZ, Ljubljana.
- Marx-Engels, Manifest komunistične stranke, v: Izbrana dela, CZ, Ljubljana 1971.
- Mlinar Zdravko, Integracija ruralnih područja u širi društvenoekonomski sistem, Sociologija sela 29-30, 1970.
- Mlinar Zdravko et al., Sociološki in politološki aspekti procesov integracije mesta in podeželja, FSPN, Ljubljana, 1970.
- Pašić Najdan, Samoupravna integracija i politički sistem, Bilten br. 5 - odbora za saziv i pripremu II. kongresa samoupravljača Jugoslavije, 1970.
- Pickvance C. G., editor, Urban Sociology: Critical Essays, Tavistock Publ., 1976.
- Pusić Eugen, Lokalna zajednica, Narodne novine, Zagreb 1963.
- Rupel Dimitrij, Kulturna integracija mesta in podeželja, FSPN, 1970.
- Sergejev Dimitrije, Komparativno historijsko proučavanje integracije lokalnih zajednica u suvremene nacije s osobitom obzirom na naše krajeve (večletni raziskovalni projekt), Filozofski fakultet, Zagreb.
- Socco Papers (Komparativna ekološka analiza družbenih sprememb), Vol. I, II, III, FSPN, 1976.
- Turski Ryszard, The Peasants and Society, v knjigi: Turowski Jan 1977.
- Turowski Jan, Szwengrub Lili Maria (editors), Rural Socio-Cultural Change in Poland, The Polish Academy of Sciences Press, 1977.
- Turowski Jan, Szwengrub Lili Maria (editors), Rural Social Change in Poland, The Polish Academy of Sciences, 1976.
- Živočić Miladin, Patriotizam i socijalizam, Praxis, 1972, 3-4.

ELDON L. WEGNER

Družbeni koncepti zdravstvenega varstva in njegove organizacije

(*ter aktualne naloge sociologije medicine*)

Ob podpori Fulbrightovega sklada in na podlagi prijaznega povabila Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo sem imel posebno priložnost preživeti v Ljubljani pet mesecev študijskega dopusta, namenjenega preučevanju organizacije zdravstvenih služb v okviru samoupravnega socializma. Moje področje sociologije medicine je relativno nova veja sociologije in v vaši deželi še ni razvita. Iz tega razloga sem bil naprošen, da vam prikažem pregled tega področja.*

Za prikaz sem izbral tri vsebinske sklope: 1. družbeni procesi in zdravstveni status populacije, 2. problemi v organizaciji zdravstvenih služb in 3. družbeno-organizacijski vpliv na medsebojni odnos med zdravnikom in pacientom. Ti trije vsebinski sklopi mi bodo omogočili, da se bom dotaknil široke problematike v sociologiji medicine in prikazal uporabnost sociološke analize pri študiju zdravstvenega varstva in zdravstvenih služb.

Družbeni procesi in zdravstveni status populacije

Vprašanje obravnave bolezni, ki zadeva vsako družbo, in vsako družbo skozi zgodovino, je razvilo institucionalni odgovor na bolezen znotraj okvira lastne kulture in družbene strukture. Predznanstveno razumevanje je imelo bolezen za rezultat načina življenja ali je izražalo zvezo z nadnaravnimi silami. Znanstveno razumevanje bolezni kot biološkega fenomena se je začelo z razvojem teorije Louisa Pasteurja o mikroskopskih povzročiteljih bolezni leta 1856. To novo razumevanje je spremenilo miselnost glede zdravstvenega varstva, kar je vplivalo na javnost in na strokovnjake. Teorija mikroskopskih povzročiteljev bolezni vsebuje striktno biološko koncepcijo etiologije bolezni. Tako je postala javnost

* Dr. Eldon L. Wegner, Department of Sociology, University of Hawaii at Manoa, Honolulu, Hawaii. Pričujoči tekst je bil predložen na podlagi predavanja, ki ga je imel avtor na FSPN v Ljubljani, 26. maja 1982.

glede svojega zdravja odvisna od zdravnikov kot ekspertov v medicinski znanosti. Zdravstveno varstvo je postalo izenačeno z medicinskim.

Na tako mišljenje se je kmalu pojavila kritična reakcija. 1890. leta je Robert Koch naredil svoj slavní eksperiment z vbrizganjem živega bacila tuberkuloze. Ko je pokazal, da ni razvil aktivne tuberkuloze, je dokazal, da se celo ta nalezljiva bolezen pojavlja predvsem zaradi socialnih razmer, v katerih živijo ljudje. Incidenca tuberkuloze med migranti v Slovenijo je v skladu z rezultati mnogih študij, ki kažejo, da je ta bolezen povezana z razkrojevalnimi posledicami migracije.

V razvitih družbah je pričakovano trajanje življenja naraslo od slabih 40 na 70 let v zadnjih sto letih, v Sloveniji pa v zadnjih petintridesetih letih. Thomas McKeown, angleški medicinski zgodovinar, poudarja, da je treba večino podaljšanja pričakovanega trajanja življenja pripisati bolj javno-zdravstvenim ukrepom, kot so ustrezna sanitarna ureditev in boljše prehranjevanje, kot pa rezultatom medicinskega varstva. Tako naj bi se študija o zdravstvenem varstvu ne ukvarjala samo z medicinsko intervencijo, ampak tudi z življenjskimi načini populacije in vplivi politične ekonomije na življenjske razmere ljudi. Iz tega razloga so naloge in pričakovanja sociologije pomembna. Želim dati nekaj ilustracij:

Prehranjevalne navade so kritični dejavnik v zdravstvenem varstvu. Po eni strani izražajo kulturne preference ljudi. V razvitih družbah ljudje tipično uživajo čezmerne kalorije, zasitne maščobe, sladkor in sol in premalo celega zrnja ter svežega sadja in zelenjave. Naše naraščajoče znanstveno razumevanje kaže, da take navade igrajo pomembno vlogo pri takih boleznih, kot so zvišan krvni tlak, srčne bolezni, rak, sladkorna bolezen in druge prebavne težave. Prehrabene preference se oblikujejo zgodaj v življenju in se vzdržujejo z družbenimi normami populacije. V nekaterih primerih so se navade prehrabene potrošnje ohranile, kar je bilo primerno za težka poljska dela, a neprimerno za urbane poklicne aktivnosti. Jasneje, uvajanje bolj zdravih načinov prehranjevanja je problem spreminjajočih se družbenih norm, kar zahteva strokovno mnenje sociologije in socialne psihologije.

Po drugi strani je tudi potrošnja hrane omejena z razpoložljivostjo. Politična ekonomija proizvodnje in distribucije hrane se izraža v zdravju populacije. Prehrabena industrija je vsekakor bolj usmerjena v pridobivanje dobička, kot na prehrabene standarde. Zaradi cenene proizvodnje močno propagira in vsiljuje hrano z majhno prehrabeno vrednostjo. Mnogo industrijsko pripravljene hrane vsebuje dosti maščob in nadomestkov. Poleg tega je dobičkanosen tudi dolg rok uporabe, zaradi česar se uporabljajo številni kemični aditivi, ki so zdravju škodljivi.

Na kratko je potrebno omeniti ekonomske prednosti dežele. Jugoslavija v trenutnih ekonomskih razmerah izvažá mnogo mesa in zelenjave, s čimer dosega dobre cene proizvodov in prispeva k menjavi s tujino. Vendar pa so ljudje v javnem zdravstvu zaskrbljeni nad možnimi negativnimi posledicami za zdravje zaradi neustreznih proteinov in pomanjkanja

določenih vitaminov v prehrani nekaterih slojev populacije. Zdravstveno varstvo ne more biti ločeno od političnoekonomskega odločanja.

Vpliv politične ekonomije na zdravje se lahko ilustrira tudi s problemom kontrole onesnaževanja zraka in vode. V večini primerov obstaja razpoložljiva tehnologija za razreševanje teh problemov, vendar pa je njena uporaba odvisna od politike razdeljevanja družbenih sredstev, kar vključuje tudi mehanizme za izvajanje družbene kontrole nad posebnimi interesi organizacij. V tem pogledu sociologija medicine zahteva politično analizo.

Ta vsebinski sklop želim na koncu zaključiti z opombo, da WHO (svetovna zdravstvena organizacija) definira zdravje ne samo kot odsotnost bolezni, ampak kot stanje popolnega fizičnega, duševnega in socialnega dobrega počutja. Ker taka široka definicija postavlja praktične probleme, npr. glede presoje, kaj je zadostno zdravstveno varstvo, bi oporekal, da je filozofsko utemeljena. Zdravje ni določeno biološko stanje, ampak potencial za najvišjo stopnjo delovanja človeka znotraj družbenega okolja. Zdravstveno varstvo zahteva upoštevanje vseh družbenih okoliščin, ki spodbujajo ali zavirajo človekov razvoj. Tako razumevanje zdravja ima radikalne implikacije.

Problemi v organizaciji zdravstvenih služb

V razvitih državah trenutni problemi v organizaciji zdravstvene službe v veliki meri odražajo temeljne spremembe v naravi zdravstvenih problemov teh družb. Javno-zdravstveni ukrepi in višji življenjski standard so skupaj s cepivi in antibiotiki za zatiranje nalezljivih bolezni znižali stopnjo smrtnosti. Po drugi strani pa industrializaciji in urbanizaciji tipično sledi nizka stopnja rodnosti. Posledica tega je, da med prebivalstvom v razvitih deželah narašča delež starejših oseb. Glavni znanstveni problemi niso več nalezljive bolezni, ampak kronične degenerativne bolezni, kot so bolezni srca, rak, povišan krvni tlak, sladkorna bolezen in bolezni dihal, npr. emfizem pljuč, kronični bronhitis in astma.

Tradicionalno medicinsko varstvo se je razvilo v času, ko so bile najpomembnejše nalezljive bolezni. Te bolezni imajo relativno dobro znano etiologijo, preventiva se izvaja z ukrepi javnega zdravstva ali s cepivi za zaščito proti škodljivim mikroorganizmom, zdravljenje obsega relativno kratkotrajen kontakt z zdravnikom in mu sledi, zlasti z razvojem antibiotikov, relativno hitro okrevanje brez onesposablajočih posledic.

Kronične bolezni, ki so poglavitni zdravstveni problem razvitih dežel, imajo drugačne značilnosti in zahtevajo nove oblike zdravstvenega varstva. Etiologije niso dobro poznane, toda očitno vsebujejo mnogovrstne dejavnike, kot npr. dednost, okolje in način življenja. Pri zdravljenju teh bolezni je medicinsko varstvo običajno neučinkovito, vendar jih v najboljšem primeru skuša kontrolirati. Še več, te bolezni običajno progresivno

onesposabljaajo bolnika. Te značilnosti imajo za zdravstvene službe naslednje implikacije:

Prvič, prioriteta mora biti dana preventivi. Te bolezni so pogosto kumulativni rezultat življenjskih navad, kot so kajenje, prevelika teža, pomanjkanje telesnega gibanja, slabe prehrabene navade, zloraba alkohola, psihosocialni stresi in izpostavljanje nezdravemu okolju. Ustrezno zdravstveno varstvo ne more biti omejeno na biološke ukrepe, ampak mora vsebovati tudi socialne, znanstveno utemeljene programe, katerih cilj je vplivati na vedenjske navade zdravih ljudi, da se ohrani njihovo zdravje.

Drugič, dolgotrajnost degenerativnih bolezni zahteva nov odnos med zdravnikom in pacientom. Po eni strani mora biti pacient izpostavljen dolgotrajnemu opazovanju in spremljajočim kontaktom z zdravstvenim sistemom, po drugi strani pa se mora angažirati pri kontinuirani skrbi zase, kar zahteva, da je poučen o bolezni in programu zdravljenja. Odnos med zdravnikom in pacientom mora biti bolj sodelujoč kot avtoritaren.

Končno, kronično degenerativne bolezni se pogosto končajo z invalidnostjo. Včasih človeka bolj oslabijo socialne, psihološke in ekonomske posledice takega stanja, kot pa biološke spremembe. Potrebno je obsežno zdravstveno varstvo, ki vključuje kooperativno teamsko delo številnih strokovnjakov. V tem smislu je v kontekstu današnjih medicinskih problemov ozek koncept medicinskega varstva kot biološke intervencije vse bolj zastarel.

Sklicujoč se na prejšnjo diskusijo naj sedaj omenim nekaj specifičnih problemov v zvezi s planiranjem zdravstvenih služb. Nastanek medicinske znanosti je vodil v profesionalizacijo medicine z vsemi standardi izobraževanja in licenciranja. Cilj je bil zaščititi javnost pred nepristojnim zdravstvenim kadrom in vzpostaviti kvalitetni nivo, ki bi mu javnost lahko zaupala. Vendar je profesionalizacija pripeljala tudi do tega, da zdravniki kontrolirajo medicinsko organizacijo in v nekaterih pogledih je bilo to za družbeni interes škodljivo. V številnih krajih medicinsko varstvo ni bilo dosegljivo zaradi koncentracije zdravnikov v urbanih centrih, nekaterim slojem prebivalstva pa zaradi ekonomskih pregrad. Dalje, zdravniki so se koncentrirali na specializacije in zanemarili splošno prakso – ne samo zaradi ekonomskih spodbud, ampak tudi zaradi boljših strokovnih priložnosti, izzivov in statusa, ki ga nudi specializirana praksa. Zaradi teh in drugih razlogov verjamem, da medicinskega varstva kot legalnega monopola, ki služi vsem, ne morejo pravilno uravnati tržne zakonitosti.

Prva rešitev v zdravstvenem planiranju zato zadeva institucionaliziranje ravnotežja med profesionalnim in družbenim vplivom. Politični mehanizmi v samoupravnem socializmu so dobra ilustracija take ureditve.

Drugo vprašanje zadeva centralizacijo proti decentralizaciji zdravstvenih služb. Do določene mere ustvarjajo to dilemo neskladni cilji. Centralizacija nudi visoko kvaliteto in učinkovitost zaradi koncentracije tehnologije in specializiranega osebja. Po drugi strani decentralizacija nudi pre-

dnost, kot je varstvo, dostopno in enakovredno za celotno populacijo. Koncept regionaliziranega zdravstvenega varstva, kot ga zastopa WHO, nudi dobro rešitev in slovenski sistem je dober primer za to. Primarno varstvo, znotraj katerega je možno razrešiti veliko večino zdravstvenih problemov, je geografsko zelo široko razpršeno, specializirano varstvo pa je koncentrirano v regionalnih bolnicah in klinikah.

Tretje vprašanje se nanaša na položaj preventivnih, kurativnih in rehabilitacijskih služb. Tradicionalne medicinske službe so se osredotočile na kurativne funkcije, ki so postale izjemno drage in tehnične. Preventivne in rehabilitacijske službe so bile zanemarjene in v resnici tudi sedaj ni povsem jasno, v kakšni obliki naj bi bile te službe organizirane, da bi bile čimbolj učinkovite. Vsekakor je ohranjanje dobrega zdravja v populaciji in povratek prizadete osebe v socialno in ekonomsko življenje velika korist za družbo, kar se, v primerjavi s kurativno medicino, lahko doseže že z zmernimi vlaganji sredstev.

Četrto vprašanje se nanaša na ustrezno metodo zaračunavanja storitev in kompenzacije. Očitno imajo preproste administrativne procedure lahko nezaželene posledice glede stroškov in kvalitete nege. Sistem »plačilo za storitev« omogoča spodbudo za izvajanje storitev, ki so morda nepotrebne. Prav tako se lahko pojavi pristranost pri izvajanju zdravstvenega varstva. Tako so medicinske sestre izpostavljene pritisku, naj ne zapravljajo časa s pogovori s pacienti, če je sestrška nega plačana po obsegu opravljenega dela. Plačane službe so tudi povzročitelj določenih predsodkov, saj je poklicni zdravstveni delavec zastopnik določene organizacije, v interesu katere lahko omeji določene zdravstvene storitve, namesto da bi ponudil storitve, ki bi bile v največjem interesu pacienta. Metoda plačila v obliki davkov stimulira visoke stroške zdravljenja in morda spodbuja odvečno nego ter številne napotnice.

Peto vprašanje obravnava ureditev uporabe storitev. Medtem ko si kot ideal za vse paciente želimo brezplačne zdravstvene storitve, pa stroški zdravstvenega varstva grozijo, da bodo presegli materialna sredstva. V načelu bi se morala uporaba storitev ujemati z medicinsko ocenjenimi potrebami, to je, z verjetnostjo, da bo imel pacient od storitev korist. Po tem standardu vsak sistem teži k temu, da kar najbolj omeji nezadostno kot tudi pretirano uporabo storitev.

Nekateri sistemi uporabljajo plačilo kot oviro pri uporabi, toda očitno je plačilo prepreka do nege samo za revne, medtem ko je za premožne to sredstvo regulacije neučinkovito. Drugi sistemi omejujejo razpoložljiva sredstva, kot npr. število zdravnikov, postelj v bolnišnicah, dispanzerjev, itd. Čakalni čas je še en strošek, ki povečuje slabo izrabo in ima lahko za posledico nepravočasno zdravljenje.

Premajhno in pretirano izrabo bi lahko zmanjšalo bolj učinkovito izobraževanje pacientov o naravi bolezni in medicinskih postopkih. Poleg tega bi bilo smiselno, da bi bila splošna praksa ljudem prosto dostopna, z namenom, da se spodbudi pravočasno posvetovanje z zdravnikom. Ven-

dar pa bi morali imeti zdravniki fiksne proračune za pošiljanje pacientov k dražjim in specializiranim službam. S tem, da se odgovornost za napotnico za drage storitve prenese na zdravnika, bo taka odločitev temeljila na relativnih zdravstvenih potrebah pacientov.

Zadnje vprašanje, ki se nanaša na organizacijo zdravstvenih služb, je določitev pravilne delitve dela med različnimi profesijami. Kot implicira prejšnja razprava o izrabi, mora imeti učinkovit sistem zdravstvenega varstva veliko število dostopnih strokovnjakov v primarnem varstvu. Kjer so to zdravniki splošne prakse, je verjetno potrebno, da so cene storitev relativno zmerne v primerjavi z drugimi zdravniki ali vsaj z zdravniki v drugih deželah. Alternativen model v primerih, ko je splošna praksa draga, pa predstavlja razvoj pomožnih profesionalcev, ki so cenejši in lahko izvajajo nekatere naloge zdravnika splošne prakse pod splošnim medicinskim nadzorstvom (bosonogi zdravniki, op. prev.).

Konflikt med mejami profesionalnih področij vedno zahteva podrobno proučevanje, da se ugotovi stopnja, ko bi bila lahko ogrožena kvaliteta varstva zaradi interesov zdravstvenih delavcev. Včasih bi dosegli prihranke in večjo učinkovitost s spremembo tradicionalno definiranih vlog, npr. med zdravnikom in sestro ali npr. z razvojem področja optometrije, ločeno od optamologije.

Iz zgornje razprave o spremenjenih potrebah v zvezi s kroničnimi boleznimi sledi naslednji sklep. Funkcije preventive, vzgoja pacientov, preventivni in permanentni nadzor in rehabilitacija so pridobili na pomenu. Mnoge od teh dodatnih zadolžitve so padle na pleča splošnega zdravnika. Zdravniki splošne prakse pa so pogosto že preobremenjeni. Poleg tega je njihovo šolanje bolj namenjeno medicinski kot socialni obravnavi ali celo vzgoji pacienta. Pojavlja se jasna potreba po razvoju novih poklicnih profilov, ki bodo ustrezno izobraženi za te funkcije in ki bodo bolj zaupali teamskemu delu.

Organizacija zdravstva in odnos med zdravnikom in pacientom

V vseh družbah je samo po sebi razumljivo, da mora tisti, ki nudi zdravstveno pomoč, le-to nuditi skrbno. Pozitiven medsebojni odnos med zdravnikom in pacientom ustvarja zaupanje, ki motivira bolnika, da se podredi medicinskemu nasvetu. Poleg tega je obojestransko skrben odnos bistveno pomemben za proces zdravljenja.

Na žalost pa narava moderne medicinske prakse v veliki meri spodkopava dobre odnose med zdravnikom in bolnikom. Zakoreninjeno je prepričanje o znanstveni medicini, ki deli biološko patologijo od človeka, in ki poudarja brezosebna, tehnološka posredovanja. Poleg tega obstajajo negativni učinki birokratizacije medicinskega varstva.

Prvi problem nastane pri rutinizaciji varstva, ko se paciente obravnava mehanično, kot da so vsi enaki. V resnici pa je zdravstveno stanje

kompleksen produkt posameznikovega psihičnega, fizičnega in socialnega stanja. V številnih primerih se pojavljajo enotni aspekti problemov, ki zaslužijo pozornost, a se jih kaj rado spregleda. Tako rutinsko varstvo je lahko učinkovito, vendar posreduje bolniku brezosebnost in brezbržnost.

Drugi problem zadeva občasno in trajno zdravljenje. V številnih klinikah pacienti obiščejo kateregakoli zdravnika, ki je na voljo, ko pridejo na pregled. Tako zdravnik ne pozna pacientove zdravstvene zgodovine ali morda niti ne ve, da pacienta istočasno zdravi drug zdravnik zaradi druge bolezni. Občasno zdravljenje ni ugodno za razvoj dobrih odnosov med zdravnikom in bolnikom niti za razvoj kvalitetnega medicinskega varstva.

Tretji problem zadeva fragmentarnost, ki se izraža posebno v kompleksnih primerih v profesionalni delitvi dela. Bolnik ima kratkotrajne stike z različnimi strokovnjaki med istim medicinskim postopkom. Ustvarja se vtis, da nihče ne vidi bolnika kot celote in ga ne obravnava kot človeka. Vsaj en medicinski strokovnjak je potreben, da ostane v tesnem stiku z bolnikom med vsemi fazami zdravljenja.

Nazadnje je lahko tudi avtoritarna vloga zdravnika, ki izhaja iz strokovnega znanja in birokratske pozicije, prepreka do učinkovitega zdravljanja. Tradicionalno je nosil zdravnik popolno odgovornost za medicinske odločitve in za zdravje bolnika, medtem ko je bolnik do zdravnika privzel pasivno, odvisno vlogo.

Moderno zdravstveno varstvo zahteva popolnoma drugačen model odnosa med pacientom in zdravnikom, in sicer takšnega, ki ga lahko ocenimo za sodelujoč odnos v zdravstveni skrbi za pacienta. Pacienti morajo privzeti poglobitno odgovornost za ohranjanje svojega zdravja, ljudje s kronično degenerativnimi boleznimi morajo biti odgovorni za nadzorovanje svojega stanja ter se angažirati pri skrbi zase. Ta model pa zahteva, da se izrazita pozornost nameni vzgoji pacienta, kar je pogoj, da odnosi med zdravnikom in bolnikom postanejo učinkovitejši.

Sklepna ugotovitev

Ob koncu naj strnem, da je to predavanje predstavilo pregled številnih problemov na področju sociologije medicine. Upam, da ta kratki pregled opozarja, kako pomembno vlogo igrajo družboslovne znanosti pri preučevanju številnih nadvse perečih problemov, s katerimi se danes spopada zdravstveno varstvo. Vaš sistem ponuja mnogo možnosti. Upam, da se bo v prihodnosti področje medicinske sociologije razvilo tudi pri vas in prispevalo pomembne koncepte ter raziskave, ki bodo vodili do učinkovitejših rešitev.

Prevedla: Erna Krašovec-Ravnik

(Kriminalna) viktimizacija ostarelih

Zanimanje za žrtve kriminala se v zadnjem desetletju bolj povečuje kot kdajkoli poprej. Doslej je bil, kolikor gre za »kazensko dvojico«, v središču pozornosti skozi vso človeško zgodovino predvsem storilec kaznivega dejanja. Od njega se polagoma obrača pozornost tudi k oškodovancu kot žrtvi kaznivega dejanja. Toda dosti bolj v ustreznih znanostih kot v praksi. Kljub temu na drugem jugoslovanskem gerontološkem kongresu v Ljubljani (od 4. do 7. aprila 1982) in na svetovni konferenci o staranju na Dunaju (od 27. 7. do 6. 8. 1982) ni nihče načel vprašanja »starih« z zornega kota prizadetosti s kriminalom, kar v svetu ni tako nepomembno.

Naša *sodna kriminalna statistika ne vsebuje nobenih podatkov o žrtvah kaznivih dejanj*. Nekoliko bolje je pri podatkih, ki jih o oškodovanih zbirajo organi za notranje zadeve. Sodni spis ima sicer prenekatera pojasnila o vlogi žrtev pri nastanku pojava, toda to v Statističnem letopisu Slovenije ali Statističnem godišnjaku sploh ni ustrezno izraženo. V obeh je več informacij o proizvodnji kurjih jaje kot o ljudeh – trpečih ali celo umrlih zaradi kriminala.

Vse to je posledica stanja, kakršnega smo podedovali iz preteklosti in posledica gledanja na pomen kazenskega postopka za utrjevanje družbenih vrednot. V kriminalni in kaznovalni politiki je imela žrtev kaznivega dejanja nedvomno vedno manj pomembno vlogo. Toda zagotovo bo čas prinesel svoje, ko bodo tudi žrtve tehtali podobno kot storilca in njegove olajševalne in obteževalne okoliščine. Trenutno je med storilčevimi olajševalnimi okoliščinami še vedno premalo sestavin o žrtvi, zlasti v etiološkem smislu oziroma o njenem prispevku k nastanku kaznivega dejanja in k »oblikovanju« storilca, četudi le v psihološkem pomenu.

Z večjim zanimanjem za preprečevalne, *samozaščitne* in sploh nerepresivne kriminalnopolitične *dejavnosti pa pridobiva oškodovanec* kaznivega dejanja *na svojem pomenu* predvsem v tem smislu, da se z njim in z njegovo pomočjo začenjajo odpirati nova obzorja, ne le posameznikovega, ampak družbenega zatiranja škodljivstva raznih vrst. To še toliko bolj, kadar je oškodovano družbeno premoženje, ki ima kot žrtev (to smo

* Janez Pečar, dipl. pravnik, doktor znanosti, redni profesor za kriminologijo na Inštitutu za kriminologijo, Ljubljana, Trg osvoboditve 11.

mi vsi in ker smo vsi, potem ni nihče neposredno prizadet, zato gre pri tem za tako imenovano terciarno viktimizacijo) posebno varstvo, toda relativno omejeno varnost.

Izmed osebnih oškodovancev v tem sestavku obravnavamo le ostarele, za katere v ustrezni literaturi pišejo, da to *lastnost* dobivajo *nekako po 60. ali vsaj po 65. letu*. Toda to je vendarle odvisno od tega, kje žive in kakšna je poprečna dolžina človeškega življenja. Le-ta se podaljšuje in čez nekaj desetletij tudi 60 ali 65 let ne bo več tisto, kar je danes. S tem v zvezi pa se že pojavlja vprašanje, »ali je sploh zaželeno, da bi poprečen človek živel bistveno dlje, kot živi zdaj«, kot so si zastavili vprašanje na zadnji svetovni konferenci o staranju na Dunaju.

O ostarelih kot žrtvah kriminala sploh najmanj vemo. Tudi o morebitnih žrtvah drugih vrst pravnosankcioniranega vedenja ne vemo kaj dosti. To so, npr., žrtve prekrškov, prestopkov, raznih oblik asocialnega vedenja v medčloveških odnosih itd. Le kdaj pa kdaj zvemo, da z ostarelimi v domovih ne ravnajo humano, da stari umirajo pozabljeni in jih najdejo šele po nekaj dneh mrtve v njihovih bivališčih, še največ je znanega o njihovih samomorih, nič ali pa vsaj zelo malo o drugih bolečih dogodkih, ki jih tarejo in jih morajo tudi v naši družbi prenašati (npr. občutki nekoristnosti, osamljenosti, odrinjenosti, itd.).

Po svetu so dolgo časa živeli v prepričanju, da so stari večkrat žrtve kriminala kot druge družbene skupine, da njihova viktimizacija v tem pogledu raste hitreje, da so zaradi tega deležni večjega trpljenja, zlasti pa, da je njihov strah pred kriminalom hujši od tovrstnih bojzani drugih kategorij prebivalstva.¹ Toda v glavnem se je pokazalo, da temu ni tako.

Ustrezni podatki za naše razmere (zbrani brez raziskovalnega dela) omogočajo le omejen pogled v to problematiko. Položaj, podobno kot drugje v svetu, vsaj v razmerju do kriminala ni alarmanten. Stari so še vedno manj žrtve kaznivih dejanj kakor druge starostne skupine, in upati je, da bo tako ostalo, čeravno *postajamo »ostarela nacija«* in bo v starosti 60 ali nad 65 let čedalje več prebivalstva. Trenutno še ni treba »biti plati zvona«, toda ne bo odveč, če ne bi o tem že začeli razmišljati zlasti v tistih dejavnostih, ki se kakorkoli ukvarjajo s preprečevanjem na splošno in z ostarelimi še posebej. Ostareli pa so, vsaj za zdaj še, najmanj dovzetni za družbene akcije, kolikor jih seveda sami ne potiskamo v obrobnost. Gotovo pa je, da se bo kriminal v svojem ogrožanju zasebnika selil k tistim, ki imajo več, in stari bodo imeli v prihodnosti več, kot imajo zdaj.

1. Ponujanje priložnosti za viktimizacijo kot »ranljivost«

Ranljivost v viktimologiji često razumejo kot nudenje priložnosti za viktimizacijo posameznih družbenih skupin. Doslej je že dokaj znano, kateri poklici, vloge, starostne skupine, itd. dajejo oziroma ponujajo

¹ Glej zlasti: Cook/Cook, s 632.

možnost za svojo lastno oškodovanost bolj intenzivno kot drugi. In ne samo to: celo posamezni sloji so že po svojem družbenem pomenu včasih bolj, včasih manj izpostavljeni v tem smislu, da naj bi bili tisto, kar drugi mislijo, da so. Kolikor gre za ostarele, o katerih premnogi menijo, da so v družbeni obrobnosti, velja zanje toliko bolj razmišljati, ali jim to ne prinaša hkrati večje ranljivosti in s tem hkrati ne ustvarjajo možnosti za sporočanje tistih informacij, ki jih drugi uporabljajo za njihovo oškodovanje.

Ta vprašanja načenjajo z več zornih kotov. *Ostarele naj bi zadevala predvsem biopsihološka, socialna, ekonomska in kriminalna ranljivost.* Čeravno je za naš namen v ospredju ravno zadnja, ne bo odveč navesti nekaj sestavin drugih možnosti – še posebno, ker ne nazadnje v takšnem ali drugačnem oziru vplivajo tudi na kriminalno. Prav s tem v zvezi pa ostareli lahko pogosteje postajajo tudi žrtve storilcev kaznivih dejanj. Letem se stari ljudje ponujajo kot cilj, ki jim jamči uspeh, večjo zanesljivost pri njem in manjšo stopnjo nevarnosti, da bi bili odkriti, ali da bi jim bilo dejanje pravočasno in uspešno preprečeno.

Biopsihološka ranljivost izhaja pretežno iz upadanja telesnih in duševnih zmogljivosti, ki že samo zaradi tega ne otežuje le stikov z okoljem, ampak tudi obrambno sposobnost. Pri varovanju pred ogrožanjem od drugih pa so potrebne tako fizične kot intelektualne sposobnosti. Intelektualne zlasti pri ocenjevanju stanja, predvidevanju dogodkov v prihodnosti in pravočasnem reagiranju nanje.

Zmožnost upirati se kriminalu in izogibati se ponujanju viktimogenih priložnosti pa često izhaja iz dobrega zdravstvenega počutja. Če je zdravje (kakršnokoli) ostarelih načeto ali ogroženo, potem velja pozornost predvsem njemu in vse drugo v socialnem okolju postaja podrejeno temu vprašanju. Nezanimanje za drugo v življenjskem okolju pa omogoča ogroženost.

Socialnopsihološka ranljivost pa zadeva predvsem norme ostarelih, ki se včasih od drugih tako razločujejo, da v nekaterih virih pišejo celo o »sindromu neumnosti«. Ne le leta, vrednote in norme, način življenja itd., ampak neredko tudi segregacija in družbena diskriminacija vplivajo na osamljenost starih ljudi in na razločke med njimi in drugimi skupinami. To gre tako daleč, da ostarele celo prostorsko, ne le osebno ločujemo (npr. domovi za stare ljudi, glej npr. Podbevšek: Mala vojna v domu ostarelih. *Jana*, št. 30 28. 7. 1982, s. 9 in 25).

Ostareli najpogosteje nimajo nobenega političnega vpliva.² Morda izhaja to iz občutja, da življenje nima več posebnega smisla³ in ker jih veliko živi osamljeno.⁴ Upokožitev namreč negativno deluje na dejavnosti, medosebne stike, ki jih je čedalje manj, hkrati s tem močno upadajo

² Glej tudi Jezernik, s. 11.

³ Prav tam, s. 69.

⁴ Prav tam, s. 48.

osebne izkušnje in vedno manj je njim enakih, ki jih lahko bodre in jim pomagajo. Kajti upokojenci se najraje družijo zopet z upokojenci.⁵

Ekonomska ranljivost. Če se ekonomska varnost meri po obsegu bogastva, ki ga ima kdo, potem stari ljudje pri nas gotovo niso med tistimi, ki so do zadnjega docela preskrbljeni, vsaj dovršen del ne, o čemer je razpravljal tudi zadnji gerontološki kongres v Ljubljani.

Toda ta okoliščina je v marsičem zaščitni dejavnik zlasti pred premoženjskim kriminalom, ki, kolikor ne gre za bagatelno kriminalnost, ostarelih ne more kdo ve kako ogrožati, ker na splošno, vsaj doslej, pretežno niso posebno imoviti. Toda ne gre pričakovati, da bo tako ostalo še v prihodnje, ko bodo nove generacije ostarelih prišle v to skupino, ki bo imela več kot tista pred njo. Kajti »40% upokojencev se danes pri nas z ničemer ne ukvarja, in 34% osebnih upokojencev, ki se z ničemer ne ukvarja, si tega tudi ne želi.«⁶

Vse tri doslej obravnavane ranljivosti dokaj vplivajo tudi na tako imenovano *kriminalno ranljivost*, predvsem v dveh smereh:

– Ljudje – kot stari v obrobni, pogosto nemočni in brez zaščite, neredko prepuščeni samim sebi (primeri, ko se sosedje celo po daljšem času našli mrtve v njihovih bivališčih, ne da bi se kdo zmenil zanje), odtujeni in zavrženi so često žrtve tatov in vlomilcev, goljufov in nasilnikov, prav zaradi priložnosti, ki jo ponujajo zlasti začetnikom v kriminalni karieri, prenekaterim mladoletnikom, kriminalcem brez časti in brezvestnim sebičnežem. V tem je njihov položaj nedvomno izredno viktimgen.

– Toda po drugi strani revščina in neimovitost, telesna in duševna inferiornost, vdanost v usodo, nedejavnost in nekomunikativnost, omejena gibljivost in redki socialni stiki imajo varovalni pomen. *Zato za velik del kriminalnega sveta niso privlačen objekt*; če postajajo viktimizirani, so to bolj slučajno, ne zaradi ugodnih kriminalnih priložnosti in kot primerne žrtve; poleg tega za prenekatero kriminalnost sploh ne morejo biti več posebno ustrezni.

Če gre za osebno viktimizacijo, je ugotovljeno, da je možnost postati žrtev kriminala odvisna predvsem od količine časa, ki ga posameznik preživi na javnih krajih in ponoči, od števila medosebnih stikov s posamezniki, ki imajo podoben način življenja, od podobnih značilnosti, ki posameznike zbližujejo, od posebnosti, ki jih imajo storilci kaznivih dejanj, od količine stikov, ki jih ima posameznik zunaj svoje družine, od načina življenja, ki privlačuje osebno viktimizacijo⁷ itd. *Ker ostareli pretežno ne ustvarjajo takih možnosti, so zato manj oškodovani s kriminalom* kot druge družbene skupine, ki so precej bolj mobilne (npr. mladi).

⁵ Glej: Hindelang et al., s. 248.

⁶ Jezernik, s. 100.

⁷ Hindelang et al., s. 251–261.

2. Možnosti kriminalnega ogrožanja ostarelih

Možnosti ostarelih postati žrtev kaznivih dejanj so podobne kot pri drugih družbenih skupinah. Čeprav so razločki, so predvsem v tem, kako se ostareli lahko ponujajo kot žrtve v smislu sodelovanja, spodbujanja, napeljevanja, zapeljevanja itd. da ne omenjamo raznih viktimogenih nagnjenj (victim proneness), o čemer je že pred desetletji pisal Hentig, eden izmed ustanoviteljev viktimologije.

Gotovo je, da ostareli v spolnem pogledu pretežno niso privlačujoč objekt, čeravno se dogaja tudi to, da so ženske v poznih letih življenja tudi žrtve spolnih napadov. Toda z njihovimi leti pojenjuje možnost postati žrtev tovrstnega nasilja. Razločki med starimi in mladimi ženskami so zlasti pri posilstvih izredno velike.⁸ Prav v spolnosti so pri ostarelih žrtvah njihove značilnosti zelo pomembne in kot take v določenem smislu protektivne.

Če izhajamo iz viktimološkega spoznanja, da *imajo žrtve sploh pogosto značilnosti svojih napadalcev*, zlasti v personaliziranih viktimogenih odnosih, potem moramo takoj poudariti, da je število takih položajev že zaradi starosti precej manjše, hkrati ko tudi usihanje ali pomanjkanje fizične moči omejuje spodbujevalnost in zmanjšuje število napeljevalnih situacij, ki bi lahko pripeljale do oškodovanja ostarelih. Kolikor gre torej za sodelovanje v lastni viktimizaciji pri osebnih odnosih z drugimi, ne bi mogli trditi, da tega ni, toda precej manj – tudi *zaradi zmanjšanja stikov in upadanja sposobnosti partnerjev*. Zato bi lahko rekli, da so »spremembe v življenjskem stilu povezane s spremembami v prikladnosti, zaželjenosti in premagljivosti oseb, ki so cilj osebne viktimizacije«.⁹ Ostareli pa so precej manjkrat cilj osebnega ogrožanja in njihova participacija, kot jo je razumeti v viktimološkem smislu, je dosti manj izrazita kot pri drugih skupinah prebivalstva.

Raziskave v svetu so pokazale,¹⁰ da je oškodovanje ostarelih močno odvisno tudi od okolja, v katerem žive, predvsem v pomenu povezanosti z njim in s stopnjo njegove varovalnosti. Ugotovili so namreč, da je obseg njihove viktimizacije večji v neprotektivnem kot v protektivnem hišnem okolju. Njihova skrb glede obsega kriminala je večja med stanujočimi v protektivnem okolju, v katerem je več ostarelih, kot med tistimi, ki prebivajo v nezavarovanih, toda z različnimi starostnimi skupinami naseljenih predelih. Toda po drugi strani je strah zaradi kriminala večji med neprotektivnim, z najrazličnejšimi starostnimi skupinami naseljenim prebivalstvom, kot v protektivnem okolju, močnejše naseljenim z ostarelimi.

Ne moremo reči, ali sploh in koliko vse to drži za naše razmere ostarelih. Marsikaj od tistega, kar zadeva strah pred kriminalom, pa vendarle.

⁸ Glej: npr. Rape Victimization in 26 American Cities, s. 12.

⁹ Hindelang et al., s. 246.

¹⁰ Glej npr. Gubrium, s. 248–258.

Toda ogroženost nedvomno vpliva na previdnost, ki je pri starejših večja kot pri mlajših. Starejši so lahko tudi bolj izkušeni. *S starostjo lahko narašča povratništvo v viktimizaciji različnih vrst* in z njim v zvezi tudi pomisleki na obrambo, izogibanje nevarnostim itd., da pri tem sploh ne omenjamo zoženosti komunikacij, povezanih s starostjo in stikov z manj kriminalnimi skupinami in močno okrnjeno gibljivost, kar vse ne dovoljuje kriminalnega ogrožanja v širšem obsegu.

3. Ostarele žrtve kriminala pri nas

Viktimologija prinaša malo spoznanj o viktimizaciji starih. Čprav so posamezniki že v začetku njenega razvoja v klasifikaciji žrtev (med njimi kot posebno skupino) poznali tudi »stare«¹¹ kot zelo ranljiv ter za kriminal privlačujoč del prebivalstva, ki v viktimizaciji že zaradi let in omenjene sposobnosti obrambe zasluži ustrezno pozornost, pa viktimologija na tem področju ni dosti napredovala. Verjetno so jo bolj odtegovala aktualna družbena vprašanja in teoretična konceptualizacija discipline same, da se ni utegnila z ostarelimi ukvarjati toliko, kakor ta del prebivalstva zasluži, morda *ne toliko zaradi uradno ugotavljenega ogrožanja, kolikor bolj zaradi značilnosti žrtev*.

Za naš namen razmišljanja o viktimizaciji starih uporabljamo kot edino razpoložljive podatke tiste, ki jih zbirajo organi za notranje zadeve, in še to le o žrtvah kaznivih dejanj. O nobenih drugih vrstah pojavov nimamo podatkov o »trpečih«, da bi jih lahko proučevali. In še to, kar je dosegljivo, je izredno omejeno, raziskave, kolikor jih je, pa načenjajo le posamezna področja. Zato stari kot žrtve v naši viktimologiji nimajo ustreznega mesta in si zato tudi ne moremo predstavljati, koliko na »stare« v globalnem smislu vplivajo posamezne vrste viktimizacije zunaj kriminalnega področja. Kot ugotavljajo, pa so »leta tesno povezana z osebno viktimizacijo.«¹²

Različna pravna urejenost kaznivih dejanj in neenako grupiranje ustreznih demografskih podatkov in še marsikaj pa hkrati onemogoča zanesljive mednarodne primerjave. Vemo le to, da znani pojavi povsod po svetu potrjujejo, da *so stari s kriminalom manj ogroženi kot druge starostne skupine*, razen morda pri kakih posebnih kaznivih dejanjih.

Za slovenske razmere v letih 1977–1981 pa je po podatkih organov za notranje zadeve položaj naslednji.¹³

V tem času je bilo s kriminalom oškodovanih 7.058 oseb, starih 60 in več let, med njimi 62,3% moških in 37,7% žensk. *V primerjavi ostarelih storilcev in ostarelih žrtev (oz. 2.193 nasproti 7.058) je med starimi 3,2-krat več oškodovancev kot storilcev* kaznivih dejanj.

¹¹ Hentig: *The Criminal And His Victim*, s. 408–417.

¹² Hindelang et al., s. 6.

¹³ Za sodelovanje pri obdelavi podatkov se zahvaljujem tov. Bogu Brvarju, profesorju matematike in fizike na Višji šoli RSNZ.

Po podatkih iz istega vira je bilo v letih 1977–1981 89.468 žrtev (kot fizičnih oseb). Stari 60 let in več imajo med njimi 7,93 odstotni delež. Izračun koeficientov kaže na splošno upadanje viktimizacije z leti. Mladost in odraščanje nasploh prinašata največjo oškodovanost s kriminalom, ki se po 30. letu zmanjšuje. Tako je koeficient (za 5 let skupaj) na 1.000 prebivalcev v starostni skupini 30–39 73, 40–49 56, 50–59 45, 60–69 30 in v skupini 70 in več let 24 žrtev kriminala.

Tabela 1: Ostarele žrtve po spolu in starostnih skupinah

Starost	Število		Sestava	
	m	ž	m	ž
Skupaj	4.395	2.663	100	100
60–64	1.358	691	30,9	25,9
65–69	1.357	706	30,8	26,5
70 in več	1.680	1.266	38,3	47,6
χ^2 je 59,278	df = 2		P(χ^2) = 0,99999	

Po tej metodi narašča viktimizacija z leti starosti pri obeh spolih dokaj značilno, zlasti pa pri ženskah. Resničnost pa je drugačna, kar nam potrjuje koeficient, preračunan na stanje prebivalstva po prognozi leta 1978.¹⁴

Tabela 2: Koeficienti viktimizacije na 10.000 prebivalcev, starih 60 in več let.

Starost	Žrtve 1977–81		Preb. leta 1978		Koef./10.000	
	m	ž	m	ž	m	ž
Skupaj	4.395	2.663	104.769	156.485	419,5	170,2
60–64	1.358	691	25.901	35.350	524,3	195,7
65–69	1.357	706	33.293	45.885	407,6	153,9
70 in več	1.680	1.226	45.575	75.250	368,6	162,9

Po tem izhodišču z leti starosti viktimizacija zelo očitno upada. Pokaže se, da je med *moškimi precej več žrtev kot pri ženskah* v enakih starostnih obdobjih. V skupini od 60 do 64 let je viktimizacija 2,7-krat večja, v naslednji za 2,6-krat in v zadnji skupini za 2,3-krat.

¹⁴ Statistični letopis SRS 1978, tab. 2–4. Prebivalstvo po starosti in spolu. 30. 6. 1978.

V tem pisanju obravnavamo zasebno oškodovanost, evidentirano v kriminalnih statistikah organov za notranje zadeve, ki ne vsebuje kriminalitete zoper čast in dobro ime in tudi ne prometnih kaznivih dejanj. To pomeni izpad določenega števila žrtev, za katere pa ni mogoče dobiti podatkov drugje in se moremo zadovoljiti s tem, kar je dosegljivo. To pa kaže, da so ostareli oškodovanci utrpeli največ škode zaradi premoženjskega kriminala, nato nasilniškega in občutno manj kakršnegakoli drugega.

a. Premoženjski kriminal

Tovrstna viktimizacija ima pri ostarelih splošne tendence premoženjskih žrtev, vendar v malem. Po številu so na prvem mestu majhne oz. navadne tatvine, s katerimi je bilo v petih letih prizadetih kar 2558 oseb. Med njimi so morda bolj kot pri drugih starostnih skupinah značilne žepne tatvine, ki jih je kar 14% od vseh tatvin in pa »trganje ročnih torbic« ženskam, ki je na škodo starih ljudi precej bolj brezskrbno kot pri mlajšnih.

Številne so tudi vlomne tatvine (1421), goljufije (449) in poškodovanje tuje stvari (343).

Da precejšnje število starih še vedno poseduje dokaj veliko premično in nepremično premoženje, kaže še: 165 gozdnih tatvin, 75 požigov oziroma 86 požarov iz malomarnosti, 66 odvzemov motornega vozila itd.

Ženske so s premoženjskim kriminalom skoraj izključno oškodovane tedaj, kadar gre za tatvine iz ročnih torbic, precejšnje deleže pa nosijo tudi pri vlomih, goljufijah, drznih tatvinah, pri poškodovanju tuje stvari in navadnih tatvinah. Nasploh pa bi lahko rekli: *bolj ko so ženske stare, večji so njihovi deleži v oškodovanosti posameznih vrst*. To pa predvsem zaradi tega, ker v posameznih starostnih skupinah, v kasni dobi prevladujejo po številu in manj zaradi resničnega povečanja viktimizacije v naraščajoči starosti.

b. Nasilje

Ker pojasnjujemo viktimizacijo ostarelih s podatki organov za notranje zadeve, se moramo odreči tako imenovani verbalni nasilnosti, ki se pretežno preganja na zasebno tožbo. Podatke o tem vsebujejo le sodbe, ker pa se sodna kazenska statistika ne zanima za žrtve, ne vemo, koliko viktimizacij izhaja iz tega zornega kota.

Z drugimi oblikami nasilja (predvsem zoper življenje in telo) je bilo prizadetih 852 oseb ali 12,1% vseh ostarelih oškodovancev, kar je normalen izraz fizičnega nasilja med ljudmi, ki pa ni večje kot sicer, čeravno gre pri starih pogosto za nemočne, omejeno sposobne za upiranje, manj odporne itd.

V petih letih (1977–1981) je bilo umorjenih 50 oseb, starih 60 ali več let (zadnji tak značilen uboj »starih« je bil storjen 9. 8. 1982 v Godenincih, kjer so v družini storilcev spoznali, da soseda, 84 in 75-letni žrtvi, že predolgo živita in da lahko umreta; Delo, 11. 8. 1982, s. 8), lahko telesno poškodovanih 499, hudo telesno poškodovanih 198, prizadetih s kaznivim dejanjem ogrožanja varnosti 52, z nasilniškim obnašanjem 80 itd.

Pri ostarelih, ki imajo omejene komunikacije in se gibljejo, bolj kot druge starostne skupine, predvsem v ožjem okolju in med sorodniki, je pomembno zlasti to, da *nasilniški kriminal izhaja predvsem iz njihovih osebnih odnosov z drugimi*. Pri njih gre za personaliziran kriminal, kar potrjujejo tudi nadpovprečni deleži viktimiziranih žensk. Le-teh je med ostarelimi: pri ubojih 26%, pri lahkih telesnih poškodbah in pri ogrožanju varnosti pa 30%, pri nasilniškem obnašanju 38,7% in hudih telesnih poškodbah skoraj 40%.

c. Spolna oškodovanost

Ne dosti manj pozornosti kot spolna kriminalnost v senilnosti in druge oblike spolne napadalnosti, morebiti kakorkoli bolezensko ali drugače pogojene v poznih letih človeškega življenja, privlačuje tudi tovrstna viktimiziranost ostarelih žensk. Sem sodi tudi strah pred spolnim ogrožanjem, ki je pretežno bolj namišljen kot resničen.

V navedenih letih je bila s spolnimi kaznivimi dejanji ogrožena le 1 moška oseba, stara 60 let, sicer pa so bile žrtve izključno ženske.

Med spolnim ogrožanjem velja omeniti 77 posilstev (vštevši poskuse), 5 kaznivih dejanj spolnega nasilja in 5 kaznivih dejanj spolnega zlorabljanja slabotne osebe.

V strokovni literaturi beremo, da fizična nepriljubljenost starega človeka pogosto varovalno vpliva na možno ogrožanje in s tem v zvezi bi bilo pričakovati: več ko imajo oškodovanke let, manj je spolnih napadov. Pri nas pa se – kolikor upoštevamo samo obdobje starosti 60 let in več – dogaja, da so v teh starostnih skupinah prav tako močno, če ne bolj ogrožene ženske, stare nad 70 let. Pri posilstvih oškodovank, ki imajo 60 in več let, je namreč kar 51,9% žensk starih nad 70 let. Tovrstni koeficient na 10.000 žensk je 5,8. Podatki pa ne povedo, koliko je v tem resničnosti in kakšno vlogo ima pri prijavljenih posilstvih namišljenost.

č. Druga kazniva dejanja

Med drugimi kaznivimi dejanji, ki jih je bilo 810 ali 11,5%, je zelo malo takih, ki bi v vidnejšem številu nastajali pri kakem posebnem dejanju. Tovrstna razpršenost je precej velika, zato bi omenili le dve vrsti: kršitev nedotakljivosti stanovanja na škodo ostarelih (85 oseb) in nezakonita vselitev (45).

Pri obeh je udeleženosť viktimiziranih žensk nadpovprečna. Pri prvem je 62%, pri druhem je 53%.

Vse kaže, da ostarelosť posebej privlačuje določeno viktimizacijo, ki se ji kot viktimogeni dejavnik, poleg drugih morebitnih socialnobioloških posebnosti, značilnih za ostarele ljudi, pogosto pridružuje še spol.

4. Pomembnosť osebne ali neposredne viktimizácie

Viktimizácia ima na ľudí rozličný vplyv. Le-ta závisí od vpletenosti žrtiev v dejanja, od blízkości storilca, če je znan, od výšine škody, od občutka ohrozenosti in nešteto drugih okoliščin, ki so lahko pri vsakom drugačne. Kakšna okoliščina pomeni za nekoga vse, za drugega občutno manj ali celo nič. *Pogosto se sestavine škodljivosti kake viktimizácie (razen morda neposredne škody) sploh ne da objektivizirati*, ker je oškodovanosť preveč zasebna, osebna, diskretna itd. in kot taka na splošno nemerljiva.

Iz teh rozlogov se kar samo od sebe ponuja vprašanje, kakšen účinok ima osebna viktimizácia na ostarele? Pri odgovoru je mogoče izhajati z dveh zornih kotov:

- od obsega viktimizácie ostarelih in
- od narave ali – bolje rečeno – od težine dejanja, s katerim so oškodovaní, in ki ima pomen za njihovo dojemanje (torej subjektivno).

Čeprav oboje posredno že pojasnjujemo v tem sestavku, bi dodali še nekaj spoznanj, kajti osebna ali neposredna viktimizácia je vendarle najpomembnejša in najobčutnejša oškodovanosť. Prikazani podatki o številu kaznivih dejanj na škodo ostarelih, pa tudi podatki o starostnih rozložkách med žrtvami in nežrtvami¹⁵ kažejo, da viktimizácia začne upadati po 45. letu. Najbolj viktimizirana skupina je v starosti od 25 do 36 let, približno enako skupini od 16–25 in 36–45, nato obseg oškodovanosti s kriminalom na Slovenskem glede na starostna obdobja vidno upada, tako da so v pozni starosti žrtve kaznivih dejanj čedalje redkejše.

Ker žrtve tako ali drugače oblikujejo storilca, je potemtakem viktimogeni vplyv ostarelih podobný tistemu pri drugih in z leti usiha, dokler ni po 85. letu starosti žrtiev popolnoma neznatný. Vse kaže, da *ostareli ne zbujaajo* (ali vsaj precej manj) *občutnejših kriminalnih intencij*, čeprav tudi viktimiteta kaže svojo vztrajnosť do konca človeškega življenja. Toda hkrati postajaajo tudi stari ľudje vendarle vaba za prenekatere skupine storilcev kaznivih dejanj.

Toda, če starosť prinaša po eni strani najmanjšo osebno ohrozenosť s kriminalom, pa ni nujno, da neposredno oškodovanosť temu primerno dojemajo. Pri tem moramo rozloževati predvsem dvojce:

- premoženjsko ohrozenosť in

¹⁵ Iz roziskave »Neprijavljena (prikrita) kriminaliteta«, roziskava Inštituta za kriminologijo v Ljubljani, št. 58, s. 146.

– neposredno osebno viktimizacijo, s katero se z ropi, telesnimi poškodbami, grožnjami in nenazadnje s spolnimi napadi itd. prizadeva ostarelim škoda, bolečine, neprijetnosti, tja do strahu pred kriminalom, ki je tudi pri nas že tolikšen, da mu velja posebna pozornost.

Četudi *obseg viktimizacije ostarelih pri nas ni zaskrbljujoč, pa je njegovo dojetanje hujše*. Čeravno ni v skladu s »trpljenjem«, ki deluje na kakovost življenja ostarelih, pa je prav zato nezanemarljiv.

Toda, kaj ugotavljajo prenekateri raziskave v svetu.¹⁶ Čeprav ostarele ogrožajo raznovrstni storilci kaznivih dejanj in jim ustvarjajo tegobe v njihovih poznih letih življenja, je prijavljanje oškodovanosti dosti slabše kot pri drugih starostnih skupinah. Čeprav pri tem ne gre upoštevati le ene same variable, marveč celokupnosti okoliščin, ki prinašajo posameznikovo odločitev prijaviti kaznivo dejanje ali ne, je vendarle dokaj znano, da stari nimajo radi opravka s pregonskimi organi. Ali ni morda tudi v tem razlog, da so ostareli redkeje zastopani v uradnih statistikah kot žrtve kriminala kakor druge skupine prebivalstva?

Ker pa to velja predvsem za primarno viktimizacijo, sta sekundarna in terciarna (ki sploh ne zadevata osebne in ne posredne oškodovanosti) toliko slabše udeleženi v prijavljanju, kajti ostarele že zaradi načina njihovega življenja in morebitne odtujenosti in obrobnosti sploh ne zadevata več. Morda jim ustvarjata le strah, ne le samo pred kriminalom, ampak pred kakršnimikoli težavami v življenju nasploh.

Neposredna in osebna oškodovanost s kriminalom ustvarja starim ljudem posebno podobo življenja, ki jo, kot ugotavljajo, lažje prenašajo v »družbeno pomagajoči ureditvi«,¹⁷ kakršna bi lahko bila naša. Toda ni verjetno, da bi starim – kot oškodovancem – namenjali več pozornosti kot žrtvam kriminala nasploh, ker še vedno dajemo vso pozornost storilcu, morda odtod tudi pri nas že porajajoči se strah pred kriminalom.

5. Posredna viktimizacija

Med najpomembnejšo posredno viktimizacijo sodi danes predvsem strah pred kriminalom. Prestrašenost zaradi njega pa je najbolj razširjena med ostarelimi in še posebej med ženskami ponekod po svetu).¹⁸

Strah pred kriminalom ima zlasti v visoko industrializiranih državah med prenekaterimi skupinami uničujoče posledice, ker hromi stike med ljudmi in zavira družabnost.

Ugotavljamo pa, da je *strah pred kriminalom dosti bolj namišljen kot posledica dejanskosti*, da je odvisen od počutja in stališč o varnosti v posameznikovem ožjem bivalnem okolju, da so zanj dosti bolj pomembne izkušnje o osebni ogroženosti kot pa premoženjski, da je prestrašenost

¹⁶ Glej: Sparks et al., s. 48.

¹⁷ Clarke/Lewis, s. 60.

¹⁸ Pojav je očiten tudi v Sloveniji, kar smo ugotovili z že omenjeno raziskavo »Neprijavljena (prikrita) kriminaliteta«.

odvisna od posameznih družbenih slojev, da je za počutje varnosti pomembna vidnost oziroma pogostejša navzočnost uniformiranih organizmov itd.

Strah pred kriminalom je zelo zamotan pojav, ki močno moti sožitje med ljudmi in je *precej bolj razširjen od števila resnično s kriminalom ogroženega prebivalstva*. Kar je zanj značilno, je torej to, da vznemirja tudi tiste, ki sploh nimajo utemeljenega razloga in da se razrašča kot določene vrste fobija, zlasti še, če se ogroženje pripisuje posameznih skupinam, manj sprejetih, morda celo obrobni ljudi, kot so tujci, sezonski delavci, »gastarbajterji«, neznanci itd. Domače raziskave potrjujejo, da tudi v Sloveniji nismo imuni zoper ta pojav in da nam že začenja škodovati v širšem obsegu.¹⁹

Ostareli, ki se že nasploh počutijo bolj nezavarovani, osamljeni, odtujeni, odvečni itd., so zato toliko bolj nagnjeni k prestrašenosti zaradi kriminala. Zato je pri njih še toliko bolj očitno neskladje med dejanskostjo in občutki. Raziskave namreč potrjujejo, da je med ostarelimi najmanj viktimiziranih s kriminalom, hkrati pa je med njimi največ in najbolj resno ogroženih zaradi strahu pred njim.

Strah med ostarelimi je predvsem *posledica namišljenega ogrožanja, ne pa toliko dejanskega*.²⁰ Nanj vplivajo tudi črne kronike v časopisih, govornice, ki krožijo med ljudmi, kriminalni filmi in televizijske nadaljevanke, tja do dobronamerne propagande in opozoril, ki se spreobračajo v nasprotja od tistega, zaradi česar jih sploh ponujajo. Tudi pri nas se kaže, da je kriminal najbolj zaskrbljujoč za tiste, ki mislijo, da so o tem vprašanju bolj poučeni oziroma seznanjeni z njim, s čimer prihajamo do spoznanja, da ni dobro, če nisi nič pripravljen in prav tako kvarno je, če preveč veš, kajti oboje rojeva bojazen pred nečim, kar morda sploh ne bo nikoli prišlo.

Na ostarele tudi zelo deluje *dejanska viktimizacija v njihovem okolju*, pri sorodnikih, prijateljih, v soseski,²¹ znancih in drugih, ki so jim blizu. Nevarnost morebitnega ogrožanja radi prenašajo nase in se kdaj pa kdaj delajo pomembne pred drugimi.

Za ustreznost ugotavljanja (neposredne in posredne) viktimizacije ostarelih bi morali, kot menijo, odgovoriti na štiri skupine vprašanj.²²

- ali so ostareli bolj ogroženi kot katerikoli drugi deli prebivalstva;
- ali njihova viktimizacija raste hitreje od drugih skupin;
- ali so stari bolj prizadeti s posledicami kriminala, in
- ali so zaradi strahu bolj ogroženi, ne glede na to, ali je prestrašenost skladna s statističnimi podatki o znani kriminaliteti ali ne.

Diagnoza strahu pred kriminalom torej ni preprosta naloga, toda najbrž je potrebna zlasti potem, ko strah doseže določeno raven, ki jo

¹⁹ Glej v isti raziskavi.

²⁰ Clarke/Lewis, s. 53.

²¹ Prav tam, s. 57.

²² Cook/Cook, s. 635.

najprej zaslutijo v pregonskih organih in v tistih dejavnostih, ki se ukvarjajo z ostarelimi. Pozorni bi morali biti zlasti na:²³

- stopnjo prijavljanja kriminalitete na škodo ostarelih, in na
- njihovo počutje, da se jim ne more pomagati.

Ponekod po svetu že prihajajo da spoznanj, da se jim strah pred kriminalom spleča prav tako preprečevati kot kriminal sam in pripravljajo v ta namen posebne programe. Nimamo še izidov takih prizadevanj. *Bati se je le, da bi preprečevanje strahu lahko strah še bolj spodbujevalo.*

Sklep

Tako kot se s staranjem povezuje tipična kriminalnost, podobno lahko pričakujemo določene posebnosti viktimizacije starih. Zaradi pomanjkanja in sploh odsotnosti evidenc o prenekaterih vrstah oškodovanja smo za naš namen uporabili le nekaj podatkov s področja kriminalitete in še to s skrajno omejenim številom variabel, kot so: starost, spol in vrsta kriminala. Na splošno lahko trdimo, da je tudi pri nas, podobno *kot drugje po svetu, viktimizacija ostarelih še najmanjša* izmed vseh starostnih skupin, kolikor seveda upoštevamo le to okoliščino. Ne le kriminalnost, ampak tudi viktimizacija upada s starostjo.

Gerontološkemu raziskovalnemu delu, kot ugotavljamo, ne sledi ustrezno kriminološko in njemu podobno, ki bi bilo potrebno zato, da bi po kakršnikoli žrtvovanosti starih ne le samo več vedeli o njej, marveč tudi ustrezno ukrepali, ne zgolj takrat, kadar gre za kriminal, ampak še za kake druge oblike viktimizacije starih, izobčenih, onemoglih, osamljenih, odtujenih in sploh takih, ki potrebujejo pomoč, da bi lahko lažje živeli.

Ker pa bodo v prihodnje upokojeanci glede na poprečno pričakovano življenjsko dobo vse mlajši²⁴ oziroma bodo stari ljudje čedalje številnejši, kar tudi za naše razmere že potrjujejo obstoječi demografski podatki, je verjetno pravilna domneva, da *bo med ljudmi v poznih letih njihovega življenja tudi vedno več žrtev kriminala*. Ali to ne postavlja zahteve:

- da na tem področju opravimo več interdisciplinarnega raziskovalnega dela, (ne le gerontološkega);
- da začnemo morebitne možne žrtve v ostarelosti o tem ustrezno ozaveščati;
- da poskušamo pripraviti za ostarele po dejavnostih, ki se z njimi kakorkoli srečujejo, posamezne programe (tudi v okviru kriminalnopolitičnih, samozaščitnih);
- da jih odvrčamo od sprejete socializacije v nemočnosti, nebogljenosti, potrpežljivosti ter zaverovanosti v to, da morajo tudi kriminalno viktimizacijo prenašati podobno kot svojo starost, ki je za človeka edina neizbežnost in biološka zakonitost, kajti vse drugo je v takšnem ali

²³ Glej tudi: Harel Broderick, s. 34–35.

²⁴ Jezernik, s. 27.

drugačnem pomenu vendarle v posameznikovih rokah ali v rokah njegove skupine.

K spoznanju viktimite ostarelih in k oblikovanju ustrezne viktimologije prispevajo prenekateri podatki drugih znanosti, kot so npr. gerontologija, geriatrija, psihiatrija, sociobiologija, socialno delo itd. (glej gradivo I. in II. jugoslovanskega gerontološkega kongresa). Zato bi lahko namenili večjo pozornost ostarelim tudi v disciplinah, kot so sociologija, andragogika, psihologija, kriminologija itd. in »ostarelih« tudi pri njih ne bi smeli puščati v obrobosti. Toda, ali ni normalno, če so ostareli v določeni obrobosti v družbi nasploh, da jih tudi družboslovne znanosti puščajo tam, kjer so, in se zanje kaj več ne zmenijo. Še posebno, če se v družboslovju iščejo in poudarjajo, zlasti v današnjem času, predvsem »prednostne smeri«, medtem ko ostarele včasih štejemo že kar za odpisane.

Toda kako dolgo še?

Vse kaže, da se je še najbolj neuspešno boriti s strahom ostarelih, ki jim ga povzroča kriminal. Če že ne toliko pri nas, pa vendarle. Ugotavljajo, da je ta bojazen »proizvod njihovega spoznanja obojega, zunanje in notranje resničnosti, s katerima se morajo spopadati«. ²⁵ To pa pomeni, da je njihova ranljivost dosti večja, kot je to očitno pri drugih družbenih skupinah v mlajših letih.

Ker razmišljamo o žrtvah kriminala, je treba znova poudariti, da je viktimologija doslej prinesla prenekatera dognanja o dinamiki odnosov med akterjem in trpečim, o njuni psihosocialni okoliščini in značilnostih, da je že skoraj do dovršenosti ugotovila preddeliktualna stanja npr. pri ubojih in nasilniški kriminaliteti, posilstvih in ropih. Skupaj s preprečevalnim delom je predvidenih dosti napotil za varstvo žensk, otrok, mladostnikov in prenekaterih drugih skupin prebivalstva, le »ostareli« kot taki ostajajo dokaj pozabljeni.

LITERATURA

1. BAUMER, T.: Research on Fear of Crime in the United States. *Victimology*, Washington 3(1978) 3-4, s. 254-264.
2. CLARKE, A., LEWIS, M.: Fear of Crime Among the Elderly. *The British Journal of Criminology*, London 22(1982)1, s. 49-62.
3. COOK, F., COOK, T.: Evaluating the Rhetoric of Crisis: A Case Study of Criminal Victimization of the Elderly. *Social Service Review*, Chicago 50(1976)4, s. 632-646.
4. *CRIMINAL Victimization in the United States: 1977, 1978, Trends 1973-1977, Trends 1973-1978*. Washington, U. S. Department of Justice 1979-1980. 4 Vol.
5. GUBRIUM, J.: Victimization in Old Age. *Crime and Delinquency*, Hackensack 20(1974)3, s. 245-250.
6. HAREL, Z., BRODERICK, K.: Victimization and Fear of Crime Among the Urban Aged. *Police Chief*, Gaithersburg 47(1980)3, s. 34-36.

²⁵ Jaycox, s. 333.

7. HINDELANG, M. (et al.): *Victims of Personal Crime: An Empirical Foundation for a Theory of Personal Victimization*. Cambridge (Mass.), Ballinger 1978, 324 s.
8. JAYCOX, V.: The Elderly's Fear of Crime: Rational or Irrational? *Victimology*, Washington 3(1978)3-4, s. 329-334.
9. JEZERNIK, M.: *Potrebe in delovni potenciali ostarelih*. Inštitut za sociologijo Ljubljana, 1980, 112, 244 s.
10. MAC DERMOT, J.: *Rape Victimization in 26 American Cities*. U. S. Department of Justice Washington, 1979, 63 s.
11. PEČAR, J.: *Neprijavljena (prikrita) kriminaliteta*. Raziskava. Inštitut za kriminologijo Ljubljana, 1981, 271 s.
12. POSPIŠIL ZAVRŠKI, K.: Psihopatološka i kriminološka obilježja počinitelja i žrtava u krivičnim delima protiv dostojanstva ličnosti i morala. *Socijalna psihijatrija*, Zagreb 9(1981)4, s. 271-349.
13. SPARKS, R.: *Surveying Victims*. Chichester (etc.), Wiley 1977, 276 s.
14. STEPHEN, E.: *Die Stuttgarter Opferbefragung*. Wiesbaden, Bundeskriminalamt 1976, 523 s.

ERNEST PETRIČ

Pravica do miru

1. Vprašanje razorožitve se v novejšem času vse bolj pojavlja tudi v zvezi z obravnavanjem človekovih pravic in pravic narodov.¹ Med t. i. človekovimi pravicami »tretje generacije« je ena najpomembnejših prav »pravica do miru«². To ni težko razumeti, saj je prav vprašanje razorožitve, s tem pa vprašanje miru in vojne in v skrajni posledici vprašanje obstoja človeštva, očitno v neposredni zvezi z zagotavljanjem in uresničevanjem človekovih pravic. Človekove pravice niso gotovo nikoli bolj ogrožene in okrnjene kot med vojno. Jedrska apokalipsa, ki bi zanesljivo pomenila konec človekovih pravic, bi morda povzročila tudi konec človeške vrste sploh.

Obstajajo pa seveda še druge povezave med vprašanjem razorožitve na eni in človekovimi pravicami in pravicami narodov na drugi strani³. Vsakomur je, npr. očitno, da oboroževalna tekma dobesedno žre ogromna materialna sredstva in človekovo ustvarjalno sposobnost, ki bi mogla biti temelj za uresničevanje še posebej ekonomskih in socialnih človekovih pravic ter zlasti pravice do razvoja. Očitno je, da vojna in vse, kar je z njo v zvezi, še kako oži možnost uresničevanja in človekovih državljanskih in političnih pravic; očitno je, da uporaba sile v mednarodnih odnosih v svojem bistvu zanika pravico narodov do samoodločbe, ki je temeljni pogoj za uresničevanje človekovih pravic sploh.

Ni torej težko razumeti, da se vse bolj uveljavlja pojmovanje, da je oboroževalna tekma, še zlasti pa uporaba oborožene sile v mednarodnih odnosih, nasprotno uresničevanju človekovih pravic, nasprotna »pravici do miru«.

Pravica do miru sodi med t. i. človekove pravice »tretje generacije«⁴, t. j. med tiste človekove pravice, ki so se uveljavile v mednarodnem

¹ Npr. kolegij UNESCO, San Marino, 4.–10. X. 1982; kolokvij UNESCO Mexico-City, 12.–15. VIII. 1980; A. Papisa, *Diritti umani e pace*, Bologna, str. 26; P. Alston, *Peace as a Human Right*, v: *Bulletin of Peace Proposals*, 4/1980, str. 319–331.

² Npr., izrecno je kot eno od pravic »ljudstev« poudarja Afriška listina o pravicah človeka in pravicah ljudstev (*Charte africaine des droits de l'homme et des peuples*), sprejeta na vrhunskem zasedanju OAE v Nairobiju, 28. 6. 1981.

³ O neposredni povezanosti človekovih pravic z mirom in varnostjo kot pogojem za uživanje človekovih pravic glej resolucijo komisije OZN za človekove pravice iz l. 1976 (Res. 5/XXXII), in še zlasti deklaracijo o pripravljanju družb za življenje v miru (G. A. Res. 33/73).

⁴ P. Alston, op. cit. str. 320.

pravnem redu v novejšem obdobju (npr. pravica do samoodločbe; pravica do razvoja; pravica do solidarnosti; pravica do soodločanja) in so v določenem smislu imanentne nastajajočemu novemu mednarodnemu ekonomskemu, pa tudi političnemu redu. Značilno za te pravice je zlasti troje: da je njihova vsebina kompleksna, t. j., sestavlja jo več med seboj prepletenih prvin; da so mednarodnopravno utemeljene v različnih med seboj se dopolnjujočih pravnih instrumentih ter tako po svoji pravni vsebini niso enostavna pravna pravila, pač pa pravna načela s kompleksno vsebino; subjekt teh pravic ni le posameznik, pač pa tudi skupnosti, narodi oz. ljudstva.

2. Da bi opredelili mednarodnopravno vsebino »pravice do miru«, si velja pobliže ogledati vse tiste najpomembnejše norme in načela mednarodnega prava, ki neposredno ali posredno posegajo v vprašanje »miru in vojne« v mednarodnih odnosih.

Med njimi je vsekakor najprej načelo ustanovne listine OZN (1. čl. in 2. čl. ust. list.), da so se države v svojih mednarodnih odnosih dolžne vzdržati uporabe oborožene sile in grožnje s silo zoper ozemeljsko celovitost ali politično neodvisnost katerekoli države, ali pa ki bi bila kako drugače nezdržljiva z cilji OZN. To načelo⁵ je bilo ponovljeno in uveljavljeno v vrsti izjemno važnih mednarodnih dokumentov, npr. v deklaraciji o načelih mednarodnega prava o prijateljskih odnosih in sodelovanju med državami v skladu z ust. listino OZN⁶ (prvo načelo v deklaraciji), v helsinški sklepni listini (II. načelo listine), v ustanovni listini Organizacije afriške enotnosti (čl. III), v ustanovni listini Organizacije ameriških držav (čl. 21), v sklepnih dokumentih konferenc neuvrščenih na vrhu itd., ter je nedvomno eno izmed temeljnih načel sodobnega mednarodnega pravnega reda. Dolžne so ga spoštovati in se po njem ravnati vse države; je del t. i. *ius cogens*. Skladno z njegovo vsebino, podrobno opredeljeno prav v deklaraciji o načelih mednarodnega prava, nobena država ne sme uporabljati v svojih mednarodnih odnosih oborožene sile ali z njo groziti, razen v treh izjemnih primerih, ki jih dopušča ustanovna listina OZN. Ti izjemni primeri so: individualna ali kolektivna samobramba (čl. 51 ust. list.); kadar gre za oboroženo akcijo pod zastavo same OZN; ali kadar gre za oborožen boj kakega ljudstva pod kolonialno ali drugačno tujo dominacijo za uresničitev njegove pravice do samoodločbe. Uporaba oborožene sile in grožnja s silo naj bi bila torej izključena kot sredstvo za razreševanje mednarodnih sporov.

Skladno z vsebino tega načela je agresivna vojna zločin zoper mir, za katerega so po mednarodnem pravu odgovorni tudi posamezniki, saj so načela statuta nürnberškega sodišča nedvomno postala del občega mednarodnega prava. Države so se dolžne vzdržati tudi represalij z uporabo oborožene sile ali kateregakoli oboroženega ravnanja, ki bi narodom

⁵ Izčrpno razčlenitev tega načela glej v H. Neuhold: Internationale konflikte-verbotene und erlaubte Mittel ihrer Austragung, Dunaj-New York 1977, str. 55-269.

⁶ G. A. Res. 2625/XXV, dalje v tem tekstu »deklaracija o načelih mednarodnega prava«.

preprečevalo uresničitev pravice do samoodločbe, svobode in neodvisnosti. Še več: vse države so *dolžne v dobri veri začeti pogajanja*, za to, da bi bil čimprej sklenjen dogovor o splošni in popolni razorožitvi pod učinkovitim mednarodnim nadzorom.

Tako moremo, ne da bi šli v podrobnosti, skleniti, da v okviru obstoječega mednarodnega pravnega reda nedvomno obstoji jasno mednarodnopravno načelo, po katerem so se države dolžne vzdržati uporabe oborožene sile ali grožnje z njo, ter da so se dolžne pogajati v dobri veri, da bo dosežena splošna in popolna razorožitev. Narodi, ljudstva in posamezniki v državah, ki so vzpostavljene na podlagi načela pravice do samoodločbe, pa imajo pravico živeti v miru, imajo pravico do miru. To bi bil torej tisti vidik vsebine pravice do miru, ki izhaja iz načela ustanovne listine OZN o prepovedi uporabe oborožene sile in grožnje z njo v mednarodnih odnosih.

3. Do podobnega sklepa nas privede tudi razčlenitev vsebine načela ustanovne listine OZN (prav tako 1. in 2. člen), po katerem so države *dolžne razreševati svoje mednarodne spore na miren način*, tako da ne bodo ogroženi mednarodni mir in varnost ter pravica. Tudi to temeljno načelo ustanovne listine OZN je bilo ponovljeno in potrjeno, ter obširno razčlenjeno v vrsti najpomembnejših mednarodnih dokumentov, kot so deklaracija o načelih mednarodnega prava (drugo načelo deklaracije), ustanovna listina Organizacije ameriških držav (čl. 2 in čl. 23), ust. listina Organizacije afriške enotnosti (čl. III), sklepni dokumenti konferenc neuvrščenih na vrhu, helsinška sklepna listina (V. načelo) itd. Prav lani, leta 1982, pa je bila po večletnih pripravah v generalni skupščini OZN sprejeta tudi posebna deklaracija o mirnem razreševanju sporov, t. i. »Manilska deklaracija«.⁷

Skladno z vsebino tega temeljnega načela mednarodnega prava, kot izhaja iz opredelitev v omenjenih in drugih mednarodnih instrumentih, je vsaka država dolžna razreševati svoje mednarodne spore na miren način, s pogajanjem, posredovanjem, poravnavo, arbitražo, po mednarodnih sodnih poteh ali postopkih, ki jih omogočajo regionalne mednarodne organizacije in OZN. Tudi kadar uporaba kakšnega sredstva za mirno reševanje sporov ne obrodi sadu, so države, zapletene v določen spor, dolžne še naprej spor razreševati na miren način. Zato moremo zlahka postaviti trditev, da tudi to nesporno načelo mednarodnega prava, ki države *brezpogojno zavezuje razreševati spore le na miren način*, zagotavlja narodom in posameznikom pravico do miru.

4. Ko je govor o pravici do miru, ne smemo prezreti tudi načela sodobnega mednarodnega prava, ki državam *prepoveduje, da bi se vmešavale v zadeve drugih držav*.⁸ Čeprav to načelo nevmešavanja med načeli v 2. čl. ustanovne listine OZN ni eksplicitno omenjeno, ga je zlahka moč

⁷ A. (A. C. 182/L. 32/Add. 1).

⁸ Obširno o tem načelu glej: H. P. Neuhold, op. cit., str. 269-357 in tudi D. Türk: Načelo intervencije (doktorska disertacija na Pravni fak. Univerze E. Kardelj v Lj.) l. 1982.

izvesti iz »duha« ustanovne listine⁹ in iz vsebine njenih drugih načel.¹⁰ Prav zato je načelo neintervencije bilo kasneje eksplicitno navedeno in razčlenjeno v deklaraciji o načelih mednarodnega prava (tretje načelo v deklaraciji) kot eno od temeljnih načel mednarodnega prava, ki temelje na ustanovni listini OZN. Tudi to načelo je bilo potrjeno v vrsti najpomembnejših mednarodnih instrumentov, npr. v ustanovni listini Organizacije afriške enotnosti (III. čl.), v ustanovni listini Organizacije ameriških držav (čl. 17), v helsinški sklepni listini (načelo št. VI.), v sklepnih dokumentih konferenc nevrščenih na vrhu ter v vrsti deklaracij in resolucij generalne skupščine OZN (npr. deklaracija o nedopustnosti poseganja v notranje zadeve držav in o zaščiti njihove neodvisnosti in suverenosti iz l. 1965¹¹ in deklaracija o nedopustnosti poseganja in vmešavanja v notranje zadeve držav iz l. 1981¹²).

Skladno z vsebino tega načela sodobnega mednarodnega prava *nobena država ali skupina držav ne sme intervenirati direktno ali indirektno v notranje zadeve ali zunanjo politiko katerekoli države*. Take intervencije ne upravičuje noben razlog. Oborožena intervencija zoper politično, ekonomsko itd. ureditev katerekoli države je torej kršitev enega od temeljnih načel sodobnega mednarodnega pravnega reda. Skladno s tem načelom ima torej vsak narod oz. ljudstvo pravico živeti v svoji državi v miru, brez tujega vmešavanja, ima pravico do miru.

5. Vsekakor pomembne sestavine kompleksne vsebine »pravice do miru« je najti v nekaterih tistih normah in načelih mednarodnega prava, ki zagotavljajo pravice neposredno *posamezniku ali narodom*, ljudstvom; torej ne le v pravicah, ki gredo *državam* po obstoječem mednarodnem redu.

Med normami in načeli sodobnega mednarodnega prava, ki zagotavlja pravico do miru neposredno posamezniku, so vsekakor najpomembnejše temeljne človekove pravice – *pravica do življenja, do svobode in do varnosti* (3. čl. splošne deklaracije OZN o človekovih pravicah; in 6. in 7. čl. konvencije OZN o državljanski in političnih pravicah). Gotovo vojna in druge oblike uporabe oborožene sile v mednarodnem življenju izjemno grobo zanikujejo prav človekove pravice do življenja, svobode in varnosti. »Normalen« rezultat vojne in drugih oblik uporabe oborožene sile so namreč za ljudi predvsem smrt, trpljenje, uničenje njihove varnosti. Pri tem si strahote trpljenja in uničenja, ki bi človeštvo prizadele ob uporabi vseh tistih sredstev, ki jih je rodila oboroževalna tekma po l. 1945, skorajda ne moremo predstaviti!

Tudi mednarodnopravna *prepoved zločina genocida* je med tistimi normami in načeli mednarodnega prava, ki so sestavine pravice do miru. Po konvenciji OZN o preprečevanju in kaznovanju genocida (2. čl.

⁹ Tako tudi H. P. Neuhold, op. cit., str. 280.

¹⁰ Zlasti iz l. čl. 2. tčk. in čl. 2 tčk. 3, 4 in 7 Ust. listine.

¹¹ G. A. Res. 2131 (XX).

¹² G. A. Res. 36/103 (Annex).

konvencije) je ubijanje pripadnikov narodnih, etničnih itd. skupin, torej narodov, ljudstev ali njihovih delov, zločin zoper mednarodno pravo. Izvajanje tega zločina je očitno flagrantna kršitev pravice narodov, ljudstev, da živijo v miru. Zato je mednarodnopravna prepoved genocida pomembna sestavina pravice narodov do miru.

7. Zanesljivo najpomembnejši mednarodnopravni temelj »pravice do miru« pa je vsekakor mednarodnopravno načelo o pravici do samoodločbe.¹³ Pravica narodov do samoodločbe, v časih V. I. Lenina in W. Wilsona sicer že nadvse pomembno, pa vendarle samo politično vodilo, ne pa tudi že mednarodnopravno načelo, je danes nedvomno eno od temeljnih načel sodobnega mednarodnega pravnega reda; je eno od tistih načel mednarodnega prava, ki temelje na ustanovni listini OZN (1. čl.). Potrjeno in podrobneje opredeljeno je načelo mednarodnega prava o pravici narodov do samoodločbe v helsinški sklepni listini (VIII. načelo sklepne listine), v sklepnih dokumentih vrhunskih sestankov neuvrščenih držav, v sklepnem komuniqueju bandunške afro-azijske konference, v obeh konvencijah OZN o človekovih pravicah (1. čl. obeh konvencij) ter v vrsti drugih najpomembnejših mednarodnih dokumentih ter resolucij in deklaracij OZN (npr. deklaracija OZN o zagotovitvi neodvisnosti deželam in ljudstvom pod kolonializmom;¹⁴ deklaracija OZN o stalni suverenosti nad naravnimi bogastvi,¹⁵ itd.). Posebej izčrpno je vsebina načela o pravici narodov do samoodločbe opredeljena v deklaracijo o načelih mednarodnega prava (peto načelo deklaracije).

Kot že rečeno, je prav načelo o pravici narodov do samoodločbe izjemnega pomena v zvezi s pravico do miru. Najprej zato, ker so bili prav z uveljavitvijo pravice do samoodločbe v mednarodnem pravu narodi, ljudstva nedvoumno priznani kot *neposredni* (torej ne le narodi znotraj držav, ampak tudi narodi, ljudstva, ki še nimajo svoje lastne države, ki še živijo bodisi pod kolonialnim ali kakim drugim tujim jarmom) *subjekti pravic in dolžnosti po mednarodnem pravu*.

Izjemnega pomena pa je načelo o pravici do samoodločbe v zvezi s pravico do miru tudi zato, ker je prav z načelom mednarodnega prava o pravici do samoodločbe pravno pokrito jedro vsebine pravice do miru. Načelo mednarodnega prava o pravici do samoodločbe namreč zagotavlja vsem narodom, vsem ljudstvom pravico, da sami svobodno določajo – brez tujega vmešavanja – svojo politično ureditev in svoj ekonomski, družbeni, kulturni in drugačen razvoj. Vse države so se dolžne vzdržati kakršnegakoli nasilnega dejanja, ki bi narodom, ljudstvom okrnilo to pravico. Če kolonialni odnosi ali druge oblike tuje dominacije še obstajajo, teh narodov, ljudstev pri uresničevanju pravice do samoodločbe, t. j., pri vzpostavljanju, če se tako odločijo, tudi lastne neodvisne države, druge

¹³ Izčrpno o pravici narodov do samoodločbe glej: A. Christescu, *The Historical and Current Development of the Right to Self-determination on the Basis of the Charter of UN*, E/CN.4/Sub 2/404, vol. I-III.

¹⁴ G. A. Res. 1514/XV.

¹⁵ G. A. Res. 1803/XVII.

države ne smejo ovirati z uporabo nasilja. Seveda je na prvi pogled jasno, da lahko narodi, ljudstva svobodno vzpostavijo tako politično ureditev in svoj mednarodni status ter odnose, kot to sami žele, le v miru. Le v miru morejo svobodno odločati in usmerjati svoj družbeni, ekonomski in kulturni razvoj.

8. Na temelju spredaj povedanega moremo zlahka zatrdati, da v okviru obstoječega mednarodnopravnega reda obstaja »pravica do miru«. Konkretneje rečeno, v obstoječem mednarodnem pravu de lege lata moremo govoriti o posebni pravici, pravici do miru. To je po svoji vsebini kompleksna pravica, podobna, na primer, pravici do razvoja. Subjekt te pravice so tako posamezniki kot tudi narodi, ljudstva, ki so bodisi vzpostavila svojo neodvisno državo, bodisi narodi, ljudstva, ki še niso uresničili svoje samodoločbe z vzpostavitvijo lastne državnosti ali na kakšen drug način.

Mednarodnopravno je pravica do miru »zaobsežena« predvsem v naslednjih načelih in normah sodobnega mednarodnega prava: načelu o pravici do samoodločbe; načelu o mirnem urejanju mednarodnih sporov; načelu o prepovedi, uporabi oborožene sile in grožnje s silo v mednarodnih odnosih; načelu nevmešavanja; prepovedi genocida; zagotovitvi spoštovanja človekovih pravic, zlasti pravice do življenja, svobode in varnosti. Z drugimi besedami: pravica do miru, njena vsebina, kakršna izhaja iz obstoječega mednarodnega prava, zagotavlja narodom, ljudstvom in posameznikom, da žive svobodno in v miru, brez grožnje z oboroženo silo ali celo tega, da to silo uporabijo druge države, brez vmešavanja v njihove notranje zadeve, da lahko sami svobodno in varno odločajo o svoji politični, ekonomski in siceršnji ureditvi in razvoju. Gotovo je prav oboroževalna tekma tisto, kar permanentno ustvarja možnost, da bodo pripravljene arzenali in vojni potenciali tudi uporabljeni, uporabljeni za zanikanje, izničenje pravice do miru!

Seveda se je po teh »golah« mednarodno pravnih razglabljanjih o pravici do miru potrebno ozreti tudi na stvarnost mednarodnih odnosov. Pri tem ni moč mimo dejstva, da so kljub »pravici do miru« številni narodi in ljudstva izpostavljeni prav ta trenutek divjanju vojne in uporabi strahotno uničevalnih orožij. Ljudstvom Irana in Iraka, Afganistana, Kampučije, Libanona, Palestincev, ljudstvu Namibije, Salvadorja, Zahodne Sahare, Čada pa tudi Eritreje – če omenimo le najbolj znane primere, kjer smo očitno priča grmenju topov in drugega orožja – gotovo ni zagotovljeno uživanje pravice do miru. Namesto da bi se mednarodne spore urejalo mirno, vse preveč – in žal vedno več – držav uporablja oboroženo silo (ali z njo grozi) kot sredstvo svoje politike. Oboroževalna tekma ne pušča, temveč narašča! Raketam SS-20 bodo sledile na evropskih tleh pershing II in cruise rakete, ameriškim MX so Sovjeti že napovedali »adekvaten« odgovor. Prizadevanja, da bi se ta vzpenjajoča se spirala smrti zaustavila, so malo obetavne. Julija lani (1982) je doživelo popoln polom drugo posebno zasedanje generalne skupščine OZN o razorožitvi!

Zavedajoč se poraznega razvoja mednarodnih odnosov v zadnjih nekaj letih in groženj novega zagona oboroževalne tekme, si moramo ob misli na »pravico do miru« seveda nujno zastaviti vprašanje, kaj storiti, da bi uveljavili spoštovanje pravice do miru. Kako dejansko čimbolj omejiti in izločiti vojno in uporabo oborožene sile iz mednarodnih odnosov? Kako zagotoviti mirno urejanje sporov med državami? Kako, skratka, prispevati k temu, da bodo ljudje, ljudstva, narodi živeli v miru, svobodi in varnosti, da bo njihova pravica do miru dejansko spoštovana?

10. Vsekakor so ravni in smeri delovanja vprid uveljavljanja in doslednejšega spoštovanja »pravice do miru« različne. Zanesljivo prvo je *prizadevanje za odpravo vseh tistih temeljnih protislovij sodobnega sveta, ki potencialno nujno vodijo v mednarodne konflikte*. Odprava še zadnjih ostankov klasičnega kolonializma, imperialistične dominacije, novih oblik podrejanja v mednarodnih odnosih, kot so hegemonizem, blokovsko podrejanje in vseh drugih oblik tuje dominacije in intervencij je gotovo *conditio sine qua non*, če naj se zagotovi trajen mir in varnost vseh narodov in držav. *Vzpostavitev nove mednarodne gospodarske ureditve*, ki je pogoj tudi za novo mednarodno politično, komunikacijsko itd. ureditev, je prav tako nujen pogoj za vsestransko uresničitev pravice do miru. Vse dokler bodo deli sveta izkoriščani in bodo živeli v skrajni bedi, bo le iluzija pričakovati, da bosta na svetu zavladata trajen mir in varnost. Tudi dosledno *spoštovanje človekovih pravic in svoboščin*, tako državljan-
skih in političnih, ekonomskih, socialnih in kulturnih, pa tudi t. i. človeko-
vih pravic »tretje generacije«, med katere sodi tudi sama pravica do miru, je del poti, ki jo bo človeštvo še moralo prehoditi na poti do trajnejšega in trdnejšega miru.

Z drugimi besedami: globoke družbene spremembe v sodobnem svetu in globoke strukturalne spremembe v sami mednarodni skupnosti so torej dolgoročno edina pot do vsestranske uresničitve pravice do miru. Seveda pa je pred nami tudi širok spekter možnega delovanja, konkretnih akcij, katerih pomena ne smemo prezreti. Prizadevanja za omejitev oboroževalne tekme, ki so dobila na razvitem zahodu svojstven izraz v množičnih gibanjih, zlasti zoper jedrsko orožje, vsebolj naraščajoče nasprotovanje javnega mnenja oboroževanju povsod v svetu, gibanja za mir in razumevanja med narodi – so vsekakor med najpomembnejšimi.

Vredno pa je razmišljati v zvezi z uveljavljanjem pravice do miru tudi o dejavnostih, ki so možne prav v območju mednarodnih odnosov in mednarodnega prava. Znotraj OZN, v gibanju neuvrščeni, v regionalnih mednarodnih organizacijah, v okviru kontinuitete konference o varnosti in sodelovanju v Evropi so možne razne pobude. Moglo bi se, npr., državam predlagati, naj svečano izjavijo, da v nobenem primeru, razen v samoobrambi v smislu 51. čl. ustanovne listine ali v okviru akcije same OZN, v svojih mednarodnih odnosih¹⁶ ne bodo uporabile sile ali grožnje s silo, ter da bodo vse svoje spore urejale na miren način ter dosledno spoštovale sklepe in priporočila Varnostnega sveta OZN oziroma organov

regionalnih mednarodnih organizacij, sestankov neuvrščenih na vrhu ipd., ki bi se nanašali na določen spor ali konflikt. Vprašanje je, koliko bi tako ponovno svečano izjavljanje pripravljenosti držav, da bodo spoštovale sicer že pravno zavezujoča jih temeljna načela, prispevalo k dejansko večjemu spoštovanju teh načel. Bilo bi pa indikativno videti, katere članice OZN, ali npr. gibanja neuvrščenosti, bi ne bile pripravljene dati take posebne izjave. Vsekakor pa velja, da so razmere v svetu take, da preprosto izzivajo akcijo, zlasti akcijo neuvrščenih, podobno tisti l. 1961, po prvem vrhu v Beogradu. Sestanek na vrhu v New Delhiju je krenil v to smer!

Značilno pa je, da je prav v zadnjem obdobju, nekako po l. 1978, prav znotraj gibanja neuvrščenih prišlo do pobud, ki naj bi utrdile mirno urejanje sporov – torej izločile uporabo oborožene sile – zlasti znotraj samega gibanja¹⁷. To je razumljivo, saj so prav oboroženi konflikti znotraj gibanja, zlasti pa iransko-iraška vojna, močno okrnili učinkovitost samega gibanja. Priča smo tako bili pobudam oziroma konkretnim predlogom za vzpostavitev posebnih mehanizmov za mirno urejanje sporov znotraj gibanja (npr. predlogi Jugoslavije¹⁸ in Sri Lanke¹⁹ na ministrski in na vrhunski konferenci neuvrščenih v New Delhiju (1981 in 1983). Čeprav ti predlogi zaenkrat v gibanju niso bili deležni celovite podpore in so tudi po New Delhiju 1983 ostali v fazi preučevanja, bodo verjetno obnovljeni ali pa bomo priča celo ambicioznejšim pobudam. Kakorkoli že: gotovo pred neuvrščenimi danes bolj kot kdajkoli stoji zgodovinski izziv v tem smislu, ali bodo prispevali k uveljavljanju pravice do miru v mednarodnih odnosih ali ne.

Tudi v okviru OZN lahko v zadnjem obdobju naletimo na pobude in opozorila, nekaterih skupni cilj je nedvomno uveljavitev pravice do miru. Omenimo naj le predloge v t. i. »Palmejevem poročilu«²⁰, katerih cilj je okrepiti učinkovitost mehanizmov OZN za obvladovanje mednarodnih konfliktov in urejanje sporov. Značilna so tudi opozorila in predlogi De Cuellarja v poročilu generalni skupščini OZN poleti 1982 in seveda sprejem v generalni skupščini že omenjene t. i. »manilske deklaracije« o mirnem urejanju sporov.

11. Kljub jasnim mednarodnopravnim načelom in kljub različnim možnostim za mirno urejanje mednarodnih sporov se zlasti danes soočamo s številnimi primeri uporabe oborožene sile. Izraelska agresija v Libanonu, iransko-iraška vojna, južnoafriška ilegalna okupacija Namibije in vdori v Angolo, vietnamska invazija v Kampučijo, vdor sovjetskih čet v

¹⁶ V to smer razmišlja npr. R. Vukadinović: Konflikti medu nesvrstanimi zemljama i mogućnosti njihovog razrešavanja v: Nesvrstanost u osamdesetim godina, ur. R. Petković, Zagreb 1982, str. 257.

¹⁷ O mirnem urejanju sporov znotraj gibanja neuvrščenih glej več E. Petrič: Mirno reševanje sporov med neuvrščenimi, v: Teorija in praksa, št. 9-10/1982, str. 1205-1212.

¹⁸ NAC / FM / DEL/W. P. 6.

¹⁹ NAC / FM / DEL/W. P. 5.

²⁰ T. i. Common Security Programme for Disarmament (The Report of the Independent Commission on Disarmament and Security), Pan Books, 1982.

Afganistan, navzočnost vojaških »svetovalcev« ZDA v Salvadorju, vdori v Nikarago, spopadi ob etiopsko-somalijski meji v Ogadenu, in, če nanju še nismo pozabili, vojna v Čadu in Falklandska vojna, so le najpomembnejši med njimi.

Skupna značilnost vseh teh tragičnih in nevarnih primerov – gledano z vidika uveljavljanja pravice do miru – je način, kako je nanje reagirala mednarodna skupnost. Pričakovali bi seveda reakcijo, ki bi bila *dosledno v skladu z načeli*, ki jih je mednarodna skupnost sama razglasila, in ki jih posamezne države, OZN in druge mednarodne institucije in gibanja vedno znova razglašajo. Še več, mednarodna skupnost in posamezne države so dolžne reagirati v skladu z temeljnimi načeli mednarodnega-pravnega reda, ki so ga same vzpostavile, t. j. v skladu z načelom o prepovedi uporabe oborožene sile in grožnje s silo v mednarodnih odnosih, v skladu z načelom o obveznem mirnem urejanju sporov, v skladu z načelom o pravici do samoodločbe in – ne nazadnje – v skladu s pravico do miru, ki jo zagotavljajo omenjena načela mednarodnega prava.

Morda si lahko dovolimo celo ugibanje, da bi, če bi reakcija vse mednarodne skupnosti ob vdoru iraških čet pred skoraj tremi leti na iransko ozemlje bila načelna in ostra obsodba agresije, ki bi jo spremljale diplomatske in ekonomske sankcije zoper agresorja, morda bil konflikt že obvladan. Morda si lahko dovolimo tudi ugibanje, da bi, če bi v prvih dneh invazije argentinskih čet na Falklande, potem ko je Varnostni svet OZN izjemoma enkrat mogel delovati (ni bil zaustavljen z vetom katere od stalnih članic) in sprejeti znano resolucijo 502, mednarodna skupnost dosledno reagirala z brezkompromisno zahtevo po spoštovanju in izvajanju resolucije 502, morda nekaj sto vojakom obeh strani ne bilo treba utoniti v mrzlih vodah Antarktike. – In, če nadaljujemo z ugibanji, ki jih seveda ni moč dokazati, če bi bil Izrael soočen z resno pripravljenostjo celotne mednarodne skupnosti, ZDA še posebej, da zaustavi njegovo agresivnost, tudi s sankcijami, kar je ob agresiji dolžnost, bi si upali soditi, da bi bila libanonska kriza morda že mimo.

Toda, žal, je v vseh navedenih primerih agresije in uporabe oborožene sile in v številnih drugih reagiranje mednarodne skupnosti in posameznih držav – in seveda medijev v njih – kaj malo skladno z načeli mednarodnega reda, načeli ustanovne listine OZN, načeli gibanja neuvršenih itd. in pogosto bolj spominja na obnašanje navijačev na »mundialu«. Ne zavezujoča načela, temveč to, »kdo« kaj počne, je preprosto merilo obsojanja ali neobsojanja, merilo ravnanja. Če »naši« prijatelji kršijo načela, če uporabljajo oboroženo silo, potem je treba najti opravičilo, ne pa izreči obsodbo! Tako je bil in je še Vietnam deležen obilo razumevanja – tudi znotraj neuvršenih (!) – v zvezi s svojo »humano intervencijo« v Kampučijo, razumevanje je deležna SZ, ki »rešuje socializem« v Afganistanu, Izrael v zvezi s »preventivnim varnostnim posegom« v Libanon, ZDA v zvezi s svojim vmešavanjem »zoper komunistično nevarnost« v Salvadorju, Irak je doživel dovolj razumevanja in podpore pri svojem

napadu na Iran, podporo pa ima danes tudi Iran, ki poskuša prodreti na iraško ozemlje.

S tem pa smo se dotaknili ključnega vprašanja uveljavljanja in uresničevanja pravice do miru. Seveda brez ambicije, da bi nanj dokončno odgovorili. Dotaknili smo se vprašanja *politične volje* za to, da se uporabo oborožene sile in grožnjo s silo dejansko izloči iz mednarodnih odnosov; *politične volje* za napredek v prizadevanjih za razorožitev in omejitev oboroževalne tekme; skratka, vprašanja *politične volje*, pripravljenosti za ravnanje in delovanje v mednarodnih odnosih, skladno s temeljnimi načeli sodobnega mednarodnega pravnega reda, skladno s »pravico do miru«.

Žal razvoj dogodkov, ki smo mu priče, prej zbuja občutek pesimizma kot obratno. Prav zadnja leta smo priče dogajanjem, ki so privedla mednarodni pravni red na rob razpada. Mednarodna skupnost je danes bolj kot kadarkoli po l. 1945 blizu anarhičnemu stanju, da ne rečemo stanju »homo homini lupus«. Proces razpadanja v mednarodni politični sferi utegne še pospešiti grozeči razpad mednarodnega – sicer neustreznega – ekonomskega in finančnega sistema. Sodili bi zato, da smo bliže katastrofi, kot si to morda upamo priznati. Da bi se nevarni trend spremenil, je še kako potrebno prizadevanje, dosledno, stalno in kjerkoli, za spoštovanje tistih načel, ki smo jih pravzaprav sami razglasili. Pravica do življenja v miru je vsekakor eno od teh načel!

PETER KLINAR

Dejavnost slovenskega sociološkega društva

(preseki za obdobje junij 1980–junij 1983)

1. Članstvo

Za obdobje, o katerem poročamo, bi lahko dejali, da je delovanje Slovenskega sociološkega društva zaživelo. V društvu je registriranih približno 400 članov, kar pomeni dokaj širok temelj za društveno dejavnost. Z akcijo vključevanja novih članov bo potrebno nadaljevati tudi v prihodnje.

2. Informiranost

O dejavnosti društva in delovnem programu so bili člani seznanjeni na »Ziherlovih dnevih« in drugih strokovnih srečanjih, iz obvestil v dnevnem tisku in zapisih v Teoriji in praksi ter prek neposrednih vabil. O dejavnosti Jugoslovanskega združenja za sociologijo so se člani seznanjali prek JUS Informatorja; še vedno pa je v programu društva izdajanje informacij SSD oziroma tiskanje sociološke revije.

3. Regionalna društva

Ustanovljena so bila regionalna društva sociologov in politologov Dolenjske, Maribora, Ptuja, Severne Primorske in Pomurja; pripravljajo pa ustanovitev regionalnih društev tudi za Celje, Koper in Gorenjsko. V Ljubljani opravlja zaenkrat dejavnost regionalnega društva kar Slovensko sociološko društvo, vendar pa bi kazalo zaradi dokajšnje koncentracije sociologov in socioloških institucij razmisliti o ustanovitvi regionalnega društva za ljubljansko regijo.

Regionalna društva so izdelala statute in se registrirala. V prihodnosti, ko bo ustanovljena večina regionalnih društev, bi se SSD lahko spremenilo v Slovensko sociološko združenje, kar pa bi seveda terjalo spremembo njenega statuta.

V dejavnosti regionalnih društev lahko ugotovimo večje razlike, njihova aktivnost je nihala tudi glede na posamezna časovna obdobja. Veliko marljivost so društva izkazala ob pripravljanju letnih strokovnih posvetov (dolenjsko, mariborsko in pomursko društvo). Društvo za Severno Primorsko je bilo posebej aktivno v pripravah in izvedbi strokovnega posveta sociologov, ki so zaposleni v gospodarskih organizacijah združenega dela (Nova Gorica, september 1982). Svojo dejavnost so interesom članstva približala tista regionalna društva, ki so na strokoven način obravnavala aktualne družbene probleme v občini in regiji (Ptuj, Severna Primorska, Celje, Maribor).

Društva so organizirala predavanja in razprave, ki zadevajo širše teme in na katera so vabila strokovnjake iz Slovenije in Jugoslavije; nekateri pogovori so bili organizirani skupaj

z drugimi strokovnimi društvi, kar je prispevalo k popularizaciji sociologije in k interdisciplinarnemu sodelovanju z ekonomisti, pravniki, arhitekti, zdravniki. Društva so sodelovala pri načrtovanju dolgoročnejšega razvoja regij ter organizirala razprave o rezultatih raziskovalne dejavnosti v regijah. Člani regijskih društev so pripravljali prispevke za strokovno-znanstvena srečanja sociologov, bili dejavni pri razvijanju medobčinskih študijskih središč in v publicistični dejavnosti.

Ta kratek pregled kaže, da so društva zaživela, vendar imajo še velike možnosti za širitev dejavnosti in poglobljanje sodelovanja. V mislih imamo prizadevanja za utrditev stroke, širitev znanstvenoraziskovalne, izobraževalne in mentorske dejavnosti. Več bi kazalo storiti za vključevanje delegatov društev v samoupravni in delegatski sistem. Pomembne naloge regionalnih društev so tudi v tem, da se začno bolj intenzivno ukvarjati s poklicnimi problemi sociologov, njihovim zaposlovanjem, s kadrovanjem učencev, dijakov in študentov. Društva bi se morala tesneje povezovati s srednjimi in visokimi družboslovnimi šolami, raziskovalnimi institucijami ter se vključevati v izpopolnjevanje izobraževalnih in raziskovalnih programov.

SSD je v sodelovanju s sociološko katedro FSPN organiziralo več strokovnih pogovorov: o socialnih problemih (pred konferenco slovenskih sindikatov); o delovnem času in zaposlovanju; o Ljubljani 2000; o sociologiji medicine; o socialnih učinkih sodobne tehnologije (skupaj z ISU); o 10. svetovnem sociološkem kongresu v Mehiki; o raziskavi glede poklicnih problemov sociologov in sociološkem študiju; o ekoloških problemih itn. Med predavatelji je bilo nekaj strokovnjakov iz tujine. Posebno zanimanje je zbudil pogovor z avtorji knjige »Bomo preživeli?«. Strokovni pogovori so bili dobro obiskani, razprave zanimive, kar nas navaja k sklepu, da bi s tovrstnim delom nadaljevali tudi v prihodnje.

4. Sekcije

Druga oblika dejavnosti društva so sekcije. Namenjene so strokovnemu povezovanju sociologov v okviru SSD; ta dejavnost se ni močneje razmahnila, čeprav so nekatere sekcije opravile koristne naloge.

Pedagoška sekcija je razpravljala o programu sociologije v srednjih šolah; dala je pobudo za pisanje sociološkega učbenika za srednje šole, ki je pred izidom; sodelovala je tudi v pripravah učbenika *Sociologija kulture* za srednje šole. Sekcija bi morala svojo dejavnost še razširiti, posebej pa poskrbeti za oživljanje sociološkega raziskovalnega interesa med mladino – posebej v akcijah *Znanost mladini* itn.

Sekcija za semiotiko je aktivno sodelovala pri izdaji del v zbirki »Analecta«. V času, o katerem poročamo, je izšlo v tej zbirki pet knjig. Sekcija je pripravila dvoje strokovnih srečanj z mlajšimi znanstvenimi delavci v humanističnih znanostih. Na prvem je tekla beseda o humanističnih vedah in kulturni tradiciji, drugo pa je bilo namenjeno razpravi o zgodovini humanističnih ved na Slovenskem – etnologiji. Sekcija se razvija v sekcijo JUS Jugoslovensko združenje sociologov).

Sekcija za socialno politiko je obravnavala dokumente in razmere, ki neposredno zadevajo področje socialne politike (spremembe delovnega časa, smernice za dolgoročni razvoj socialne politike). Razpravljala je o pojavih družbene neenakosti, pripravlja pa razpravo o objektivizaciji mejnih odnosov med delom in solidarnostjo.

Sekcija za planiranje kadrov je sekcija JUS, ki deluje v Sloveniji. Razpravljala je o problemih tržišča delovne sile v jugoslovanski družbi, v prihodnje pa se namerava ukvarjati s planiranjem kadrov in zaposlovanjem; v ta namen pripravlja posvet o nezaposlenosti v Jugoslaviji.

Tudi *Sekcija za sociologijo družbenega razvoja in družbeno planiranje* je sekcija JUS, ki deluje v Sloveniji. Njena dejavnost se kaže v proučevanju razvojnih sprememb (planiranje, programiranje, prognoziranje).

Sekcija za sociologijo religije je sekcija JUS, ki bo delovala v Sloveniji, kar velja tudi za *Sekcijo za sociologijo kulture*.

Pregled nakazuje možnosti interesnega povezovanja in sodelovanja sociologov. So pa še velike možnosti za ustanavljanje novih sekcij – v skladu s posebnimi interesi sociologov. Na

lanskem posvetu v Novi Gorici so, npr., predlagali ustanovitev sekcije, ki bi povezovala sociologe, ki so zaposleni v gospodarskih OZD; verjetno bodo dali na letošnjem posvetu enako pobudo sociologi, ki delajo v družbenih službah; posvet bo septembra v Celju.

V tem obdobju večje število sekcij SSD ni delovalo; razmere postajajo bolj ugodne, odkar je JUS aktiviralo jugoslovanske sociološke sekcije, med katerimi imajo nekatere (kot smo že zapisali) svoj sedež v Sloveniji – in to je seveda velika priložnost za interesno vključevanje slovenskih sociologov.

5. Strokovni posveti in publicistična dejavnost

Slovensko sociološko društvo prireja vsako leto skupaj z regionalnimi društvi, CDPI in Raziskovalnim inštitutom FSPN strokovne posvete. Leta 1981 je bilo na Otočcu na temo »Sociološki preseki slovenske družbe« (135 udeležencev in 37 pisnih prispevkov). Gradivo s posveta je izšlo v knjižni obliki 1982. leta pri Dolenjski založbi. Leta 1982 je bilo v Mariboru posvetovanje na temo »Integracijski in dezintegracijski procesi v Jugoslovanski družbi« (120 udeležencev in 35 pisnih prispevkov); gradivo s posveta je izšlo leta 1983 v posebni knjigi. Letošnjega posveta v Murski Soboti se je udeležilo 100 družboslovcev, ki so pripravili 32 pisnih prispevkov na temo: Vloga regij v razvoju slovenske družbe. Tudi za to gradivo predvidevamo, da bo natisnjeno v posebnem zborniku.

Vsa strokovna posvetovanja prirejamo s prostovoljnim delom članov SSD in regionalnih društev ter z materialno pomočjo občin in OZD iz regije, kjer so posvetovanja sklicana. OZD so omogočile našim članom, da so se posvetov lahko udeležili. Posvetovanja so omogočila aktivno strokovno sodelovanje članom društva, ki opravljajo različne poklicne dejavnosti; prispevala so k popularizaciji sociologije in politologije (posebej v regijah, kjer so bila ta srečanja); strokovni prispevki so obravnavali razvojne vidike regij in dobili dokajšen odmev v sredstvih javnega obveščanja; prispevala so k medsebojnemu spoznavanju sociologov, politologov in drugih družboslovcev ter k utrjevanju stikov med njimi.

Kako s posveti v prihodnje? Očitno je zanje veliko zanimanje, vendar pa bo treba še bolj izostriti njihovo vsebino, tematska področja, razmisliti, ali ne bi kazalo posvete vsebinsko zožiti in jih bolj prilagoditi poklicnim profilom, jih manj povezovati z vnaprej pripravljenimi pisnimi prispevki, pač pa s tezami, ki bi jih po razpravi na posvetu avtorji izoblikovali v strokovne prispevke.

Društvo se ukvarja z idejo o publiciranju znanstvenega zbornika, z zbiranjem predlogov za strokovne publikacije, priložnike itd. ki bi bili pomagalo pri delu različnih poklicnih profilov v družbeni praksi; dalje o publiciranju seznama imen, naslovov in podatkov o strokovni usmerjenosti slovenskih sociologov; posebno publikacijo ima v načrtu tudi terminološka sekcija. Končno lahko društvo prispeva k nenehni strokovni rasti članov tudi tako, da sodeluje z drugimi institucijami, redno poroča članom o raziskavah, ki potekajo, o objavljenih socioloških člankih v revijah, o novih knjigah itn.

6. Poklicni problemi sociologov

V zadnjem času, ko se srečujemo z nezaposlenostjo mladih strokovnjakov, so vedno bolj pereči tudi poklicni problemi sociologov. V Sloveniji večje nezaposlenosti sociologov še ni, vendar tudi tu nastajajo težave. Iz raziskave o poklicnih problemih sociologov lahko razberemo, da se poklicni profili sociologov v praksi postopno oblikujejo, da niso redki pojavi, ko se sociologi ukvarjajo z različnimi opravili, ki jih ni moč šteti za sociološka in da so razpršeni v zelo različnih dejavnostih. Raziskava razkriva tudi pomanjkljivo znanje sociologov, kar bo treba upoštevati pri načrtovanju novih socioloških vzgojno-znanstvenih programov.

Poklicni problemi sociologov terjajo solidarno profesionalno dejavnost, s čimer mislimo predvsem na skrb za strokovno izpopolnjevanje, uvajanje mentorske dejavnosti, namenjene predvsem mlajšim poklicnim tovarišem, uveljavljanje stroke v praksi kar je pomembno

posebej v sedanjih razmerah, ko se srečujemo z mnogimi problemi, ki tarejo posameznike, kolektive in družbene skupnosti. Ugotavljati bi morali možnosti zaposlovanja sociologov in glede tega vpeljati učinkovit informacijski sistem.

Nepogrešljiva je organizirana skrb sociologov za načrtovanje družbenega razvoja in razčlenjevanje obstoječih družbenih odnosov. Poklicno solidarnost morajo sociologi uveljavljati tudi pri usmerjanju dijakov in študentov v družboslovno šolanje in v pomoči ter podpori vzgojno-izobraževalnim in raziskovalnim družboslovnim institucijam. Ne smejo dopustiti, da bi bil razvoj in sam obstoj družboslovja v sedanjih razmerah ogrožen. Povedati je treba, da se srednje šole družboslovne smeri, FSPN in družboslovni raziskovalni inštituti srečujejo z mnogimi težavami, ki ne zavirajo le njihov razvoj, marveč jih postavljajo tudi v neenakopraven položaj z drugimi pedagoškimi in raziskovalnimi institucijami.

Sociologi se morajo vključiti med aktivne uporabnike dejavnosti pedagoških in raziskovalnih institucij, aktivno morajo sodelovati kot zainteresirana strokovna javnost pri samoupravnem odločanju o delu družboslovnih šol in inštitutov. To velja še posebej za njihovo udeležbo pri načrtovanju programov za dopolnilno šolanje in program podiplomskega študija. Uspešno poklicno uveljavljanje sociologov je tesno povezano z njihovim vključevanjem v samoupravne interesne skupnosti, samoupravna in delegatska telesa, v družbenopolitične organizacije.

V javnosti je treba utrjevati prepričanje o družbeni koristnosti kritičnega sociološkega proučevanja družbene stvarnosti in se neprestano spopadati z drugačnimi pojmovanji poslanstva sociologov. Narava njihovega dela namreč ne dopušča improvizacij, oprta mora biti na solidno teoretično in metodološko znanje.

Opozorimo naj še na profesionalno etiko sociologov, ki temelji na načelih socialističnega humanizma. Sociologi morajo biti občutljivi za probleme ljudi, za kratenje njihovih pravic, za socialne probleme in seveda odgovorni do družbenih interesov. Tuji jim morajo biti kakršnikoli pojavi elitizma in pojavi hierarhične družbene moči.

7. Sodelovanje z organizacijami združenega dela

OZD prevzemajo pokroviteljstvo pri strokovnih socioloških posvetih. Tako je bila npr. delovna organizacija Meblo skupaj s FSPN in našim društvom organizator strokovnega posveta na temo »Družbena raziskovanja v gospodarskih OZD«, ki je bil septembra 1982 v Novi Gorici. OZD Novoles iz Straže pri Novem mestu je finančno podprla natis zbornika »Sociološki preseki slovenske družbe«.

Še posebej v sedanjem času je izredno pomembno utrjevanje stikov z gospodarskimi OZD, družbenimi službami itn., ker je to uspešna pot za razkrivanje možnih novih področij za dejavnost sociologov in za pritegovanje dejanskih uporabnikov družboslovnih, znanstveno-raziskovalnih in vzgojno-izobraževalnih ustanov.

8. Stiki z jugoslovanskimi sociologi

Slovenski sociologi so precej prispevali k ponovni oživitvi Jugoslovanskega združenja za sociologijo, katerega težišče delovanja je prešlo na Slovenijo. Člani našega društva opravljajo v JUS vodilne funkcije. JUS je organiziralo dvoje strokovnih socioloških srečanj, ki sta bili v Ljubljani; združenje izdaja informator in revijo Sociologija, poživilo pa je tudi dejavnost jugoslovanskih strokovnih socioloških sekcij. Republiška društva se medsebojno obveščajo o dejavnosti, prihaja tudi do pogostejših medsebojnih stikov: na slovenskih strokovnih srečanjih sodelujejo sociologi iz Hrvaške, Makedonije in Srbije, naši sociologi odhajajo na strokovna srečanja v druge republike.

Interkatedrsko in institucionalno sodelovanje na jugoslovanski ravni ni razvito. Težave in zapleti, ki spremljajo sociološko izobraževanje na vseh ravneh in tudi zaposlovanje sociologov, terjajo tesnejše medkatedrsko sodelovanje. Jugoslovanskim raziskovalnim inštitutom ni uspelo izoblikovati pobud za skupne jugoslovanske raziskovalne projekte, brez katerih si

skoraj ni mogoče zamisliti proučevanja razvoja jugoslovanske družbe. Slabo je razvito tudi medsebojno obveščanje o raziskovalnem delu v posameznih republikah in pokrajinah. Te kritične pripombe glede sodelovanja je treba razumeti kot željo po spreminjanju razmer v prihodnosti.

9. Mednarodni stiki

Leta 1982 se je društvo precej ubadalo s pripravami slovenskih sociologov na X. svetovni sociološki kongres v Ciudad Mexico. Upravni odbor je izdelal kriterije za udeležbo na kongresu in skušal pridobiti za udeležence tudi ustrezna finančna sredstva; dobili naj bi jih predvsem tisti, ki so pripravili referate. Med maloštevilnimi jugoslovanskimi udeleženci je bila skupina iz Slovenije najštevilnejša; razen tega, da so nastopili s svojimi odmevnimi referati, so organizirali in vodili tudi seje delovnih skupin kongresa ter bili izvoljeni na vodilna mesta v organe raziskovalnih komitejev mednarodnega sociološkega združenja. Na kongresu je bilo več pobud, da bi prišlo v prihodnosti v Jugoslaviji do mednarodnih socioloških srečanj, kar je moč pripisati ugledu, ki ga slovenski sociologi uživajo v svetu.

Svoj prispevek je dalo društvo tudi pri razvijanju stikov med slovenskimi in avstrijskimi sociologi: prišlo je do dveh medsebojnih srečanj: prvo je bilo v Celovcu, drugo v Ljubljani. Srečanja temeljijo na sporazumu med ljubljansko in celovško univerzo in bodo postala trajna oblika izmenjave izkušenj.

Naših strokovnih srečanj se udeležujejo tudi sociologi iz Trsta in Celovca. Te stike kaže še razširiti in poglobiti – posebej s skupnim raziskovalnim delom. Ne bi smeli zanemariti tudi pobude, da bi prišlo do skupnega strokovnega srečanja v Slovenskem domu v Gorici – na italijanski strani. Za utrjevanje stikov s slovenskimi sociologi iz zamejstva in njihovimi institucijami imata še posebno dolžnost naši regionalni društvi za Severno Primorsko in Maribor.

10. Finančna sredstva

V obdobju, za katero poročamo, je razpolagalo društvo s skromnimi finančnimi sredstvi, ki pritekajo iz članarine in prispevka PIS za družboslovje. Za posvete so prispevala finančna sredstva regionalna društva, njihove družbenopolitične skupnosti in OZD. Pomoč pri organizaciji strokovnih posvetov so dajali tudi FSPN, njen CDPI in Raziskovalni inštitut. Za letošnji posvet v Murski Soboti je dobilo društvo sredstva od Raziskovalne skupnosti Slovenije. Natis gradiv s posvetovanj so podprle organizacije združenega dela, družbenopolitične skupnosti in Kulturna skupnost Slovenije. Omenimo naj še, da je bo tej finančni podpori temeljilo delo društva na prostovoljnem delu članov upravnega odbora SSD, regionalnih društev in sekcij.

11. Družbene dejavnosti in ogledi

Ob vsakoletnem srečanju sociologov prirejajo regionalna društva uspele družabne prireditve s kulturnimi programi, z ogledi proizvodnih delovnih organizacij, urbanih središč in sodobnih stanovanjskih naselij, dvojezične osnovne šole, kazensko-popravnega zavoda itn. Tovrstno dejavnost bi bilo mogoče v prihodnosti popestriti s športnimi rekreacijskimi dejavnostmi, s klubskimi družabnimi prireditvami, z družabnimi srečanji regionalnih društev, sociologov iz drugih republik, z drugimi strokovnimi društvi itn.

12. Predlaganje nagrad in javnih priznanj

Društvo je podelilo diplomi svojima častnima članoma. Za prihodnje bi bilo umestno, da bi SSD dalo več pobud za podelitev priznanj avtorjem pomembnejših socioloških del, lahko pa tudi prizadevnejšim članom društva, ki so se uveljavili v družbeni praksi itn.

V sedanjem mandatu so bili v upravnem odboru sociologi različnih profilov: znanstveno-raziskovalni delavci, delavci v gospodarskih organizacijah ZD, delavci v družbenih dejavnostih itn. Ustrezno so bile zastopane regije in starostni sestav članstva.

V času, o katerem poročamo, je imel upravni odbor 12 sej; posebno pozornost je posvečal pripravam strokovnih srečanj in kasneje njihovi analizi; ubadal se je z uredniškimi zadevami ob izdaji strokovnih gradiv, s pobudami za pisanje socioloških učbenikov; spodbujal je razvoj regionalnih društev in sekcij; pripravljal strokovne pogovore v Ljubljani; vpeljeval sodelovanje z Jugoslovanskim združenjem za sociologijo; razpravljal o pedagoških in raziskovalnih problemih, ki so povezani s sociologijo in organizacijo posebnih samoupravnih interesnih skupnosti; posebno pozornost je posvečal poklicnim problemom sociologov; sodeloval je s Socialistično zvezo in z njenim koordinacijskim odborom za družbene organizacije in društva; odbor je sodeloval s FSPN, CDPI in raziskovalnim inštitutom fakultete; pospeševal informiranje o sociologiji in dejavnosti društva, razvijal medrepubliške in mednarodne stike; opravljal pa je tudi različna organizacijsko-tehnična in finančna opravila.

Pri sestavi prihodnjega odbora bo treba upoštevati delegatsko načelo in v odbor pritegniti delegate regionalnih društev in sekcij – pri tem pa upoštevati vse poklicne profile sociologov, ne le pedagoških in znanstvenih delavcev. Razen tega menimo, da bo program dela Slovenskega sociološkega društva, ki je bil leta 1980 sprejet po široki razpravi, lahko tudi za prihodnost dobro izhodišče za delo društva in njegovega upravnega odbora – posebej še zato, ker je bil program zastavljen dolgoročno in ker se njegove smernice le postopno uresničujejo.

Vloga regij v razvoju slovenske družbe

Slovensko sociološko društvo je skupaj z društvom sociologov in politologov za Pomurje, Centrom za družbenopolitično raziskovanje pri FSPN in Raziskovalnim inštitutom FSPN pripravilo strokovni posvet o »Vlogi regij v razvoju slovenske družbe«, ki je bil 16. in 17. junija v Murski Soboti.

Tema posveta je bila osredotočena na raziskovanje in strokovno poučevanje družbenega dogajanja v družbenem prostoru – regiji kot okviru medsebojnega delovanja, povezovanja in načrtovanja družbenega razvoja. Ker je bil posvet v Pomurju, je bil eden od njegovih vsebinskih sklopov usmerjen na sociološke vidike razvoja pomurske regije. Drugi vsebinski sklop je zadeval teoretična in metodološka vprašanja, povezana s proučevanjem regionalnega razvoja, tretji pa družbenopolitične, izobraževalne, raziskovalne in druge posebne vidike regionalnega razvoja. Za ta prispevek smo izluščili nekatere probleme, ki so se izoblikovali na posvetu v omenjenih vsebinskih sklopih, obravnavanih v okviru treh delovnih skupin.

MITJA HAFNER

Teoretična in metodološka vprašanja proučevanja regionalnega razvoja

V grobem lahko vsebino obravnavanih problemov v tem sklopu razdelimo v tri sklope: 1. metodološka vprašanja proučevanja razvoja regij; 2. nekateri vsebinski in teoretični vidiki proučevanja in načrtovanja regionalnega razvoja; 3. konkretne empirične analize, ki se nanašajo na regionalno problematiko.

1. Izhodišče kakršnekoli regionalizacije so seveda določeni kriteriji. Ugotovljeno je bilo, da so v praksi uporabljali različne kriterije, saj je do sedaj v Sloveniji obstajalo že več različnih regionalizacij. Za raziskovalne potrebe seveda ni dobro, da se vedno naslanjamo izključno na obstoječo uradno regionalizacijo, ampak je potrebno upoštevati vsebinske zahteve in postavljene cilje ter snovati regionalizacijo na podlagi kriterijev, ki morajo zajemati ne le statične, objektivno-materialne kriterije, temveč tudi kazalce socialnih interakcij.

Pri oblikovanju regije se izhaja iz dejstva, da manjše teritorialne enote (v Sloveniji so s tem mišljene predvsem občine) niso vedno ustrezna raven za proučevanje, ker običajno ne pomenijo zaključene celote. Bistvo regionalizacije je torej združevanje teh manjših enot – občin. Kriteriji, ki se pri tem upoštevajo, so predvsem: geografska oz. prostorska sosednost, podobnost (ali različenost) v razsežnostih, ki ustrezajo zastavljenim ciljem in še nekatere druge zahteve (npr. število regionalnih centrov ipd.). Na ta način pridemo do analitične regionalizacije, ki lahko pomeni kritiko in problematizacijo

obstoječe uradne regionalizacije v smislu preverjanja, ali je uradna regija – glede na družbene cilje, ki so z regionalizacijo zastavljeni – pravilno opredeljena.

Pri regionalizaciji je posebej problem tudi osnovna enota: za sedaj je namreč to občina, ki pa ni vedno ustrežna. Kazalci na ravni občine so v bistvu poprečje za celo občino in zato lahko skrivajo velike heterogenosti, velike razlike med posameznimi predeli občine. To pomeni, da bi bila ustrežnejša ožja osnovna enota. V zvezi s tem je spodbudna aktivnost Zavoda SRS za statistiko, ki vzpostavlja register teritorialnih enot, pri katerem bo najnižja enota hišna številka. To bo omogočilo agregiranje na različnih ravneh, ne glede na nekatere druge normativne oblike povezovanja oz. združevanja.

2. Regionalizacija – poudarjanje značilnosti in razlik med regijami – ne pomeni fragmentacijo, ampak je predvsem izhodišče za povezovanje v širši družbeni in fizični prostor. V bistvu gre torej za t. i. »funkcionalno integracijo« – horizontalno delitev funkcij in nato na podlagi tega za povezovanje v širšo celoto. Ob tem pa je bilo opozorjeno na problem vertikalne razsežnosti – neenakomerna distribucija dobrin po teritorialnih enotah v Sloveniji. Vertikalna razsežnost je namreč tista, ki določa funkcionalno integracijo. Na odnose neenakosti (v prostoru) vpliva tisti, ki je v smislu distribucije dobrin privilegiran. Dominantno vlogo pri razvoju imajo torej najbolj razvite regije, ki lahko zato, ker razpolagajo z največjo količino dobrin, uveljavljajo takšen razvojni koncept, ki jim najbolj ustreza.

V nadaljevanju diskusije so razpravljalci poudarili, da je pri proučevanju regionalizacije in razvoja regij treba upoštevati vlogo subjektivnega dejavnika. Nosilci odločanja in načrtovanja razvoja regije so hkrati tudi nosilci določenih interesov. Pri tem pa se ne sme pozabljati na dejstvo, da je nosilec razvoja dominantna struktura, ki razpolaga z največjo količino moči in je zato v položaju, ko lahko uveljavlja lastne interese.

Vprašanje razvoja je torej še vedno razredno vprašanje – vprašanje porazdelitve družbene moči. Razrednost se kaže tako v odnosih znotraj regije – razvoj obvladuje dominantna struktura v regionalnem centru, kot v odnosih med regijami – razvoj v širšem prostoru obvladujejo regije oz. centri, kjer se zbira največ moči. V diskusiji je bilo to

ponazorjeno tudi z odnosom med republiko in regijo: regije se v političnem smislu potiska ob stran – o tem lahko sklepamo iz dejstva, da niso institucionalizirane. To pa je lahko tudi izraz republiškega etatizma: prostor med republiško in občinsko ravni ostaja v institucionalnem smislu prazen (razen nekaterih izjem); količina moči, ki se lahko zbere na ravni občine, pa je precej manjša kot količina moči, ki bi se lahko zbrala na ravni institucionalizirane regije. Na ta način ostaja moč, ki se zbira na ravni republike, v glavnem neogrožena.

Postavlja pa se vprašanje, ali je egalitarna porazdelitev moči ustrežna rešitev? Na temelju domneve, da pomeni regionalizacija v bistvu funkcionalno integracijo, se zdi, da je pomembnejše razmišljati o »funkcionalni« distribuciji moči, to je o takšni porazdelitvi moči, ki prispeva k učinkovitosti pri doseganju družbenih ciljev. To pomeni, da je pomembno tudi vprašanje celokupne količine moči.

3. Na podlagi prispevkov, ki so predstavili glavne izsledke nekaterih empiričnih raziskav o regionalnih vidikih razvoja, se je razvila diskusija, v kateri so se razpravljalci ob konkretnih primerih dotikali problemov, ki so bili odprti v metodološkem in teoretičnem sklopu dela skupine. V prispevkih so bili prikazani nekateri vidiki razvoja občin (družbeno-prostorski vidiki razvoja makedonskih občin, procesi urbanizacije slovenskih občin) in razvoja regij (vrste odkrite brezposelnosti po slovenskih regijah). Razpravljalci so ugotovili, da tako raziskave kot tudi praktične izkušnje in spremljanje razvojnih procesov kažejo na dejstvo, da so dosežki v razvoju regij in policentrizma bolj rezultat stihije, kot pa zavestnega usmerjanja. Delovanje subjektivnega dejavnika v smislu odpravljanja negativnih posledic neenakomernega regionalnega razvoja ni dalo pozitivnih rezultatov tudi zato, ker ni izdelana niti zasnova niti ni izoblikovana politika regionalnega in policentričnega razvoja. To se kaže tudi v zvezi z urejanjem problematike brezposelnosti v Sloveniji. Analiza namreč kaže, da obstajajo po regijah različne vrste brezposelnosti, da so v različnih regijah tudi vzroki za brezposelnost različni; ne glede na te ugotovitve pa veljajo za celotno Slovenijo enaki ukrepi za odpravljanje brezposelnosti.

Družbenopolitični, izobraževalni, raziskovalni in drugi posebni vidiki regionalnega razvoja

Razvoj političnega sistema je razvoj neposredne samoupravne demokracije. Načelo interesnega pluralizma je bistvo samoupravne demokracije in temelji na protislovjih v naši družbi. Protislovja niso samo rezultat boja med starim in novim, temveč se z razvojem socialistične družbe pojavljajo čisto nova protislovja, ki se razrešujejo s postopnostjo notranjih procesov socialističnega razvoja. Vsa ta protislovja obstojajo na različnih ravneh družbenih in političnih odnosov (od občine do regije, republike in do celotne jugoslovanske družbe) in se v vsej svoji kompleksnosti porajajo na ravni regij, v praksi pa povzročajo oziroma omogočajo tudi porajanje nekaterih negativnih družbenih teženj. V prvem delu diskusije so razpravljali poudarili predvsem pomen protislovja med nujnostjo določene decentralizacije in nujnostjo določene centralizacije.

Revolucionarni proces razvoja naše družbe je vseboval tako elemente decentralizacije kot tudi značilnosti samoupravnega urejanja interesnih odnosov med ljudmi. Potreba po decentralizaciji se je izoblikovala kot posledica podružbljanja procesa dela, obenem pa vsebuje tudi zahtevo po nadaljnem napredku družbenoekonomskih odnosov, kot odnosov povezovanja med ljudmi. V tem smislu lahko policentrizem opredelimo kot kompleksen sistem in proces diferenciacije in integracije, v katerem je povezanost dopolnilo oziroma sinteza mnogostruknosti. Potreba po policentričnem razvoju odseva na specifičen način na vseh področjih družbenega življenja, v politični sferi pa se postavlja tudi vprašanje razvoja komunalnega sistema. V razpravi je bilo poudarjeno, da institucionalne spremembe na področju komunalnega sistema pogosto niso upoštevale posledic le-tega za razvoj regij, pa tudi širše skupnosti. Vprašanje integracijskih mehani-

zmov povezovanja posameznih občin pogosto ni bilo zadovoljivo urejeno, kar je povzročalo številne težave. Razpravljalci so menili, da regionalno načelo odločanja brez ustreznih in učinkovitih povezovalnih mehanizmov ne more prispevati k razvoju družbe kot celote in v okviru tega posamezne regije. Z oblikovanjem regionalnih medobčinskih organizacij je odprta možnost za fleksibilnejše povezovanje občin in njihovih dejavnosti. Posebej pomembno, v diskusiji poudarjeno vprašanje je bilo, ali policentrizem omogoča uspešno obvladovanje manjših enot ter to, kako preseči uveljavljanje procesa policentrizma le kot procesa diferenciacije ali celo izolacije. Temeljni problem tega procesa vsaj z vidika kulturnega razvoja zato ni obstoj več središče, temveč je povezan z možnostjo komunikacije, z dostopnostjo in odprtostjo med njimi. Poudarjeno je bilo, da je naš družbeni prostor še vse preveč zaprt, ter da je še vse premalo razvita kultura demokratičnega dialoga, v katerem se soočajo različna mnenja. Formalna decentralizacija, ki nima družbene podlage za dejansko, poraja številne težave in ovira razvoj družbenih dejavnikov na občinski in regionalni ravni. Ta proces povzroča tudi zaostajanje ne le posameznih centrov, temveč tudi nesorazmerja v celotnem družbenem življenju. Tako subjektivno urejanje pomembnih vprašanj družbenega razvoja (npr. mreže šol) postaja vse pogostejša praksa.

Drugi del razprave je potekal predvsem v zvezi z vprašanjem dejavnikov, ki vplivajo na regionalni razvoj.

Razvoj komunalnega sistema nima pomembnih implikacij le na razvoj političnega sistema, temveč tudi na družbenoekonomski razvoj. Vpliv političnih dejavnikov, na razvoj ekonomskih odnosov je, po mojem mnenju, v naši družbi velik. Nekateri so menili, da komunalni sistem s svojimi značilnostmi ovira razvoj družbenoekonomskih odnosov. Interesno združevanje dela in sredstev se tako pogosto zožuje na politične enote, kar bistveno zavira razvoj ekonomskih odnosov, zato se poraja potreba po novem organiziranju komunalnega sistema.

Pomembno je tudi proučiti, v kolikšni meri je ekonomski razvoj posameznih občin in regij plod vpliva političnih dejavnikov, koliko pa je družbenoekonomski faktor samostojno vplival na družbeni razvoj regionalne skupnosti in ga sooblikoval.

Obstoj in proučevanje zgolj ekonomskih dejavnikov – brez simbioze s političnimi in drugimi dejavniki razvoja – tako ni zadosten. Protislovnost razvoja policentričnega sistema odseva tudi na drugih področjih družbenih dejavnosti (v šolstvu, zdravstvu, kulturi). Pogosto smo bili priča mehaničnemu pojmovanju decentralizacije, po kateri naj bi vsak delček imel enako razvite vse družbene dejavnosti. Vedno znova pa se je izkazalo, da je lokalni in regijski razvoj v veliki meri odvisen od zgodovinskega razvoja posamezne regije in specifičnosti dejavnikov v posamezni regiji. Temeljna načela razvoja posameznih enot so zato bistveno različna in pri obravnavanju dejavnikov družbenega razvoja ne gre pristajati na monotipski odnos.

V skupini se je zato izoblikoval predlog, naj bi bolj angažirano začeli proučevati kompleksnost in specifičnost dejavnikov družbenega razvoja regij. V skupini se je izoblikovalo tudi mnenje, da je v posameznih regijah težko definirati regionalne centre, ter da takšne opredelitve pogosto povzročajo stalen spor med občinami, kar pa seveda ovira sodelovanje med njimi.

FRANC ŽIŽEK

Sociološki vidiki razvoja pomurske regije

Skupina se je osredotočila na vprašanja, ki so povezana s pomursko regijo – z njeno preteklostjo, sedanostjo in prihodnostjo.

V zvezi z zgodovinskim pojmovanjem regij je bilo poudarjeno, da z razvojem svetovnega kapitalističnega sistema hkrati z univerzalizacijo sveta poteka proces njegove regionalizacije, proces teritorialne delitve dela. Opozorjeno je bilo, da teorija komparativnih prednosti zanemarja specifično funkcijo teritorialne delitve dela, katere sestavni del je mednarodna delitev dela, ki »spreminja del zemeljske oble predvsem v poljedelso produkcijsko področje, drugi del pa predvsem v industrijsko produkcijsko področje« (Marx). V tej zvezi je bilo nakazano, da je razmerje med agrarom in industrijo zgodovinsko dano, da se prvemu ne

sme kar vnaprej prisoditi nerazvitosti, ampak da šele izpostavitve produkcijskih razmerij omogoča, da razumemo, zakaj določenim območjem kljub ustreznim naravnim možnostim ne uspe uveljaviti svojih »komparativnih prednosti« v zadostnem obsegu.

Velja reči, da je za delo v skupini bilo značilno prepletanje zgodovinske tematike s »tukajšnje in zdajšnje«. V zvezi s prvo naj omenimo zlasti poudarke, ki se nanašajo na razvoj Ogrske oziroma Vzhodne Evrope v času porajanja kapitalističnega načina produkcije v Zahodni Evropi, ki prerašča v svetovni kapitalistični sistem. Specifičnost razvoja Ogrske se izraža v ponovnem uvajanju fevdalnega načina produkcije oziroma »drugega tlačanstva« (Engels) in v pospešeni proizvodnji hrane, zlasti žita, za potrebe kapitalistično najbolj razvitih držav. Šele znotraj tega konteksta je moč razumeti specifične premike delovne sile h kapitalu, ki so bili značilni zlasti za prekmurski del Pomurja oziroma za tisti njegov del, ki je do konca prve svetovne vojne pripadal Ogrski. Tudi o zgodovinski vlogi prava – kot regulatorju produkcijskih razmerij – in protestantizma v tej regiji je moč utemeljeno razpravljati ob upoštevanju navedene specifičnosti.

Iz obširne problematike, ki označuje današnji razvoj Pomurja, bomo izločili le nekatera vprašanja. Zlasti velja omeniti analizo teženj po vrnitvi pomurskih delavcev iz ZR Nemčije. Ugotovitve je moč strniti v naslednje: največ teženj po vrnitvi je med tistimi delavci, ki so v tujini poklicno manj uspešni, in ki živijo v ločenih družinah. Neugodna predvidevanja narekujejo oblikovanje aktivne, selektivne remigracijske politike.

V sklopu migracijske problematike je bilo predstavljeno, kako otroci v tujini zaposlenih pomurskih delavcev zaznavajo položaj svojih družin in kakšne težnje imajo glede oblikovanja odnosov v njih. Posebna pozornost je bila namenjena narodnostno mešanim območjem in vprašanjem, ki so z njimi povezana.

V skupini je bilo predstavljeno večje število prispevkov, ki so obravnavali različna vprašanja razvoja Pomurja. Naj zapišemo, da je omenjena predstavitev prispevkov izpričala smotrnost in nujnost povezovanja znanosti – v danem primeru sociologije – s konkretnimi, življenjskimi vprašanji, s katerimi ima opraviti sleherno družbeno okolje.

JOVAN MIRIĆ

Pluralizem interesov in samoupravna demokracija

Delo dr. Jovana Mirića* je bilo napisano v okviru projekta Funkcioniranje in uresničevanje delegatskega sistema. Vendar pa se pisec ne omejuje na obravnavo ali celo na ponavljanje temeljnih načel delegatskega sistema, ki jih ima upravičeno za splošno znana. Problem samoupravne demokracije analizira v širšem kontekstu samoupravljanja in sploh v kontekstu interesov in protislovij družbe in javne oblasti v prehodnem obdobju. Njegovo temeljno izhodišče, ki ga je plodno uporabil že v nekaterih drugih delih, je, da je potrebno problematiko samoupravne demokracije obravnavati z vidika relacije dela in politike. Če je konstitutivni dejavnik buržoazne demokracije privatna lastnina, je, meni avtor, za samoupravno demokracijo bistveno, da je tu ureditev odnosov med ljudmi, ki temelji na *konstituciji dela*. Vsi drugi odnosi izvirajo oziroma naj bi izvirali iz tega temeljnega dejstva. »Demokracija dela« kot značilnost političnega sistema socialističnega samoupravljanja in vsake avtentične demokracije prehodnega obdobja izvira iz suverenosti dela, pomeni pravzaprav le »legalizacijo« temeljnega dejstva, da je delo temelj in kriterij socialnega položaja človeka in njegove družbene vloge v družbi prehodnega obdobja.

Pisec skuša pokazati, v čem se marksovsko temeljno delovno izhodišče razlikuje od klasične politekonomske teze, ki je pri utemeljevanju privatne lastnine in socialnega položaja družbenih skupin iz posameznikov prav tako izhajala iz sposobnosti in dela.

* Jovan Mirić: Pluralizam interesa in samoupravna demokracija, Izd. Centra za kulturne djelatnosti SSO, Zagreb 1982, 218 str.

Izhajajoč iz domneve, da družba prehodnega obdobja temelji na inherentni heterogenosti interesov, avtor (z implicitno in eksplicitno kritično pozicijo nasproti monolističnemu stalinizmu in parlamentarnemu partijskemu pluralizmu) izhaja iz teze o pluralistični naravi samoupravne demokracije in pravzaprav vsake avtentične demokracije v socializmu. Demokracija dela »pa ni samo nekakšna celična demokracija producentov, marveč zajema vsa področja in vse ravni družbenega življenja; svojo pravo naravo dobiva le toliko, kolikor socializira zasebno lastnino in s tem hkrati stimulira ustvarjalno bogatenje odnosov največjega števila ljudi na vseh področjih družbenega dela in upravljanja«.

Pisec se tudi ne izogiba problemu legitimnosti, ki se ga običajno obravnava le glede na buržoazno državo in buržoazno demokracijo, zanemarja pa se ga pri obravnavanju političnega sistema prehodnega obdobja. Nasproti transcendentnemu in juridičnemu načelu legitimnosti postavlja »organsko«, ki ga opredeli: »Delo je zakon«, kritično zavračajoč tezo o »odpravi dela« (A. Gorz). Politična oblast v socializmu in pluralizmu samoupravnih interesov dobivata svojo legitimnost ravno v socializaciji lastnine in oblasti, zaradi česar legitimnost ogrožajo vse oblike politične odtujitve (kult osebnosti, partitokracija itd.).

Samoupravna demokracija je nujno povezana s problemom svobode, ki se kot rdeča nit vleče skozi vse piščevo delo, načelno pa ga obravnava že v uvodnem poglavju. Demokracija dela je v bistvu »gibanje za svobodo«, toda hkrati je nujno vezana z organizacijo temeljnega protagonista te svobode, proletariata, in vseh slojev, ki prehajajo na pozicijo dela. Demokracija ima svoj ljudski temelj, ki vključuje razvoj bogatih človeških osebnosti. »Izgradivanje političnega subjektiviteta jedna je od bitnih pretpostavki demokratskega pluralizma samoupravnih interesa« (str. 34). Vsa načela samoupravne demokracije morajo temeljiti na

načelu dela, ne pa na abstraktni svobodni igri interesov.

Na podlagi teh izhodišč pisec nato oriše nekatere temeljne razsežnosti samoupravne demokracije, ki jo bistveno opredeli pluralizem interesov. Nasproti liberalni koncepciji, ki postavlja načelo enakosti proti načelu svobode (kar je povezano z dualizmom politične države in civilne družbe), poudarja, da se lahko skupnost demokratično konstituira le, če spoštuje kriterij enakosti, kar je zopet mogoče le, če skupnost ne temelji na privatni lastnini (ali kakšni drugi obliki lastniškega monopola), marveč na »konstituciji dela«. V socializmu ne gre za nekakšno abstraktno enakost, marveč za socializacijo možnosti (šans), za ustvarjanje enakih možnosti na temelju dela. Razlike, ki izvirajo iz enakih možnosti, so legitimne in zato nujno zahtevajo legitimnost razlik v stališčih in mnenjih in interesih socialnih in etničnih skupin. Pisec iz tega logično izvaja nujnost samoupravne tolerance teh razlik, kar pa ne pomeni tolerance do nesamoupravnih in protisamoupravnih stališč in interesov.

V polemičnem kontekstu, ki je ena od splošnih značilnosti te študije, si pisec zastavlja vprašanje, ali sta samoupravljanje in demokracija sploh združljiva. Kolikor razumemo samoupravljanje kot paradigmatično politično obliko prehodnega obdobja, ne pa kot organizacijo brezrazredne družbe (komunizem), samoupravljanje implicira demokracijo kot razredno posredovalno vladavino, z demosom kot substratom splošnega interesa (skupnosti).

Dr. Mirić upravičeno vztraja pri tem, da so protislovja in konflikti interesov konstitutivna značilnost samoupravnega pluralizma interesov in samoupravne demokracije. Samoupravljanje in delegatski sistem sicer ustvarjata neposredne zveze v vseh temeljnih oblikah povezav (združeno delo, interesne, krajevne in družbenopolitične skupnosti) in omogočata, da pridejo v njih do izraza interesi vseh temeljnih socialnih skupin, vendar je glavni problem ravno usklajevanje interesov. Glavno nalogo delegatskega sistema vidi ravno v usklajevanju teh interesov, in sicer na podlagi interesov delavskega razreda kot kriterija.

Avtor navaja vrsto hipotez, s pomočjo katerih bi se dalo verificirati, ali se takšni interesi kot dominantna struktura realizirajo, hkrati pa opozarja na vrsto socialnih

ovir, zaradi katerih obstaja velika (ne samo potencialna) nevarnost, da se svobodna artikulacija interesov izrazi tudi v deformacijah skupinske lastnine in političnega partikularizma. Da bi razredni interesi delavcev postali »konstitucija skupnosti«, potrebuje delavski razred politično organizacijo, zvezo komunistov, ki ni samo miselna »elita«, marveč tudi politična partija, ki deluje celo proti »tiraniji« dnevnik interesov samih delavcev (ob vsej svobodi izražanja njihovih parcialnih interesov), za interese celote in za dolgoročne interese delavskega razreda, za njegovo dominantno vlogo v družbi in proti različnim oblikam privatizacije in monopolov. Pisec utemeljeno poudarja, da vloga zveze komunistov nikoli ni bila tako zapletena, kot je v razmerah samoupravnega pluralizma, ki od nje zahteva, da se izoblikuje celo, kot v vsaki fazi revolucije, v novi »tip« partije.

Samoupravna demokracija tudi zahteva čedalje večji delež samoupravnega normiranja družbenih odnosov in samoupravnega prava, ki postaja pravo dela. Pravo in samoupravno pravo postajata dejavnik socialistične pravičnosti, socialistične enakosti, podružbljanja lastnine in vzpostavljanja oblasti dela namesto oblasti privatne lastnine. Posebna vrednost tega razdelka obravnavane monografije je, da poudari pozitivno funkcije normative regulative (ob kritičnem stališču do stalnega spreminjanja norm), za pluralistično socialistično demokracijo, ki naj bi bila zasnovana prav na samoupravnem redu, na pravni varnosti in možni predvidljivosti ravnanja samoupravnih in vseh družbenih subjektov. Pluralizem normodajnih centrov je prav tako zakonitost samoupravne demokracije, kot so po drugi strani obstoječi socialni odnosi, obstoječa distribucija moči v družbi in pretirano širjenje pravic »brez kritja« vzrok za dokajšnjo razširjenost nespoštovanja (samo)upravnih norm, kar lahko deluje, meni pisec, le v korist uzurpaciji moči delavskega razreda. Avtor se zavzema za povečanje zavesti o vrednosti (samoupravnega) prava in norm kot enega bistvenih pogojev za ustvarjanje novega etosa samoupravljanja in s tem tudi pogojev za postopno odmiranje prava in politike.

Posebno vlogo v samoupravnem pluralizmu in v delegatskem sistemu pripisuje pisec često zanemarjenemu vprašanju – spoznavanju in organizaciji interesov. V spoznava-

nju interesov vidi proces, v katerem se interesi tudi odkrivajo in ustvarjajo in v katerem se uveljavlja in oblikuje politična subjektiviteta množstva subjektov kot pogoj za samoupravno demokracijo. Proces spoznavanja interesov lahko zajame celoto, torej tudi družbeni kontekst določenega interesa le, če izhaja iz dela. Spoznavanje interesov kot spoznavanje družbenopolitičnega in družbenozgodovinskega konteksta je za pisca »središnje političko pitanje teorije i prakse socijalističnog samoupravljanja«. Politični sistem socialističnega samoupravljanja temelji na delu in mora kot politična oblika zagotoviti diktaturo proletariata; ne v obliki abstraktne monolitnosti, marveč ob celovitem priznavanju osebnosti in posebnosti. Ker je samoupravni pluralizem nujno politične narave, se mora zoper privatizacijo zavarovati prav z delavskorazrednim interesom kot kriterijem.

V običajnih obravnavah pluralizma interesov in samoupravne demokracije je vprašanje javnosti in osebnosti obravnavano le mimogrede, ali pa je sploh zanemarjeno. Posebno odliko Miričevega dela je treba zato videti tudi v tem, da je ravno ta vidik samoupravne demokracije izredno zaostрил in mu dal tudi aktualni poudarek v posebnem poglavju svoje študije. Javnost je bistveni pogoj in konstituens samoupravne demokracije. Javnost se na poseben način kaže v političnem in samoupravnem jeziku, ki mu je tuje frazerstvo, ki ga pisec upravičeno biča kot eno izmed hib našega družbenega življenja. V javnosti vidi pisec tudi bistveni pogoj odgovornosti. Opozarja na paradoks, da je odgovornost na območju materialne proizvodnje podrobno urejena in sankcionirana, medtem ko je na nematerialnem območju in posebno glede javnih funkcij nesankcionirana ali temelji na fluidnih kriterijih.

Zavzema se za večjo odgovornost sredstev javnega informiranja, ki imajo nujno tudi oblikovalno vlogo. Večja vloga javnosti pri kadrovski politiki in demokratske volitve nosilcev javnih funkcij zagotavljajo tudi večjo politično odgovornost, ki je, sodeč po številu ostavk, pri nas še vedno na relativno nizki ravni. Kritizira prelaganje odgovornosti za nesamoupravno sprejete odločitve na samoupravne organe. Stopnja politične odgovornosti, ki postaja v samoupravnem pluralizmu zelo širok pojem, določajo v skrajni

konsekvenci lastniški odnosi; stopnja delegatske odgovornosti je premo sorazmerna s pozicijo interesov dela, ki jo delegati zavzemajo. Podlaga vsej samoupravni odgovornosti je potemtakem delovna odgovornost, ki je tudi jedro samoupravno-demokratske politične kulture.

Samoupravna demokracija tako zahteva kot ustvarja novo politično kulturo. Njej je prav tako imanentno kolektivno delo in kolektivno vodstvo, ki nasprotuje vsakršni privatizaciji in uzurpaciji oblasti, ki je dobila groteskno obliko ravno v stalinizmu. Samoupravljanje nasprotuje koncentraciji moči v rokah posameznikov in ožjih skupin, narekuje politično deprofesionalizacijo in implicira družbeno odgovornost vsakega posameznega udeleženca v procesu odločanja in kolektivno odgovornost vseh organov. Pisec poudarja, da je to tako daljnosežna sprememba, da zahteva in predvideva popolnoma nov način produkcije življenja. Samoupravna politična kultura, ki se oblikuje v interesno heterogeni in torej še vedno nujno politični družbi, zahteva omejevanje oblasti, h kateremu sodi tudi ravno kolektivno odločanje in vodenje. Stalni demokratski boj mnenj, kritika hierarhičnih odnosov, omejevanje samoreprodukcije političnih avtoritet in demistificiranje političnih funkcij so zahteve in dejavniki nove politične kulture, ki nalaga socialistični demokraciji tudi tvegajna, zahteva pa tudi prepričanost, da se lahko politično funkcijo častno zapusti, poudarja pisec.

Če je za celotno Miričevo delo značilno, da govori o problemu samoupravne demokracije v širšem zgodovinskem in teoretičnem kontekstu, pa je temu širšemu okviru namenil še posebno pozornost v zadnjem poglavju svoje študije. V njem piše o moči in krizi sodobne države, o znanstveno-tehnološki revoluciji in o (ne)možnosti demokracije, o bipolarni blokovski hegemoniji in o oseki demokracije ter o medsebojni zvezi načela dela in svetovnega miru. To pisca vodi k sklepu, da sta kriza sodobne demokracije in njej prirejeni etatizem izraz globlje ekonomske, politične in ideološke krize sodobnih družb.

Delo profesorja dr. Jovana Miriča *Pluralizem interesa i samoupravna demokracija* je potemtakem teoretično utemeljena monografska študija, ki pomeni obogatitev naše politične znanosti. Zvest svojim temeljnim

izhodiščem, do katerih se je dokopal v dose-
danjih obsežnejših delih (*Interesne grupe i
politiška moč, Rad i politika*), pisec tu raz-
členjuje temeljne razsežnosti samoupravne
demokracije, zasnovane na delegatskem si-
stemu. Njegovo izhodišče je, da mora sa-
moupravna demokracija priznavati plurali-
zem interesov, in da je zato pluralistična
narava imanentna značilnost demokracije v
socialističnem samoupravljanju. Pri tem sa-
moupravljanja ne jemlje kot nekakšno
idealno obliko komunistične prihodnosti,
marveč kot protislovno in konfliktno stvar-
nost družbe prehodnega obdobja, v kateri se
dogaja tako proces destruiranja kot proces
podružbljanja zasebne lastnine v družbeno
lastnino. V takšni prehodni družbi vidi Mirić
politično družbo, ki torej še vedno (ob vseh
transformacijah) zahteva politiko kot posre-
dovalno dejavnost med različnimi interesi.

Podlaga celotnega njegovega razpravlja-
nja je plodno izhodišče, ki izhaja iz katego-
rije dela. Čeprav bi nadaljnja obdelava te
teme zahtevala še podrobnejšo razčlenitev
nekaterih značilnosti same kategorije dela
(npr. delitve dela), in čeprav bi po mojem
kazalo podrobneje obdelati nekatere v delu
le nakazane komponente (npr. nacionalno
vprašanje), pa piscu moramo priznati, da je
pri selekciji problemov zajel bistvene raz-
sežnosti samoupravne demokracije in jih
povezal v dokaj koherenten koncept, ki ga
združuje ravno način njihove obravnave,
utemeljen na poziciji dela. Avtor izvorno
vključuje v obravnavo samoupravne demo-
kracije problematiko legitimnosti, se opre-
deljuje do vprašanja dialektike enakosti in
svobode, osvetli problem samoupravne tole-
rance, utemeljuje nujnost organiziranja in
spoznavanja interesov, odmerja ustrezno
mesto normativnim aspektom, zaostruje in
aktualizira vprašanje javnosti in odgovornosti,
poudarja pomen in funkcijo samoupravne
demokratske politične kulture in kolektiv-
nega vodenja. Delo primerno dokumentira
s številnimi viri iz domače in tuje literatu-
re. Ob stališčih, s katerimi se ne strinja,
jasno opredeljuje svoje alternative.

Njegov stil je živ, kot pač ustreza delu, ki
ni nekakšna hladna analiza, zavita v ab-
straktni jezik, marveč angažirana razprava,
ki hoče ne samo opisovati in pojasnjevati,
marveč tudi oblikovati samoupravno demo-
kratično zavest. V tem bi sicer scientistični
pozitivist videl pomanjkljivost, gre pa za

izrazito prednost, ki je nujna metodološka
značilnost obravnave, ki razume politologijo
v vlogi socialne revolucije.

Treba je pohvaliti piščevo kritično pozici-
jo v odnosu do ovir in deformacij samo-
upravne demokracije; v celoti je zasnovana
v hotenju, da se pospeši proces transforma-
cije družbenih in političnih odnosov, zasno-
vanih na delegatskem sistemu.

Adolf Bibič

VLADO SRUK

Na temo družbenost mladih

V založbi Komunist je izšla knjiga Vla-
da Sruka z naslovom »Na temo družbenost
mladih«. Nedvomno se je avtor s tem delom
vključil v zadnjem času v vse bolj aktualne
razprave o položaju in vlogi mladih. Že sam
naslov nakazuje, da gre v večji meri za raz-
zmišljanje o navedeni temi, za »čimširše raz-
gledovanje«, kot pa za poglobljeno analizo
te zahtevne in obsežne problematike. Bralec
lahko najde v knjigi bogastvo idej, misli,
kakor tudi neposredno koristnih napotkov
za delo mladinske organizacije. Vsa avtorje-
va razmišljanja so namreč oprta na vpraša-
nje organiziranosti in dela mladinske orga-
nizacije.

Obsežnost obravnavane problematike
izraža že tematska delitev vsebine na kar 20
poglavij, v katerih se avtor dotika vprašanj
družbenosti mladih tako s politološkega, so-
ciološkega kot tudi psihološkega vidika.
Knjiga je tako razdeljena na naslednja po-
glavja: Delo in ustvarjanje, Problemi pro-
stege časa, Mladina in njena organizacija,
Mladi in komunistično gibanje, Mladi in raz-
redna družba, Vključevanje mladih v socia-
listično revolucijo, Samoupravljanje za mla-
de, Mladina in svet, Mladi in kriza socializ-
mizma, Nekaj tez o osebnostnem oblikovanju
mladih, Vzori in idoli, Med konformizmom
in nonkonformizmom, Nekatere razsežnosti
življenjskega, družbenega in svetovnega na-
zora, Kritičnost mladih, Pomen izročil, Ge-

neracijska zavest in generacijska demagogija, Momenti in aspekti elitizma, Mladina in življenjsko okolje, Mladina-srce ljudske obrambe ter Na temo svoboda.

K zanimivosti knjige veliko prispeva živost pisanja ter jasno zapisana stališča do pomembnih družbenih vprašanj. Vrsta pogosto le omenjenih, ne pa globlje razdelanih idej, misli, vprašanj in dilem, vzpodbuja k aktivnemu branju, k opredeljevanju do zapisanih stališč in samostojnemu razmišljanju o tej temi.

Diskutabilnost omenjenega gradiva je namenoma prepuščena bralcu in prav zato je za prikaz knjige neobhodna predstavitev nekaterih pomembnejših avtorjevih stališč.

Že uvodoma opozori na pomen dela, ustvarjalnosti in organiziranja prostega časa. Avtor meni, da je ena najpomembnejših bitk mlade generacije fronta ustvarjalnega dela in usposabljanja za vse bolj produktivno delo, za samoupravno osvobajanje dela in delavca. Sestavina tega boja je tudi prosti čas, saj predstavlja bojišče za fizično, mentalno in nravstveno zdravo mladino. Tudi v prostem času ustrezno izražena družbenost mladih je po mnenju avtorja lahko dobro izhodišče za »politično dejavnost, za nazor-sko oblikovanje, za porajanje materialnih snovanj«, kajti vsak mlad človek naj bi bil tudi bojevnik za »višjo svobodno družbenost«.

Posebno pozornost pisec knjige namenja procesu uresničevanja ustvarjalne vloge mladih pri spreminjanju in revolucioniranju družbe, v procesu osvobajanja in razodtjevanja človeka ter udejanjanja komunizma hit et nunc. Pomembno vlogo pri uresničevanju tega ima tudi organizacija mladih ljudi. Avtor poudarja, da bi organizacija mladih morala imeti veliko možnosti za svoje lastne, posebne pobude, za tiste bistvene probleme, s katerimi se mladi odločilno vključujejo v družbeno življenje in dogajanje. Med pomembnimi nalogami mladinske organizacije je izpostavljen tudi boj za »zdravo gospodarstvo in visoko produktivnost«. Zanimiva ter potrebna širše obravnava je misel, da kriza organiziranosti omenjene organizacije izvira predvsem iz krize vsebine dela. Avtor predlaga tudi rešitev za »številne deformacije«, ki se porajajo v organizaciji mladih. Meni, da je najbolj učinkovito zdravilo – deprofesionalizacija, kajti profesionalizem že sam po sebi mladino pa-

sivizira. Plačani funkcionarji pa predstavljajo »potencialno nevarnost birokratizacije«. Pomembno poslanstvo mladine pisec vidi v »oživljanju, prečiščevanju in humaniziranju socialističnega samoupravljanja povsod tam, kjer je administrativni formalizem začel dušiti vsebino.«

Mlada generacija se vse bolj sooča tudi s problemom apolitičnosti, pri čemer apolitičnost avtor opredeljuje kot distanciranje od delovanja in problematike na področjih, ki so skrajno pomembna za vse ljudi. V določenem pogledu izenačuje apolitičnost celo z amoralnostjo.

Boj za večjo angažiranost mladih povezuje tudi z nalogami ZK, »saj komunistično gibanje nikakor ne sme dopustiti, da se mu odtegujejo dinamični mladi ljudje, tisti najbolj samostojni in ustvarjalni pripadniki mladega rodu«. Prav vprašanju razvoja in uveljavljanja ustvarjalne osebnosti mladega človeka namenja avtor veliko pozornosti. Spopada se s tezami, za katere meni, da so le del govorniških fraz ter rafiniranih generacijsko-demagoških pretvez – namreč s tezami o avtentični naprednosti mladine in njenim vnaprejšnjim nekonformizmom. Po njegovem mnenju obstajajo trije tipi prilagodljivosti: nonkonformizem, pasivni konformizem ter dejavni konformizem. Najbolj zanimiva je opredelitev dejavnega konformizma. Le-ta se izraža kot »posluš za realnost«.

Avtor se spopada tudi s tezo o kritičnosti mladih ljudi. Meni, da je kritičnost ene izmed bistvenih značilnosti mladih, vendar bi se morali v večji meri prav vsi zavedati dejstva, da je naravni temelj kritike lastno delo. Zavrača torej destruktivno kritizilstvo. Omeniti je potrebno tudi avtorjevo opozorilo, da mladina pripada »vsem razredom in zato lahko izpričuje vsakršno družbeno bit in je izpovedovalka vsakršne družbene zavesti«. Mladi so podobno družbeno determinirani kot odrasli, zato je pomembno, da je mladina zainteresirana »za odkrit dialoški idejni utrip socialistične samoupravne družbe«.

Vtis nedodelanosti in celo enostranosti v obravnavanju omenjene vsebine, ki se vzbuja bralcu ob branju te knjige, je gotovo posledica avtorjeve želje, da bi čimširše zajel problematiko, s katero se sooča naša družba in predvsem mlada generacija. Prav zato bi lahko to delo označili predvsem kot

prispevek k razmišljanju o navedeni temi, kot vzpodbudo za nadaljnje delo in morda kot osnovo za nadaljnjo diskusijo ter le v manjši meri kot znanstveno-analitično obravnavanje vprašanj, ki zadevajo položaj in vlogo mlade generacije pri nas. Sicer pa to niti ni bil avtorjev namen.

Andreja Barle

ILIJA MRMAK

Planiranje izobraževanja v organizacijah združenega dela

(DZS, Ljubljana 1982, 382 str.)

Lani (1982) je Državna založba Slovenije izdala delo dr. Ilije Mrmaka *Planiranje izobraževanja v organizacijah združenega dela*. Brez dvoma je to izredno pomembna študija, v kateri poskuša avtor vpeljati bralca v širši kontekst problemov, ki so povezani z načrtovanjem izobraževanja v organizacijah združenega dela – posebej v sedanjem procesu reforme vzgojno-izobraževalnega sistema.

V uvodnem delu študije opredeli pojem, pomen in razvojne težnje planiranja ter medsebojno prepletenost planiranja in programiranja; ustavi se ob temeljnih zvrsteh družbenih planov, na katerih temelji tudi načrtovanje izobraževanja kadrov.

V prvem poglavju (*Sodobni pogledi na izhodišča planiranja in funkcijo, ki jo ima planiranje izobraževanja kadrov*) razčlenjuje problemske sklope, kot so: ekonomska osnova planiranja izobraževanja; socialni dejavniki ekspanzije izobraževanja; humanistični vplivi na ekspanzijo izobraževanja; kriza izobraževanja in poskusi, da bi jo s planiranjem odpravili. Avtor poudarja, da je za to področje potrebna temeljna marksistična analiza razredne funkcije izobraževanja. Ugotavlja tudi, da v naši družbi preobrazbe vzgoje in izobraževanja ne bomo uspešno izvedli, če ne bomo hkrati kritično preučili funkcije izobraževanja v sodobni

meščanski družbi, posebej v obdobju znanstveno-tehnične revolucije. Potrebujemo tako sociologijo izobraževanja, ki bo temeljila na naših dosežkih in ki bo hkrati odpirala pot nadaljnjemu razvoju izobraževanja v naši socialistični samoupravni družbi.

V drugem poglavju (*Problemi planiranja izobraževanja v naši družbi*) obravnava avtor temeljne dejavnike in tokove našega razvoja, ekspanzijo izobraževanja, izobrazbo zaposlenih delavcev, značilnosti krize našega izobraževanja, temeljne značilnosti reformnih prizadevanj in probleme, ki jih reforma prinaša. Poseže v temeljne smeri razvoja izobraževanja v naši družbi, kajti le taka analiza lahko bralcu pomaga, da se bo zavedel nujnosti še bolj načrtnega in usmerjenega izobraževalnega procesa. Hkrati je mnenja, da lahko le tako izobraževanje izpolni svojo ekonomsko in družbeno funkcijo oz. je lahko temelj razvoja v prihodnosti.

Izhodišča in metodologija planiranja izobraževanja kadrov je naslov tretjega poglavja. V njem se loteva vprašanj, kot so: problemi določanja smotrov planiranja; načela in dileme v planiranju izobraževanja kadrov; profili del in profili poklicev kot podlaga kadrovske strukture in planiranja izobraževanja kadrov; izobraževanje kadrov in vzgojno-izobraževalni sistem; metode planiranja izobraževanja kadrov. Metodoloških problemov avtor ne analizira z vidika sistemske teorije, marveč skuša prek kritike nekaterih temeljnih izhodišč nakazati usmeritev metodologije planiranja, posebej v organizacijah združenega dela.

V zadnjem poglavju (*Organizacija združenega dela kot subjekt celotnega družbenega planiranja in planiranja izobraževanja kadrov*) razčlenjuje avtor naslednje problemske sklope: splošni temelji planiranja v organizaciji združenega dela; delavci v organizaciji združenega dela kot nosilci politike izobraževanja; planiranje kadrov kot podlaga za planiranje izobraževanja v organizaciji združenega dela; programiranje izobraževanja v organizacijah združenega dela; didaktično planiranje izobraževalnega procesa; vloga in naloge kadrovskih in izobraževalnih služb v organizacijah združenega dela. Kot je avtor sam zapisal na 6. strani uvoda v študijo, se je razčlenjevanja naštetih sklopov lotil »z željo, da bi čimbolj osvetlil temeljna izhodišča, funkcije in objektivne težave planiranja ter, izhajajoč iz splošnih

pogojev, prikazal načela, oblike in metode ter ves potek planiranja».

Na koncu lahko ugotovimo, da bo vsebinsko bogata študija dr. Ilije Mrmaka lahko koristno pomagalo vsakomur, ki se s to tematiko ukvarja bodisi teoretično bodisi v družbeni praksi.

Alojzija Židan

JANKO ARAH

Pogodbena organizacija združenega dela

(*ČGP Delo, TOZD Gospodarski vestnik, Ljubljana 1982*)

Pred koncem lanskega leta je v založbi ČGP Delo, TOZD Gospodarski vestnik, izšlo delo Janka Arah »Pogodbena organizacija združenega dela«. Predstavitvi te knjige, prve samostojne obravnave pogodbene organizacije v slovenski literaturi, namenjam naslednjih nekaj vrstic.

Morda ni zgrešeno, da skušamo delo prikazati prav v tej reviji: »Teorija in praksa«, tak bi prav lahko bil tudi podnaslov obravnavane knjige. Avtor se je namreč obravnave pogodbene organizacij lotil hkrati z različnih vidikov: s teoretičnega (pri čemer velja razlikovati med družbenoekonomsko analizo na eni ter pravno-teoretično obravnavo na drugi strani, ki se ju Arah obeh loteva z enakim zanimanjem), praktičnega, primerjalnopravnega (seveda nujno omejenega na zakonsko ureditev v drugih jugoslovanskih republikah in pokrajinah), ne izogne pa se tudi sugestijam za nadaljnje rešitve in ukrepe pri uveljavljanju te oblike povezovanja osebnega dela z združenim delom.

In že smo pri rdeči niti: povezovanje osebnega dela z združenim delom. Kaj je osebno delo in kaj združeno delo, nam avtor razloži s citati naših temeljnih pozitivnopravnih in teoretičnih dokumentov. Kaj je povezovanje, kako izgleda in zakaj do njega (ne) prihaja – tu pa je že treba izvirnejših misli.

Ko sem pred nedavnim skušal razložiti pojem pogodbene organizacije kot ene izmed novejših značilnosti našega družbenoekonomskega sistema nekaterim svojim kolegom – pravnikom iz zahodnih držav ter držav v razvoju, so moji poslušalci seveda pokazali dokajšnje zanimanje za to – po njihovem pojmovanju za socialistično družbeno ureditev dokaj neobičajno – kombinacijo javnega in zasebnega sektorja. Po koncu moje – vse prej kot preproste – razlagalne naloge, med katero sem previdno zamolčal število doslej ustanovljenih pogodbenih organizacij, pa so skoraj v en glas in z navno pronicljivostjo, kakršna je lastna le še g. Jakobsonu v Mavrovih »Pismih J. Sulca« v sobotnem »Delu«, zastavili zanje temeljno vprašanje: Zakaj se zasebniki povezujejo z družbenim sektorjem? Ker so to tako ali drugače prisiljeni, ali ker to zanje pomeni ugodnost?

Z velikim zanimanjem sem odgovor na to in podobna vprašanja skušal najti ob prebiranju nove Arahove knjige. Eno izmed pomembnih izhodišč pri tovrstnih razmišljanjih vidim v avtorjevi (in – k sreči – ne le njegovi) ugotovitvi, da »osebno delo« ni nikakršen tujec v našem družbenoekonomskem sistemu, tj. nikakršna (začasna) koncesija podedovanim kategorijam lastninskih in produkcijskih razmerij, temveč gre za enakopraven in – zlasti na določenih področjih – nepogrešljiv sestavni del tega sistema. Ključna ugotovitev, ki bi morala pripomoči k temu, da se v naši družbi dokončno znebimo občutka o nekakšni pollegalni naravi zasebnega sektorja, je torej (po Kardeľju), da »cilj socialistične samoupravne družbe ni in ne sme biti likvidacija samostojnega osebnega dela, temveč likvidacija vsake oblike izkoriščanja tujega dela«.

Samostojno osebno delo s sredstvi v zasebni lastnini (kot znamo zapleteno povedati) ima torej v naši družbi legitimno pravico do obstoja. Pri »povezovanju« oziroma »preraščanju« te oblike dela v združeno delo torej ne more iti za bolj ali manj spretno prikrito izkoreninjanje te oblike dela in za postopno nacionalizacijo sredstev v družbeni lastnini, glede katerih bi bilo lastniku dovolj priznati zgolj minimalne kavtele brez trajno stimulativnega učinka. Gre – kot Arah lepo prikaže – za nekaj drugega. Dejstvo, da je trajanje vsake pogodbene organizacije po svoji naravi časovno omejeno na

čas, dokler niso združena sredstva povrnjena skupaj z nadomestilom, nas ne bi smelo zavesti k mnenju, da je tudi sama institucija pogodbenih organizacij le prehodnega, časovno omejenega pomena in bo iz vsakdanjega življenja izginila, ko bomo s »preraščanjem« postopoma podružbili vsa delovna sredstva, ki so »še« v zasebni lastnini. Trdno sem prepričan – in v tem prepričanju nas utrjuje številna avtorjeva izvajanja – da bi bilo takšno gledanje kratkoročno in brezperspektivno, v takšnem primeru pa tudi Arahova prizadevanja za sistemsko obdelavo pogodbenih organizacij brez pravega smisla. Zavedati se moramo, da bo zasebna lastnina, vključno z lastnino nad delovnimi sredstvi, obstajala tudi v prihodnje, in da je nihče ne namerava ukiniti, prav tako pa tudi ne koristnega dela s temi sredstvi: ko govorimo o preraščanju, moramo imeti v mislih tiste primere, kjer takih delovnih sredstev ni mogoče učinkovito izrabljati le z osebnim delom lastnika in (v bolj ali manj kompromisni obliki) določenega števila pri njem zaposlenih delavcev. POZD in prek nje združeno delo torej ni nadomestilo za osebno delo, temveč – da se vrnemo k zgornjemu citatu – nadomestilo oziroma sredstvo za preprečevanje izrabljanja tujega dela. Če ponekod v praksi še obstaja drugačno pojmovanje, ga smemo gotovo šteti za enega glavnih vzrokov počasnega uveljavljanja pogodbenih OZD v praksi.

V ustanovitvi POZD mora torej samostojni obrtnik videti svoj resnični interes; to vedno znova poudarja tudi Arah, ko analizira posamezna ključna vprašanja povezovanja v POZD ob dinamičnem pogledu zakonodaje, v katerem upošteva in komentira tako dosedanjí razvoj in obstoječo zakonsko ureditev, kot tudi predloge bodočih zakonskih in podzakonskih predpisov. Posebno vrednost Arahove študije je videti v tem, da – za razliko od mnogih drugih teoretičnih del s področja združevanja dela in sredstev – ni omejena le na prikaz rešitev v temeljnih, tj. bolj ali manj »sistemskih« predpisih, temveč vpleta tudi številna vprašanja, urejena v podzakonskih aktih (kot npr. vprašanja revalorizacije, amortizacije, davčnih predpisov, knjigovodskih predpisov ipd.); vprašanja torej, ki jih pogosto neupravičeno odriavamo na stran, ker jih podcenjujemo, ali pa jih preprosto ne poznamo, pri tem pa pozabljamo, da so velikega pomena že za teoretič-

no obravnavo določenega pojava, če naj bo ta obravnava celovita; jasno je, da so takšna vprašanja za praktično ravnanje in odločitve posameznikov več kot samo pomembna; najpogosteje so odločilna.

Na vsa vprašanja v zvezi s pogodbenimi organizacijami pa avtor – kljub nespornemu izvrstnemu poznavanju tako teoretične, kot tudi praktične problematike – ne zmore dati dokončnega odgovora. Pogosto ga že tradicionalna nedorečenost naših predpisov in njihova medsebojna neuskklajenost privedeta v precep med tem, kar bi bilo logično v pravem pogledu in smotrno v družbenoekonomskem, ter med tem, kar je zapisano v zakonu. Omenimo naj s tem v zvezi le vprašanje stvarno-pravnega režima sredstev, ki jih samostojni obrtnik združi v pogodbeno organizacijo: avtorju se je bilo očitno težko odločiti med tezo o prehodu teh sredstev v režim družbene lastnine (ki jo zastopa del pravne teorije, in ki ji niti z vidika logike niti iz praktičnih vidikov ne gre odrekati vsakršne teže) ter med določbo zakona (da, tu celo ustave!), da obdrži poslovodja lastninsko pravico do sredstev, ki jih je združil. Takšen precep je sicer dokaj pogosta usoda vsakega avtorja, ki želi do konca logično izpeljati posamezen institut našega pravnega sistema (zlasti to velja za sistem združenega dela), pri tem pa naleti na zid v obliki neredko ne dovolj domišljene določbe enega od najvišjih zakonodajnih aktov.

Kaj storiti? Je tak zid res nepremagljiva ovira na poti do sistemsko skladne rešitve vprašanja? Osebnost sem prepričan, da bi bilo le v splošno korist, če bi se avtorji, ki so na določenem področju »doma« in jih vodi konstruktiven namen, zavedali svoje pravice, ki je po našem mnenju hkrati tudi dolžnost, namreč, da predlagajo konstruktivne rešitve, pa četudi gre za spremembe posameznih določb naših temeljnih aktov. Nihče ni za takšne pobude bolj poklican od tistega, ki problematiko resnično pozna. Naj se vrnemo k problemu, ki smo ga izbrali za primer: kompromisna rešitev o »relativizaciji« stvarnopравnih komponent in o njihovi »oživitvi« ob razdrtju POZD, medtem ko so v času njenega obstoja »počivale«, je le zasilni izhod in pomaga zaokrožiti določeno poglavje, po drugi strani pa je vprašljiva tako glede formalne skladnosti z ustavo in ZZD, še bolj pa z vidika svoje praktične uporabnosti. Nekritično se pridružiti takšne-

mu stališču (ki pa – kot rečeno – ob dani zakonodaji ni brez vsake podlage), gotovo ni končni domet Arahove ustvarjalne (saj za ustvarjalnost gotovo gre v tem delu in ne le za komentar) misli.

S tem pa se seveda že dotikamo vprašanja, komu je Arahovo delo pravzaprav namenjeno. Avtor, ki mu poznavanje materije očitno ne povzroča nobenih težav, se je moral odločiti za eno od dveh poglobitvenih možnosti: ali s prikazom obstoječe ureditve ponuditi praksi povsem konkreten in neposredno uporaben priročnik za oblikovanje in poslovanje POZD, ali pa poseči precej više in delo obremeniti s študijsko obravnavo, ki nedvomno pomeni prispevek k teoriji, seveda pa nujno zmanjša praktično uporabnost dela. Janko Arah se je – skupno z založnikom, ki je o tem moral še posebej razmisliti – očitno odločil za drugo možnost in po našem mnenju je ta odločitev pravilna. Vsebuje namreč avtorjevo mnenje, da je treba v sistemu pogodbenih organizacij, predvsem pa v ukrepih ekonomske politike, ki obkro-

žajo delovanje teh organizacij, še marsikaj doreči, preden bo mogoče počasno uveljavljanje te oblike združevanja dela in sredstev pripisati le neinformiranosti morebitnih interesentov in njihovem nepoznavanju praktičnih korakov pri ustanavljanju POZD.

Knjigo naj torej – tako vsaj razumemo Arahov koncept – bero predvsem tisti, ki lahko kaj store, da bi nas v prihodnje razmerje med številom delovnih ljudi, ki se ukvarjajo z osebnim delom (tretjina gospodarsko aktivnega prebivalstva, če je podatek na strani 19 pravi) in med številom obstoječih POZD (manj kot 100 v vsej državi) ne spravljalo več v tolikšno zadrego. Mnogo bo še treba storiti, da bomo pogodbeno organizacijo združenega dela premaknili z obrobja našega pravnega sistema (kjer danes nedvomno je) bliže k središču in vsakdanjosti; s svojim delom pa nas je Janko Arah na tej poti gotovo popeljal velik korak naprej.

Mirko Ilešič

Vojno delo (Beograd)

št. 2/1982

Uvodnik: BRANKO MAMULA: Nekateri problemi vojaškega šolstva in smeri njegovega nadaljnega razvoja; *Pred dvanajstim kongresom ZKJ:* MILAN MALI: Razredno bistvo in idejno-politična vsebina vodilne vloge in posebne politične odgovornosti Zveze komunistov Jugoslavije v obrambi in zaščiti; *Pogledi:* BOŠKO RANITOVIC: Dejavniki in prostorsko-časovni pogoji oboroženega boja v vseljudski obrambni vojni; NOVAK VUČINIĆ: Sistem zvez v funkciji vodenja in poveljevanja; ŽARKO ŠOTRA: Protiletalska obramba v lokalnih vojnah; BOGDAN KNEŽEVIĆ: Temeljni dejavniki moralne sile splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite in naloge subjektivnih sil za njihovo oblikovanje; *Okrogla miza:* Titova koncepcija splošne ljudske vstaje 1941 (III); GOJKO MILJANIĆ: Ustvarjanje oboroženih sil in ljudske oblasti – dva medsebojno pogojena procesa v letu 1941; MLADENKO COLIĆ: Vpliv Titove koncepcije splošne ljudske vstaje leta 1941 na načrte okupacijskih sil; MILOŠ PRELEVIĆ: O nekaterih enostranskih razlagah politične in vojaške strategije KPJ konec 1941. leta; GAVRO PERAZIĆ: Temeljne komponente legitimnosti vstaje narodov Jugoslavije 1941. leta z vidika mednarodnega prava; *Kritika:* NIKOLA PEJNOVIĆ: Vladimir Dedijer, »Novi prispevki za biografijo Josipa Broza Tita«; *Polemike:* MENSUR IBRAHIM PAŠIĆ: Vojna kot sestavni del politike; *Nove knjige.*

Opredeljenja

št. 1–2/1983

VLADIMIR BAKARIĆ: O nacionalnem vprašanju in zmedbi okoli njega; *Aktualna tema:* DRAGOMIR DRAŠKOVIĆ: Kriza »ideologije krize«; *Študije in članki:* JO-

VAN KOMŠIĆ: Teorija občenarodne države in diktatura proletariata; SAFET HALILOVIĆ: Nekateri opombe o problemih demokracije; NIJAŽ MUSABEGOVIĆ: Eden od vidikov marksistične koncepcije socialistične revolucije; IBRAHIM BAKIĆ: Teoretsko-metodološki okvir razglabljanja o fenomenu jugoslovanstva; MILE NENADIĆ: Zvajanje problema svobode na prosti čas; SPASOJE BJELICA: Izobraževanje in njegovo usmerjanje v funkciji družbene gibljivosti, reprodukcije in emancipacije nosilcev dela; *Mednarodni odnosi:* RADOVAN VUKADINOVIĆ: Odnos velikih sil do neuvrščanja v Latinski Ameriki; BEĆIR MEHOLJIĆ: Palestinska osvobodilna organizacija – edini legitimni predstavnik palestinskega ljudstva; *Družbeno-ekonomske teme:* LAZO ANTIĆ: Zaščita zemljišča kot družbenega kapitala; ALEKSA MILOJEVIĆ: Nakazila delavcev in uvozna odvisnost; BOŽIDAR AVLIJAŠ: Skupne osnove in merila načrtovanja razmerja za razporejanje skupnega prihodka; *Prevod:* IRING FETSCHER: O pojmu »objektivna možnost« pri Maxu Webru in Georgu Lukacsu; *Pogled:* LJILJANA JOVIČIĆ – RADMI-LA ČULAFIĆ: O družbenem dogovarjanju in samoupravnem sporazumevanju v razmerah pridobivanja in razporejanja dohodka in delitvi sredstev za osebne dohodke; *Prikaz:* FADIL ŠERO: Družbeni temelji-jugoslovanske politike neuvrščeniosti.

Naše teme (Zagreb)

št. 1–2/1982

Pogledi: ANTON BEBLER: O vstopu Španije v NATO; RADE VOJVODIĆ: ZSSR in Cancun; ANTE GAVRANOVIĆ: Pogum za spremembe; BOGDAN ČOSIĆ: O politični ekonomiji socializma; *Miroslav Krleža 1893–1981:* MARIJAN MATKOVIĆ: Miroslav Krleža; DANKO GRLIĆ: Plamenček na visokem jamboru; VLADO MAĐAREVIĆ: Krleževa kritična in politič-

na misel; Krleža in politika (izbor iz tekstov); *Aktualni problemi samoupravljanja*; MILADIN KORAC: Razširjena reprodukcija v samoupravni družbi (analiza shem družbene reprodukcije); BRANKO ŽIŽIĆ: Družbena lastnina in akumulacija; *Raziskave*; SLOBODAN HODŽIĆ, GORAN POPOVIĆ, VJENCESLAV ŠVRLJUGA: De-

legatski sistem in skupne potrebe; *Esej*; NENAD ZAKOŠEK: Pluralizem in korporativizem (načela konstitucije moderne kapitalistične države); LEO PANITSH: Sindikati in kapitalistična država; FUAD MUHIĆ: *Osveta knjigi*; *Izložba knjig*; *Iz domačih revij*; *Nove knjige*.

DOLINAR, Dušan: The Worldwide Network of Debts
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, Vol. 20, No. 8, p. 1089-1107

The indebtedness of individual debtor nations and world regions has – owing to the debtors' limited payment ability, caused by the world economic crisis – grown into an important world problem. The concentration of indebtedness is, in regard to its intensity and extensity, the largest in developing countries, particularly in Latin America. In the last 10–15 years it has come to an emphasised privatisation of capital, whereby the transnationalized private financial capital – concentrated in USA, Japan, West Germany and Great Britain – has taken over the lead from the earlier mainly public sources of financing. In the present "crisis of debts" the creditors have organized themselves into a *de facto* new agglomerate of interconnected national and international institutions in which the role of the main co-ordinator was given to IMF and Basel's BIS. In certain respects this agglomeration reminds of a worldwide cartel. In such circumstances the "crisis of debts" (as a result and feed back of a larger crisis in the triangle commerce – finance – development) persists. Endeavours to find a solution of the crisis are generally inbetween the strivings for a "new Bretton Woods" on the one hand and the strivings for a new international economic order in the other.

UDC 316.32:316.26:316.42

MLINAR, dr. Zdravko: Through Particularisms to a Global Society and Universal Human Values
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, Vol. XX, No. 8, p. 1203-1217

Dialectics of developmental changes manifests itself in practice as a unity of controversially oriented processes i. e. as integration into larger spacial frames on the hand, and as decentralization of decision-making and reorientation from "macro-structures" to man's concrete environment and his direct participation within this environment on the other. Notable attention has been paid to processes leading to the surpassing of dispersion as well as local and national enclosure by the founding fathers of Marxism already. Instead of the previous autarky, inertia and natural production, commodity-market production on national and later even world level, was established by capitalism. Such opening up led to the undermining of the monopoly position and relations of domination and subordination. The independence of the individual as an active subject increased. Empirical research which has been already initiated by Lenin, proved that intermediate levels of territorial social organizations are loosing its role on behalf of the increasing role of the individual and society as a whole. It was found (Mlinar, Ferligoj) that differences among territorial units are diminishing, while the variety within them is increasing. With the retreat of territorial particularisms is simultaneously emerging a much more unique profile of the individual personality.

UDC 343.62-0.53.9(497.12)

PEČAR, dr. Janez: (Criminal) Victimization of the Aged
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, Vol. XX, No. 8, p. 1225-1239

The question of criminal victimization of the aged is more or less neglected in sciences dealing with the problem of the aged. Their criminal vulnerability, however, has become increasingly important. With the predicted "ageing of nations" in the future, expectations of greater criminal jeopardy of the aged, seem to be justified. Although the aged, among all age groups in Slovenia, seem to be the least victimized, they nevertheless represent an appealing object for criminals. The possibility of victimization develops a particular pattern of behaviour of the aged which differs from the one, present in other groups. Their fear of crime is greater than this is in case of younger groups. In slovenia criminal victimization is decreasing also in the age group over 60. Their endangerness is a reflection of the jeopardy of crime in general, though in a lesser degree; sexual assault is not excepted. The victimization of men in the old aged group is two to three times greater than this is the case with women. In general the old aged group is victimized at least three times or even more, than the age group the criminals belong to. This means that the old age group is usually victimized by other age groups. Since an increase in criminal victimization is predicted in the future, adequate programmes for the protection of the aged should be designed, and all forms of victimization – not only the criminal ones – should be studied.

DOLINAR, Dušan: Svetovna mreža dolgov**Teorija in praksa, Ljubljana 1983, let. 20, št. 8, str. 1089–1107**

Zadolženost posamznih dežel in svetovnih regij se je zaradi skrčene plačilne sposobnosti dolžnikov, izvirajoče iz svetovne gospodarske krize, spremenila v pomemben mednarodni problem. Največja koncentracija je na strani dolžnikov v deželah v razvoju, med temi pa – po obsegu in intenzivnosti – v Latinski Ameriki. Na strani upnikov je v zadnjih 10–15 letih prišlo do poudarjene privatizacije, v kateri je na račun poprej prevladujočih javnih virov financiranja prevzel nosilno vlogo transnacionalni zasebni finančni kapital z jedrom v ZDA, na Japonskem, v ZR Nemčiji in Veliki Britaniji. V sedanji »krizi dolgov« se je oblikovala tudi nova *de facto* organiziranost upnikov, razvrščenih v aglomeracijo medsebojno povezanih nacionalnih in mednarodnih ustanov, kjer opravljata glavni koordinacijski vlogi IMF in baselska BIS. Aglomeracija po nekaterih značilnostih zbujata asociacijo na svetovni finančni kartel. Sredi takšnih okoliščin kriza z dolgovi (kot rezultat in hkrati povratni vzrok širše krize v trikotju trgovina-finance-razvoj) še traja. Boji za pota reševanja v splošnem teko med težnjo po »novem Bretton Woodsu« in težnjo po novi mednarodni gospodarski ureditvi.

UDK 316.32:316.26:316.42

MLINAR, dr. Zdravko: Prek partikularizmov do globalne družbe in občečloveških vrednot**Teorija in praksa, Ljubljana 1983, let. 20, št. 8, str. 1203–1217**

Dialektika razvojnih sprememb se v praksi kaže kot enotnost nasprotnosmernih procesov v prostoru: po eni strani kot (samoupravna) integracija v vse širših prostorskih okvirih, po drugi strani pa kot decentralizacija odločanja in preusmerjanje od »makrostruktur« h konkretnemu življenjskemu okolju človeka in njegovem neposrednem sodelovanju v tem okolju. Že klasiki marksizma so posvečali veliko pozornost procesom preseganja razdrobljenosti in lokalne ter nacionalne zaprtosti. Namesto prejšnje avtarkične inercije in naturalne proizvodnje je kapitalizem uveljavil blagovno-tržno proizvodnjo v okviru nacionalnih in potem celo v okviru svetovnega tržišča. Takšno odpiranje navzven je privedlo do spodkopavanja monopolnih položajev ter odnosov dominacije in podrejenosti. Povečevala pa se je samostojnost posameznika kot subjekta. Tudi empirične raziskave, s katerimi je začel že V. Lenin, so potrdile, da vmesne ravni teritorialno-družbene organizacije izgubljajo na pomenu, vse bolj pa se krepi posameznik in globalna družba. Ugotovljeno je bilo (Mlinar, Ferligo), da se po eni strani razlike med teritorialnimi enotami zmanjšujejo, istočasno pa se (medosebna) raznovrstnost znotraj njih povečuje. S tem ko se teritorialne posebnosti umikajo, pa obenem stopa v ospredje vse bolj edinstveni profil osebnosti vsakega posameznika.

UDK 343.62-0.53.9(497.12)

PEČAR, dr. Janez: (Kriminalna) viktimizacija ostarelih**Teorija in praksa, Ljubljana 1983, let. XX, št. 8, str. 1225–1239**

Znanosti, ki se ukvarjajo z ostarelimi, v glavnem opuščajo razmišljanja o njihovi kriminalni viktimizaciji. Toda poleg biopsihološke, socialne in ekonomske ranljivosti zanje čedalje bolj postaja pomembna tudi kriminalna. Ker se predvideva, da bo v prihodnosti čedalje več »ostarelih nacij«, so pričakovanja o večji kriminalni ogroženosti ostarelih dokaj upravičena. Na Slovenskem so ostareli še najmanj viktimizirani izmed vseh starostnih skupin, toda po drugi strani se kaže, da so stari za določen del kriminalnega sveta vendarle privlačen objekt. Hkrati s starostjo narašča povratništvo v viktimizaciji raznih vrst. Zato ogroženost s kriminalom pri starih ljudeh ustvarja posebno podobo življenja, ki je lahko drugačna, kot pri drugih skupinah prebivalstva. Zlasti strah pred kriminalom je pri njih močnejši kot pri mlajših. V Sloveniji kriminalna viktimizacija upada tudi po 60. letu starosti. Njihova ogroženost je odraz oškodovanosti s kriminalom na splošno, le da se to kaže v močno zmanjšanjem obsegu, pri čemer ne izostaja niti spolna oškodovanost. Moški so v starosti vsaj dva do trikrat bolj viktimizirani kot ženske, medtem ko so stari najmanj tri in večkrat žrtve kot pa storilci kaznivih dejanj v teh letih. To pomeni, da so pretežno viktimizirani od drugih starostnih skupin. Zaradi večje kriminalne viktimizacije v prihodnosti bi bilo zanje dobro pripravljati ustrezne programe za varstvo pred nevarnostjo in proučevati oblike viktimizacije ostarelih – ne le kriminalne.

ZAPISALI SO ...

(iz prispevkov za 10. številko revije)

GIORGIO NAPOLITANO: »Konec prevlade krščanskih demokratov je za Italijo nuja. Seveda pa smo realisti in se zavedamo, da pri tem ne gre za lahko nalogo. Po drugi strani pa je spet res, da ni dolgo tega, da je bilo bolj malo tistih, ki so razmišljali o možnosti volilne zmage levece v Franciji, Španiji in Grčiji, ali pa o tem, da bi se leвица na Švedskem vrnila na oblast. Kakorkoli že, o alternativni prevladi krščanskih demokratov ne razmišljam kratkoročno — v smislu, da bi do tega prišlo v nekaj mesecih — temveč v smislu, da bi do tega lahko prišlo v nekaj letih. Italijanska politična struktura, ki je bila tako dolgo blokirana, pa se počasi premika. Tudi 16. kongres KPI je pripomogel k temu ...« (Po XVI. kongresu KP Italije)

VEKOSLAV GRMIČ: »Teološka misel hodi v razmerju do marksizma pri nas še vedno različna pota. Ena smer v naši teologiji marksizem popolnoma odklanja. V njem le ateizem in pobudnika za kolektivizem v najslabšem pomenu. Druga smer ga odklanja kot filozofski nazor, zato tudi vedno omenja ateizem in materializem, pripravljena pa se se je vsaj delno sprijazniti z gospodarskim sistemom marksističnega socializma. Tretja smer pa sprejema temeljna marksistična spoznanja, teološko utemeljuje vrednote (marksističnega) socializma in gradi mostove med krščansko in marksistično vizijo človeka. Ta tretja smer je pri teoretično teološki misli sicer v manjšini, ima pa močno zaslonbo med vernimi ljudmi, ki so se pozitivno včlenili v našo socialistično družbo ...« (Razmerje med religijo in marksizmom)

MARJAN BRITOVŠEK: »Stalinova agrarna politika je bila za Sovjetsko zvezo ogromno tveganje. Buharinov agrarni program je bil manj tvegan in bolj premišljen. Skušal je upoštevati različne možnosti in najti »korektno kombinacijo kolektivnega in individualnega kmetijstva«. Vztrajno je priporočal, da je treba razviti tako individualno kmečko gospodarstvo, kot ustanavljati državna in kolektivna posestva, voditi korektno politiko cen in si prizadevati za razvoj kmečkega združništva. Tako bodo lahko NEP, kmetijstvo in tržni odnosi služili cilju industrializacije. Takšna je bila tudi partijska uradna politika vse do leta 1929 ...« (Buharinov idejni spopad s Stalinom)

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Blagovna proizvodnja v socializmu: O temi, ki je v središču pozornosti jugoslovanske ekonomske misli, razpravljajo: France Černe, Branko Horvat, Dragutin Marsenić, Viljem Merhar, Žarko Papić, Milovan Pavlović in Ivan Stojanović

Vekoslav Grmič: Razmerje med marksizmom in religijo (aktualni intervju)

Zdravko Milnar: Sociološke razsežnosti regionalnega razvoja

Ivan Bernik: Problematika družbene neenakosti v marksistični teoriji

Andrej Dolnšek: Značilnosti regionalnih ekonomskih integracij v deželah v razvoju

Vladimir Lavrač: Proces plačilnobilančnega prilagajanja v odnosih med mednarodnim denarnim skladom in deželami v razvoju

Rado Genorio: Kanadski federalizem in nacionalno vprašanje

Po XVI. kongresu KP Italije: Pogovor B. Grobovska z Georgijem Napolitanom